

Հրապարակվում է Հայաստանի Հանրապետության
պետական կառավարման ակադեմիայի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Գ ի տ ա կ ա ն հ ա ն դ ե ս

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն Խ ՈՐ Հ ՈՒՐ Դ *

Ն ա խ ա գ ա հ՝ Է Դ ՈՒ Ա Ր Դ Ա Ղ Ա Ջ Ա Ն Յ Ա Ն

Հ Հ վարչապետի աշխատակազմի ղեկավար

Խ ո Ր Ի Ր Ղ ի ա ն դ ա մ ն ե Ր

ՄԱՐԳԱՐԻՏ ԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՀ նախագահի աշխատակազմ,
ՀՀ պետական կառավարման
ակադեմիա

ԱՔԵԼ ԱՂԱՆԲԵԿՅԱՆ

Տ.գ.դ., պրոֆ., ՌԳԱ ակադեմիկոս,
ՌԴ նախագահին առընթեր
ժողովրդական տնտեսության և
պետական ծառայության
ակադեմիա, **Մոսկվա, ՌԴ**

ՌՈՒԲԵՆ ԱՂՈՒՉՈՒՄՅԱՆ

Հ.գ.թ., պրոֆ., ՀՀ պետական
կառավարման ակադեմիա

ՀՐԱՆՏ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

Հ.գ.դ., պրոֆ., Երևանի
պետական համալսարան

ՄԱՆՎԵԼ ԲԱԴՄԱՅԱՆ

Տ.գ.թ., ՀՀ պետական
կառավարման ակադեմիա

ՎԱԼԵՐԻ ԲԱՎՈՒՄԵՆԿՈ

Պետ. կառ. դոկ., պրոֆ.,
Ուկրաինայի մոնիցինգայլ
կառավարման ակադեմիա,
Կիև, Ուկրաինա

ՓՈԼ ԲՐԱՈՒՆ

Փ.գ.դ., վաստակավոր պրոֆ.,
Դայիաուոյի համալսարան,
Հալիֆաքս, Կանադա

ԻԳՈՐ ԳԱՆԶԵՐՅԱՆ

Ֆիզմաթ. գ.դ., պրոֆ.,
Բելառուսի պետական
համալսարան,
Մինսկ, Բելառուս

ՉԵՆ ԴՈՒՆՄԻԱՆ

Փ.գ.դ., Շանհայի միջազգային
հետազոտությունների ակադեմիա,
Շանհայ, Չինաստան

ԱՇՈՏ ԵՆԳՈՅԱՆ

Ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի
պետական համալսարան

ԱՆԱՏՈՒԻ ԺՈՒՐԱՎԼՅՈՎ

Հ.գ.դ., պրոֆ., Ռուսաստանի
գիտությունների ակադեմիայի
հոգեբանության ինստիտուտ,
ՌԳԱ իսկական անդամ, ՌԿԱ
ակադեմիկոս, **Մոսկվա, ՌԴ**

ՋՈՐՋ ԼԱԲԱԿԻ

Պրոֆեսոր, Լիբանանի պետա-
կան կառավարման դպրոց,
Բեյրութ, Լիբանան

ԱՇՈՏ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

Ի.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ սահմա-
նադրական դատարան, ՀՀ
պետական կառավարման
ակադեմիա

ՖՐԱՆԿ ՎՈՒՄ ԾԻՐՈՒՆԻԱՆ

Ի.գ.դ., պրոֆ., Հարավային
Կայիֆոռնիայի համալսարանի
Սոլ Փրայս հանրային քաղաքա-
կանության դպրոց,
Լոս Անջելես, ԱՄՆ

ՍԵՐԳԵՅ ԿԱԼԵՆՋՅԱՆ

Տ.գ.դ., պրոֆ., ՌԴ նախագահին
առընթեր ժողովրդական տնտե-
սության և պետական ծառայու-
թյան ակադեմիայի կորպորատիվ
կառավարման բարձրագույն
դպրոց, **Մոսկվա, ՌԴ**

ՀՐԱՆՈՒՇ ՀԱԿՈՔՅԱՆ

Ի.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ պետական
կառավարման ակադեմիա

ԱՐՄԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Ի.գ.դ., պրոֆ., Մարդու իրա-
վունքների եվրոպական դատա-
րան, **Ստրասբուրգ, Ֆրանսիա**

ԳԱԳԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Ի.գ.դ., պրոֆեսոր

ԱԼԱՆ ՄԱՆՈՎ

Փ.գ.դ., պրոֆ., Կանադայի Կարլտոն
համալսարանի հանրային քաղա-
քականության և կառավարման
դպրոց, **Օտտավա, Կանադա**

ՄԱՐԻԱ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Ք.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ պետական
կառավարման ակադեմիա

ՎԻՏԱԼԻ ՆԵԿՐԱՍՈՎ

Տ.գ.դ., պրոֆ., ՌԴ նախագահին
առընթեր ժողովրդական տնտե-
սության և պետական ծառայու-
թյան ակադեմիա, Հարավ-
ուսաստանյան ինստիտուտ-
մասնաճյուղ, **Դոնի Ռոստով, ՌԴ**

ՀԱՅԿ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Տ.գ.դ., պրոֆ., Երևանի
պետական համալսարան

ՅՈՒՐԻ ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ

Տ.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ
ակադեմիկոս, Հայաստանի
պետական տնտ. համալսարան

ՎԱՇԵ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Ի.գ.դ., պրոֆ., Երևանի
պետական համալսարան,
ՀՀ պետական կառավարման
ակադեմիա

ՎԱԼԵՐԻ ՏԵՐՏԻԿՅԱՆ

Պետ. կառ. դոկտ, պրոֆ.,
«Կիև-Մոնիլյա ակադեմիա»
ազգային համալսարան,
Կիև, Ուկրաինա

ԼԵՍԼԻ ՓԱԼ

Փ.գ.դ., պրոֆ., Կանադայի
Կարլտոն համալսարանի
հանրային քաղաքականության
և կառավարման դպրոց,
Օտտավա, Կանադա

ԷԴՈՒԱՐԴ ՕՐԴՅԱՆ

Տ.գ.դ., պրոֆ., Տնտեսագի-
տության և կառավարման
ինստիտուտ

Գլխավոր խմբագիր՝ ԱՐՄԵՆ ԼՈՔՅԱՆ

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն Վ Ա Ր Չ Ա Ն Ի *

ԽԱԶԱՏՈՒՐ ԲԵԶԻՐՅԱՆ (պատասխանատու քարտուղար), ԳՈՒ ԶԱՏԻՆՅԱՆ, ԼԱՎՐԵՆՏԻ ՄԻՐՉՈՅԱՆ (խմբագիր),
ԹԵՐԵԶԱ ԽԵԶՈՅԱՆ, ՎԻԼԵՆ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ, ԱՐՄԵՆ ԵԶԵԿՅԱՆ, ԱՆՆԱ ԴՈՒՇՉՅԱՆ

*Խմբագրական խորհրդի և վարչաձև անդամների հետ կարելի է հարդրակցվել Journal@paara.am էլ. փոստի միջոցով

ПУБЛИЧНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научный журнал

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ *

Председатель: ЭДУАРД АГАДЖАНИЯ
Руководитель Аппарата Премьер-министра Республики Армения

Члены совета:

ГРАНТ АВАНЕСЯН

Д.п.с.н., проф., Ереванский
государственный университет

АБЕЛ АГАНБЕГЯН

Д.э.н., проф., Академик РАН,
Академия народного хозяйства
и государственной службы при
Президенте РФ, Москва,
Российская Федерация

РУБЕН АГУЗУМЦЯН

К.п.с.н., проф., Академия
государственного управления
Республики Армения

МАРГАРИТ АЗАРЯН

Аппарат Президента
Республики Армения, Академия
государственного управления РА

ГРАНУШ АКОБЯН

Д.ю.н., проф., Академия госу-
дарственного управления РА

АРМЕН АРУТЮНЯН

Д.ю.н., проф., Европейский
суд по правам человека,
Страсбург, Франция

ГАГИК АРУТЮНЯН

Д.ю.н., профессор

МАНВЕЛ БАДАЛЯН

К.э.н., Академия
государственного управления
Республики Армения

ВАЛЕРИЙ БАКУМЕНКО

Доктор наук по гос. управлению,
профессор, Академия
муниципального управления,
Киев, Украина

ПОЛ БРАУН

Д.ф.н., заслуж. проф.,
Университет Далхаузи,
Галифакс, Канада

ИГОРЬ ГАНЧЕРЕНОК

Д.ф.-м.н., проф., Белорусский
государственный университет,
Минск, Беларусь

ЧЭН ДУНСЯО

Д.ф.н., Шанхайская академия
международных исследований,
Шанхай, Китай

АШОТ ЕНГОЯН

Д.п.н., проф., Ереванский
государственный университет

АНАТОЛИЙ ЖУРАВЛЕВ

Д.п.с.н., проф., Институт
психологии Российской
академии наук, действ. член
РАН, академик РАО, Москва,
Российская Федерация

ФРАНК ВРАМ ЗЕРУНЯН

Д.ю.н., проф., Сол Прайс школа
публичной политики, Универ-
ситет Южной Калифорнии,
Лос Анджелес, США

СЕРГЕЙ КАЛЕНДЖЯН

Д.э.н., проф., Высшая школа
корпоративного управления
Академии народного хозяйства
и государственной службы при
Президенте РФ, Москва,
Российская Федерация

ДЖОРДЖ ЛАБАКИ

Доктор наук по юриспруденции,
публичным финансам и
публичному управлению
Профессор, Школа гос.
управления Ливана
Бейрут, Ливан

МАРИАМ МАРГАРЯН

Д.п.н., проф., Академия
государственного управления
Республики Армения

АЛЛАН МАСЛОВ

Д.ф.н., проф., Школа публичной
политики и управления,
Карлтонский университет,
Оттава, Канада

ВИТАЛИЙ НЕКРАСОВ

Д.э.н., проф., Российская
академия народного хозяйства
и государственной службы при
Президенте РФ, Южно-
Российский институт-филиал,
Ростов-на-Дону, Российская
Федерация

ЭДУАРД ОРДЯН

Д.э.н., проф., Институт
экономики и управления

ЛЕСЛИ ПАЛ

Д.ф.н., проф., Школа публичной
политики и управления,
Карлтонский университет,
Оттава, Канада

АЙК САРКИСЯН

Д.э.н., проф., Ереванский
государственный университет

ВАГЕ СТЕПАНЯН

Д.ю.н., проф., Ереванский
государственный университет,
Академия государственного
управления Республики Армения

ЮРИЙ СУВАРЯН

Д.э.н., проф., академик НАН РА,
Армянский государственный
экономический университет

ВАЛЕРИЙ ТЕРТЫЧКА

Доктор наук по гос.
управлению, профессор,
Национальный университет
"Киево-Могилянская Академия"
Киев, Украина

АШОТ ХАЧАТРЯН

Д.ю.н., проф., Конституционный
суд Республики Армения,
Академия государственного
управления РА

Главный редактор: АРСЕН ЛОКЯН

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ *

ХАЧАТУР БЕЗИРДЖЯН (ответственный секретарь), ГОР ЧАТИНЯН, ЛАВРЕНТИЙ МИРЗОЯН (редактор),
ТЕРЕЗА ХЕЧОЯН, ВИЛЕН ХАЧАТРЯН, АРМЕН ЕЗЕКЯН, АННА ГУЦЯН

*С членами редакционного совета и редакционной коллегии можно связаться по электронной почте journal@paara.am

PUBLIC ADMINISTRATION

Scientific journal

EDITORIAL COUNCIL *

Chairman: EDUARD AGHAJANYAN

Chief of Staff to the Prime Minister of the Republic of Armenia

Members of the Council:

ABEL AGANBEGYAN

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation, Academician of Russian Academy of Sciences, **Moscow, Russian Federation**

RUBEN AGHUZUMTSYAN

PhD (Psychology), Professor, Public Administration Academy of the Republic of Armenia

HRANT AVANESYAN

Doctor of Sciences (Psychology), Professor, Yerevan State University

MARGARIT AZARYAN

Office of the President of the Republic of Armenia, Public Administration Academy of RA

MANVEL BADALYAN

PhD (Economics), Public Administration Academy of the Republic of Armenia

VALERY BAKUMENKO

PhD, Professor
Academy of Municipal Administration; **Kyiv, Ukraine**

PAUL BROWN

PhD, Professor Emeritus, Dalhousie University, **Halifax, Canada**

CHEN DONGXIAO

PhD, Shanghai Institutes for International Studies, **Shanghai, China**

ASHOT ENGOYAN

Doctor of Sciences (Political Science), Professor, Yerevan State University

IGOR GANCHERENOK

PhD, Professor, Belarusian State University, **Minsk, Belarus**

HRANUSH HAKOBYAN

Doctor of Sciences (Law), Professor, Public Administration Academy of the Republic of Armenia

ARMEN HARUTYUNYAN

Doctor of Sciences (Law), Professor, European Court of Human Rights, **Strasbourg, France**

GAGIK HARUTYUNYAN

Doctor of Sciences (Law), Professor

SERGEY KALENDZHANYAN

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Graduate School of Corporate Management of the Academy of National Economy and Public Service at the President of RF, **Moscow, Russian Federation**

ASHOT KHACHATRYAN

Doctor of Sciences (Law), Professor, Constitutional Court of RA, Public Administration Academy of RA

GEORGES LABAKI

PhD, Professor, School of Public Administration ENA Lebanon, **Beirut, Lebanon**

MARIAM MARGARYAN

Doctor of Sciences (Political Science), Professor, Public Administration Academy of the Republic of Armenia

ALLAN MASLOVE

PhD, Professor
School of Public Policy and Administration, Carleton University; **Ottawa, Canada**

VITALY NEKRASOV

PhD, Professor, Russian Academy of National Economy and Public Service at the President of Russian Federation, South-Russian Institute-Branch; **Rostov-in-Don, Russian Federation**

EDWARD ORDYAN

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Institute of Economics and Management

LESLIE PAL

PhD, Professor
School of Public Policy and Administration, Carleton University; **Ottawa, Canada**

HAYK SARGSYAN

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Yerevan State University

VAHE STEPANYAN

Doctor of Sciences (Law), Professor, Yerevan State University, Public Administration Academy of the Republic of Armenia

YURI SUVARYAN

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Full Member (Academician) of National Academy of Sciences of RA, Armenian State University of Economics

VALERIY TERTYCHKA

PhD, Professor, National University of Kyiv-Mohyla Academy; **Kyiv, Ukraine**

FRANK VRAM ZERUNYAN

Doctor of Jurisprudence (Law), Professor, Sol Price School of Public Policy, University of Southern California; **Los Angeles, USA**

ANATOLIY ZHURAVLEV

Doctor of Sciences (Psychology), Professor, Institute of Psychology of the Russian Academy of Sciences, Academician of Russian Academy of Sciences, Academician of the RAE, **Moscow, Russian Federation**

Editor-in-chief: ARSEN LOKYAN

EDITORIAL BOARD

KHACHATUR BEZIRJYAN (executive secretary), GOR CHATINYAN, LAVRENTI MIRZOYAN (editor), TEREZA KHECHOYAN, VILEN KHACHATRYAN, ARMEN YEZEKYAN, ANNA GHUSHCHYAN

*You may contact with the Editorial Council and Editorial Board members via e-mail: journal@paara.am

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հանրային կառավարում

10

ՍՎԻՏԼԱՆԱ ՄՈՐՈՋ, ԼԱՐԻՍԱ ԳՐԵՆ, ՎՈԼՈՂԻՄԻՐ ՄՈՐՈՋ	
«ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳ» ԿԱՏԵԳՈՐԻԱՅԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ «ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳ» ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ԲՈՎԱՆ ԴԱԿԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՊՐԻՋՄԱՅՈՎ.....10	
ԱՄԱՆՅԱ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ, ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԿՐՏՉՅԱՆ	
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ՋՐՈՍԱՇՐՋԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ..... 21	21
ՏԱԹԵՎ ՀԱՎՈՐՅԱՆ	
ՄԻՋՄՈՒՆԻՅԻՊԱԼ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԸ..... 30	30
ԱՆԱՀԻՏ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ, ԷՄԻԼ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ	
ՄԱՐԴԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ..... 39	39
ՍՈՆԱ ԿԱՐԱՎԱՐԴԱՆՅԱՆ	
«ԲԱՅ ԵՐԿՆՔԻ» ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ԱԿՆԿԱԼԻՔՆԵՐ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ.....48	48
ՓՈԼ ԲՐԱՌԻ	
ՊԵՏԱԿԱՆ-ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ. ՄԵՂՄ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....58	58
ՋՈՐՋ ԼԱԲԱԿԻ	
ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԴԵՐԸ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՏՎԱԾՈՒՄ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՊԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ.....74	74
Տ Ն տ Ե ս ա գ ի տ ու թ յ ու ն (Կ ա ռ ա վ ա ր ու մ)	81
ԹԱԹՈՒԼ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ	
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՆ ԱՆՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ..... 81	81
ԱՐԵՎԻԿ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ	
ՀՀ ԵՎ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՓՈԹԵՔԱՅԻՆ ՎԱՐԿԻ ՇՈՒԿԱՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆԸ ԽՈՋՆԴՈՏՈՂ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ..... 91	91
ԱՐՏԱԿ ՇԱԲՈՅԱՆ, ԱՐՄԱՆ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ	
ՀԱՐԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԴԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՈՇ ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՆԵՐԻ ՄՐՑԱԿՑԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ՎՐԱ..... 99	99
ՄԻՍԱԿ ԱՎԱԳՅԱՆ	
ԱՇԽԱՏՈՒԺԻ ՄԻԳՐԱՅԻԱՅԻ ՎԵՐՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐՆ ԵՎՐԱՄԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ..... 106	106
ԳԱՅԱՆԵ ԹՈՎՄԱՅԱՆ	
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ՋՐՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՈԼՈՐՏԻ ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ (SWOT) ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ.....116	116
ԼԻԴԱ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ, ԳՐԻԳՈՐԻ ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ, ԱՐՏԱԿ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ, ԼԵՎԻԿ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ	
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԼՈԳԻՍՏԻԿԱԿԱՆ ՄՈՏԵՅՈՒՄՆԵՐՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ..... 126	126
ԱՇՈՏ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, ԱՇՈՏ ԶԱԼԻՆՅԱՆ	
ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ..... 133	133
ՎԱՀԵ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ	
ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԹՎԱՅԻՆ ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻՈՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 144	144

ԳՈՐԻՈՒՆ ԱԴԱՄՅԱՆ, ՆՈՆՆԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ	
Հեռագրի ռեզյումեի և զեռագրի մասին հիմնական դրույթները.....	152
ԳՐԻԳՈՐ ՄՆԱԾԱԿԱՆՅԱՆ, ՎԱՀԱԳՆ ՏԵՓՈՅԱՆ, ՎԱՐՍԵՆԻԿ ՍԱՐԳՍՅԱՆ	
Ֆիլոսոֆիայի և իրավաբանական գիտությունների գիտականության մեթոդական հիմունքները և զեռագրի մասին հիմնական դրույթները.....	159

Ի ր ա վ ա գ ի տ ու թ յ ու ն 168

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ	
ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՆԱՉԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՐՊԵՍ ԱՐԴԱՐ ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՉԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐԸ.....	168

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ	
«ՀԱՆՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱ ՇԱՀԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿՈՎ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՕՏԱՐՄԱՆ» ՀԻՄՆԱԽՆԴԻԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	179

ՀԱՍՄԻԿ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ	
ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԴԵՐԸ ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ.....	188

ԼԻԼԻԹ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ	
ԱՌԱՎԵԼ ՍԵՐՏ ԿԱՊԻ ՍԿԱՐՈՒՆՔԻ ԱՄՐԱՅՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ.....	197

Ք ա ղ ա ք ա գ ի տ ու թ յ ու ն 203

ՄԱՐԻԱՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, ՍՈՒՐԵՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՅՈՒՄ. ԸՆՏՐԱՆԻ - ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ.....	203

ԼԵՎՈՆ ՌՈՒԿՅԱՆ	
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՆԵՌԱՉԱՏԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐՐԵՐԻ ԴԵՐԸ ԿՈՌՈՒՊՅԻԱՅԻ ՆՎԱՋԵՅՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ.....	216

ԳՈՐ ԲԱԴՈՅԱՆ	
ՊԱՅԻՖԻԿԱՆ ԵՎ ՀԱԿԱՎԱՆԴԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՃԱՊՈՒՆԻՅՈՒՄ ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱՉՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ.....	228

ՄԱՄԻԿՈՆ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՉԱՐՅԱՆ, ԱՆԺԵԼԱ ԷԼԻԲԵԿՈՎԱ	
«ՓԱՓՈՒԿ» ԵՎ «ԿՈՇՏ» ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԴՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ.....	237

ԼՈՒՍԻՆԵ ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ	
ԱՉԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐՊԱՓՈԽՄԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԳԼՈԿԱԼԱՅՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ.....	245

Հ ո գ ե բ ա ն ու թ յ ու ն 252

ՆԱՆԵ ՋԵՅՆԱԼՅԱՆ	
ԱՆՁԻ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԵՎ ԿՅԱՆՔԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ՓՈԽՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈԳԵՐԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱՉՄԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ.....	252

ԱՐՍԵՆ ԼՈՔՅԱՆ, ՎԻԼՅԱՄ ՀԱԼԱՋՅԱՆ	
ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԾԱՆՐԱԲԵՐՆՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԻՕՐԻՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԵՎ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀՈԳԵՐԱՆԱԿԱՆ ՄԻՋՈՅՆԵՐԸ.....	259

ՆԱԻՐԱ ՀԱԿՈՔՅԱՆ, ԱՐԱՅԻԿ ՖԻՐՅԱՆ	
ԱՌԱՎԵԼ ՍԵՐՏ ԿԱՊԻ ՍԿԱՐՈՒՆՔԻ ԱՄՐԱՅՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ.....	266

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 274

СОДЕРЖАНИЕ

Публичное управление	10
СВЕТЛАНА МОРОЗ, ЛАРИСА ГРЕНЬ, ВЛАДИМИР МОРОЗ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ КАТЕГОРИИ «МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АНАЛИЗА СОДЕРЖАНИЯ ФЕНОМЕНА «МЕХАНИЗМ» В ЭКОНОМИЧЕСКИХ, ЮРИДИЧЕСКИХ И ТЕХНИЧЕСКИХ НАУКАХ.....	10
АМАЛИЯ МАНУКЯН, ТАТЕВИК МКРТЧЯН ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В АРМЕНИИ.....	21
ТАТЕВ АКОПЯН МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ МЕЖМУНИЦИПАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА.....	30
АНАИТ МЕЛКУМЯН, ЭМИЛЬ ГРИГОРЯН ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ИТ-СЕКТОРЕ.....	39
СОНА КАРАВАРДАНЯН ПОЛИТИКА ОТКРЫТОГО НЕБА ОЖИДАНИЯ И РЕАЛЬНОСТЬ.....	48
ПОЛ БРАУН ГОСУДАРСТВЕННОЕ – ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО, ДЕЙСТВИЯ С УМЕРЕННЫМИ СРЕДСТВАМИ.....	58
ДЖОРДЖ ЛАБАКИ РОЛЬ КУЛЬТУРЫ В СТРАТЕГИЧЕСКОМ ПЛАНИРОВАНИИ В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ.....	74
Экономика (Управление)	81
ТАТУЛ МАНАСЕРЯН ПРИОРИТЕТЫ ГОСУДАРСТВА ПРИ ПЕРЕХОДЕ К ПАРЛАМЕНТСКОЙ СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ.....	81
АРЕВИК АЛЕКСАНИЯ СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЫНКОВ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В АРМЕНИИ И В АРЦАХЕ И ПРОБЛЕМЫ, ПРЕПЯТСТВУЮЩИЕ РАЗВИТИЮ РЫНКОВ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТА.....	91
АРТАК ШАБОЯН, АРМАН МАНАСЕРЯН ВЛИЯНИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НА УСЛОВИЯ КОНКУРЕНЦИИ НА НЕКОТОРЫХ ТОВАРНЫХ РЫНКАХ.....	99
МИСАК АВАГЯН МЕХАНИЗМЫ НАДНАЦИОНАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МИГРАЦИИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В ЕВРАЗИЙСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОЮЗЕ.....	106
ГАЯНЕ ТОВМАСЯН ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В АРМЕНИИ НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА ОЦЕНКИ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ (SWOT) СФЕРЫ.....	116
ЛИДА АГАДЖАНЯН, ГРИГОРИЙ БАГРАМЯН, АРТАК АГАДЖАНЯН, ЛЕВИК АГАДЖАНЯН ЛОГИСТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ В ПРОМЫШЛЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ.....	126
АШОТ МАРКОСЯН, АШОТ ЗАЛИНЯН МЕТОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В РА.....	133
ВАГЕ ТУМАНЯН ЭВОЛЮЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЯХ.....	144
ГОРИУН АДАМЯН, НОННА ХАЧАТРЯН ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ДИСТАНЦИОННЫМ ОБУЧЕНИЕМ.....	152

ГРИГОР МНАЦАКАНЯН, ВААГН ТЕПОЯН, ВАРСЕНИК САРГСЯН <i>МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ ФАКТОРОВ ВЛИЯЮЩИХ НА ФИНАНСОВУЮ УСТОЙЧИВОСТЬ КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ АРМЕНИИ</i>	159
--	-----

Юридические науки **168**

ШУШАНИК ТАДЕВОСЯН <i>НЕЗАВИСИМОСТЬ И БЕСПРИСТРАСТНОСТЬ СУДА КАК КРИТЕРИИ ПРАВ НА СПРАВЕДЛИВОЕ СУДЕБНОЕ РАЗБИРАТЕЛЬСТВО</i>	168
--	-----

ШУШАНИК АВАГИМЯН <i>КОММЕНТАРИЙ К ВОПРОСУ «ОТЧУЖДЕНИЕ ИМУЩЕСТВА ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ИНТЕРЕСА»</i>	179
---	-----

АСМИК СТЕПАНЯН <i>РОЛЬ ВЫСШЕГО СУДЕБНОГО СОВЕТА В ДЕЛЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ</i>	188
--	-----

ЛИЛИТ ХАЧАТРЯН <i>ФОРМЫ ПРИКРЕПЛЕНИЯ ПРИНЦИПА НАИБОЛЕЕ ТЕСНОЙ СВЯЗИ</i>	197
---	-----

Политология **203**

МАРИАМ МАРГАРЯН, СУРЕН ПЕТРОСЯН <i>ПОЛИТИЧЕСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ: ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ОБЩЕСТВА И ЭЛИТЫ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ</i>	203
--	-----

ЛЕВОН РУХКЯН <i>РОЛЬ ЭЛЕМЕНТОВ НЕОЛИБЕРАЛЬНОЙ ИДЕОЛОГИИ В СОКРАЩЕНИИ КОРРУПЦИИ В РА</i>	216
---	-----

ГОР БАДОЯН <i>ВЛИЯНИЕ ПАЦИФИЗМА И АНТИТРАДИЦИОНАЛИЗМА В ЯПОНИИ В ПЕРИОД «ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ»</i>	228
--	-----

МАМИКОН МАРГАРЯН, СЕРГЕЙ ВАРДАЗАРЯН, АНЖЕЛА ЭЛИБЕГОВА <i>ПРОБЛЕМЫ КОНВЕРГЕНЦИИ БЕЗОПАСНОСТИ "МЯГКОЙ" И "ЖЕСТКОЙ" СИЛ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ</i>	237
---	-----

ЛУСИНЕ НИКОГОСЯН <i>КУЛЬТУРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОКАЛИЗАЦИИ</i>	245
---	-----

Психология **252**

НАНЕ ЗЕЙНАЛЯН <i>ВЗАИМОСВЯЗЬ ЦЕННОСТНОЙ СИСТЕМЫ И ЖИЗНЕННЫХ ЦЕЛЕЙ В КОНТЕКСТЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ВОЙНЫ</i>	252
---	-----

АРСЕН ЛОКЯН, ВИЛЬЯМ ГАЛАДЖЯН <i>ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ПРЕОДОЛЕНИЯ И РЕГУЛЯЦИИ МОНОТОНИИ В ТРУДОВОЙ НАГРУЗКЕ</i>	259
--	-----

НАИРА АКОПЯН, АРАИК ФИРЯН <i>ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЗАЩИТНЫХ МЕХАНИЗМОВ ЛИЧНОСТИ В ПРИГРАНИЧНОЙ ЗОНЕ</i>	266
---	-----

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ **277**

CONTENTS

Public Administration	10
<hr/>	
SVITLANA MOROZ, LARISA GREN, VOLODYMYR MOROZ <i>CONCEPTUALIZATION OF THE CATEGORY "MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION" THROUGH THE PRISM OF CONTENT ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF "MECHANISM" IN ECONOMIC, LEGAL AND TECHNICAL SCIENCES.....</i>	10
AMALYA MANUKYAN, TATEVIK MKRTCHYAN <i>HISTORIC REVIEW OF TOURIST SERVICES DEVELOPMENT IN ARMENIA.....</i>	21
TATEV HAKOBYAN <i>INTERNATIONAL EXPERIENCE OF INTER-MUNICIPAL COOPERATION.....</i>	30
ANAHIT MELKUMYAN, EMIL GRIGORYAN <i>PECULIARITIES OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN IT SECTOR.....</i>	39
SONA KARAVARDANYAN <i>OPEN-SKY POLICY: EXPECTATIONS AND REALITY.....</i>	48
PAUL BROWN <i>PUBLIC PRIVATE PARTNERING [PPP]-JOURNEYS ON THE SOFT SIDE.....</i>	58
GORGES LABAKI <i>THE ROLE OF CULTURE IN STRATEGIC PLANNING IN THE PUBLIC SECTOR.....</i>	74
Economics (Management)	81
<hr/>	
TATUL MANASERYAN <i>PRIORITIES OF THE STATE DURING THE TRANSITION TO A PARLIAMENTARY SYSTEM OF GOVERNMENT.....</i>	81
AREVIK ALEKSANYAN <i>COMPARATIVE ANALYSIS OF MORTGAGE LENDING MARKETS IN ARMENIA AND ARTSAKH AND PROBLEMS IMPEDING THE DEVELOPMENT OF MORTGAGE LOAN MARKETS.....</i>	91
ARAK SHABOYAN, ARMAN MANASERYAN <i>THE IMPACT OF METHODOLOGICAL FEATURES OF TAXATION ON THE CONDITIONS OF COMPETITION IN SEVERAL COMMODITY MARKETS.....</i>	99
MISAK AVAGYAN <i>MECHANISMS OF SUPRANATIONAL REGULATION OF THE LABOR FORCE MIGRATION IN THE EURASIAN ECONOMIC UNION.....</i>	106
GAYANE TOVMASYAN <i>DEFINING TOURISM DEVELOPMENT STRATEGY IN ARMENIA BASED ON INTERNAL AND EXTERNAL FACTOR EVALUATION ANALYSIS (SWOT) OF THE SECTOR.....</i>	116
LIDA AGHAJANYAN, GRIGORI BAGHRAMYAN, ARTAK AGHAJANYAN, LEVIK AGHAJANYAN <i>LOGISTIC APPROACHES OF ECONOMIC STABILITY IN INDUSTRIAL ORGANIZATIONS.....</i>	126
ASHOT MARKOSYAN, ASHOT ZALINYAN <i>METHODS OF STATE REGULATION OF ECONOMY AND THEIR PECULIARITIES IN RA.....</i>	133
VAHE TUMANYAN <i>THE EVOLUTIONARY DEVELOPMENT OF DIGITAL MARKETING AND ITS IMPORTANCE IN MARKETING COMMUNICATIONS.....</i>	144
GORIUN ADAMYAN, NONNA KHACHATRYAN <i>ISSUES OF DISTANCE LEARNING MANAGEMENT.....</i>	152

GRIGOR MNATSAKANYAN, VAHAGN TEPOYAN, VARSENİK SARGSYAN <i>ASSESSMENT MODEL OF FACTORS AFFECTING THE FINANCIAL STABILITY ON THE EXAMPLE OF COMMERCIAL COMPANIES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA.....</i>	159
--	-----

Law	168
------------	------------

SHUSHANİK TADEVOSYAN <i>INDEPENDANCE AND IMPARTIALTY OF THE COURT AS CRITERIA OF THE RIGHT TO FAIL TRIAL.....</i>	168
SHUSHANİK AVAGIMYAN <i>INTERPRETATION OF THE ISSUE OF «ALIENATION OF PROPERTY FOR SUPREME PUBLIC INTEREST».....</i>	179
HASMIK STEPANYAN <i>ROLE OF HIGHEST JURISDICTION COUNCIL IN SECURING INDEPENDENCE OF JUDICIAL AUTHORITY.....</i>	188
LILIT KHACHATRYAN <i>FORMS OF ATTACHMENT OF PROPER LAW PRINCIPLE.....</i>	197

Political science	203
--------------------------	------------

MARIAM MARGARYAN, SUREN PETROSYAN <i>POLITICAL MODERNIZATION: PROBLEMS OF RELATIONSHIP BETWEEN SOCIETY AND ELITE IN THE REPUBLIC OF ARMENIA.....</i>	203
LEVON RUKHKYAN <i>THE ROLE OF NEO-LIBERAL IDEOLOGICAL ELEMENTS IN ARMENIA IN REDUCTION OF CORRUPTION.....</i>	216
GOR BADOYAN <i>THE IMPACT OF PACIFISM AND ANTI-TRADITIONALISM IN JAPAN DURING THE COLD WAR.....</i>	228
MAMIKON MARGARYAN, SERGEY VARDAZARYAN, ANZHELA ELIBEGOVA <i>ISSUES OF CONVERGENCE OF “SOFT” AND “ROUGH” SECURITY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA.....</i>	237
LUSINE NIKOGHOSYAN <i>CULTURAL PROBLEMS OF NATIONAL IDENTITY TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF GLOCALIZATION.....</i>	245

Psychology	252
-------------------	------------

NANE ZEYNALYAN <i>INTERCONNECTION OF PERSONAL VALUE SYSTEM AND PURPOSE IN LIFE IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL WARFARE.....</i>	252
ARSEN LOKYAN, WILIAM HALAJYAN <i>PSYCHOLOGICAL MEANS OF OVERCOMING AND REGULATING THE MONOTONY OF WORKLOAD.....</i>	259
NAIRA HAKOBYAN, ARAYIK FIRYAN <i>FEATURES OF PERSON'S PSYCHOLOGICAL PROTECTION MECHANISMS IN BORDER ZONE.....</i>	266

Information about the author	280
-------------------------------------	------------

УДК 351:330.101:342.3

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ КАТЕГОРИИ «МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АНАЛИЗА СОДЕРЖАНИЯ ФЕНОМЕНА «МЕХАНИЗМ» В ЭКОНОМИЧЕСКИХ, ЮРИДИЧЕСКИХ И ТЕХНИЧЕСКИХ НАУКАХ

СВЕТЛАНА МОРОЗ¹, ЛАРИСА ГРЕНЬ¹, ВЛАДИМИР МОРОЗ²

¹ *Национальный университет гражданской защиты Украины*

² *Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»*

В статье рассмотрены подходы к определению содержания категории «механизм» в рамках экономических, юридических и технических наук. По результатам анализа сформулированных обобщений относительно содержания феномена «механизм», было предложено авторское определение категории «механизм государственного управления». Кроме того, статья содержит результаты сравнительного анализа содержания категорий «механизм государства» и «государственный механизм».

Ключевые слова: механизм, механизмы государственного управления, механизм государства, государственный механизм.

Постановка проблемы в общем виде и анализ последних публикаций. Формирование категориального аппарата в компетенционном поле науки «Государственное управление», учитывая сравнительно недавний срок ее институционального оформления (отрасль науки «Государственное управление» в Украине была официально включена в перечень отраслей науки, по которым может быть присуждена научная степень на основании норм Постановления Кабинета Министров Украины от 29.11.1997 г. № 1328), не может считаться окончательно завершенным. Проблематика развития теоретико-методологической основы государственно-управленческой науки, так же как и формулировка ее категориального аппарата, нашла свое отражение в работах В.Д. Бакуменко, В.Г. Бодрова, И.А. Грицяка, В.М. Князева, Ю.В. Ковбасюка, В.И. Лугового, В.Я. Малиновского, Р.М. Науменко, И.В. Розпутенко, С.М. Серегина, Ю.П. Сурмина и некоторых других исследователей. Среди зарубежных ученых, в фокусе научного внимания которых находились вопросы теоретико-методологического обоснования теории и практики государственного управления, следует выделить Воутера Доорена (Wouter Van Dooren), Геерта Букерта (Geert Bouckaert)

и Джона Хеллигана (John Halligan) (рассмотрена проблематика общественных трансформаций через призму индикаторов (показателей) эффективности государственного управления [11]), Петерса Гая (B. Guy Peters) и Джона Пьера (John Pierre) (раскрыто содержание парадигмы государственного управления без его привязки к феномену государства [17]), Майкла Хоулетта (Michael Howlett), Майкла Рамеша (Michael Ramesh) и Энтона Перла (Anthony Perl) (рассмотрена взаимосвязь субъектов политики, институтов и идей в системе обеспечения формирования и реализации государственной политики [13]), Кеннета Мейера (Kenneth J. Meier) (определено место и роль бюрократии в обеспечении государственного управления [14]), Джеймса Перри (James L. Perry) (идентифицированы проблемы функционирования института государственной службы в контексте тенденции падения доверия общества к государству [16]), Пауля Гайя (Paul Du Gay) (определено место и роль культуры в обеспечении функционирования и развития института государства [12]), а также многих других ученых. Отдельные аспекты затронутой выше проблематики были рассмотрены нами в некоторых наших предыдущих публикациях [4], [5], [15]. Несмотря на сравнительно достаточный уровень научной разработки проблематики формирования понятийно-терминологического аппарата отрасли науки «Государственное управление», отдельные её дефиниции до сих пор находятся на этапе уточнения своего категориального содержания. Например, такая категория как «механизмы государственного управления» не может считаться окончательно сформированной, а следовательно, её содержание может быть уточнено в процессе отдельных направлений научного поиска.

Формулирование целей статьи (постановка задачи). По результатам анализа научных подходов к толкованию содержания феномена «механизм», формирование которых состоялось в рамках экономических, юридических и технических наук, сформулировать авторское определение категориального содержания дефиниции «механизм государственного управления».

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. В научной литературе экономической направленности категория механизм довольно часто используется в пределах дефиниции «хозяйственный механизм». В самом упрощенном виде под хозяйственным механизмом понимают «совокупность организационных структур и конкретных форм хозяйствования, методов управления и правовых норм, с помощью которых общество (государство) придерживается объективных требований экономических законов с учетом конкретной ситуации в народном хозяйстве» [2, с. 232]. Принимая во внимание содержание этого определения мы можем утверждать о том, что хозяйственный механизм не рассматривается за пределами социально-трудовых отношений, а тем более в отрыве от производительных сил. Иными словами, механизм является таким элементом системы, который, с одной стороны, находится в

тесной и неразрывной связи с социально-экономическими и социально-политическими отношениями, а с другой – является конкретной формой реализации их активной роли в производстве. По мнению С.В. Мочерного, содержание хозяйственного механизма (в политэкономическом контексте) может быть раскрыто через призму его количественной (совокупность средств производства, предметов потребления, ценных бумаг и т.д.) и качественной (отношения между людьми в решении вопросов собственности) составляющих. Такой подход позволяет определить компетенцию хозяйственного механизма на уровне процессов управления объектами собственности и отношениями между людьми (классами, социальными слоями и т.д.) возникающими во время решения вопросов смены собственника этих объектов [6]. По мнению А.А. Беляева, среди обязательных компонентов хозяйственного механизма следует выделить организационные структуры, которые отражают уровень внутренней организации элементов производительных сил общества, а также конкретные формы общественного разделения труда [2, с. 232]. Таким образом, хозяйственный механизм характеризуется совокупностью организационно-экономических отношений в единстве с организационно-управленческими действиями по их регулированию. Объектом такого регулирования могут быть как непосредственно сами организационные структуры, так и среда, в рамках которой они функционируют.

Достаточно интересной и полезной в контексте понимания содержания категории «хозяйственный механизм» является точка зрения Н.А. Ажняка, который раскрыл содержание соответствующей дефиниции через «совокупность определенных форм, методов и рычагов регулирования экономических процессов, а также действий хозяйствующих субъектов на основе использования экономических законов и правовых норм» [1, с. 322]. По мнению ученого, основными элементами хозяйственного механизма является рыночный механизм (обеспечивает решение основных экономических проблем и стимулирует внедрение результатов НТП; распределяет ресурсы и доходы; интегрирует производство в единую систему; подчиняет производство удовлетворению общественных потребностей; способствует повышению эффективности производства; обеспечивает баланс между спросом и предложением) и государственное регулирование (утверждает нормы и правила осуществления профессиональной деятельности всех субъектов экономики; обеспечивает производство общественных благ; регулирует движение денежных средств и осуществляет перераспределение доходов; регулирует занятость населения; ограничивает деятельность монополий; регулирует внешнеэкономические отношения). Таким образом, структура хозяйственного механизма, в самом общем виде, может быть представлена через диалектическое единство рыночного (спрос – предложение; цены – себестоимость; монополия – конкуренция и т.д.) и государственного (нормативно-правовая база, государственное со-

циально-экономическое планирование и программирование, государственный сектор экономики; финансово-кредитная, налоговая и бюджетная системы) механизмов.

Определение категориального содержания дефиниции «механизм» может быть осуществлено, в том числе, и через призму научного знания юридических наук. Безусловно, в так называемом чистом виде, дефиниция «механизм» почти не используется представителями правовых наук, но при этом ее позиционирование на уровне составляющей в пределах другой дефиниции является весьма распространенной практикой. Для анализа содержания феномена «механизм» нами были выбраны такие категории как «государственный механизм» и «механизм государства». В рамках данной публикации мы не ставим целью проведение детального анализа характеристик каждой из этих категорий (выявление единства и противоречий их категориального содержания), а лишь остановимся на тех аспектах соответствующей проблематики, которые могут быть полезными для раскрытия содержания дефиниции «механизм».

Следует признать тот факт, что категории «государственный механизм» и «механизм государства» являются достаточно близкими по своему категориальному содержанию. По мнению В.В. Лазарева, государственный механизм – «это совокупность органов, которые осуществляют управление обществом и обеспечивают реализацию основных направлений государственной деятельности. В структуру государственного механизма входят законодательные, исполнительные, судебные и другие органы, а также силовые структуры, осуществляющие в случае необходимости меры принуждения (армия, внутренние войска, тюрьмы и т.д.)» [7, с. 23]. Достаточно похожее по своему содержанию определение соответствующей категории содержится в толковом словаре обществоведческих терминов. По мнению авторов этого словаря, категория «государственный механизм» может быть рассмотрена через призму системы органов и учреждений государства, с помощью которых собственно и осуществляется реализация его внутренних и внешних функций [10]. Представленные выше определения, способствуют некоторому (условному) отождествлению содержания категории «государственный механизм» с содержанием категории «механизм государства». По мнению М.Н. Марченко, подобное отождествление, несмотря на его достаточную распространенность в рамках научного дискурса, способствует искажению содержания каждой из рассматриваемых нами дефиниций. Содержание категории «государственный механизм», по мнению ученого, охватывает значительно больший круг проблематики, чем это предусмотрено компетенциональным полем системы органов власти, именно к которым, собственно, и апеллирует определение «механизм государства». Определение содержания дефиниции «механизм государства» через систему «нормативно определенных, взаимодействующих органов и организаций государства, созданных для решения его задач (реализации

функций государства) и наделенных специальными полномочиями в соответствующей сфере деятельности» [8, с. 145], создает предпосылки для ее восприятия через призму категории «государственный аппарат» или других родственных ей категорий (система государственных органов, учреждений, предприятий; органы государства которые были специально созданы для реализации ее функций и т.д.). Сравнивая категории «государственный механизм» и «государственный аппарат» между собой, М.Н. Марченко, обращает внимание на тот факт, что содержание государственного механизма рассматривается в виде совокупности различных государственных органов, организаций, вооруженных сил, материальных средств государственной власти, в то время как определение государственного аппарата ограничивается исключительно системой государственных органов [3, с. 342]. Вместе с тем, эти категориальные различия не существенно влияют на сущность понимания категории «механизм» в рамках правовой науки, то есть система органов власти представляется как наиболее значимая составляющая соответствующего механизма.

В свою очередь, следует отметить тот факт, что правовая наука, используя категории «правовой механизм» и «механизм правового регулирования», также имеет свою долю компетенции в определении категориального содержания дефиниции «механизм». Под механизмами правового регулирования О.В. Зайчук понимает «совокупность правовых средств, способов и форм, с помощью которых нормативность права обеспечивает упорядочивание общественных отношений, соответствует интересам субъектов права, решает конфликты, способствует достижению социального компромисса в правовой сфере» [8, с. 304]. По мнению ученого, механизм правового регулирования характеризуется некоторыми особенностями, а именно: рассматривается на уровне элемента социального регулирования; позиционирует на уровне системы взаимодействующих между собой элементов, среди которых выделяют правовые средства (нормы, субъективные права и юридические обязанности и т.д.), способы (разрешения, запреты и обязательства) и формы (соблюдение, исполнение и использование); регулирует общественные отношения (является динамичной частью правовой системы); характеризуется целенаправленностью и результативностью функционирования. Итак, понимание сущности механизма в рамках правовой науки может быть осуществлено через призму государственного механизма (государственный аппарат или система органов государственной власти в их единстве с материальными средствами государственной власти) и механизма правового регулирования (совокупность правовых средств, способов и форм (элементы правовой системы), использование которых обеспечивает регулятивное воздействие на общество).

Неожиданным результатом сравнительного анализа содержания экономического и правового подходов к определению сущности кате-

гории «механизм», является факт условной тождественности их структур, а именно, оба подхода: 1) определяют доминирующую значимость совокупности форм, методов и рычагов регулирования (методов управления); 2) констатируют факт вхождения совокупности организационных структур (органов) в систему механизма; 3) апеллируют к важности материальных элементов, а именно: в пределах экономического подхода – совокупность средств производства и предметов потребления (С.В. Мочерный); в рамках правового подхода – материальные средства государственной власти (М.Н. Марченко).

Представленный выше анализ не может восприниматься на уровне логически завершенного без принятия во внимание тех подходов к раскрытию категориальной сущности дефиниции «механизм», которые содержатся в пределах технических наук. Технические науки имеют свою парадигму восприятия содержания категории «механизм». С нашей точки зрения, эта парадигма является базовой по отношению к тем подходам, которые были рассмотрены нами выше (экономический и правовой). Следует обратить внимание, что именно в пределах технических наук состоялось первичное формирование содержания этой сложной и многогранной дефиниции. Со временем это содержание, равно как и сама дефиниция, были интегрированы в отрасль гуманитарного знания. В рамках технических наук под механизмом, как правило, понимают специально созданную систему твердых тел, использование которой предназначено для преобразования движения других тел в заданном (необходимом) направлении. Основными структурными элементами технического механизма являются звенья (твердые тела, состояние (характеристика) которых обуславливается причинно-следственными связями) и кинематические пары (подвижные соединения твердых тел) [9, с. 5]. Иными словами, содержание категории «механизм» может быть раскрыто через систему, в рамках которой движение одного из ее элементов становится условием (причиной) движения другого элемента этой системы. Определение содержания категории «механизм» в его классической (технической) интерпретации имеет три существенных акцента: 1) основным признаком механизма является согласованность входящих в его систему подвижных твердых тел (во время работы механизма существуют детали, движение которых, относительно других деталей, воспринимается как одно целое); 2) структура механизма предполагает наличие двух разновидностей элементов, а именно: твердых тел (элементов) и кинематических пар (подвижные соединения). Все эти элементы находятся в неразрывной взаимосвязи; 3) механизм используют для преобразования и передачи движения по определенному (заданному) направлению. Сравнение технического подхода с теми подходами, которые сформировались в рамках экономико-правового знания, позволяет сформулировать следующие промежуточные выводы.

Во-первых, техническая отрасль знания, как и экономически-правовая, определяет структуру механизма через совокупность отдельных

элементов (через систему), которые находятся в обусловленном (заданном) движении. Совокупность элементов в пределах технических наук традиционно рассматривается через систему твердых тел, в то время как в пределах экономико-правового знания такая совокупность формируется за счет вхождения в нее организационных структур, органов власти и т. д. Движение внутри механизма, равно как и движение самого механизма, происходит в результате изменения состояния (позиционирования, характеристики) одного из элементов системы. Такое изменение элемента является причиной (условием) изменения других элементов. Принимая во внимание эту особенность механизма, можем предположить, что внешнее влияние на ключевой (выбранный) элемент системы должно стать причиной изменения состояния (характеристик) других элементов. Иными словами, для достижения цели воздействия на систему, субъект управления должен выбрать точку приложения усилий (найти и воздействовать на ключевой элемент механизма).

Во-вторых, техническая отрасль знания предполагает наличие в структуре механизма так называемых кинематических пар (подвижных соединений), через изменение состояния (позиционирования) которых происходит обусловленное (заданное) взаимодействие твердых тел. Иными словами, в техническом механизме есть две разновидности твердых тел, а именно: тела, которые образуют одну жесткую систему (твердые тела, состояние которых характеризуется отсутствием движения по отношению друг к другу, т.е. при движении системы соответствующие тела движутся как одно целое); тела, которые допускают (обеспечивают) заданное программой движение (кинематическая пара при взаимодействии элементов допускает движение тел относительно друг друга). Экстраполируя содержание этого концепта в предметную область экономико-правового знания, можем сделать предположение о наличии в структуре механизма, рассматриваемого в пределах социально-экономических систем, статических (постоянных) звеньев (систем) и динамических (изменяющихся) звеньев (систем). В этом случае роль статических или постоянных звеньев (систем), может быть отведена непосредственным участникам социально-трудовых отношений, а также организационным структурам и органам власти. Соответственно роль динамических или изменяющихся звеньев (систем) может быть раскрыта через инструментарий влияния субъекта управления на объект, т.е. через совокупность средств, способов и форм воздействия. Таким образом, в качестве источника приведения механизма в движение могут быть рассмотрены организационно-управленческие воздействия субъектов управления на объекты управления.

В-третьих, независимо от отрасли научного знания, назначение механизма может быть раскрыто через его способность передавать движение (энергию) в заданном конструкцией (целью) направлении. Передача движения элементами механизма осуществляется посредст-

вам причинно-следственных связей (изменение состояния (позиционирования) одного элемента, обуславливает изменение характеристик другого элемента). Такая связь между элементами (структурными частями механизма) является основой для распределения ролей субъектов и объектов воздействия внутри системы. Следует обратить внимание на тот факт, что определение цели функционирования механизма предусматривает программирование действий всех элементов системы. Эти программы должны не только быть согласованы между собой в пределах соответствующего механизма, а и находиться в логической связи с функциональным назначением и практикой взаимодействия того или иного элемента системы.

В-четвертых, техническая отрасль знания определяет норму искусственной природы создания механизма (искусственно создана система), в то время как в рамках экономико-правового знания такая норма не имеет прямого проявления, хотя отдельные определения категории «механизм» содержат ссылки на абстрактность соответствующего образования. Безусловно, сравнение искусственной природы создания механизма с абстрактностью его функционирования не является безоговорочно логичным шагом в организации исследования. Это связано с тем, что механизм в технической области знания, как правило, вполне реален (имеет физические формы и характеристики), а его работа – видима (наглядна). В рамках экономико-правового знания, мы не имеем возможности видеть сам механизм, а тем более наблюдать за согласованным изменением состояния (позиционирование) элементов системы. Вместе с тем, следует отметить, что искусственная природа механизма в рамках гуманитарного знания, также имеет место для своего проявления. Это замечание является весьма важным в контексте существования возможности изменения как алгоритма функционирования элементов механизма, так и непосредственно структуры механизма в целом.

Выводы данного исследования и перспективы дальнейших исследований в данном направлении. Рассмотренные выше подходы к определению категориального содержания дефиниции «механизм», позволяют нам сформулировать авторскую точку зрения относительно толкования категории «механизмы государственного управления».

1. Механизм государственного управления представляет собой институционально оформленную, организационно структурированную и общественно одобренную (признанную обществом) систему субъектов и объектов государственного управления в их совокупности с методами, инструментами, формами и способами взаимодействия (нормативно-правовые, организационно-административные, информационно-технологические элементы), а также конкретными действиями по достижению общественно значимых целей. Иными словами, система механизма государственного управления может быть рассмотрена через призму диалектического единства субъектов государственного управления (органы государственной власти и их должностные лица),

технологий формирования и реализации управленческих решений, а также необходимых для этого инструментов и ресурсов (правовые, финансовые, административные, человеческие и т.д.).

2. Механизм государственного управления представляет собой структурированное единство субъектов государственного управления и их воздействий (алгоритмы и процедуры реализации функций управления, технологии управления, методы и инструменты формирования и реализации управленческих решений) на объекты государственного управления с целью реализации функций государства и достижения целей его функционирования.

Принимая во внимание сложность и многогранность проявления выбранного нами предмета научного поиска, сформулированные выше выводы не исчерпывают проблематики развития содержания категории «механизм государственного управления», а следовательно, могут быть дополнены во время дальнейших научных изысканий. Наиболее перспективными направлениями в организации научных поисков, по нашему мнению, являются те из них, которые связаны с классификацией механизмов государственного управления и определением эффективности их использования на местном, региональном и государственном уровнях.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. **Ажнюк М.О.**, Основи економічної теорії: навч. посіб. / М.О. Ажнюк, О.С. Передрій. – К.: Знання, 2008. – 365 с.

2. **Беляев О.О.**, Політична економія: навч. посібник / О.О. Беляев, А.С. Бебело. – К.: КНЕУ, 2001. – 328 с.

3. **Марченко М.Н.**, Теория государства и права / Марченко М.Н. – М.: Проспект, 2004. – 640 с.

4. **Мороз В.М.**, Державне регулювання / В.М. Мороз // Енциклопедичний словник з державного управління (уклад. : Ю. П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.) – С. 148.

5. **Мороз С.А.**, Зміст дефініції «якість вищої освіти» в контексті наукових поглядів представників східноєвропейських наукових шкіл / С.А. Мороз, В.М. Мороз // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2017. – №2. – С. 58–71.

6. **Мочерний С.В.**, Економічна теорія: навч. посіб. / Мочерний С.В. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 640 с.

7. Общая теория права и государства: учебник / (Афанасьев В.С., Герасимов А.Л., Гойман В.И. и др.); под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юристъ, 2001. – 520 с.
8. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / (Зайчук О.В., Заєць А.П., Журавський В.С. та ін.); – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
9. **Ярошевич М.П.**, Теорія механізмів і машин. Конспект лекцій / Ярошевич М.П.– Луцьк: ЛДТУ, 2002. – 135 с.
10. **Яценко Н.Е.**, Толковый словарь обществоведческих терминов / Яценко Н.Е. – СПб.: Лань, 1999. – 528 с.
11. **Dooren W.V.**, Performance management in the public sector [electronic resource] / Wouter Van Dooren, Geert Bouckaert, John Halligan. – Access mode: https://www.researchgate.net/profile/Wouter_Van_Dooren/publication/264221635_Performance_management_in_the_public_sector/links/53d25a830cf220632f3c939f.pdf
12. **Gay P.D.**, Questions of cultural identity / Paul Du Gay // Questions of cultural identity. – 1996. – Vol. 4, Iss. 4. – P. 151–169.
13. **Howlett M.**, Studying public policy: Policy cycles and policy subsystems / Michael Howlett, Michael Ramesh, Anthony Perl. – Toronto: Oxford University Press, 1995. – 239 p.
14. **Meier K.J.**, Politics And The Bureaucracy: Policymaking In The Fourth Branch Of Government / Kenneth J. Meier. – California: Wadsworth Publishing, 1999. – 288 с.
15. **Moroz S.**, Public administration of the quality of higher education in the context of the norms of international quality standards: principle of orientation towards the customer / S. Moroz // Juvenis scientia – 2017. – №10. – P. 13–16.
16. **Perry J.L.**, The Motivational Bases of Public Service / James L. Perry, Lois Recascino Wise // Public administration review. – 1990. – Vol. 50, Iss. 3. – P. 367–373.
17. **Peters B.G.**, Governance without government? Rethinking public administration / B. Guy Peters, John Pierre // Journal of public administration research and theory. – 1998. – Vol. 8, Iss. 2. – P. 223–243.

**«ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳ» ԿԱՏԵԳՈՐԻԱՅԻ
ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ
ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ «ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳ»
ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՊՐԻՋՄԱՅՈՎ**

ՍՎԻՏԼԱՆԱ ՄՈՐՈԶ¹, ԼԱՐԻՍԱ ԳՐԵՆ¹, ՎՈԼՈԴԻՄԻՐ ՄՈՐՈԶ²

¹Ուկրաինայի քաղաքացիական պաշտպանության ազգային համալսարան

²Տեխնիկական ազգային համալսարան, Խարկովի պոլիտեխնիկական ինստիտուտ

Հոդվածում դիտարկվում են տնտեսական, իրավական և տեխնիկական գիտությունների շրջանակներում «կառուցակարգ» բովանդակության սահմանման մոտեցումները: Հիմնվելով ձևակերպված ընդհանրացումների վերլուծության արդյունքների վրա, որոնք վերաբերում են «կառուցակարգ» երևույթի բովանդակությանը, առաջարկվել է «պետական կառավարման կառուցակարգեր» կատեգորիայի հեղինակային սահմանումը: Բացի այդ, հոդվածում ներկայացված են «պետության մեխանիզմ» և «պետական մեխանիզմ» կատեգորիաների բովանդակության համեմատական վերլուծության արդյունքները:

Բանալի բառեր. կառուցակարգ, պետական կառավարման կառուցակարգեր, պետության կառուցակարգ, պետական կառուցակարգ:

CONCEPTUALIZATION OF THE CATEGORY "MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION" THROUGH THE PRISM OF CONTENT ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF "MECHANISM" IN ECONOMIC, LEGAL AND TECHNICAL SCIENCES

SVITLANA MOROZ¹, LARISA GREN¹, VOLODYMYR MOROZ²

¹National University of Civil Protection of Ukraine

²National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Approaches to the interpretation of the content of the category "mechanism" in the framework of economic, legal and technical sciences are considered in the paper. Based on the results of the analysis of the formulated generalizations concerning the content of the phenomenon "mechanism", was proposed the author's definition of the category "mechanisms of public administration". In addition, the article contains the results of a comparative analysis of the content of the categories "mechanism of government" and "governmental mechanism".

Keywords: mechanism, mechanisms of public administration, mechanism of government, governmental mechanism.

Ներկայացվել է խմբագրություն 11.01.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 18.03.2019

ՀՏԴ 338.40

**ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԶԲՈՍԱՇՐՋԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ**

ԱՄԱԼՅԱ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ¹, ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԿՐՏՉՅԱՆ¹

¹Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան

Զբոսաշրջային ծառայությունները Հայաստանում ի հայտ են եկել վաղուց, երբ ճանապարհորդներն այցելել են Հայաստան, կատարել տարբեր ուսումնասիրություններ, ծանոթացել հայ ժողովրդի կյանքին և կենցաղին, մշակույթին: Զբոսաշրջությունը նոր ձևաչափով զարգացել է նաև Խորհրդային Հայաստանում, որտեղ ձևավորվել են զբոսաշրջության տարբեր տեսակներ:

Բանալի բառեր. միջնադարյան Հայաստան, Խորհրդային Հայաստան, զբոսաշրջություն, զբոսաշրջային ծառայություններ, տեղաբաշխման միջոցներ, հյուրատներ, քարավանատներ, պանդոկներ:

Զբոսաշրջության սաղմերը Հայաստանում ի հայտ են եկել հնագույն ժամանակներից, երբ օտարերկրացի գիտնականները, ճանապարհորդներն այցելել են Հայաստան, կատարել տարբեր ուսումնասիրություններ, իսկ արտասահմանյան առևտրական քարավանները հանգրվանել են մեր մայրաքաղաքներում ու առևտրական ճանապարհների վրա գտնվող իջևանատներում:

Մ. թ. IV դարում ստեղծված Պևտինգիյան քարտեզը (Tabula Peutingeriana), որի կազմումը վերագրվում է հռոմեական աշխարհագրագետ Կաստարիոսին, Հայաստանին վերաբերող մասում ցույց է տալիս հայ Արշակունիների ժամանակներից գոյություն ունեցող ճանապարհները և դրանց վրա եղած հանգրվանակետերը [9, էջ 11]: Հ. Մանանդյանի հավաստմամբ Պևտինգիյան քարտեզում Արշակունյաց Հայաստանի հին ճանապարհներին նշված են եղել կայարանատեղեր [12, էջ 11], որոնք հավանաբար եղել են հանգրվաններ, կամ էլ ճանապարհների սպասարկման համար կառույցներ:

Միջնադարում, երբ զարգանում են քաղաքները, աշխուժանում էր քարավանային առևտուրը, երկրով անցնող ճանապարհների ուղղությամբ սկսվում է իջևանատների մասսայական շինարարություն: XII - XIV դարերում քաղաքներում կառուցվում էին **հյուրանոցներ կամ հյուրատներ, պանդոկներ կամ փնդոկներ, խանապարներ** (վերջին երկուսը վերաբերում են քաղաքային հյուրատներին) [9, էջ 11], որոնք միջնադարյան Հա-

յաստանի աշխարհիկ կառույցներ էին: **Քարավանատները** (միջնադարյան հյուրանոցներ) կառուցվում էին խոշոր քաղաքներին մերձ, ինչպես՝ Ջրափի քարավանատունն Անի քաղաքին մոտ՝ Ախուրյան գետի ձախ ափին, կամ էլ քաղաքից դուրս, օրինակ՝ Թալինի քարավանատունը, որպեսզի մեծ քարավանները քաղաք չմտնեին: **Հյուրատների** անհրաժեշտությունն զգացվում էր նաև վանքերում, որոնք սպասարկում էին ինչպես ուխտավորներին, այնպես էլ վանքերի մոտով անցնող քարավաններին: Հաղպատի, Սանահինի, Տաթևի, Նորավանքի վանքերին կից եղել են հյուրատներ [1, էջ 50]: Վանքերի հյուրատները հյուրանոցային բնույթ ունեին, նրանք պետք է հյուրընկալեին եկած կրոնավորներին, հյուրերին, ապահովեին օթևանով և սննդով:

Քարավանատների կառուցումն համարվում էր պետական միջոցառում և իրականացվում պետական գանձարանի կամ, առանձին իշխանների, իսկ քաղաքներում նաև մեծահարուստների միջոցներով: Ճանապարհների բարեկարգությունը կատարվում էր այդ ճանապարհների վրա կամուրջներ, իջևաններ կառուցելով, հոգ էր տարվում ճանապարհների վերանորոգման ուղղությամբ: Ճանապարհների վրա քարավանատները դասավորվում էին որոշ հեռավորությամբ, երբեմն էլ կառուցվում էին դժվար անցանելի լեռնանցքի վրա, ինչպես Սելիմի քարավանատունը*։ Սելիմ հյուրատունը Հայաստանի միջնադարյան այն եզակի քարավանատներից է, որ մեզ է հասել կանգուն վիճակով [8, էջ 130, 3]:

Քարավանատներն արձանագրություններում կոչվել են նաև հոգետուն «Հոգո տուն» [9, էջ 12], որը բաղկացած է «հոգի-շունչ» և «տուն» բառերից, և նշանակում է կանգնելու, «շունչ քաշելու» տեղ կամ հանգրվան:

Պանդոկները կամ փնդոկները նման էին խոշոր հյուրանոց-իջևանների, իսկ խանապարները՝ իջևան-վաճառատների, փակ շուկաների: Փնդոկները նախատեսված էին մարդկանց իջևանելու, նրանց սննդի և այլ կարգի սպասարկության համար, իսկ խանապարները վաճառատներ էին՝ ներքին բակով և առևտրական գործարքներ կատարելու համար կառուցված հարմարություններով:

Հյուրանոցները հիմնականում կառուցվում էին այն վանքերի բակերում կամ մերձակա տարածքում, որոնք ապահովված էին ջրով, ունեին ջրամբար-ավազաններ, քանի որ հյուրանոցներում հյուրընկալվում էին բազմաթիվ ուխտավորներ, առևտրականներ, որոնց վանքը պետք է

* Սելիմի քարավանատունը կառուցվել է 1332 թ. Չեսար Օրբելյանի իշխանության օրոք: Գտնվում է Սելիմի լեռնանցքի հարավային լանջին: Քարավանատան երկարությունը 35,5 մ է: Սելիմի հյուրատան համալիրը բաղկացած է երեք մասից՝ տանավ մեծ դահլիճից, արևելյան կողմից կցված նախասրահից ու սրահ կողքին գտնվող կիսով չափ պահպանված թաղածածկ մատուռից

ապահովեր գիշերելու, սնվելու և շատ ուրիշ միջոցներով: Նման դեպքերում ուխտավորները փոխհատուցում էին վանքերին:

Միջնադարյան Հայաստանում կատարվել են մի շարք ճանապարհորդություններ, որոնց հիմնական նպատակն էր ծանոթանալ հայկական բնության գաղտնիքներին, կենցաղին, մշակույթին և այն:

Հնագույն ժամանակներից Արարատ լեռը հետաքրքրել է մարդկանց, նրա գագաթին գտնվող Նոյյան տապանը շարժել հատկապես քրիստոնյա աշխարհի հետաքրքրությունը [10, էջ 18]: Հին և միջին դարերում սրբազան լեռ բարձրանալու նպատակով գործադրված բոլոր փորձերը ձախողվել են բնակլիմայական խիստ ցրտաշունչ պայմանների և անմատչելի տեղանքի պատճառով, քանի որ լեռը «...մեջտեղից մինչև կատարը կատարելապես զառիվայր է և ծածկված սառույցով» [10, էջ 28]:

Հայաստանը հետաքրքիր էր նաև ռուս և եվրոպացի ճանապարհորդների համար, ովքեր գալիս էին գիտական զանազան ուսումնասիրություններ անելու: 1828 թ. փետրվարի 10-ի Թուրքմենչայի պայմանագրով Երևանի խանության՝ Ռուսաստանին անցնելուց հետո ռուս գիտնականներն անմիջապես ձեռնամուխ եղան ինչպես ողջ Արևելյան Հայաստանի, այնպես էլ Արարատի գիտական հետազոտությանը: Ֆ. Պարրոտի արշավախումբը, 1829 թ. սեպտեմբերին ժամանելով Հայաստան, ապա Ս. Էջմիածնում հանդիպելով Մայր Աթոռի թարգմանիչ Խ. Աբովյանին և հաշվի առնելով վերջինիս «հայերենի, ռուսերենի, պարսկերենի ու թուրքերենի իմացությունը և Արարատ բարձրանալու բուռն ցանկությունը» [6, էջ 18]՝ նրան ևս ընդգրկել է իր խմբի կազմում: Մեկ տասնյակից ավելի անդամներ ունեցող արշավախումբում էին կայսերական ուսանողներ, զինվորականներ, ինչպես նաև Ակոռի գյուղից մի քանի տեղաբնիկ ուղեկցորդներ: Ֆ. Պարրոտի արշավախումբը, սեպտեմբերի 12-ին և 18-ին երկու անհաջող վերելքներ իրականացնելուց հետո, սեպտեմբերի 27-ին կարողացել է հասնել Արարատի կատարին: Իր տեսածը նա հետևյալ կերպ է նկարագրել. «Գտնվում էի թեթևակի ուռուցիկ, համարյա թե խաչածե մակերեսի վրա՝ երկու հարյուր քայլ պարագծով, որի եզրերը գահավեժ իջնում էին ամեն կողմ, առանձնապես արևելք և հյուսիս-արևելք: Հավերժական կարծր սառույցից, առանց որևէ ընդհատող ժայռի կամ քարի, այդպիսին էր ծեր Արարատի արծաթե գագաթը» [7, էջ 187]: Ֆ. Պարրոտի և Խ. Աբովյանի վերելքով բացվեց Արարատի պատմության նոր դարաշրջանը: Հ. Երանոսյանի կարծիքով նաև Հայաստանում ալպինիզմի և տուրիզմի զարգացման նոր սկիզբն է [4, էջ 10]:

Նշենք նաև, որ XIX դարի վերջերից Երևանում կառուցվել են եվրոպական տիպի մի քանի փոքր հյուրանոցներ՝ «Գրանդ օթել», «Օրիանտ»,

«Լիոն», «Երկաթուղի», «Մարսել», «Կովկաս», «Վիեննա» և այլն, ճանապարհորդների գիշերակացն ապահովելու համար [2, էջ 389]:

Զբոսաշրջության ծնունդը Խորհրդային Միությունում համարվում է 1930թ.: Դեռևս 1926թ. հիմնադրվել էր «Խորհրդային զբոսաշրջիկ» բաժնետիրական ընկերությունը, որն ուղեգրերով էքսկուրսիաներ էր կազմակերպում: 1930թ. ստեղծվում է «Համամիութենական պրոլետարական զբոսաշրջության և էքսկուրսիայի կամավոր ընկերություն»: Զբոսաշրջության կառավարման և զարգացման վերահսկողությունը դրվում է Ֆիզկուլտուրայի բարձրագույն խորհրդի, իսկ գործնական աշխատանքները՝ Համամիութենական արհեստակցական միության կենտրոնական խորհրդի վրա:

Հայաստանում զբոսաշրջությունը պետական մակարդակով սկսել է զարգանալ խորհրդային իշխանության տարիներին: Այդ ժամանակաշրջանում հանրապետությունում գործում էին 110 առողջարանային և հանգստի տներ, գործում էին զբոսաշրջային 30 հանգրվան՝ 6000 տեղով: Դեռևս 1933 թ. արտասահմանից Խորհրդային Հայաստան են այցելել 19, 1934 թ.՝ 67, իսկ 1935 թ. 255 մարդ [11, էջ 244-245]:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո՝ 1949-ին, զբոսաշրջությունը, որպես մարզաձև, մտցվում է համամիութենական մարզական միասնական դասակարգման մեջ: 60-ական թվականներից զբոսաշրջային աշխատանքները ղեկավարում էր Զբոսաշրջության կենտրոնական խորհուրդը: Յուրաքանչյուր հանրապետություն, մարզ, երկրամաս ուներ իր զբոսաշրջային խորհուրդը, որը կազմված էր զբոսաշրջային, մարզական, տնտեսական, գիտական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներից: Զբոսաշրջային խորհուրդներն իրականացնում էին զբոսաշրջային կադրերի պատրաստում, զբոսաշրջության հրահանգիչների որակավորման բարձրացման ուղղությամբ դասընթացների, սեմինարների, արշավների կազմակերպում:

ԽՍՀՄ տարիներին զբոսաշրջային աշխատանքների կազմակերպումը դարձրեց սերունդների դաստիարակության կարևոր միջոցներից մեկն էր, որն ուներ նաև ճանաչողական նշանակություն [13, էջ 22]: Յուրաքանչյուր դարձրեց կար զբոսաշրջային խմբակ կամ ակումբ, որոնց անդամները հանձնում էին «Պատանի զբոսաշրջիկ», «ԽՍՀՄ զբոսաշրջիկ» կրծքանշանի նորմաները, այն է կարողանալ հաղթահարել ճանապարհին բնական խոչընդոտները, տեղ գտնել հանգստի համար, վրան խփել, խարույկ վառել տարվա բոլոր եղանակներին, կերակուր եփել, կարողանալ առաջին բուժօգնություն ցուցաբերել և այլն:

1930 թվականներից Հայաստանում գործում էր ՊԱՊ (Պատրաստ աշխատանքի և պաշտպանության) համալիրը, որտեղ իր արտացոլումն է գտել նաև զբոսաշրջությունը: Զբոսաշրջային արշավներ կազմակերպելիս

պետք է կատարվեն որոշակի տեսական և գործնական առաջադրանքներ, որոնք արշավները դարձնում էին ավելի հետաքրքիր և բովանդակալից [14, էջ 70]: ՊԱՊ համալիրի զբոսաշրջային արշավների չափանիշները հաստատում էր Զբոսաշրջության և էքսկուրսիաների կենտրոնական խորհուրդը:

Խորհրդային Հայաստանում զբոսաշրջության ինքնագործ և պլանավորված ուղևորություններին մեծ տեղ է հատկացվել: Զբոսաշրջային ուղևորությունների հիմնական նպատակն է՝ պարբերաբար կազմակերպել աշխատավորության լայն զանգվածների ակտիվ հանգիստը: Բուհերում զբոսաշրջային արշավանքները կազմակերպելու, ղեկավարելու և կոորդինացնելու նպատակով ստեղծվել էին զբոսաշրջային ակումբներ, որոնք իրենց գործունեությամբ օգնում, հսկում և կազմակերպում էին նպատակային էքսկուրսիաներ, մեկօրյա և բազմօրյա արշավներ, զբոսաշրջության հետ առնչվող այլ աշխատանքներ [15, էջ 44]: Կազմակերպությունն առաջնորդվում էր 1972թ. նոյեմբերի 28-ի Զբոսաշրջության և էքսկուրսիաների կենտրոնական խորհրդի նախագահության որոշմամբ՝ «ԽՍՀՄ տարածքում ինքնագործ զբոսաշրջային արշավների ու ճանապարհորդությունների կազմակերպման ու անցկացման կարգի մասին», ինչպես նաև Զբոսաշրջային հսկիչ-փրկարար ծառայության կանոններով: ԽՍՀՄ տարածքում ինքնագործ զբոսաշրջային արշավների ու ճանապարհորդությունների կազմակերպման ու անցկացման կանոնները որոշում են ԽՍՀՄ տարածքում ինքնուրույն արշավների և ճանապարհորդությունների կազմակերպման և անցկացման կարգը: Նրանց կատարումը պարտադիր է արշավներին և ճանապարհորդություններին մասնակցող բոլոր կազմակերպությունների և զբոսաշրջիկների համար:

Զբոսաշրջային հսկիչ-փրկարար ծառայությունն ստեղծվում է Զբոսաշրջության և էքսկուրսիաների հանրապետական, երկրամասային, մարզային խորհուրդներին առընթեր՝ տարբեր միջոցառումներ անցկացնելու նպատակով, ուղղված զբոսաշրջային ճանապարհորդություններին, արշավներին, մրցումներին, էքսկուրսիաներին, ուսումնական հավաքներին մասնակցող զբոսաշրջիկների և էքսկուրսիաների անվտանգության ապահովմանը, ինչպես նաև անհրաժեշտ օգնություն ցույց տալու աղետի ենթարկված մարդկանց: Զբոսաշրջության և էքսկուրսիաների հանրապետական, երկրամասային և մարզային խորհուրդները յուրաքանչյուր կիսամյակ ներկայացնելու են առաջակություններ զբոսաշրջային միջոցառումների անցկացման մասին [7, էջ 35]:

1969 թ. ընդունվում է «Երկրում Զբոսաշրջության և էքսկուրսիաների հետագա զարգացման միջոցառումների մասին» որոշումը, որը կարևոր

նշանակություն ունենալու միայն զբոսաշրջության զարգացման և էքսկուրսիաների կազմակերպման, այլև միջազգային զբոսաշրջային կապերի հաստատման համար: Այն կարելի է համարել որպես զբոսաշրջության պլանավորման կարևոր փաստաթուղթ: Խորհրդային միությունը միջազգային զբոսաշրջության զարգացման գործում համագործակցում էր ԱՄՆ-ի, Իտալիայի, Անգլիայի, Ֆրանսիայի, ԳՖՀ-ի և այլ երկրների հետ:

ԽՍՀՄ-ի կազմում ձևավորվել և զարգանում էր հայկական զբոսաշրջությունը: 1920-ական թթ. վերջերից վերացվեցին քարվանսարա-հյուրանոցները և դրանց փոխարեն կառուցվեցին ժամանակակից հյուրանոցներ («Երևան», «Սևան», «Արմենիա», «Անի», «Դվին» և այլն): Ներքին զբոսաշրջության ծնունդը Հայաստանում համարվում է 1923թ., երբ Ալեքսանդրապոլի 30 դպրոցական անցնում են Ալեքսանդրապոլ-Արագած-Աշտարակ-Էջմիածին-Երևան երթուղով Ա. Բզնունու և Հ. Գարգալոյանի ղեկավարությամբ:

Զբոսաշրջային ճանապարհորդություններն աստիճանաբար կրում են կազմակերպված բնույթ և ընդգրկում են մեծ թվով մարդիկ: Նշենք, որ Հայաստանում ձևավորվել և հաջողությամբ զարգանում էր դահուկային արշավները: Այսպես, 1936-1937թթ. Ապարանի բնակիչները մի շարք դահուկային արշավներ են կատարել և բարձրացել Արագած լեռը (4095 մ): Նմանատիպ արշավներ են կազմակերպվել նաև Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո՝ 1948, 1951, 1963 թթ.: 1948 թ. զբոսաշրջությունը մտնում է Համամիութենական մարզական միասնական դասակարգման մեջ: 1960 թ. ՀԱՄԿԽ-ի նախագահության որոշմամբ Հայաստանում ստեղծվում է Զբոսաշրջության հանրապետական խորհուրդը, որը համակարգելու էր զբոսաշրջային աշխատանքները: Մասսայական բնույթի տեղական զբոսաշրջային երթուղիներով արշավներն սկսվում են 1963 թ.: Իրականացվում է դահուկային արշավ Երևան-Հանքավան-Ապարան երթուղով, որն անցնում է Գեղամա լեռնաշղթայով: Սկսած 1965 թ. Հայաստանում սկսում է զարգանալ զբոսաշրջության նոր ձև՝ մոտոտուրիզմը: Զ. Մարիկյանի գլխավորությամբ առաջին երթուղին անցնում է Միության բոլոր հանրապետություններով:

Միջազգային զբոսաշրջությունը ԽՍՀՄ-ում համակարգում և կազմակերպում էր ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդին առընթեր Արտասահմանյան զբոսաշրջության վարչությունը: Մասսայական զբոսաշրջության զարգացման համար հանրապետությունում կարևոր աշխատանք է կատարել Զբոսաշրջության և էքսկուրսիաների հայկական հանրապետական խորհուրդը: Խորհրդային տարիներին զբոսաշրջությունը դիտվում էր ոչ թե շահույթի աղբյուր, այլ աշխատավորների համար նախատեսված ակտիվ հանգիստը

կազմակերպելու ձև: Այս ժամանակաշրջանում արդեն ձևավորվել էին սոցիալական զբոսաշրջության տարրերը: Միջազգային զբոսաշրջությունը կազմակերպում և իրականացվում էր «Սպուտնիկ» և «Ինտուրիստ» կազմակերպությունների միջոցով: 1986թ. այս կազմակերպությունների միջոցով Հայաստան է այցելել 80 հազար զբոսաշրջիկ, որոնց սպասարկման ոլորտում ընդգրկված էին 12 հյուրանոցներ:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո 1990-ական թվականներից հանրապետություն այցելող զբոսաշրջիկների թիվը կրճատվել է, և 1996թ. այն կազմել է ընդամենը 13 հազար, 1999թ.՝ 40 հազար զբոսաշրջիկ: Խորհրդային Միության փլուզումը, երկրում պատերազմական վիճակը, շրջափակումը, էներգետիկ շրջափակումը 1991-1995թթ. առաջ բերեցին ոչ միայն զբոսաշրջության, այլև տնտեսության մյուս ոլորտներում սուր ճգնաժամ: Զբոսաշրջությունը, որպես երևույթ, անկում ապրեց: Դադարեցվեց զբոսաշրջության վերաբերյալ տեղեկատվության հավաքագրումն ու ամփոփումը: Միայն 1997-ի հոկտեմբերի 19-ին Ստամբուլում կայացած ՄԱԿ ՀԶԿ-ի XII գլխավոր վեհաժողովում Հայաստանը դարձավ Զբոսաշրջության համաշխարհային կազմակերպության լիիրավ անդամ: ՀԶԿ անդամակցելուց հետո Հայաստանն սկսեց օգտագործել համապատասխան ստանդարտներ, որոնց կիրառումը թույլ տվեց համաշխարհային զբոսաշրջության հարթակում ներկայանալու հնարավորություններ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐ

1. **Առաքելյան Բ.**, Քաղաքները և արհեստները 9-13 դարերում, հ 2, Եր., 1964:
2. **Ավագյան Գ.**, Հայաստանը 1920-1990թթ., Եր., 1997:
3. **Բաբաջանյան Ա., Զաքյան Ա.**, Սելիմի քարավանատան պեղումների արդյունքները: ՎԷՄ համահայկական հանդես, 2014, հոդոտեմբեր-դեկտեմբեր, <http://vemjournal.org/?p=2016>
4. **Երանոսյան Հ.**, Տուրիզմ, Եր., 1976:
5. **Պարրոպ Ֆրիդրիխ**, Դորպատից Արարատ,; Խմբ. Կնյազյան Գ.Ռ., Եր., Հայաստան, 1990:
6. **Պարրոպ Ֆրիդրիխ**, Ճանապարհորդություն դեպի Արարատ, Խմբ. Թորոսյան, Ս., Եր., Նաիրի, 2006:

7. Կանոնադրություն տուրիզմի մասին, Եր., 1974:

8. **Հարությունյան Ա.**, Դիտարկումներ միջնադարյան Հայաստանի հյուրանոց-հյուրատների և դրանց վիճակների շուրջ. Էջմիածին. Պաշտոնական ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 2010:

9. **Հարությունյան Վ.**, Միջնադարյան Հայաստանի քարավանատներն ու կամուրջները, Եր., 1960:

10. **Մելքոնյան Ա.**, Արարատ. Հայոց անմահության խորհուրդը, Եր., 2008 թ.:

11. **Մելքոնյան Ս.**, ՀՀ և ԼՂՀ տնտեսական և սոցիալական աշխարհագրություն, Եր., Զանգակ-97, 2005:

12. **Մանանդյան Հ.**, Հայաստանի գլխավոր ճանապարհները ըստ Պետերսբերգի քարտեզի ՀՍԽՀ ԼՈՒՍԺՈՂԿՈՄՍՏ: Հրատարակություն Մելքոնյան ֆոնդի, Գիտհրատի տպարան: Երևան 1936.
<http://serials.flib.sci.am/Founders/H.Manandyan-Hin%20Hayastani%20glxavor%20chanaparner@/book/content.html>

13. Տուրիստական աշխատանքները դպրոցում (Մեթոդական ձեռնարկ), Եր., 1971:

14. Տուրիզմը ՊԱՊ համալիրում (Մեթոդական ցուցումներ), Եր., 1974:

15. Տուրիզմը ԲՈՒՀ-ում (Մեթոդական ձեռնարկ), Եր., 1978:

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В АРМЕНИИ

АМАЛИЯ МАНУКЯН¹, ТАТЕВИК МКРТЧЯН¹

¹Армянский государственный экономический университет

Туристические услуги появились в Армении давно, когда путешественники побывали в Армении и провели различные исследования. Туризм также развивался в Советской Армении, где были сформированы различные виды туризма.

Ключевые слова: средневековая Армения, Советская Армения, туризм, туристические услуги, средства размещения, гостевые дома, каравансарай, таверны.

HISTORIC REVIEW OF TOURIST SERVICES DEVELOPMENT IN ARMENIA

AMALYA MANUKYAN¹, TATEVIK MKRTCHYAN¹

¹Armenian State University of Economics

Tourism services have appeared in Armenia long ago when travelers used to visit Armenia, make different studies and get acquainted with everyday life, household and culture of the Armenian nation. Tourism also went on developing in Soviet Armenia, where different types of tourism have been formed.

Keywords: Armenia of middle ages, Soviet Armenia, tourism, tourism services, means of allocation, guest houses, caravanserais, taverns.

Ներկայացվել է խմբագրություն 22.01.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 13.05.2019

ՀՏԴ 352

**ՄԻՋՄՈՒՆԻՑԻՊԱԼ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԸ
ՏԱԹԵՎ ՀԱԿՈՐՅԱՆ¹**

¹Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան

Վերջին տարիներին Հայաստանում իրականացվող վարչատարածքային բարեփոխումների երկու հիմնական ուղղություններից մեկը միջհամայնքային համագործակցության զարգացումն է, որի իրականացման ժամանակ շատ կարևոր է հաշվի առնել երկրին բնորոշ առանձնահատկությունները: Հոդվածում ներկայացված են տարբեր երկրներում միջմունիցիպալ համագործակցության փորձն ու ստացված արդյունքները, որի ուսումնասիրությունը հնարավորություն կընձեռի պարզել ինչպես են տարբեր երկրներ զարգացրել մունիցիպալիտետների միջև համագործակցությունը և ինչ արդյունքներ են գրանցել:

Բանալի բառեր. տեղական ինքնակառավարում, մունիցիպալիտետ, տեղական ինքնակառավարման մարմիններ (այսուհետև՝ ՏԻՄ) լիազորություն, միջմունիցիպալ համագործակցություն:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո եվրոպական երկրներն սկսեցին իրականացնել տեղական ինքնակառավարման ոլորտի բարեփոխումներ: Բարեփոխումներն ունեին երկու հիմնական ուղղություն՝ մունիցիպալիտետների միաձուլումն ու միջմունիցիպալ համագործակցությունը, սակայն միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նույնիսկ խոշորացման ուղին ընտրած երկրներում մունիցիպալիտետները համագործակցում են՝ գիտակցելով համագործակցության կարևորությունն ու արդյունավետությունը:

Միջմունիցիպալ համագործակցության առաջնային տարբերությունը խոշորացումից մունիցիպալիտետի անկախության պահպանումն է, և եթե եվրոպական երկրներում խոշորացման արդյունքում մունիցիպալիտետները կամավոր կամ օրենքի ուժով կորցնում էին անկախությունը, Ֆրանսիան միակ երկիրն էր, որտեղ խոշորացումը ձախողվեց, երկիրն ընտրեց միջմունիցիպալ համագործակցության ճանապարհը, և նրա փորձը համարվում է ամենահայտնին և ամենատպալորիչը: 2014 թվականի տվյալներով Եվրամիության անդամ երկրների 106,600 մունիցիպալիտետների մոտ 35%-ը՝ 36,681-ը Ֆրանսիայի մունիցիպալիտետներն են [1]: Ամենամեծը Փարիզն է, իր 2,2 միլիոն բնակչությամբ, մինչդեռ համայքների

32%-ի բնակչության թիվը չի հատում 2000-ը [2]: Միջմունիցիպալ համագործակցությունն աչքի է ընկնում ոչ միայն միավորումների բազմազանությամբ, այլև դրանց մանրամասն կարգավորմամբ՝ օրենքի կողմից: Համայնքների անհավասարության մեղմմանն ուղղված առաջին քայլերն արվել են դեռևս մեկ դար առաջ: Այդ ժամանակահատվածից մինչև հիմա ձևավորվել են միջմունիցիպալ համագործակցության տարբեր ձևեր, որոնք բաժանվում են երկու մեծ խմբի՝ սեփական հարկահավաքմամբ և անդամ համայնքների բյուջետային հատկացումներով միություններ: Այն միությունները, որոնք չունեն հարկահավաքման սեփական համակարգը, ստեղծվում են միջմունիցիպալ ծառայությունների մատուցման համար՝ սարքավորումների ձեռքբերման, մասշտաբից տնտեսման, ծառայությունների որակի բարձրացման համար: Սեփական հարկահավաքման ռեժիմով միությունների նպատակը կարող է լինել տարածքային պլանավորումը, միավորման անդամ մունիցիպալիտետներում միասնական ծրագրի իրականացումը: Այս միություններն ունենում են ինչպես պարտադիր, այնպես էլ կամավոր լիազորություններ, որոնց իրականացման համար ֆինանսական պաշարները ձևավորվում են հարկավաճառումից և պետական դրամաշնորհներից: Սեփական հարկահավաքման միություններն ավելի բազմատեսակ են՝ մունիցիպալիտետների, ագլոմերացիաների, քաղաքային միություններ, մետրոպոլիսներ, բլեռային մետրոպոլիսներ, որոնք իրարից հիմնականում տարբերվում են անդամ մունիցիպալիտետների բնակչության թվի նկատմամբ նվազագույն պահանջով:

Ոլորտը կարգավորող հիմնական՝ Շևենմանի օրենքը նպատակ ուներ խթանել ավելի խոշոր միջմունիցիպալ մարմինների ստեղծմանը՝ առաջարկելով ֆինանսական խթաններ, որոնք համեմատական էին համագործակցող մունիցիպալիտետների թվին, և տալով միջմունիցիպալ մարմնին որոշ ֆինանսական անկախություն:

2017 թվականին 2016 թվականի համեմատ սեփական հակավաճառման միավորումների թիվը կտրուկ կրճատվել է 2063-ից մինչև 1267, ինչը պայմանավորված է միայն մունիցիպալ միությունների թվի նվազմամբ 1842-ից 1018: Սա պայմանավորված է 2015 թվականին ընդունված պետության տարածքային նոր կազմակերպման մասին օրենքով, ըստ որի՝ միջմունիցիպալ համագործակցության հանրային մարմինը պետք է միավորի նվազագույնը 15000 բնակիչ, նախկին 5000-ի փոխարեն:

Աղյուսակ 1

Սեփական հարկահավաքմամբ միջմունիցիալ համագործակցության հանրային մարմինների թիվը 2010-2018 թթ. [3]

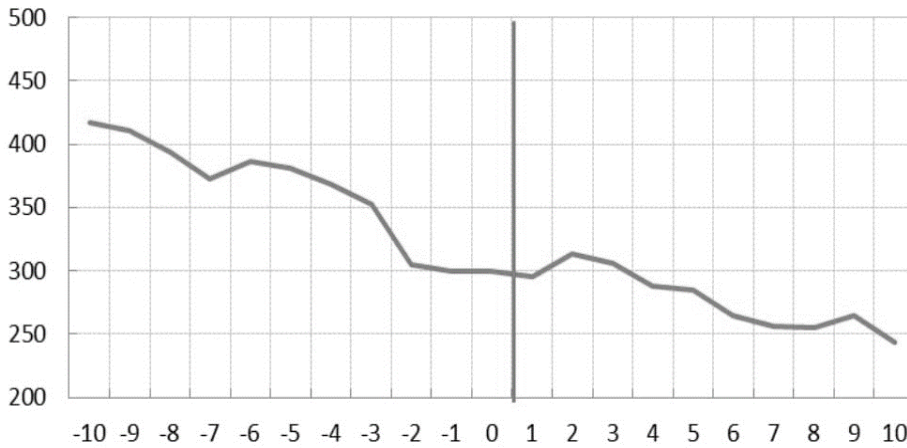
Իրավական կարգավիճակ	01/01/10	01/01/11	01/01/12	01/01/13	01/01/14	01/01/15	01/01/16	01/01/17	01/01/18
Լիոնի Մետրոպոլիս						1	1	1	1
Մետրոպոլիս			1	1	1	11	13	14	21
Քաղաքային	16	16	15	15	15	9	11	15	11
Ագլոմերացիոն	181	191	202	213	222	226	196	219	222
Համայնքային	2408	2387	2358	2223	1903	1884	1842	1018	1009
Ընդհանուր	2610	2599	2581	2456	2145	2134	2063	1267	1264
Համագործակցող համայնքների թիվը	34 756	35 041	35 305	36 049	36 615	36 588	35 858	35 411	35 353

Տեղական ինքնակառավարման բարեփոխումներ իրականացնելու համար միջմունիցիալ համագործակցությունը ընտրած Ֆրանսիայի փորձը բավական հաջող է ստացվել, չնայած օրենսդրական բարեփոխումները դեռևս շարունակվում են՝ առավել արդյունավետ համագործակցություն ապահովելու համար:

Իտալիայում միջմունիցիալ համագործակցության իրականացման հիմնական տնտեսական պատճառներից մեկն այն էր, որ երկիրն ունի ավելի քան 8000 շատ փոքր մունիցիպալիտետ, որոնց 72%-ի բնակչության թիվը չի հատում 5000-ը: 1990-ականների սկզբին իրականացրած բարեփոխումների արդյունքում մունիցիպալիտետների ղեկավարները ընտրվում էին անմիջապես բնակիչների կողմից, հետևաբար և հաշվետու էին հենց բնակիչներին: Ունենալով սահմանափակ ֆինանսական պաշարներ՝ նշանակում էր, որ նրանք ունեին երկու տարբերակ՝ չմատուցել ծառայությունները հասարակությանը կամ էլ համագործակցել մյուս մունիցիպալիտետների հետ [4]:

Ներկայում Իտալիայում միջմունիցիալ համագործակցությունն իրականացվում է ինչպես ոչ ֆորմալ համաձայնությունների, այնպես էլ մունի-

ցիպալ միությունների միջոցով: Արդեն 2018 թվականին Իտալիայում գործել է 537 [5] մունիցիպալ միություններ, որոնք ընդգրկում են 3094 մունիցիպալիտետ՝ երկրի մունիցիպալիտետների 38,89%-ը:

Գծապատկեր 1. Համայնքներում 1 շնչին բաժին ընկնող ընթացիկ ծախսերը մինչ համագործակցությունն ու համագործակցությունից հետո (ուղղահայաց գիծը ցույց է տալիս միավորման կազմում ընդգրկվելու տարին) [6]

Իտալիայում մունիցիպալ համագործակցության աճը պայմանավորված է նաև որոշ մարմինների համար պարտադիր լինելով, մասնավորապես 2009 թվականին ընդունված օրենքով մինչև 5000 բնակիչ ունեցող մունիցիպալիտետները (լեռնային մունիցիպալիտետ լինելու դեպքում՝ մինչև 3000 բնակիչ) 2014 թվականի հունվարի 1-ից սկսած պարտավորվում են իրենց հիմնական խնդիրները լուծել համագործակցելով՝ մունիցիպալ միավորման կամ համաձայնության միջոցով: Իտալիայի միջմունիցիպալ համագործակցության փորձը ցույց է տալիս, որ անհրաժեշտ է որոշ ժամանակ դրական արդյունքներ գրանցելու համար: Եթե համագործակցության առաջին տարում 1 բնակչին բաժին ընկնող ծախսերն աճել են, ապա միայն 4-5 տարի համագործակցությունից հետո նկատվում է ծախսերի էական անկում (տե՛ս **Գծապատկեր 1**):

Մունիցիպալիտետները կարող են համագործակցել և միասին մատուցել ծառայությունը, կամ մի մունիցիպալիտետ կարող է վաճառել կոնկրետ ծառայությունը մյուսին: Այս երկրորդ տարբերակն էլ տարածված է ԱՄՆ-ում, որտեղ իշխանության 90,056 տեղական մարմիններից 51,146-ը հատուկ նշանակության են և ընդգրկում են հատուկ մունիցիպալիտետներն ու անկախ դպրոցական մունիցիպալիտետները: Հատուկ նշանակության մարմինները կարող է ծառայություն մատուցել մեկ մեծ մունիցի-

պալի, կամ մի ողջ շրջանի մունիցիպալիտետների: Առանձնահատուկ հետաքրքրություն են ներկայացնում անկախ դպրոցական մունիցիպալիտետները [7]: 2012 թվականին ԱՄՆ-ում 14,178 հանրային դպրոցների համակարգերից 12,880-ը անկախ դպրոցական մունիցիպալիտետներում են, իսկ մնացածը գտնվում են իրենց տարածքային միավորի կազմում: Անկախ դպրոցական մունիցիպալիտետները ձևավորվել են Տեխաս նահանգում նավթային բումի հետևանքով: Բնակչության թվի կտրուկ աճի արդյունքում դպրոցներն այլևս հնարավորություն չունեին աշակերտներ ընդունելու: Նավթային ընկերություններից ժամանակից շուտ հավաքեցին հարկերը, այդ միջոցներով ստեղծեցին դպրոցական մունիցիպալիտետներ, որոնք հավաքված հարկերով էին աշխատում, և արդյունքում այդ շրջանում հավաքված հարկերը մնում էին շրջանի ներսում [8]:

Միջմունիցիպալ համագործակցության հիմնական առավելությունն այն է, որ ՏԻՄ-երը պահպանում են իրենց անկախությունը: Սրա վառ օրինակն է Իսլանդիայի Սկորադալշրեպուր գյուղը: 1990-ականներից երկրում սկսեց խոշորացման գործընթացը, որն ուղղված էր փոքր մունիցիպալիտետների միավորմանը՝ համայնքային ծառայությունների մատուցման ապահովման համար: Մի քանի փոքր մունիցիպալիտետներ միավորվեցին Բորգարնես քաղաքի շուրջ, բայց փոքր մունիցիպալիտետներից մեկը՝ մոտ 50 բնակիչ ունեցող Սկորադալշրեպուր գյուղը, հրաժարվեց միավորումից: Այն շարունակում է մնալ առանձին տեղական ինքնակառավարման միավոր: Այս մունիցիպալը նաև տուրիստական կենտրոն է և այստեղ գտնվող 500 ամառանոցների սեփականատերերի կողմից վճարվող հարկերի շնորհիվ համարվում է հարուստ: Չնայած առկա ֆինանսական պաշարներին, մունիցիպալը փոքր է բնակիչներին բոլոր ծառայությունների ինքնուրույն մատուցման համար: Այս խնդրի լուծման համար էլ ակտիվ համագործակցում է հարևան Բորգարնեսի հետ(դպրոց, ծերանոց, հրշեջ ծառայություն): Արդյունքում այս փոքր մունիցիպալը կարողանում է ինքնուրույն վճարել ծառայությունների դիմաց, սակայն նրա բնակիչները ուղղակիորեն չեն ազդում այդ ծառայությունների վրա, քանի որ ծառայությունների մատուցման կարգը որոշվում է Բորգարնես խոշորացման համայնքը: Չնայած այս ամենին՝ Սկորադալշրեպուրը նախընտրում է պահպանել իր անկախությունն ավելի մեծ հարևանից [9]:

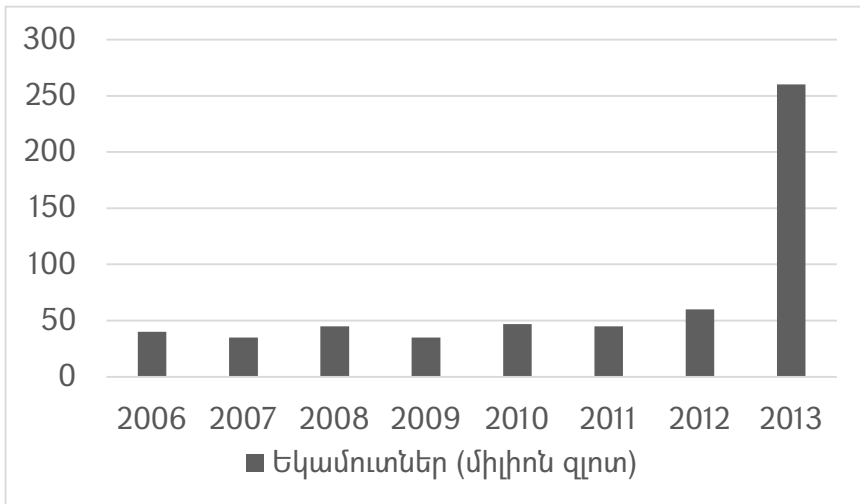
Որպես արդյունաբերական կենտրոնի զարգացման ուղի՝ միջմունիցիպալ համագործակցության կիրառման արդյունավետ օրինակ է Բրազիլիայի ABC կոնսորցիումը: Բրազիլիայում կոնսորցիումի դերը՝ որպես մունիցիպալիտետների միջև հորիզոնական համագործակցության գործիքի, մեծացավ Սան Պաուլո նահանգապետ Անդրե Ֆրանկո Մոնտորոյի իշխա-

նավարման տարիներին, որը հասկացավ, որ մունիցիպալիտետների համաձայնությունը շատ պարզ միջոց է միկրոշրջանային զարգացման համար [10]: Կոնսորցիումի կազմում սկսեցին ընդգրկվել նաև մեծ, քաղաքային մունիցիպալիտետներ: 1997 թվականից ի վեր կնքվել է տնտեսական, սոցիալական և տարածքային ավելի քան 20 համաձայնություն [11]:

Ուսումնասիրելով զարգացած երկրներում միջմունիցիպալ համագործակցության ներդրումն ու զարգացումը՝ կարևոր է հասկանալ, արդյոք, այս ուղին նույնքան արդյունավետ է նաև Հայաստանի համար: Քանի որ մեր երկրում այժմ իրականացվում են վարչատարածքային բարեփոխումներ, հետաքրքիր է ուսումնասիրել Լեհաստանի փորձը, որտեղ այդ բարեփոխումները բավական արդյունավետ են եղել, ինչի արդյունքում էլ մունիցիպալիտետները կարող են համագործակցել և հասնել նշանակալի արդյունքների: Բարեփոխումների արդյունքում Լեհաստանում ձևավորվեց եռամակարդակ վարչատարածքային կառուցվածք, ինչը հնարավորություն տվեց արդյունավետ բաշխել լիազորություններն ու ապահովել դրանց իրականացումը: Օրենսդրությունը մունիցիպալիտետներին հնարավորություն է տալիս ձևավորել միջմունիցիպալ միավորումներ՝ ասոցիացիաների և կոմունալ ձեռնարկությունների տեսքով: Այս միավորումները հիմնականում ստեղծվում են տարածքային զարգացման, մունիցիպալ ենթակառուցվածքների զարգացման, շրջական միջավայրի պահպանության ու կրթության ոլորտի խնդիրների լուծման նպատակով: 2011-2012 թվականներին երկար քննարկումներից հետո թափոնների կառավարման ողջ գործընթացը՝ արտադրությունից մինչև արդյունքների կառավարում, դրանց ծավալների կրճատման և հնարավորինս վերամշակումն ապահովման հարցերի լուծումը, անցավ մունիցիպալիտետների իրավասությունների ներքո, ինչն ապահովեց թափոնների կառավարմամբ զբաղվող միջմունիցիպալ մարմինների եկամուտների աճ՝ մոտ հինգ անգամ (տե՛ս **Գծապատկեր 2**):

Առաջին հայացքից կենտրոնական իշխանությունների իրավասությունների ներքո գտնվող այս խնդիրը բարեփոխումներից հետո փոխանցվեցին ՏԻՄ-երին, միգուցե ապացուցելու համար, որ նրանք ունենալու են անհրաժեշտ անկախությունն ու միջոցները լուծելու այդ հարցը: Իսկ մունիցիպալիտետներն էլ իրենց հերթին, բախվելով այս բարդ խնդրի հետ, օգտվեցին իրենց համագործակցության իրավունքից: Թափոնների կառավարման համար համագործակցությունն ունի մեկ այլ պատճառ ևս՝ NIMBY (not-in-my-backyard)՝ ոչ իմ բակում: Բոլորն էլ ընդունում են աղբանոցների, թափոնները վերամշակող սարքավորումների անհրաժեշտությունը, բայց ոչ մի մունիցիպալիտետ չի ցանկանում, որ այն տեղակայված լինի հենց իր տարածքում, քանի որ այն վնաս է առողջությանը, բացի այդ

պարզ է, որ իր տարածքում գտնվող աղբանոցից օգտվելու են նաև այլ մունիցիպալիտետներ ևս:

Գծապատկեր 2. Թափոնների կառավարմամբ զբաղվող միջմունիցիպալ մարմինների եկամուտները 2006-2013 թթ [12]

Ուսումնասիրելով միջմունիցիպալ համագործակցության միջազգային փորձը՝ կարող ենք կատարել երկու հիմնական եզրահանգում.

- Լեհաստանի փորձի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ Հայաստանում միջհամայնքային արդյունավետ համագործակցության կարելի է հասնել միայն ունենալով կայացած և արդյունավետ տեղական ինքնակառավարման համակարգ,

- համագործակցության այս կամ այն ձևը ընտրելիս պետք է հաշվի առնել տվյալ երկրին, բնակչությանը, պետական համակարգին, ՏԻՄ-երին բնորոշ առանձնահատկությունները, քանի որ համագործակցության մի եղանակ, որը շատ արդյունավետ է եղել որևէ երկրում, կարող է ձախողվել մյուսում: Ցանկացած երկրի փորձի ներդումը պետք է իրականացնել՝ հարմարեցնելով այն այդ երկրի առանձնահատկություններին:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐ

1. *Ladner, A., Keuffer, N. and Baldersheim, H.* Local Autonomy Index for European countries (1990-2014). European Commission, Release 1.0. Brussels 2015, p.15.

2. **Ministère de l'intérieur, Ministère de la cohésion des territoires** Les collectives locales en chiffres 2017, Paris 2017, p. 8.

3. Le portail d'information de référence sur l'intercommunalité de la Direction générale des collectivités locales (DGCL) https://www.banatic.interieur.gouv.fr/V5/tableaux-synthese/tableaux-synthese.php#dial_tab_synth (վերջին մուտք 16.02.2019).

4. Enhancing inter-municipal cooperation for water supply and sanitation, European Union, Organisation for Economic Co-operation and Development, 2012, p. 36.

5. Իտալիայի համայնքների կայքէջ http://www.comuniverso.it/index.cfm?Dati_regionali_sulle_Unioni_dei_Comuni&menu=313 (վերջին մուտք 16.02.2019).

6. **di Stefano Manestra, Giovanna Messina e Anna Peta,** L'Unione (non) fa la forza? Alcune evidenze preliminari sull'associazionismo comunale in Italia, Questioni di Economia e Finanza, Numero 452 – Luglio 2018, p.26

7. **Carma Hogue,** Government Organisation Summary Report 2012, U. S. Department of Commerce Economics and Statistics Administration, U. S. Census bureau, 2013.

8. The Depot Museum: Oil Boom". Depot Museum, Henderson, Texas. Archived from the original on 5 May 2008.

9. **Paweł Swianiewicz Adam Gendźwił, Alfonso Zardi** Territorial reforms in Europe: Does size matter? Territorial Amalgamation Toolkit. Centre of Expertise for Local Government Reform, Council of Europe – 2017, p. 41.

10. **Peter Spink.** The inter-municipal consortia in Brazil: an institutional introduction, Santiago, Chile, 2005, p. 2.

11. **Enid Slack,** Managing the Coordination of Service Delivery in Metropolitan Cities: The Role of Metropolitan Governance. The World Bank Finance Economics and Urban Development Unit, 2007, p. 35

12. **Bartłomiej Kolsut,** Inter-municipal cooperation in waste management: The case of Poland. Quaestiones Geographicae 35(2), Poznań, 2016, p.99.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ МЕЖМУНИЦИПАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

ТАТЕВ АКОПЯН¹

¹Армянский государственный экономический университет

Одним из двух основных направлений административно-территориальных реформ, проведенных в Армении в последние годы, является развитие межмуниципального сотрудничества, в ходе которого важно учитывать особенности страны. В статье представлен опыт и результаты межмуниципального сотрудничества в разных странах, что поможет выяснить, как в разных странах развивалось сотрудничество между муниципалитетами и какие результаты были зафиксированы.

Ключевые слова: местное самоуправление, муниципалитеты, полномочия органов местного самоуправления, межмуниципальное сотрудничество.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF INTER-MUNICIPAL COOPERATION

TATEV HAKOBYAN¹

¹Armenian State University of Economics

One of the two main directions of the administrative-territorial reforms implemented in Armenia in recent years is the development of inter-municipal cooperation, during which the peculiarities of the country should be taken into account. The article presents the experience of inter-municipal cooperation in different countries and their results, the study of which will help to find out how different countries have developed cooperation between municipalities and what results have been recorded.

Keywords: local self-government, municipality, authorities of the local self-government bodies, inter-municipal cooperation.

Ներկայացվել է խմբագրություն 27.02.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 29.04.2019

ՀՏԴ 005.96:331.108:004

**ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ
ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ՈԼՈՐՏՈՒՄ
ԱՆԱՀԻՏ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ՝ ԷՄԻԼ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ՝**

¹ Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան

Հայաստանում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների (այսուհետև՝ SS) ոլորտը տնտեսության դինամիկ զարգացող ճյուղերից մեկն է, որում հատկապես ահռելի է մարդկային կապիտալի դերը: Նշված հանգամանքով պայմանավորված՝ SS ոլորտում մարդկային ռեսուրսի (ներուժի) կառավարման առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը, տվյալ բնագավառում առկա հիմնախնդիրների բացահայտումը և դրանց լուծման ուղղությամբ արտասահմանյան երկրների առաջավոր փորձի ներդրումը կենսական նշանակություն ունեն ինչպես առանձին կազմակերպությունների, այնպես էլ ողջ տնտեսության համար:

Բանալի բառեր. SS ոլորտ, մոտիվացիա, կազմակերպական մշակույթ, ադապտացիա, մարդկային ռեսուրսի կառավարում:

SS ոլորտը կանխորոշում է համաշխարհային տնտեսության շրջանակներում երկրի մրցունակության հեռանկարները: Որակյալ աշխատողների հասանելիությունը և նրանց արդյունավետ աշխատանքի կազմակերպումը կարևոր նշանակություն ունեն ոչ միայն SS ոլորտի, այլ երկրի տնտեսության համար: Գ. Հոֆստեդեի, Կ. Քեմերոնի և Ռ. Քուինի, Ֆ. Հարիսի ու Ռ. և Ս. Մորանների, Չ. Հենդիի, Ֆ. Քլաքհոնի, Ֆ. Ստրոտբեքի, Հ. Լեյնի և Դ.Դիստեֆանոյի կողմից տրված դասակարգումների օգնությամբ SS ոլորտի կազմակերպությունները կարելի է բնութագրել հետևյալ կերպ. դրանք զարգացած հետադարձ կապով, փոփոխուն շուկայում կայուն դիրքեր պահպանելու նպատակով նորարարությունների անընդհատ ներդրմանը ձգտող դինամիկ կազմակերպություններ են [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7]:

SS ոլորտի համար մարդկային ռեսուրսի (HR՝ մարդկային ռեսուրս) կառավարումը հատկապես կարևոր է, քանի որ դրանք մարդիկ են՝ իրենց ունակություններով, շարժառիթներով և ձգտումներով: HR մենեջերներից են կախված տվյալ կազմակերպության հաջողությունները SS ոլորտում [8]:

Մարդկային ռեսուրսի կառավարման գործընթացում HR մենեջերի կողմից իրականացվում են հետևյալ գործառնությունները՝ մարդկային

ռեսուրսի պահանջունքի կանխատեսում, աշխատատեղերի վերլուծություն և նախագծում, անձնակազմի հավաքագրում, ընտրություն, աշխատողների հարմարում, աշխատանքի գնահատում և մոտիվացիա, անձնակազմի ուսուցում և մասնագիտական զարգացում, փաստաթղթաշրջանառության կազմակերպում:

Հայաստանում SS ոլորտում մարդկային ռեսուրսի կառավարումն ունի առանձնահատկություններ՝

- ոլորտում կազմակերպությունների մեծամասնությունը խորհրդային կազմակերպությունների վերակազմակերպման արդյունք չի հանդիսանում: Դրանք ստեղծվել են զրոյից, և դրանց վրա առավել քիչ ազդեցություն է թողնում անցյալի ժառանգությունը: Այս կազմակերպություններն ունեն յուրահատկություններ առաքելության, կազմակերպական մշակույթի, համատեղ արժեքների ձևավորման հարցերում,

- ոլորտի արտադրանքի շարժունության բարձր աստիճանը, որի արդյունքում այն արագ հատում է ազգային սահմանները, պայմանավորում է որակյալ կադրերին ներգրավելու հարցում մրցակցության բարձր աստիճանը: Դա նշանակում է, որ կազմակերպությունները պետք է մշակեն մարդկային ռեսուրսի կառավարման բավականին ճկուն համակարգ, որպեսզի կարողանան գործել արագ փոփոխվող պայմաններում և շարժվել շուկայի պահանջներին համընթաց,

- որպես մրցակցային առավելություն է հանդիսանում SS ոլորտի մասնագետների բարձր որակավորումը և զարգացած երկրների համեմատ հարաբերականորեն ցածր վարձատրությունը:

«Դիջիթեյնը» Հայաստանում SS ոլորտի խոշոր կազմակերպություններից է, որի աշխատողների թվաքանակը կազմում է մոտ 1100 մարդ կամ ողջ SS ոլորտում զբաղվածների թվի 5,5%-ը: Նշենք, որ կազմակերպությունում աշխատանքի արտադրողականության ցուցանիշը (53690 ԱՄՆ դոլար) գերազանցում է SS ոլորտի համապատասխան ցուցանիշը (50070 ԱՄՆ դոլար) 7,2%-ով [9]: Կիրառվում են աշխատողների հավաքագրման և՛ ներքին, և՛ արտաքին աղբյուրները: Կազմակերպությունն ակտիվ կերպով համագործակցում է բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հետ, այդ թվում՝ Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի, ֆրանսիական համալսարանի, Երևանի պետական համալսարանի հետ և այլն:

Տվյալ ոլորտի արտադրանքի ինովացիոն բնույթն իր ազդեցությունն է ունենում նոր աշխատողների ընտրության և հարմարման արագության վրա [10]: SS մասնագետը տվյալ պաշտոնի պահանջներին համապատասխանելու համար պետք է ունենա որոշակի դոմինանտ որակներ

(ստեղծագործ կամ կրեատիվ, նախաձեռնող, մոտիվացված լինելը, պատասխանատվություն, ինքնուրույնություն, թիմում աշխատելու կարողություն) [11]:

«Դիջիթեյն» կազմակերպությունում անձնակազմի ընտրությունն անցկացվում է երեք ենթափուլով՝ 1. հեռախոսային զրույց, 2. հարցազրույց և/կամ թեստավորում, 3. առաջադրանքների (task) լուծում: Հեռախոսային զրույցի ընթացքում թեկնածուին ներկայացվում են աշխատանքի պայմանները, որից հետո կազմակերպության աշխատակիցը պատասխանում է աշխատողին հետաքրքրող հարցերին, տեղի է ունենում քննարկում: արդյունքում թեկնածուն կարող է հրավիրվել կամ չհրավիրվել հարցազրույցի:

Ընդհանուր առմամբ անձնակազմի ընտրության փուլում հաշվի են առնվում թեկնածուների համապատասխանությունը կազմակերպական մշակույթին, այդ թվում՝ արժեքներին, ինչպես նաև մոտեցումները (հայացքներ, աշխատանքային պարտականությունների կատարում, ղեկավար-ենթակա և աշխատակիցների հետ հարաբերություններ, ինքնաիրացման և այլ հարցեր), սպասելիքները, մոտիվացիան և ձգտումները, որոնք բացահայտվում են հարցազրույցի փուլում: Թեկնածուների համար կիրառվում են Էփշտեյնի և Օուլովի մեթոդաբանությամբ մշակված թեստերը, որոնց միջոցով բացահայտվում է նրանց ներքին մոտիվացիան, նպատակասլացության աստիճանը: Կազմակերպություններում ուսուցման իրականացման մոտեցումները պայմանավորված են առաջին հերթին SS ոլորտի առանձնահատկություններով՝ զարգացման բարձր դինամիկա, մշտական փոփոխություններ, գիտելիքների արագ հնացում: Նշված հանգամանքով պայմանավորված՝ ենթադրվում է յուրաքանչյուր աշխատողի անհատական ուսուցում:

Ուսուցման ծախսերի տեսակարար կշիռը ($Y_{ուս.ծախս.}$) աշխատավարձի ֆոնդի կառուցվածքում կազմում է ընդամենը 0,3 %-ը ($13600/4538000*100$), այնինչ ընդունված է համարել, որ լրիվ բավական է ուսուցման վրա ծախսել աշխատավարձի ֆոնդի մի քանի տոկոսը կամ կազմակերպության ընդհանուր բյուջեի 1-2 %-ը [12]. տվյալ ցուցանիշը «Դիջիթեյն» կազմակերպությունում կազմում է կազմակերպության ընդհանուր բյուջեի 0,06 %-ը:

Կազմակերպությունում այժմ մշակման փուլում է գտնվում և մոտ ապագայում ներդրվելու է աշխատողների ուսուցման համակարգ, որը թույլ կտա կազմակերպությունն ապահովել սեփական պահանջներին համապատասխան բարձր որակավորմամբ մասնագետներով:

«Դիջիթեյն» կազմակերպությունում աշխատողների հարմարման արագացման համար փորձաշրջանի առաջին օրվա ընթացքում աշխատողին պատմում են կազմակերպության, նրա արժեքների մասին: Մեկ

ամիս անց աշխատողը հանդիպում է HR մենեջերին, որի ընթացքում քննարկվում են նրա գրանցած արդյունքների, առաջացած խնդիրների հետ կապված հարցեր: Ուսուցչի (mentor) հսկողության ներքո փորձաշրջանի ժամկետը լրանալուց երկու շաբաթ առաջ իրականացվում է աշխատողի գնահատում՝ ըստ մի շարք հատկանիշների (հաճախումներ, աշխատանքային կարգապահություն, ներգրավում թիմային աշխատանքում):

Հարմարումը չանցնելու դեպքում HR մենեջերը փորձում է գտնել հավանական պատճառները. աշխատողների հարմարման վրա առավել շատ ազդող գործոններից կազմակերպության մասնագետները նշում են նոր աշխատողների անձնական որակները և ղեկավարների վերաբերմունքը:

Մոտիվացիան անմիջականորեն կապված է գործունեության ակտիվության և նպատակներին հասնելու ձգտման հետ: Գիտնականներ Ռայանը և Դեսին հստակ ընդգծել են «մոտիվացիան արտադրում է» արտահայտության նշանակությունը [13], [14]: ՏՏ ոլորտի կազմակերպությունում անձնակազմի մոտիվացիայի համակարգը պետք է ներառի հետևյալ տարրերը՝ միջոլորտային մակարդակին չզիջող նյութական խրախուսում, գնահատում, խրախուսում ցուցաբերած նախաձեռնության, առաջադրանքների արդյունավետ և որակյալ կատարման համար, խրախուսում աշխատանքի ընթացքում ծախսերի կրճատման համար, կարիերային աճ [15], [16], [17]:

Կազմակերպություններում կիրառվող անձնակազմի մոտիվացիայի բոլոր միջոցները պայմանականորեն կարելի է բաժանել հետևյալ կատեգորիաների.

- նյութական խրախուսում (դրամական պարգևատրում),
- պաշտոնի բարձրացում,
- արտոնությունների տրամադրում (օրինակ՝ լրացուցիչ արձակուրդի տրամադրում),
- շնորհակալագրերի տրամադրում [18]:

«Դիջիթեյն» կազմակերպությունում կիրառվում են աշխատողների մոտիվացիայի միայն առանձին տարրեր: Կազմակերպությունում նախատեսվում է ներդնել աշխատանքի վարձատրության գրեյդինգային համակարգ, ըստ որի՝ աշխատողները միավորվելու են հետևյալ խմբերում՝ փորձնակներ, տեխնիկական աշխատողներ, մասնագետներ, ավագ մասնագետներ, թիմի ղեկավարներ, բաժնի ղեկավարներ, ղեկարտամենտի ղեկավարներ, գործադիր տնօրեն, հիմնադիր տնօրեն. պաշտոնային դրույքաչափերի տարբերությունը տարակարգերի միջև կազմելու է մոտ 30%: Աշխատողների պարգևատրումն իրականացվում է նախագծերի իրականացման շրջանակներում՝ դրանց ավարտից հետո: Պարգևատր-

ման ֆոնդը սահմանվում է նախագծի գնի նկատմամբ տոկոսներով. թերությունն այն է, որ աշխատողներից յուրաքանչյուրի մասնակցության աստիճանի և չափի հստակ գնահատման կառուցակարգ չկա. այն սուբյեկտիվ բնույթ է կրում: Կազմակերպությունում ծրագրավորողների համար կարող են նախատեսվել պարգևներ բոնուսների տեսքով. այն տրվում է, եթե տվյալ աշխատողի խորհրդով կազմակերպությունում աշխատանքի են անցել բարձր որակավորմամբ մասնագետներ: Տվյալ բոնուսի չափը տատանվում է 200-500 հազար դրամի սահմաններում:

Խրախուսման ոչ նյութական ձևերի վերաբերյալ կարելի է նշել, որ «Դիջիթեյն» կազմակերպությունում ծրագրավորողների և ղեկավարների համար գործում է առողջության ապահովագրություն: Աշխատողներին տրամադրվում է նաև 4 օր լրացուցիչ վճարովի արձակուրդ: Կազմակերպությունում չի կիրառվում ճկուն աշխատանքային գրաֆիկ: 1 ժամ տևողությամբ ընդմիջումից բացի աշխատողների համար չկա հանգստի սահմանված ժամանակ, և աշխատողները կարող են այդ ժամանակը տնօրինել իրենց հայեցողությամբ:

Արտասահմանյան պրակտիկայում SS ոլորտի կազմակերպություններում մանրակրկիտ կերպով մշակվել է անձնակազմի, առանցքային աշխատողների ներգրավման և նրանց պահելու տեխնոլոգիան: Աշխատողի տարեկան վարձատրությունը բաղկացած է պաշտոնային տարակարգերի վրա հիմնված աշխատավարձից, որակավորման մակարդակի համար տրվող հավելավճարներից, սահմանված ցուցանիշների կատարման համար տրվող տարեկան պարգևատրումից, կարևոր առաջադրանքների կատարման համար տրվող միանվագ վճարներից և առանցքային աշխատակիցների համար երկարաժամկետ պարգևատրումից: Հավելավճարի մեծությունը կախված է աշխատողի լրացուցիչ հավաստագրերից, գիտական աստիճանից և տվյալ բնագավառում աշխատանքային փորձից. այն սահմանվում է պաշտոնային դրույքաչափի նկատմամբ և կազմում է նրա 10-15 %-ը: Պարգևատրման համակարգերը կիրառվում են ինչպես ծրագրավորողների, այնպես էլ ղեկավարների, օժանդակ և իրացման կազմակերպման ստորաբաժանումների աշխատողների համար: Պարգևի պլանային չափը կարող է փոխվել՝ կախված աշխատողների աշխատանքի արդյունավետության ցուցանիշներից: Ծրագրավորողների պարգևի չափը որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\Omega = \Phi_{\text{պ}} \times \Phi_{\text{բարդ}} \times \Phi_{\text{ժամկ}} \times \Phi_{\text{որակ}} \times \Phi_{\text{բավ}} \times \Phi_{\text{աշխ.մաս.}}, \text{ որտեղ՝}$$

Ω - ն՝ աշխատողին տրվող պարգևի չափն է,

$\Phi_{\text{պ}}$ -ն՝ ըստ նախագծի պարգևատրման ֆոնդի մեծությունը,

$\Phi_{\text{բարդ}}$ -ը՝ նախագծի բարդության գործակիցը,

Գժամկ. -ը՝ նախագծի կատարման ժամկետների պահպանման գործակիցը,

Գորակ. -ը՝ նախագծի որակի գործակիցը,

Գբավ. -ը՝ հաճախորդների բավարարվածության գործակիցը,

Գաշխ.մաս. -ը՝ աշխատողի՝ աշխատանքային մասնակցության գործակիցն է:

Առանցքային աշխատակիցների երկարաժամկետ պարզևատրման ծրագրերը տևում են 3 տարի: Պարզևատրման ծրագրի ընդհանուր ֆոնդից 3 տարվա ընթացքում վճարվում են համապատասխանաբար 50, 30 և 20 %: Պարզևատրման այս ձևը կիրառվում է ինչպես նեղ պրոֆիլի մասնագետների, այնպես էլ միջին և վերին օղակի ղեկավարների համար: Աշխատանքի կատարման ընթացքում ծախսերի կրճատման համար կարող են կիրառվել խրախուսումներ տնտեսված պաշարների գումարից տոկոսային վճարների տեսքով [19]:

SS ոլորտի կազմակերպության գործունեության առանձնահատկությունների վերաբերյալ պատկերացում կարելի է կազմել նրա կազմակերպական մշակույթն ուսումնասիրելու միջոցով: Կազմակերպական մշակույթի վրա գերակշիռ ազդեցություն են ունենում տարբեր գործոններ. դրանք կարող են լինել կառավարման մասին ավանդական պատկերացումները, ճյուղային առանձնահատկությունները, ինչպես նաև SS ոլորտի կազմակերպությունների արտասահմանյան փորձը [20]:

Հարիս-Մորանի, Լեյն-Դիստեֆանոյի և Հոֆսթեդեի մեթոդների սինթեզի միջոցով «Դիջիթեյն» կազմակերպությունում իրականացվել է կազմակերպական մշակույթի ուսումնասիրություն: Արդյունքում պարզվել է, որ աշխատողների մեծ մասն իրենց զգում են կազմակերպության կարևոր մասը, աշխատատեղում դրես կողը բացակայում է, աշխատաժամանակը հստակ կանոնակարգված է: Աշխատակիցները մարդկային հարաբերություններում նշում են համերաշխ կոլեկտիվի, ինչպես նաև «ղեկավար-ենթակա» հարաբերությունների ապակենտրոնացված լինելու, ղեկավարության հանդեպ ունեցած հավատի մասին: Կազմակերպությունում վերահսկողության համակարգը չափավոր կամ ոչ խիստ է գնահատվում, իսկ գործունեության ռազմավարության մշակումը կարճաժամկետ կողմնորոշում ունի:

Ներկայում ողջ աշխարհում SS ոլորտի կազմակերպությունների լրջագույն հիմնախնդիրներից է մարդկային ռեսուրսի կառավարման արդյունավետության գնահատումը: Կազմակերպություններից շատերը հենվում են կադրերի հոսունության գործակցի վրա [9, c. 24]: Հարկ է նշել, որ «Դիջիթեյն» կազմակերպությունում այս ցուցանիշը բավականին բարձր է՝ 19 % (SS կազմակերպություններում կադրերի հոսունության

նորման կազմում է 8-10 % [21]): Կազմակերպությունում հաշվի է առնվում նաև թափուր հաստիքը փակելու ժամանակահատվածը, որը կազմում է մոտ 1 ամիս:

Այսպիսով, Հայաստանի համար տնտեսության զարգացման գերակա ճյուղերից մեկը ճանաչված SS ոլորտի կազմակերպություններում մարդկային ռեսուրսի կառավարման արդյունավետ համակարգի մշակումն ու կիրառումն ունեն կենսական նշանակություն: Կարելի է փաստել, որ՝

- մարդկային կապիտալը հատկապես մեծ դեր է խաղում SS ոլորտում: Կազմակերպության՝ որակյալ կադրերով ապահովելու խնդիրը կարող է լուծվել՝ SS կազմակերպություններում ներդնելով ուսուցման ծրագրեր և ավելացնելով աշխատավարձի ֆոնդում ուսուցման ծախսերի տեսակարար կշիռը՝ այս գործընթացում ներգրավելով հնարավորինս շատ թվով աշխատողներ,

- SS կազմակերպություններում մշակել և կիրառել աշխատանքի վարձատրության նոր համակարգ որով աշխատողների համար կնախատեսվեն տարբեր հավելավճարներ, պարգևատրումներ. վերջիններիս հաշվարկը կիրականացվի յուրաքանչյուր աշխատողի ունեցած անձնական ներդրման օբյեկտիվ գնահատման հիման վրա: Նման կերպով «Դիջիթեյն» կազմակերպությունում հնարավոր կլինի նվազեցնել կադրերի հոսունության ցուցանիշը և արդյունքում պահել կազմակերպության գործունեության ցուցանիշների բարելավման տեսանկյունից այդքան կարևորվող մարդկային կապիտալը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. **Hofstede G.**, Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations, 2001., pp. 1-15

2. **Кэмерон К., Куинн Р.**, Диагностика и изменение организационной культуры / Пер. с англ. под ред. И. В. Андреевой. — СПб: Питер, 2001. — 320 с: ил. — (Серия «Теория и практика менеджмента»).— С. 24-50

3. **Philip R. Harris, Robert T. Moran, Sarah V. Moran**, Managing cultural differences: Global leadership strategies for the 21ST Century // Elsevier Inc., 2007, pp. 6-11

4. **Эванс Ф., Верстеп Т.С.**, Реальный взгляд на виртуальную коммерцию // Искусство управления. 2000. URL: <http://www.cfin.ru/press/management/2001-4/04.shtml>.

5. **Handy C.**, Understanding Organizations. Oxford University Press, 1993.

6. **Kluckhohn R.R., Strodtbeck F.L.**, Variations in value orientations // Evanston, IL: Row Paterson, 1961, 437 p.

7. **Henry W. Lane, Martha Maznevski, Joerg Dietz, Joseph J. DiStefano**, International Management Behavior: Leading with a Global Mindset. 2009.

8. **Лось, Л. А.**, HR-менеджмент в IT-сфере / Л. А. Лось, А. Н. Павлович // Компьютерное проектирование и технология производства электронных систем : сб. материалов 52-ой науч. конф. аспирантов, магистрантов и студентов учреждения образования «Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники» (Минск, 25 - 30 апреля 2016 года). - Минск : БГУИР, 2016. – С. 50.

9. SCS Իրրարը Հաշիւտաշինութիւն, Enterprise incubator foundation, 2018:

10. **Кабалина В. И., Мондрус О. В.**, Контекстуализация управления талантами в российских IT-компаниях // Российский журнал менеджмента. 2018. №1. С. 21-24

11. **Насейкина Л. Ф.**, Автоматизация подбора персонала IT-отдела // Вестник ОГУ. 2014. №9 (170), С. 190-192

12. **Варфоломеева И. В.**, Как сформировать бюджет на обучение и развитие персонала – Режим доступа: <https://sdo-regional.ru/prof-post/kak-sformirovat-byudzhet-na-obuchenie-i-razvitie-personala>

13. **Ерофеев Е. В.**, Разработка инструментария для мотивации работников организации информационных технологий // Интернет-журнал Науковедение. 2014. №1 (20), С. 3

14. **Ryan, R., Deci, E.**, Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American psychologist. 1, pp. 68-78 (2000)

15. **Мерманн Э.**, Мотивация персонала. Инструменты мотивации для успеха организации: пер. с нем. Харьков: Гуманитарный Центр, 2007. 182 с.

16. **Самоукина Н.В.**, Эффективная мотивация персонала при минимальных финансовых затратах. М.: Вершина, 2008. 224 с.

17. **Тютюник А. В.**, Информационные технологии в банке / А. В. Тютюник, А. С. Шевелев. – М.: БДЦ-пресс, 2003. – 368 с.

18. **Пономарёва О. В.**, Особенности организации работы персонала для компаний в сфере it // ПУСС. 2009. №2., С. 41.

19. **Виноградова О. Ю., Блюденова О.В.**, IT компании в системе управления персоналом // Молодежь и наука. 2008, С. 3-4.

20. **Филатова О. В., Аникина Е. О.**, Управление в IT-секторе в России и Китае: опыт построения организационной культуры // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Государственное и муниципальное управление. 2015. №2., С. 72.

21. **Самоукина Н. В.**, Эффективная мотивация персонала при минимальных затратах, или Как платить меньше, но чтобы работали лучше? Ростов н/Д: Феникс, 2014.– 238 с.

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ИТ-СЕКТОРЕ

АНАИТ МЕЛКУМЯН¹, ЭМИЛЬ ГРИГОРЯН¹

¹Армянский государственный экономический университет

ИТ-сектор является одной из динамично развивающихся отраслей экономики Армении. Роль человеческого капитала в этой области особенно велика. В связи с этим, изучение особенностей управления персоналом в ИТ-секторе, выявление проблем в данной области и внедрение передового опыта зарубежных стран в их решении имеют жизненно важное значение как для отдельных организаций, так и для всей экономики.

Ключевые слова: ИТ-сектор, мотивация, организационная культура, адаптация, управление человеческими ресурсами.

PECULIARITIES OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN IT SECTOR

ANAHIT MELKUMYAN¹, EMIL GRIGORYAN¹

¹Armenian State University of Economics

IT sector is one of the dynamically developing fields of Armenia's economy, where the role of human capital is particularly important. Due to this circumstance, the study of peculiarities of human resource management in the IT sector, the identification of the problems in the field and implementation of the leading experience of foreign countries in resolution of those problems are of vital importance to both individual organizations and the whole economy.

Keywords: IT sector, motivation, organizational culture, adaptation, human resource management.

Ներկայացվել է խմբագրություն 28.02.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 29.04.2019

ՀՏԴ 656.7:339.92

**«ԲԱՑ ԵՐԿՆՔԻ» ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
ԱԿՆԿԱԼԻՔՆԵՐ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ
ՍՈՆԱ ԿԱՐԱՎԱՐԴԱՆՅԱՆ¹**

¹Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարան

Դիտարկվում են «Բաց երկնքի» հայեցակարգը և նրա ազդեցությունն օդային փոխադրումների զարգացման վրա: Քննարկվում են ՀՀ օդային տրանսպորտի ծառայությունների շուկայի ազատականացման արդյունավետության գործոնները: Ներկայացված են շուկայում իշխող դիրք զբաղեցնող ընկերությունները և հիմնավորվում են ազգային փոխադրող ունենալու անհրաժեշտությունը և նպատակահարմարությունը: Վերլուծության արդյունքներով հիմնավորվում է նորատեղծ հայկական ավիաընկերությունների արդյունավետ գործունեության համար արտոնության տրամադրման անհրաժեշտությունը:

Բանալի բառեր. «բաց երկնք», ավիաընկերություն, ազգային փոխադրող, շուկայի ազատականացում, օդային փոխադրումներ:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության, «Սիբիր» և «Արմավիա» ավիաընկերությունների միջև 2003 թ. կնքված ներդրումային պայմանագրի ժամկետի ավարտից հետո ՀՀ կառավարությունն օդային փոխադրումների զարգացման և ՀՀ ու այլ երկրների միջև օդային տրանսպորտի ծառայությունների շուկայի ազատականացման նպատակով 2013 թ. հունիսի 6-ին հաստատեց Հայաստանի Հանրապետության օդային փոխադրումների բնագավառի ազատականացման հայեցակարգը, իսկ նույն թվականի հոկտեմբերի 23-ին որոշում ընդունեց «Հայաստանի Հանրապետությունում մրցունակ և կայուն ավիափոխադրումների ծառայությունների մատուցման ապահովման ծրագիրը և դրա իրականացման միջոցառումները հաստատելու մասին», որով հռչակեց ավիացիայի ոլորտում ազատականացման և «բաց երկնքի» քաղաքականության որդեգրման մասին:

«Բաց երկնքի» պայմանագիրը բազմակողմանի միջազգային պայմանագիր է, որն ազատության բազմակողմանի իրավունքներ է տրամադրում բոլոր հետաքրքրված երկրներին՝ առանց փոխադրողների քանակի, թռիչքների հաճախականությունների, տարողությունների, նշանակման կետերի և սակագների սահմանափակումների: Ուստի, անվտանգության պահանջներին համապատասխանելու դեպքում, ցանկացած ավիաընկերություն ցանկացած հաճախականությամբ և ցանկացած ինքնաթիռով կարող է չվերթներ իրականացնել Հայաստանից և դեպի Հայաստան:

Ենթադրվում էր, որ այս քաղաքականությունը կաջակցի նոր ավիափոխադրողների հաստատմանը և հնարավորություն կտա նրանց մրցակցելու օտարերկրյա փոխադրողների հետ՝ ուղևորների համար ապահովելով լավագույն ծառայություն [1]:

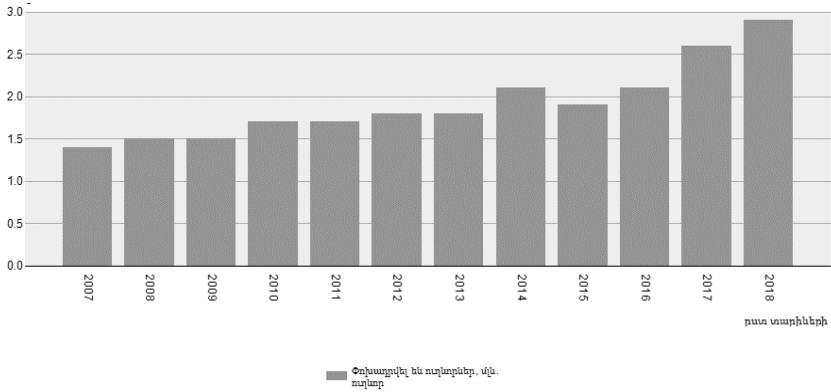
Ծրագրի շրջանակներում նախատեսվում էր ստեղծել ազգային փոխադրող, իրականացնել «կառավարելի բաց երկնքի» քաղաքականություն, որը կպաշտպաներ ազգային փոխադրողի իրավունքները, կհաստատվեին նոր ավիափոխադրողներ, որոնք ի վիճակի կլինեին մրցակցել օտարերկրյա փոխադրողների հետ: Միաժամանակ ակնկալվում էր ուղևորահոսքի աճ, կբացվեին նոր աշխատատեղեր, իսկ ավիաընկերությունների կողմից մրցակցային պայքարը կհանգեցներ ավիափոխադրումների սակագների նվազման:

«Բաց երկնքի» հայեցակարգին բնորոշ հատկանիշներից են շուկայական ազատ մրցակցությունը, շուկայական կառուցակարգերի ազդեցությամբ գների սահմանումը, մրցակցության հավասար և արդար հնարավորության ապահովումը, համատեղ շուկայական կառուցակարգերի առկայությունը, վեճերի լուծման և խորհրդատվության կառուցակարգերի առկայությունը, չարթերային ազատական մոտեցումը, անվտանգությունը, բեռների փոխադրման համար յոթերորդ ազատության տրամադրումը [2, էջ 141-142]:

Հայտնի է, որ «Բաց երկնքի» քաղաքականության դրական ազդեցությունն աշխատատեղերի ստեղծման, ուղևորափոխադրումների աճի և օդային փոխադրումների սակագների իջեցման գործում նշանակալի է, իսկ ՀՆԱ և զբաղվածության վրա դրական ազդեցությունը հիմնականում պայմանավորված է հավելյալ զբոսաշրջիկների կողմից իրականացվող լրացուցիչ ծախսերով:

Ըստ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական տվյալների՝ կարելի է նկատել ուղևորափոխադրումների թվի աճ (տե՛ս **Գծապատկեր**) [6]:

Շուկայի ազատականացումը կարող է նպաստել օդային տրանսպորտի զարգացմանը, օդանավակայանի գործունեության ընդլայնմանը, ինչպես նաև զբոսաշրջիկների այցելությանը: «Բաց երկնքի» քաղաքականությունը կարող է հանգեցնել ուղևորափոխադրումների աճին, ավիաընկերությունների միջև մրցակցության մակարդակի բարձրացմանը, ավիատոմսերի սակագների նվազմանը, մատուցվող ծառայությունների մակարդակի բարձրացմանը և, ընդհանրապես, տնտեսական աճին:

Գծապատկեր. Օդային տրանսպորտ՝ ըստ ցուցանիշների և տարիների

«Բաց երկնքի» քաղաքականությունը հնարավորություն կտա ապահովել նպաստավոր պայմաններ ողջ տնտեսության զարգացման աճի արագացման համար՝ հաշվի առնելով ավիացիայի խթանող դերը գյուղատնտեսության, զբոսաշրջության, արդյունաբերության զարգացման, արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալների մեծացման, գործարար միջավայրի բարելավման գործում, մյուս կողմից՝ չեզոքացնել ՀՀ երկաթուղային և ավտոմոբիլային ուղիների սահմանափակվածության գործոնի ազդեցությունն ուղևորափոխադրման և բեռնափոխադրման ներկայիս փոքր ծավալների վրա [2, էջ 145]:

«Բաց երկնքի» քաղաքականության իրականացման նպատակն արտասահմանյան ավիափոխադրողների համար ՀՀ գրավչությունը բարձրացնելն է, այդպիսով ծառայությունների ավելացումը և մրցունակության բարձրացումը՝ ապահովելով ուղևորափոխադրումների ավելի մեծ քանակ, ավիատոմսերի ավելի ցածր գներ, առավել հաճախակի և հուսալի սպասարկում և առավել ընդարձակ օդային հաղորդակցության աշխարհագրություն Եվրոպայում, Ռուսաստանում և Մերձավոր Արևելքում գտնվող օդանավակայանների օգնությամբ: ՀՀ կառավարությունն ակնկալում է, որ զբոսաշրջության ոլորտում նոր քաղաքականությունը կնպաստի ներգնա զբոսաշրջիկների թվի աճին և աշխարհագրության ընդլայնմանը, իսկ ՀՆԱ-ի և զբաղվածության վրա «Բաց երկնքի» քաղաքականության դրական ազդեցությունը հիմնականում կպայմանավորվի հավելյալ զբոսաշրջիկների կողմից իրականացվող լրացուցիչ ծախսերով: Ակնկալվում է նաև, որ հայկական սփյուռքը հայրենիքի հետ կապերը խորացնելու առավել մեծ հնարավորություններ կունենա ինչպես մասնավոր այցերի, այնպես էլ գործարարության վարման տեսանկյունից, իսկ օդանավակայանը կունենա ավիափոխադրումների ավելի մեծ շրջանառություն և

կարող է ներգրավել առավել բարձր հաճախականությամբ ավիափոխադրողների՝ տրամադրելով իջեցված վճարներ [3]:

Օրագրով նախատեսվում էր փուլային ազատականացում՝ սահմանելով իրականացման երկու փուլ: Առաջին փուլի ժամկետը սահմանվեց մինչև 5 տարի: Այդ ընթացքում անհրաժեշտ էր ստեղծել առավելապես մրցակցային դաշտ՝ ընդգրկելով քաղաքացիական ավիացիայում գործող և գործունեություն իրականացնելու ցանկություն հայտնած բոլոր հայկական ավիաընկերություններին: Երկրորդ փուլում կառավարությունը պետք է աշխատեր այլ երկրների ավիացիոն իշխանությունների հետ՝ ձգտելով կնքել ավելի ազատական ավիացիոն պայմանագրեր:

Որպես բաց երկնքի քաղաքականության ազդեցության հիմք կարելի է դիտարկել հետևյալ ցուցանիշները.

– Միջազգային փոխադրողների առկայությունը: Եթե արտասահմանյան փոխադրողների համար շուկայի ներուժն ամբողջությամբ չի օգտագործվում և հնարավոր է ուղևորների թվի հետագա աճ, կարելի է համաձայնագրեր կնքել փոխադրողների հետ առանձին երթուղիների հետ կապված, նոր ուղղություն ձևավորել՝ շուկայի պահանջարկը հաշվի առնելով, օդանավակայանի կողմից մատուցվող ծառայությունների գները նվազեցնելու փորձեր կատարել և այլն:

– Տեղական փոխադրողների առկայությունը: Տեղական փոխադրողը կարող է կարևոր դեր խաղալ երկրի անվտանգության հարցում՝ կապ ապահովելով արտասահմանյան ընկերությունների կողմից չսպասարկվող երթուղիներում: ՀՀ կառավարությունը կամ մասնավոր հատվածը ՀՀ-ում տեղակայված փոխադրողներին կարող է օժանդակել՝ ապահովելով օդանավերի վարձակալության երաշխիքներ, ավանդներ, ինչը կնվազեցնի բարձր վարկային ռիսկայնությունը [4]:

«Բաց երկնքի» քաղաքականություն հայտարարելուց հետո Հայաստանում թռիչքներ է իրականացնում ընդամենը մեկ փոխադրող՝ «Արմենիա» ավիաընկերությունը, որն ունի մեկ հատ մինչև 130 նստատեղ տարողությամբ 22 տարեկան Boeing-737-500 օդանավ: Ընկերությունը չունի ամրագրված ուղղություններ և իր գործունեությունը ծավալում է հիմնականում չորս ուղղություններով՝ Միներալնիե Վոդի, Վորոնեժ, Բեյրութ և Թեյ Ավիվ: Ամառային չվացուցակի ժամանակ թռիչքների աշխարհագրությունն ընդլայնվում է դեպի Լիոն (Ֆրանսիա), Բարսելոնա (Իսպանիա), Տիվատ (Մոնտենեգրո), Սալոնիկ, Ռոդոս, Նեքսոս և այլ հունական կղզիներ:

«Ատլանտիս Եուրոփեան Էյրվեյզ» ընկերությունը, որի սեփականատերը հանդիսանում է «Յունիբանկ»-ն այս պահին շահագործում է 2 հատ A-320 օդանավ: Սակայն հայկական շուկա մուտք գործելու անհնարինության պատճառով, ընկերությունն իր գործունեությունն է ծավալում Մոլդո-

վայում և Հունաստանում՝ օդանավերն այդ երկրների ավիափոխադրողներին վարձակալության հանձնելով: «Տարոն Ավիա»-ն, որն ի սկզբանե Աֆրիկայում գործել է որպես լիզինգային ընկերություն, 2017 թ. կեսերից փորձեց Գյումրու «Շիրակ» օդանավակայանից թռիչքներ իրականացնել դեպի Մոսկվա, Դոնի Ռոստով, Կրասնոդար և Սամարա ուղղություններով: Սակայն չդիմանալով ռուսական «Պոբեդա» ավիաընկերության կողմից իրականացվող դեմպինգային քաղաքականությանը՝ ստիպված եղավ լքել հայկական ավիափոխադրումների շուկան և իր գործունեությունը շարունակել Սուդանում որպես լիզինգային ընկերություն: Ընկերությունն ունի 4 հատ Boeing-737-500 տիպի ինքնաթիռ:

«Արմենիա Էյրվեյզ» ավիաընկերությունը ռումինական «TAROM» ավիաընկերությունից վերջերս ձեռք է բերել 2 հատ A-310 տիպի 214 նստատեղով օդանավեր, որոնք վարձակալության կհանձնվեն իրանական որևէ ավիաընկերության:

Այսպիսով ամփոփելով՝ պետք է նշել, որ հայկական գրանցում ունեցող 9 օդանավերից ՀՀ օդային տարածքում օգտագործվում է միայն մեկը, այն էլ՝ ոչ լրիվ ծանրաբեռնվածությամբ:

Ներկայիս ՀՀ ավիացիոն ուղղությունները նվաճեցին մի քանի ավիաընկերություններ, որոնք դեմպինգային քաղաքականություն իրականացնելու հետևանքով գրավեցին հայկական շուկան, վերջինս բաժանելով երկու հատվածի, որտեղ գերիշխող դիրքը զբաղեցնում էին ռուսական ավիաընկերությունները: Նրանք այսօր իշխում են այդ հատվածի գործունեության $\frac{3}{4}$ -ին և թելադրում ՀՀ օդային փոխադրումների գնային և ծավալային քաղաքականությունը: Մյուս $\frac{1}{4}$ -ը գտնվում են եվրոպական Air France, Austrian, POL, Ukraine Intl, և մասամբ միջինարևելյան Air Arabia, Fly Dubai, Qatar Airways, Middle East Airlines և 2 իրանական Iran Asseman և Mahan Air ավիաընկերությունների գործունեության ոլորտում:

Լինելով հայկական ավիացիոն շուկայում առաջատար՝ ռուսական ավիաընկերությունները ժամանակ առ ժամանակ ավիափոխադրումների արժեքները հասցնում են տրամաբանական առավելագույնին, որից բարձր արդեն կդառնան անգնողունակ: Արդյունքում շահում է միայն փոխադրողը՝ ապահովելով առավելագույն օգուտ, կորցնում են շուկան և սպառողը: Մյուս $\frac{1}{4}$ հատվածում ավիաընկերությունները գործում են հավասարակշռված շուկայական հարաբերությունների դաշտում՝ ստանալով տրամաբանական շահույթ, որն օրըստօրե նվազում է ռուսական ընկերությունների կողմից աճող ճնշման ներքո:

Ուսումնասիրելով ավիացիայի ոլորտի մասնագետների տեսակետներն ու հետազոտությունները՝ ակներև են դառնում հակասությունները. Երկնքի ազատականացմանը դրական մոտեցում ցուցաբերող մասնագետները գտնում են էական դրական արդյունքներ ակնկալելու համար

դեռ ժամանակ է հարկավոր, փորձագետների մեկ այլ խումբ կարծում է, որ «Բաց երկնքի» քաղաքականությունից դրական արդյունք կարելի է ակնկալել միայն ազգային փոխադրող ունենալու դեպքում, որպեսզի հավասար մրցակցային պայմաններում հայտնվի մեր երկիրը:

Մեր կարծիքով կարելի է ընդունել ազգային փոխադրող ունենալու անհրաժեշտությունը: Միաժամանակ չպետք է մոռանալ մեր երկրի աշխարհագրական դիրքի մասին ևս: Վստահություն է ներշնչում միայն հարևան Իրանը, բայց եթե այդտեղ պատերազմ սկսվի, հանրապետությունն ուղղակի կհայտնվի շրջափակման մեջ:

Մրցունակ գներ առաջարկելու համար անհրաժեշտ է նպաստավոր պայմաններ ստեղծել ազգային փոխադրողի համար: Ինչպես արդեն նշեցինք, մեր գլխավոր շուկան Ռուսաստանն է: Ամեն օր Երևանից Մոսկվա ավելի շատ թռիչքներ են իրականացվում, քան մնացած բոլոր ուղղություններով միասին վերցված: Եթե այս ամենին զումարենք ռուսական մյուս քաղաքներ կատարվող թռիչքները, ստացվում է, որ փոխադրումների $\frac{3}{4}$ -ը կապված է Ռուսաստանի հետ: Եվ քանի որ Ռուսաստանյան հզոր ավիաընկերությունները՝ ինչպիսիք են «Աերոֆլոտը», «Տրանսատերն», «Սիբիր Ավիան» շարունակելու են թռիչքներ իրականացնել դեպի ՀՀ և հակառակ ուղղությամբ, մեր փոխադրողները չեն կարող մրցակցել իրենց հետ: Ռուսաստանում վառելիքը և կանգառի արժեքներն ավելի էժան են քան Հայաստանում, տարբեր է նաև օդային տարածքի օգտագործման արժեքը: Այսինքն՝ եթե Ռուսական ավիաընկերությունները 1-5 դուլարով իջեցնեն տոմսերի արժեքները, հայկական ավիաընկերությունները կորուստներ կկրեն:

Ներկա պահին մեր հայրենակիցներն ավտոբուսներով մեկնում են Վրաստան, որպեսզի այնտեղից մատչելի տոմսերով մեկնեն այլ երկրներ: Արդյունքում մենք ունենում ենք զբոսաշրջիկների և ուղևորների կորուստ:

Այս ամենը հաշվի առնելով՝ ՀՀ կառավարությունն ազգային կամ տեղական փոխադրողին որպես աջակցություն կարող է օժանդակել տարբեր գործիքակազմով, օրինակ՝ տեղական ավիաընկերությունների համար օդանավերի վարձակալության երաշխիքների/ ավանդների ապահովում՝ չեզոքացնելու հայկական փոխադրողի հնարավոր ավելի բարձր վարկային ռիսկայնությունը: Կամ փոխադրողին ֆինանսապես աջակցում այն սպասարկվող երթուղիներում, որոնք արտասահմանյան երթուղիները չեն սպասարկում, սակայն կարևորվում են դեպի Հայաստան լավ կապ ապահովելու տեսանկյունից: Սա կարող է իրականացվել միջազգային տենդերների ընթացակարգով՝ հավասար հնարավորություն ընձեռելով տեղական և միջազգային փոխադրողներին: Աջակցման միջոց է նաև տեղական փոխադրողի սուբսիդավորելը՝ ՀՀ կառավարության ներգրավումը, կամ շուկայի ուսումնասիրությանն աջակցությունը՝ Հայաստանում տեղակայված փոխադրողների շահերին համապատասխան:

Ազգային փոխադրող ունենալուն և արդյունավետ թռիչքներ իրականացնելուն կնպաստեն նաև «Արմենիա միջազգային օդանավակայաններ» ընկերության հետ բանակցությունները՝ սպասարկման գների, կանգառի արժեքի, ինչու ոչ նաև ժամանակավորապես օդի տուրքի նվազեցման հետ կապված:

ՀՀ կառավարությունը պետք է հետամուտ լինի նաև կոնցեսիոն պայմանագրում առկա «250 կմ շառավղով այլ օդանավակայանների գործունեությունն արգելող» կետի փոփոխությանը:

Օդային տարածքի բացումը, սովորաբար, երկրի տնտեսական զարգացման համար շոշափելի խթան է հանդիսանում, եթե տվյալ երկիրը տարանցիկ հանգուցային կամ արդյունաբերական, առևտրի կամ բանկային գործունեության կենտրոն է, կամ էլ զբոսաշրջիկների համար ունի չափազանց հրապուրիչ բազա:

Ներկայում Հայաստանը նշված պայմաններից և ոչ մեկը չունի:

Որդեգրելով բաց երկնքի քաղաքականություն՝ երկիրն իր ավիաընկերությունների առջև բացում է շատ երկրների օդային տարածքներ՝ հնարավորություն տալով ընդլայնելու իրենց գործունեության ծավալները: Սակայն, հաշվի առնելով սեփական ավիացիայի ներկա իրավիճակը, օդային տարածքի բացումն ավելի շատ կծառայի արտասահմանյան փոխադրողների շահերին:

Նշված բանակցությունների արդյունքում 2013 թ. դեկտեմբերի 24-ին ՀՀ և ՌԴ ավիացիոն իշխանությունները համաձայնություն ձեռք բերեցին հանելու նշանակման կետերի և նշանակված փոխադրողների քանակի, կատարվող թռիչքների հաճախականության, ինչպես նաև օգտագործվող ինքնաթիռների տարողությունների վերաբերյալ բոլոր սահմանափակումները [5]:

ՀՀ քաղաքացիական իրավիճակի բարելավմանը կարող է նպաստել նաև 2016թ. դեկտեմբերի 1-ին Եվրոպական խորհրդի կողմից ընդունված մանդատը, համաձայն որի Եվրահանձնաժողովին թույլատրվում է Հայաստանի Հանրապետության հետ բանակցություններ սկսել օդային տրանսպորտի համապարփակ համաձայնագրի շուրջ: Այս համաձայնագրի նպատակն է մեծացնել Եվրոպայի միջազգային կապվածությունը, ապահովել բարձրորակ ծառայություններ, ավելի շատ առաջարկներ ուղևորների համար, ինչպես նաև զարգացնել ԵՄ ավիացիոն ոլորտի միջազգային մրցողունակությունը: Վերոնշյալ փաստաթուղթը կկրի «Ընդհանուր ավիացիոն Համաձայնագրի» բնույթ: Այն կփոխարինի ԵՄ երկրներից յուրաքանչյուրի հետ կնքած առանձին համաձայնագրերին: Ըստ այս համաձայնագրի՝ Եվրոպական Միության ցանկացած երկրում գրանցված ավիաընկերություն կկարողանա ԵՄ անդամ մեկ այլ երկրի տարածքից չվերթներ իրականացել դեպի Հայաստանի Հանրապետություն, առանց

տվյալ երկրի ավիացիոն իշխանության լրացուցիչ թույլտվության: Ներկայումս օդային տրանսպորտը ռազմավարական կարևոր սեկտոր է, որն զգալի ներդրում ունի ԵՄ տնտեսության և զբաղվածության շուկայի համար: Ավիացիան ապահովում է 5.1 մլն աշխատատեղ: Այդ սեկտորի կշիռը ԵՄ ՀՆԱ-ում կազմում է 2,4% (կամ 365 մլրդ եվրո): Եվրոպական հանձնաժողովի կանխատեսմամբ օդային փոխադրումների շուկան մինչև 2030թ. տարեկան կաճի 5%-ով: 2010թ. եվրոպական օդային նավիգացիոն համակարգը (ANS) վերահսկել է 9,5 մլն թռիչքներ (որոշ օրերի՝ մինչև 33 000 չվերթ): Մի շարք ենթադրությունների համաձայն՝ այդ ցուցանիշը կկազմի 17 մլն չվերթ (որոշ օրերի՝ մինչև 50 000 չվերթ): Եվրոպական օդային տարածքը 10,8 մլն կմ² է, ունի 60 կառավարման կենտրոն ֆրագմենտացված օդային տարածությունում: Եվրոպական Միության հետ ընդհանուր ավիացիոն գոտու մասին համաձայնագրի կնքումը նաև ԵՄ-ում գործող բյուջետային ավիաընկերություններին հնարավորություն կտա անարգել չվերթներ իրականացնել դեպի ՀՀ:

Աշխատանքներ են տարվել նաև Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի հետ՝ մշակելով և հաստատելով տրանսպորտային քաղաքականության հիմնական ուղղությունների մասով համաձայնեցված քաղաքականության ճանապարհային քարտեզ, որի նպատակն է ԵՏՄ անդամ-պետությունների ավիաընկերությունների համար հավասար պայմանների ապահովումը, ԻԿԱՕ-ի կիրառվող չափանիշների ներդրումն ու կիրառումն անդամ-պետությունների կողմից և ոլորտային այլ կարևոր խնդիրներին համատեղ արձագանքումը: 2017 թվականի օգոստոսի 14-ին Ղազախստանի մայրաքաղաք Աստանայում կայացած Եվրասիական միջկառավարական խորհրդի նիստի ժամանակ նշված ճանապարհային քարտեզն արժանացել է հավանության և հաստատվել է:

Հայաստանի Հանրապետությունում ցանկալի է կիրել երկնքի ազատականացման Եվրոպայի փորձը, որտեղ ազատականացման տարրեր են ներդրվում դեռևս 1987թ-ից: Սակայն, եթե «Բաց երկնքի» քաղաքականության իրականացումը ընդունելի է օդանավակայանների և աերոնավիգացիոն ծառայությունների համար, նույնը չի կարելի ասել ավիաընկերությունների պահով, քանի որ, ինչպես արդեն նշել ենք, չունենք ազգային փոխադրող:

Որպես «Բաց երկնքի» քաղաքականության դրական հետևանք դիտարկենք Սինգապուրի, Միացյալ Նահանգների և Մարոկկոյի Թագավորության օրինակները

– Սինգապուրի կողմից երկկողմ օդային սպասարկման համաձայնագրերի ազատականացման արդյունքում արձանագրվել է ուղևորների թվի 21%-ի աճ, իսկ ավիատոմսերի գները նվազել են 15%-ով:

– Միացյալ Նահանգներում, որն ազատականացում իրականացրած առաջին երկիրն է, կատարված բարեփոխումների արդյունքում ուղևորափոխադրումների ծավալը տարեկան աճել է 55%- ով, իսկ ավիատոմսերի գները նվազել են 17%-ով:

– Մարոկկոյի Թագավորությունում ազատականացումը, որն սկսվել է 2004թ., հանգեցրել է ուղևորաշրջանառության ծավալների մեծացմանը 8.6 միլիոնի չափով (2004-2010), մինչդեռ 1998-2003թթ. ընթացքում ուղևորաշրջանառությունն ավելացել է ընդամենը 820 հազարով:

Կատարված վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ՀՀ օդային փոխադրումների շուկայի զարգացմանը խոչընդոտում են մի շարք հանգամանքներ: Մասնավորապես՝ 2013 թ. ՀՀ որդեգրած «բաց երկնքի» քաղաքականությունն ազատության բազմակողմանի իրավունքներ տրամադրեց բոլոր հետաքրքրված երկրներին՝ առանց փոխադրողների քանակի, թռիչքների հաճախականությունների, տարողությունների, նշանակման կետերի և սակագների սահմանափակումների: Սակայն տվյալ քաղաքականության պայմաններում անհրաժեշտ է ապահովել տեղական ավիաընկերությունների առկայությունը, որոնք կարող են որպես հայկական ընկերություն իրականացնել թռիչքներ և հավասարակշռություն հաստատել շուկայում: Կատարված վերլուծությունների արդյունքները թույլ են տալիս փաստել նաև, որ «բաց երկնքի» քաղաքականության պայմաններում նորաստեղծ հայկական ավիաընկերությունները, առանց որևէ արտոնության, չեն կարող մրցակցել միջազգային մի շարք խոշոր ավիաընկերությունների հետ և ապահովել արդյունավետ գործունեություն:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. Հայաստանի Հանրապետության օդային փոխադրումների բնագավառի ազատականացման հայեցակարգ. - Երևան, 2013:

2. **Մանասերյան Ա.**, Քաղաքացիական ավիացիայի զարգացման հեռանկարները Հայաստանում: «21-րդ ԴԱՐ», թիվ 1 (53), 2014:

3. Հայաստանի Հանրապետությունում մրցունակ և կայուն ավիափոխադրումների ծառայությունների մատուցման ապահովման ծրագիր. - Երևան, 2013:

4. <http://armef.com/hy/news/meknabanutyun/article1382548407/>.

5. Протокол консультаций между авиационными властями Российской Федерации и Республики Армения.- Москва, 2013.

6. http://armstatbank.am/pxweb/hy/ArmStatBank/ArmStatBank__4%20Transport%20and%20tourism__41%20Transport/TT-tr-1-2018.px/chart/chartViewColumn/?rxid=63eefd81-3722-4dec-94e1-09dc835fd5cc

7. ՀՀ կառավարության հաշվետվություն, Երևան 2017, Հայաստան

ПОЛИТИКА ОТКРЫТОГО НЕБА ОЖИДАНИЯ И РЕАЛЬНОСТЬ

СОНА КАРАВАРДАНЯН¹

¹Национальный политехнический университет Армении

Рассматривается понятие «Открытое небо» и его влияние на развитие воздушного транспорта. Обсуждаются факторы эффективности либерализации рынка авиатранспортных услуг РА. Представлены компании, доминирующие на рынке, и обоснована необходимость и целесообразность наличия национального перевозчика. На основании анализа обоснована необходимость предоставления льгот для эффективного функционирования новых армянских авиакомпаний.

Ключевые слова: открытое небо, авиакомпания, национальный перевозчик, либерализация рынка, воздушные перевозки.

OPEN-SKY POLICY: EXPECTATIONS AND REALITY

SONA KARAVARDANYAN¹

¹National Polytechnic University of Armenia

The concept of "open-sky" and its impact on the development of air transport is considered. The factors of the effectiveness of liberalization of the Armenian market of air transport services are discussed. The companies that dominate the market are presented, and the necessity and expediency of having a national carrier is justified. The analysis substantiates the necessity of providing privileges for the effective activities of the newly founded Armenian airlines.

Keywords: open-air, air company, flag carrier, market liberalisation, air transportation.

Ներկայացվել է խմբագրություն 20.03.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 06.05.2019

UDC 334.021

**PUBLIC PRIVATE PARTNERING [PPP]-JOURNEYS
ON THE SOFT SIDE***

PAUL BROWN¹

¹ *Dalhousie University*

Over the past 30 years, public private partnerships [PPPs] have become one of the most prominent features on the public management landscape. Most of the attention has centered on ‘hard’ PPPs for physical infrastructure, but this paper argues that governments have also journeyed into PPPs on the ‘soft’ side, taking on not-for-profit [NFP] partners to help them provide social services, such as community supports for adults with developmental disabilities. The analysis explores key factors in developing ‘soft’ side PPPs—shared objectives, shared responsibilities and accountabilities, a joint investment of time and resources, shared risks and benefits, getting it in writing and building trust. Governments can best utilize this wider universe of possibilities if they clarify the PPP policy purpose and establish a strategic PPP policy. It becomes clear that PPPs lie on a spectrum from ‘hard’ to ‘soft’, and more research into initiatives along the spectrum is needed.

Keywords: public-private partnering, PPP policy, accountability, trust, service agreement.

In the past 30 years, public private partnerships, or PPPs, have become an increasingly prominent feature on the landscape of public sector management, in Canada and the developing world. “Choose Your Partner—It’s Innovation time,” [1992] declared Ken Kernaghan in 1992, and governments and private sector players have since been lining up for the dance, to the point where by 2015, there were PPPs in 138 developing countries. [Chou & Pramudawardhani, 2015: 1136-1137], including Armenia. Perhaps the most telling indicator of the coming of age of PPPs came when E.S. Savas’s classic book on the theory and practice of privatization as a means to better government metamorphosed into a discussion of privatization and public private partnerships. [Wettenhall, 2005: 37, note 1] Since the 1990s, a veritable alphabet soup of PPP initiatives—from DBOMs and BOOTs to ROOs and ROOTs—has been on the menu in jurisdictions throughout the world, and no waning of interest is in sight. All this might suggest that the central questions in public use of the private sector through PPPs have been answered, and it remains only to further hone their usage.

The rush by governments to embrace PPPs has nonetheless given rise to a variety of on-going issues. For one thing, there is the matter of definition. In 2005, Greve and Hodge pointed out that “few people agree on what a PPP actually is.” [2005: 1], and 13 years later, the European Network on Debt and Development could still declare that “There is no universally agreed definition of PPPs.” [Romero & Marie Ravenscroft: 2018:6], with “each definition varying

* Part of the research on which this paper is based was sponsored by the Social Sciences and Humanities Research Council of Canada and the Kellogg Foundation.

slightly from each other.” [Oseyi & Chan, 2015: 1136-1137]* Not without reason, Roman has suggested that “the literature in the field is mired by a terminology ambiguity that has resulted in a large diversity of working definitions.” [2015:1] This is not simply a question of semantics. How PPPs are defined has everything to do with their scope, modes of execution, and objectives.

The effectiveness of PPPs as a means of delivery alternative to government has always been and continues to be very much in dispute, with determined detractors and proponents still facing off everywhere after 30 years of experience in delivery. Partly, this is because the history of P3s has been one where from the outset “practice has preceded theory.” [Gratias & Boyd, 1995:4.] Fussell & Beresford noted a decade ago, that while governments are enthusiastic, “researchers and experts continue to raise serious questions about the supposed benefits of P3s” [2009:12], and the same is true today, despite a multitude of international reports on best practice experience in the meantime. For example, the United Nations Addis Ababa Agenda 2015 sees PPPs as a key part of the effort to meet sustainable development goals, while the European Network on Debt and Development decries this as a “deeply worrying trend” [Salom, 2018] because the history of PPPs is one of repeated failures. [Romero & Ravenscroft, 2018]. Thirdly, PPPs raise complex challenges of organization, competency, and accountability for governments which look to use the private sector to produce public services.

This paper seeks to contribute to the discussion of these serious issues in the government use of PPPs. It argues for a broader conceptualization of PPPs, more consistent with original usage, but mindful of the need for boundaries, then moves on to recognize the journey that governments have taken on the ‘soft side’ in service delivery through PPPs, as in the social services field, where they seek to provide community residential supports for adults with developmental disabilities. This broader range of experience in turn uncovers the steps that governments must take if they are to fully capitalize on PPPs going forward.

Public Private Partnering on the ‘Soft’ Side —Definition and Dynamics

It might seem surprising at first that after 30 years of experience and many billions of public expenditures for schools, roads, bridges, hospitals, and water treatment facilities around the world, the definition of P3s should still be an issue. Yet it is. The continuing search for precision in this respect simply speaks to the multifaceted and compelling nature of PPPs as a policy instrument.

The predominant tendency thus far as been to see P3s through a ‘bricks and mortar and concrete’ lens, as a means of renewing ‘hard’ public infrastructure, such as schools, hospitals, roads and the like. Indeed, a recent study showed that keying in on PPP or public-private partnerships, two journals, the *International Journal of Project Management* and the *Journal of Construction Engineering*, accounted for some 69% of published research. [Cui, et.al, 2018: 776-777] The theory behind burgeoning PPP ‘hard side’ practice has been articulated by a number of writers. Yescombe, for example, spoke of ‘project based’ PPPs and saw their essential dynamics as

* For a range of definitions see Roman [2015:1] and

a long term contract between a government and a private sector entity, in which the latter designs, constructs and finances public infrastructure, for the use of which it receives payments either from the government or from the public directly, and the ownership of which ultimately ends up in government hands. [2007:3] The logic is that a PPP undertaking does not exist unless there is a long-term contract and a significant investment in fixed assets. Savas drew a similar rationale even earlier, noting that ‘hard’ services, “those involving tangible physical results, are generally easier to write specifications for...[and that] is why [they] lend themselves to contracting.” [2000:190] Yescombe saw ‘soft infrastructure,’ such as street cleaning and provision of social services, as falling under the umbrella of ‘outsourcing’ rather than PPPs. [2007: 2-3] Savas was even more categorical, arguing that soft infrastructure cannot even be recommended for outsourcing, [2000:190] but he at least conceded the presence of ‘policy based’ or ‘programme based’ PPPs.

The difficulty is that restricting the definition of PPPs to hard infrastructure projects leaves out a panoply of complex public-private arrangements for the provision of soft infrastructure and services. It does not account adequately, for example, for the use of the private sector to achieve improvements in service quality and efficiencies in the health sector globally, as described by Nikolic and Maikisch [2006]. Nor does it give due to numerous studies documenting partnering initiatives in social services delivery [Johnston & Romzek, 2005; Martin, 2005; Almqvist & Hogberg, 2005; Oppen, et al., 2005] health services provision [Nikloic & Maikisch, 2006], or literary education [Nordtveit, 2004]. It certainly does not account for the government use and funding in all Canadian provinces of not-for profit [NFP] agencies to deliver community or residential supports for adults with developmental disabilities. All of these experiences speak to PPPs as a multi-faceted phenomenon, with a number of discrete subsets, offering governments a broader array of options for provision of both ‘hard’ and ‘soft’ infrastructure that improve the lives of citizens. It is therefore opportune to journey on the road less travelled, and to sharpen the definition and dynamics of PPPs on the soft side, with an emphasis on services for adults with developmental disabilities.

It is first useful to revisit early efforts to come to grips with the precise character of PPPs, even as they were flowering in various fields. In general, these efforts tended to be as expansive as were the perceived possibilities for alternative delivery. Two early Canadian suggestions by public servants on the front lines are still compelling insofar as the ‘soft’ side is concerned. Rodal & Mulder saw a PPPs as two or more parties, working towards shared or compatible objectives, with shared authority and responsibility, a joint investment of time and resources, a sharing of risks and benefits, and an “explicit agreement or other instrument that sets out terms.” [1993:19] With respect to the first, Gratias & Boyd* offered the very important refinement, too often overlooked, that a PPP must involve a “mutual goal that the partners would be unable to attain on their own.” [1995:4] Taken together, these early statements show common cause with the World Bank definition

* Alan Gratias established the Office for Public-Private Partnerships in Agriculture and Agri-Foods Canada, while Melanie Boyd was in charge of research on best practices.

of a PPP, cited by Roehrich et.al., [2014] as “a long term contract between a private party and a government agency, for providing a public service, in which the private party bears significant risk and management responsibility,” and offer a solid yet flexible foundation for unpacking the key dynamics in the delivery of ‘soft’ infrastructure.

Shared objectives in PPPs

All of the guides promulgated for the development of PPPs down to the present day have stressed the importance of shared or compatible objectives in the ultimate success of the initiative. The viability of PPPs hinges at the very least on compatibility between the public sector’s desire to provide goods and services to the public, and the private sector’s desire to deliver them. The challenge and the expectation is that both of these objectives can be achieved in the public interest through a PPP.

In ‘soft’ side PPPs, where the essence of the relationship is the delivery of specific services to a vulnerable public, not just compatible but shared objectives are quite simply mandatory. In the area of social services, “there is generally acknowledged to be a set of shared goals between the contracting parties.” [VanSlyke, 2007:164] When it comes to residential supports for adults with developmental disabilities, for example, both government and providers need a common vision and objective of such individuals living as full and independent a life as possible in a community setting. As Lorne Sossin has put it in discussing services for adults with developmental disabilities adults in Ontario, Canada’s largest province:

the motivation of government to fund, and agencies to provide these services involves an important shared commitment to enhance opportunities, affirm the value and respect the dignity of those in need. Not every sector of public-private partnerships begins from such a kindred premise. [2003:57]

Roman’s argument that the PPP relationship must be synergetic as well as mutually beneficial, must provide “greater efficiencies and enhanced outcomes”, so that “the sum is greater than the parts” is apropos here. [2015:1] In today’s environment, synergies are the pathway to innovation and continuous improvements in the quality of service delivery.

It cannot be overstressed that soft side PPPs, especially those involving social services delivery by NFPs, are compelling tools because they allow both partners to achieve objectives that they could otherwise not reach. Governments turn to NFPs to provide community supports for adults with developmental intellectual disabilities precisely because they are able to offer quality of life experiences in communities where they are grounded and can marshal volunteer expertise in a superior way. At the same time, developmentally challenged adults and their loved ones would not be able to achieve their quality of life objectives in the absence of significant government funding. While this means that social services PPPs are “closer to public provision than to privatization,” the same can be said of PPPs in ‘hard’ infrastructure projects. [Roehrich, 2014:115]

Shared responsibility and authority in PPPs

Shared responsibility and authority are all about the duties that each of the partners will take on, and the amount of power which they have to carry out those duties. Government have been at pains since the inception of PPPs to reassure the public that partnering that does reduce its role in society. “The

overall role and responsibilities of governments do not change,” declared the Canadian province of British Columbia early on in the move to PPPs:

Public private partnering... is not a substitute for strong and effectiveness governance and decision making by government. In all cases, government remains responsible and accountable for delivering services and projects in a manner that protects and furthers the public interest. [1999:5]

The division of labour in PPPs identified early on by the Government of Ireland, in which the private role is that of long term production of services, combining the responsibilities of design, construction, operation, and perhaps especially financing of physical assets, and new public sector role is that regulation, performance monitoring, and contract management, [Department of the Environment and Local Government, 1999:39.] remains firmly intact twenty years later.

The provision of social services through ‘soft’ side PPPs presents a more complex PPP scenario. Compared to ‘hard’ infrastructure, the history of social services in Canada and the United States at least has never been one of government delivery. Though traditionally seen as core government services, they have been delivered by in the main by a network of NFP providers. [Panet & Trebilcock, 1998; Martin, 2005] The principal issue has hence not been so much whether the private sector, particularly the NFP sector, should be given responsibility for service delivery, but rather what mechanisms for accountability should be put into place to ensure that they carry them out.

The provision of residential supports for adults with developmental disabilities by Alberta and British Columbia, two of Canada’s largest provinces, suggests the organizational contours for this type of ‘soft’ PPP initiative beyond contracts per se. Alberta and British Columbia have taken the lead in giving organizational force to the division of responsibilities between the government and the private, in this case, the NFP sector.

In Alberta, the cornerstone of the government’s approach was creation of an arm’s length crown corporation in 2000, Persons with Developmental Disabilities [PDD], to ensure delivery of services and manage relations with service providers. It was then dissolved in 2006, in favour of a still more decentralized system featuring 6 regionally based Community Boards, with directors who were residents of their region, and had proven expertise in service delivery and close ties to the community.

British Columbia passed a Community Living Authority Act in 2004, which created a similar arm’s length agency with an independent board of directors, and a mandate to provide for and manage the delivery of community living supports, including developing policy, setting priorities and allocating resources. Its rationale at the time echoed that of Ireland in defending public private partnering, namely, that government would retain responsibility for funding, performance agreements, and keeping tabs on the authority, while the latter would be responsible for directing operations, enforcing standards, and managing funds and services. In words that echoed the Irish government’s defence of public private partnering, it offered the rationale at the time that “government retains responsibility for funding, performance agreements, monitoring and assessing accountabilities of the authority, while the latter “will be responsible for directing operations, enforcing standards, managing funds and services.” In both cases,

governments promised to work in close partnership with families and communities to create a system that would better meet the need of adults with developmental disabilities.

Joint investment of time and resources

The provision of 'hard' infrastructure through PPPs has not admitted of consistency in the investment of time and resources by public and private partners, and neither have similar initiatives on the 'soft' side. A PPP will clearly not work unless both of the partners are prepared to put into it the effort required to reach shared objectives. That is much more likely to happen if both sides perceive in the PPP an opportunity to reach an objective that would otherwise not be attainable.

In the early years of PPP, the discussion around investment in PPPs has gravitated towards financing, to the point where some argued that the "PPP construct is burdened by a monetary 'bias.'" [Oppen, Sack, & Wegener, 2005:281]. Certainly if financial contributions by the private partner were the deciding factor, all social services would fall outside the ambit of P3s. The vast majority of funding, including for residential services for adults with intellectual disabilities, comes from governments, which is why contracting looms so large in the theory and practice of social services delivery.

The required resources for 'soft' side PPPs extend well beyond the financial however. Social service PPPs are singular in the human resources that NFP providers are able to bring to the table. It is well known that the volunteers who make up the boards of directors of these agencies, such as those who provide supports for adults with developmental disabilities, bring an expertise and a linkage to the community that governments cannot hope to match. Picture an accountant in a large private firm who feels compelled to give back to community and does so by serving without pay on a NFP board of directors offering his or her expertise in overseeing provision of 'small options'—residential experiences to 4 to 8 adults with developmental disabilities. The value of time and talent cannot be monetized, but must nonetheless be a key item in the list of assets that PPPs bring to social services delivery.

Sharing of risks and benefits

The sharing of risks and benefits has been one of the most controversial aspects of PPPs. The idea, generated almost entirely out of experience with and concern about 'hard' infrastructure projects is that both the public and private sector partners in a PPP should be allocated the risks each is best equipped to handle, and enjoy benefits commensurate with the degree of risk taken. In fact, risk arises whenever a government takes action at all, whether by delivering services itself or engaging a partner for that purpose. The sharing of benefits is obviously closely aligned to the notion of shared objectives. As might be expected, the kinds of risks associated with hard infrastructure PPPs do not translate exactly to 'soft' side PPPs, but the premise that every partnership will have its own risk profile [Fussell & Beresford, 2009:51] is germane.

The first point to be made in terms of risk is that with 'soft' side P3s no less than their 'hard' infrastructure cousins, the one risk that governments cannot transfer to their private sector partners is statutory risk. The flip side of the governments' constant refrain that it continues to have the

responsibility for governance in PPPs is that when things go wrong, the public is likely to look past the private sector and hold them accountable for putting things right. able. Thus, when 19 cases of abuse in Nova Scotia at a large residential center for adults with developmental disabilities operated by a not-for-profit organization came to light, the media and public looked to the Department of Community Services to investigate and take corrective action, [Truro Daily News, 2009], as they did in Alberta when a youth who had been just been transferred to an adult group home died. The latter prompted an outcry, an investigation into safety concerns, and most recently a comprehensive review of the entire Persons with Developmental Disabilities program. [Heidenrich, 2018]

Savas holds that many of the risks in a PPP can be “identified and allocated in the basic contract document that establishes the public private partnership.” [2000: 252] Legislative enactments and contracts can therefore be a window on the handling of risk in a PPP. In the area of residential supports for adults with intellectual disabilities, for example, historically financial risks been borne in large part by the provincial governments in Canada. However, the legislative detailing of minimum standards—*inter alia*, provision of nourishing meals at regular intervals, adequate supplies of drinking water, accessible sleeping accommodation, reference and criminal background checks, a plan of care for each individual—which service providers must meet [Sossin, 2003:26] suggests both a recognition of what might be called service risks, and a determination to pass these on to the private NFP partner.

Getting it in writing, and building trust

When those involved in the provision of social services, including community supports for adults with developmental difficulties hear of long-term contracts in definitions of ‘hard’ infrastructure PPPs, they could be forgiven the thought ‘I told you so.’ The possibility of partnering in social services has been viewed through a contractual lens for a very long time. Historically, the process has been heavily tilted in favour of hierarchical control of service providers by governments, but coterminous with the building momentum in ‘hard’ infrastructure PPPs, but the last 15 years have seen a decided shift away from that model.

In the early years of ‘hard’ infrastructure PPP initiatives, two models of contracting were vying for supremacy on the ‘soft’ side in the United States and by extension Canada. The one was a *market* model or the *principal-agent* model, which featured hierarchical top down surveillance [Martin, 2005:144; Whitaker, et.al., 2004] and the other, a *partnership* model, featuring a more ‘collaborative,’ or ‘partnership’ style of interaction.” and an emphasis on mutual accountability and service. [Whitaker, 2004] Johnston and Romzek saw partnering as a clear winner in that contest:

Contracting is hardly a new phenomenon for the states, but new programme areas and unprecedented levels of contract complexity raise important questions about how governments and contractors are adapting...both sides of the contracting relationships...have begun to refer to each other as ‘partners’ in service delivery...and are engaging in a more collaborative, or ‘partnership’ style of interaction.[2005:118]

Still, the market model does have its allure, and in some jurisdictions, such as Nova Scotia in Canada, government officials have had a difficult time fully embracing the partnership model, much to the chagrin of service providers. The overall emphasis on contracts in PPPs in the social services sector, Savas's misgivings notwithstanding, has thus been evolutionary rather than revolutionary in character. The adaptation is one that advocates of the same instrument in 'hard' infrastructure PPPs, will no doubt applaud.

Getting the details of the arrangement between the public and private partner agreed to in writing has been seen by some as key to a successful PPP. Evidence from Great Britain suggests that successful 'hard' infrastructure PPPs were "on time and on budget because of the way the contracts were written" rather than because they were PPPs per se. [Fussell & Beresford: 2009, 57] The written contract or agreement is thus at the heart of the PPP experience, much as it is to outsourcing, and can play a vital role long term PPP relationships. (Roehrich, 2014:116). Indeed, the DNA of outsourcing is written all over the PPP. In fact, PPPs can be seen as offspring of outsourcing, but bigger, stronger, more complex, with much greater demands on governments that envisage putting them to work in the delivery of services to the public.

There is some evidence that these necessary and sufficient conditions exist in PPPs in social services delivery. Accountability for results has become one of the predominant paradigms in public management in the last decade, and PPPs are being pressed to be its exemplars. This has been a manageable expectation for 'hard' infrastructure projects, but presents significant challenges for PPPs addressing issues on the 'soft' side, such as in the provision of social services.

A focus on results is certainly not new in the field. As social services delivery began to enter into the partnership era, Panet & Trebilcock noted in Ontario that evaluation standards with respect to outcomes were essential to accountability and to effective social services delivery. [1998, 244], while Sossin argued that clear "standards and criteria for quality of care...remains the single most important building block of quality assurance and accountability in the delivery of social services." [2003]51] Moreover, Martin argued that "performance based contracting may be the solution to creating public-private partnerships" within a legal framework that is still tilted towards a buyer/seller relationship. [2005:145]

The introduction of explicit service agreements for provision of supports to persons with developmental disabilities in Alberta shows the way here. The 3 year contract signed between the province and qualified service providers sets out the basic obligations of service, the payments and finance regime, the financial reporting requirements, and the dispute settlement mechanisms. Notably, it requires quarterly reporting on outcomes or quality of service performance, in which quality of life indicators are used to give a picture of achievements of individual goals in the service plan developed for each person. The aim is provide a balance between accountability/transparency and flexibility/sustainability in the use of public, and to ensure that ethical obligations to clients are being met.

Still, a written contract or agreement is a necessary but not sufficient theoretical and practical feature for PPPs, at least on the 'soft' side. The kind of

contract or agreement makes all the difference. Wettenhall has argued that since “collaboration is a *sine qua non* of partnership, only the relational contracts, which are usually long term, mostly implicit, [and] involve a large measure of trust between the parties... have any chance of qualifying.” [2005:36]

Both of these, mutual accountability and trust, are known to have the potential to empower PPPs initiatives in social services delivery, such as in the provision of residential supports for adults with developmental disabilities. As the breakdown of the principal-agent relationship began, analysts noted that mutual accountability “creates more complete and honest communication for the duration of the relationship... [as well as] shared responsibility and shared learning,” [Henderson, M., et.al., 2003:19] while stewardship implies a relational reciprocity between the government and the service provider in long term contractual relations results in trust, reputation, and collective goals. [Van Slyke, 2007:164].

Every PPP will necessarily begin with a certain sense of culture shock on both sides. Bridging those cultures, takes time, and requires “more emphasis on confidence and building up good relationships than on rights and obligations in accordance with a written contract.” [Almqvist & Hogberg, 2005: 248] Not least it requires sign-on by all partners in any PPP to the exigencies of the public sector ethical regime. It also means that partnering will inevitably a good deal of learning on both sides of the divide.

The emergence of this new PPP paradigm on the ‘soft’ side is drawing new energy of late from major developments in the political realm, in the emergence of meta-community, a “public sphere in which organizations and people deliberately join together around a compelling issue of mutual importance, following a set of practices and principles that will make it easier to achieve results,” [Paquet, 2012: 24] and metagovernance, which is “heterarchical” [2012:3] rather than vertical in the distribution of power, so that no one is “in charge.” [2012:19] The embrace of government and people under these conditions offered, Paquet thought, the best possibility of “designing an inquiring system that could learn fast and guide more useful interventions.” (2012:29) Significantly, Paquet stressed the importance of stewardship on the part of all concerned, and proposed a new moral covenant that would bind public servants, unions, and stakeholders in learning to address new problems, and implementing solutions. (2017) Drawing on this new nexus of power, ‘soft’ side PPPs could take on a revolutionary character as a means of achieving quality outcomes for social service recipients.

The evidence suggests, then, PPPs are alive and well as an instrument of public policy well beyond the ‘hard’ infrastructure projects with which they have been largely associated. They have also journeyed on the ‘soft’ side, mostly without fanfare or intense analytical attention. They have found in doing so private sector partners, mostly NFP, who join with them to better provide social services, as in residential supports for adults with intellectual disabilities. That does not make ‘hard’ PPP infrastructure projects any less significant in terms of public management, but it does suggest that they are but a part of a larger universe of public sector adaption and change for better service to the public overall. Inasmuch as there is no sign that governments will lessen their resort to PPPs in the future, the question arises as to how their use might be maximized in the public interest.

PPPs and the Journey Ahead

Hodge and Greve have made the point that PPPs are “not simply a technical service provision question, but an inherent part of how public governance occurs in our time.” [2005:346] Just how inherent a part is the question. Linking PPPs to governance suggests at the very least a significant policy as well as management dimension to the PPP journey. How governments go about gearing up in both policy and management terms will determine whether the gains realized so far through use of PPs can be extended and broadened going forward. The experience of PPPs on the ‘soft’ side, especially with the provision of supports for adults with developmental disabilities suggest a number of actions to be considered.

Clarify the public policy purpose

When all is said and done, PPPs are an instrument of public policy, which in turn an authoritative allocation of the values of society at any given time. It is incumbent on every government to make explicit the policy purpose of every PPP. Following the lead of Alberta in 2015, for example, a stated policy purpose might include a declaration that the government honours and respects the dignity of adults with developmental disabilities, recognizes the importance of giving them opportunities to exercise self determination and participate fully in the life of the community, acknowledges the ability of communities to respond to the needs of such adults, and assumes responsibility for ensuring and overseeing provision of programs, resources and services for them.

Establish a strategic PPP policy

The logical concomitant to having a clear public policy purpose for PPPs is to have a policy on their use. It is important that PPPs not become the latest version of a project or program, no matter how worthy, in search of a policy. The more PPPs a government contemplates, the greater the need for an overall strategic policy direction. The presence of ‘hard’ and ‘soft’ PPPs in the same jurisdiction alone suggests the wisdom of a strategic approach to their use, which is only accentuated with any thoughts of continuing or expanding their use.

Policy for PPPs has to date largely been created with ‘hard’ infrastructure in mind. The Australian state of Victoria issued a *Partnerships Victoria* policy in 2000, for example, and has since developed a reputation as “leader of both the development of policy documentation and in the implementation” of P3s. [English, 2005: 292] This policy has seen some 32 PPPs undertaken worth \$30 billion as of 2019. The Government of Australia has also issued a national PPP policy framework. In Canada, the City of Calgary in Alberta took the lead in issuing a PPPs policy, [City of Calgary, 2008] again with a emphasis on ‘hard’ infrastructure, and the Republic of Armenia is in process of developing a PPP policy and legal framework to encourage greater private participation in infrastructure projects. [2017]

It is possible to extrapolate on that basis what a ‘whole of PPPs’ policy might look like. A definition of PPP is a good starting point, utilizing the broader dynamics discussed here. A statement of principles might follow, staking out the ground in such critical areas as the paramount importance of the public interest and accountability in all PPP endeavours, and explicitly recognizing key parameters such as the importance of a long term

relationship as reflected in a contract, the emphasis on partnership, the . A statement of the purpose of the policy could come next, setting the framework for a consistent approach. The decision process by which PPPs opportunities, 'hard' and 'soft', would be considered, could then be set out. Finally, the process by which the partner would be chosen and the procurement process could be detailed. A strategic policy of this sort would put into place as a keystone supporting the wide and increasingly rich arch of PPP endeavours.

Conclusion

Public-private partnering (PPP) has become one of the mega-trends of the 21st century in terms of public management performance in the provision of 'hard' infrastructure like schools, roads, bridges, and hospitals around the globe, and an area of intense research. The burden of this paper has been to show that the 'hard' side is only the half of it when it comes to the use of PPPs. Measured against the definition and dynamics of PPPs understood by those who started the journey in Canada—two or more parties, at least one governmental, linked in the pursuit of shared objectives, with shared responsibilities and shared authority, jointly investing time and resources, sharing risks and benefits, and all of this cemented by a written contract or agreement—it is clear that , beyond much public notice or even attention, governments have embarked on a PPP journey to the 'soft' side, to the provision of social services, including the provision of community supports to persons with developmental disabilities.

The expanded reach of PPPs to date only serves to suggest that they will be an even greater force in service delivery for the future. The evidence of vibrant 'soft' side initiatives suggests that PPPs should be viewed as a spectrum, ranging from 'hard' projects in infrastructure on one end, to 'soft' projects, such as community supports for persons with developmental disabilities on the other, with a host of PPPs flourishing between.

There is still much to learn about the PPP journey on the 'soft' side. The provision of community supports for adults with developmental disabilities is an important policy initiative, but not definitive. There are other areas of public interest beyond social services—resources protection and information, consumer protection, tourism, and the maintenance of the built and natural environment to name but a few—which need investigation. Indeed, marshalling research into PPPs on the 'soft' side on a sectoral as well as a regional basis would an important step in improving our understanding of the overall PPP experience.

Still, PPPs have clearly become a remarkable example of good governance in our era. Challenges in the use of PPP remain, but beyond the horizon in public management reform and renewal, the time may not be far off when the idea of alternative delivery in the delivery of goods and services will mean not using PPP.

REFERENCES

Almqvist, R. & Hogberg, O. 2005. "Public-private partnerships in social services: the example of the City of Stockholm," In Graham Hodge & Carsten Greve [Eds.] *The Challenge of Public-Private Partnerships—learning from international experience*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 231-256.

Atwood, E. & Trebilcock, M.J. 1996. *Public accountability in an age of contracting out*. Toronto: Centre for the Study of State & Market.

Chou, Jui-Sheng and Dinar Pramudawardhani, 2015 "Cross-country comparisons of key drivers, critical success factors and risk allocation for public-private partnership projects," *International Journal of Project Management*, 33 (5) July 1136-1150.

City of Calgary. 2008. *Public Private Partnerships Policy*. December 15. <https://pub-calgary.escribemeetings.com/filestream.ashx?DocumentId=36924> . Accessed May 28, 2019

Cui, Caiyun et.al. 2018. "Review of studies on the public-private partnerships [PPP] for infrastructure projects," *International Journal of Project Management*, 36 [2018] 773–794.

English, L.M. 2005. "Using public-private partnerships to deliver social infrastructure: the Australian experience," In Graham Hodge & Carsten Greve [Eds.] *The Challenge of Public-Private Partnerships—learning from international experience*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 290-331.

European Commission. Directorate General Regional Policy. 2003. *Guidelines for successful public-private partnerships*. Brussels. Government of Ireland.

Fussell, H. & Beresford.C. 2009. *Public-private partnerships: understanding the challenge*. Second Edition. Vancouver: Columbia Institute.

Gratias, F.X.A. & Boyd, M. 1995. Beyond government: can the public sector meet the challenges of public-private partnering? *Optimum: The Journal of Public Sector Management*, 25(2), 3-14.

Greve, Carsten & Graham Hodge. 2005. "Introduction." In Graham Hodge & Carsten Greve [Eds.] *The Challenge of Public-Private Partnerships—learning from international experience*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 1-21.

Guerro Salom, Enrique. 2018. "The Problem with Public-Private Partnerships and the Role of the EU," *The Parliament, Politics Policy and People Magazine*, 3 December. <https://www.theparliamentmagazine.eu/articles/opinion/problem-public-private-partnerships-and-role-eu>

Heidenreich, Phil. 2018. "Alberta government launching review of Persons with Developmental Disabilities program," *Global News*, 19 January. <https://globalnews.ca/news/3977134/alberta-government-launching-review-of-persons-with-developmental-disabilities-program/>

Henderson, M., et.al. 2003. Establishing mutual accountability in nonprofit-government relationships. *Popular Government*, Fall, 18-29.

Hodge, Graeme & Carsten Greve. 2005. "Public-private partnerships: a policy for all seasons?" In Graham Hodge & Carsten Greve [Eds.] *The*

Challenge of Public-Private Partnerships—learning from international experience. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 232-249.

Hodge, Graeme and Carsten Greve, 2017. “On Public-Private Partnership Performance: A Contemporary Review,” *Public Works Management & Policy*, 22(1) 55–78.

Johnston, J.M. & Romzek, B.S. [2005] “Traditional contracts as partnerships: effective accountability in social services contracts in the American states.” In Graham Hodge & Carsten Greve [Eds.] *The Challenge of Public-Private Partnerships—learning from international experience.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 117-143.

Kernaghan, K. 1992. Choose your partner—it’s innovation time. *Public Sector Management*, 3[3], 16-17.

Kooiman, J. 2003. *Governing as governance.* London: Sage.

Martin, L.L. 2005. “United States: human services,” In Graham Hodge & Carsten Greve [Eds.] *The Challenge of Public-Private Partnerships—learning from international experience.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 144-161.

Marsilio, Marta, G. and C. Cuccurullo, C. 2011. “The Intellectual Structure of Research Into PPPs,” *Public Management Review*, 13 [6], 763–782.

Nikolic, I. & Maikisch, H. 2006. *Public-private partnerships and collaboration in the health sector.* Washington: The International Bank for Reconstruction.

Nordtveit, Bjorn. 2014. “Use of Public-Private Partnerships to Deliver Social Services: Advantages and Drawbacks.” Centre for International Education Faculty Publications, 38. https://scholarworks.umass.edu/cie_faculty_pubs/38/?utm_source=scholarworks.umass.edu%2Fcie_faculty_pubs%2F38&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages

Oppen, M., Sack, D., & Wegener, A. 2005. “German public-private partnerships in personal social services: new directions in a corporatist environment.” In Graham Hodge & Carsten Greve [Eds.] *The Challenge of Public-Private Partnerships—learning from international experience.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 269-304.

Osei-Kyei, Robert & Albert Chan. 2015. “Review of critical success factors for Public-Private Partnership [PPP] projects from 1990 to 2013,” *International Journal of Project Management*, 33, 1335-1346.

Panet, P. De L. & Trebilcock, M.J. 1998. “Contracting Out Social Services,” *Canadian Public Administration*, 41(1), 21-50.

Paquet, Gilles. 2012. “Foundations,” in Ruth Hubbard et.al., *Stewardship: Collaborative Decentred Metagovernance and Inquiring Systems.* Ottawa: Invenire Books, Chapter 1, 10-30.

Paquet, Gilles. 2017. “How to bring about real cultural change in the public service,” *Canadian Government Executive*, 23(1), January, 29-32.

Republic of Armenia. 2017. *Policy Statement on Public-Private Partnerships of the Republic of Armenia.*

Republic of Ireland. Department of the Environment and Local Government. 2000. *An introduction to public private partnerships*. April 14. <https://www.housing.gov.ie/sites/default/files/migrated-files/en/Publications/DevelopmentandHousing/PPP/FileDownload%2C1745%2Cen.pdf>

Rodal A. & Mulder, N. 1993. Partnerships, devolution, and power sharing issues and implications. *Optimum: Journal of Public Sector Management*, 24(3), 19-48.

Roman, Alexandru. 2015. *A Guide to Public-Private Partnerships [PPPs]: What Public Procurement Specialists Need to Know*. Herndon, VA: NIGP-The National Institute for Public Procurement.

Roehrich, Jens K., et.al. 2014, "Are public private partnerships a healthy option? A systematic literature review," *Social Science & Medicine*, 113: 110-119.

Romero, Marie Jose and Julia Ravenscroft. 2018. *History RePPPeated: How Public Private Partnerships are failing*. European Network on Debt and Development [EURODAD]. October.

Savas, E.S. 2000. *Privatization and public-private partnerships*. New York: Chatham House Publishers.

Savas, E.S. 1987. *Privatization: the key to better government*. Chatham, N.J.: Chatham House Publishers.

Sossin. L.2003. *Dilemmas of evaluation, accountability and politics: contracting out social services in Ontario*. A report to the panel on the role of government in Ontario. October.

TD Bank Financial Group. 2006. *Creating the Winning Conditions for Public-Private Partnerships [P3] in Canada*. Special Report. June 22.

Truro Daily News. 2009. "19 abuse cases found by investigators at N.S. residence for mentally disabled." *The Canadian Press*, September 9.

Van Slyke, D.M. 2007. "Agent or stewards: using theory to understand the government-nonprofit social service contracting relationship." *Journal of Public Administration Research and Theory*, 17(2), 157-187.

Wettenhall, R. 2005. *The public-private interface: surveying the history*. In G. Hodge & Carsten Greve [Eds.] *The Challenge of Public-Private Partnerships—learning from international experience*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 22-43.

Whitaker, G.P., Altman-Sauer, L., & Hendersen, M. 2004. "Mutual accountability between governments and nonprofits." *American Review of Public Administration*, 34[2], 115-133.

Yescombe, E.R. 2007. *Public-private partnerships—principles of policy and finance*. Burlington: Elsevier Ltd.

**ՊԵՏԱԿԱՆ-ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ.
ՄԵՂՄ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ*
ՓՈԼ ԲՐԱՈՒՆ¹**

¹ Դալիաուզի համալսարան

Վերջին 30 տարիների ընթացքում պետական-մասնավոր գործընկերությունը (այսուհետև՝ ՊՄԳ) դարձել է հանրային կառավարման դաշտի ամենակարևոր առանձնահատկություններից մեկը: Ուշադրության մեծ մասն ուղղվել է ՊՄԳ-ների «կոշտ» միջոցների վրա ֆիզիկական ենթակառուցվածքների համար, բայց այս հետազոտությունն ապացուցում է, որ պետությունները ՊՄԳ-ներին թույլ են տալիս ունենալ վարձու աշխատողներ որպես «մեղմ» միջոց, այսպիսով ստեղծելով շահույթ չհետապնդող գործընկերներ, որոնք կօգնեն նրանց ապահովել հանրային ծառայություններ, ինչպես օրինակ՝ օգնությունը զարգացման խանգարում ունեցող չափահասներին: Այս վերլուծությունը բացահայտում է ՊՄԳ-ների «մեղմ» միջոցի զարգացման հիմնական գործոնները, որոնցից են ընդհանուր նպատակները, ընդհանուր պատասխանատվությունները և հաշվետվողականությունը, ժամանակի և ռեսուրսների համատեղ ներդրումը, ընդհանուր ռիսկերը և շահերը, և վստահության ձեռքբերումը: Պետությունները կարող են լավագույնս օգտագործել հնարավորությունների այս լայն շրջանակը, եթե հստակեցնեն ՊՄԳ քաղաքականության նպատակն ու ստեղծեն ՊՄԳ ռազմավարական քաղաքականություն: Պարզ է դառնում, որ ՊՄԳ-ները գտնվում են «կոշտ» և «մեղմ» միջոցների տիրույթում, և այս տիրույթի նախաձեռնությունների հետազոտությունների կարիք կա:

* Հետազոտության մի մասը, որի վրա հիմնված է սույն աշխատանքը, հովանավորված է Կանադայի հասարակագիտական և հումանիտար գիտությունների հետազոտությունների խորհրդի և Քելոգ հիմնադրամի կողմից:

ГОСУДАРСТВЕННОЕ – ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО, ДЕЙСТВИЯ С УМЕРЕННЫМИ СРЕДСТВАМИ*

ПОЛ БРАУН¹

¹ *Университет Далхаузи*

За последние 30 лет государственно-частное партнерство (ГЧП) стало одной из важнейших особенностей сферы публичного управления. Большая часть внимания сосредоточена на “жесткие” средства ГЧП для физических подразделений, но это исследование доказывает, что государства позволяют ГЧП иметь наемных работников как “умеренное” средство, создавая тем самым партнерства, не преследующие выгоду, которые помогут им обеспечить публичные услуги, такие как помощь совершеннолетним с нарушением развития. Этот анализ раскрывает основные факторы развития “умеренных” средств, которыми являются общие цели, совместная ответственность и подотчетность, совместное инвестирование времени и ресурсов, общие риски и интересы, а также приобретение доверия. Государства могут наилучшим образом использовать этот широкий спектр возможностей, если они прояснят цель политики ГЧП и создадут стратегическую политику ГЧП. Становится ясно, что ГЧП находятся в диапазоне “жестких” и “мягких” мер, и существует необходимость исследований и инициатив в этой сфере.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 03.05.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 24.05.2019*

* Часть исследования, на которой основана данная работа, финансируется Канадским советом по социальным и гуманитарным исследованиям и фондом Келлог.

UDC 369.032 : 316.354.2

THE ROLE OF CULTURE IN STRATEGIC PLANNING IN THE PUBLIC SECTOR

GEORGES LABAKI¹

¹ School of Public Administration ENA Lebanon

Strategy is the driver of behavior; however, in reality, it is the culture, the underlying norms, common values, and belief systems which dictate how organizations. Culture affects strategic planning indefinitely. The cultural component of the administration dictates the manner in which employees interact with one another and in turn, with stakeholders. The thought chronology is as follows: Culture determines values, beliefs and ideas and these very ideas determine the standards of behavior of public administrators. Thus, culture is to be taken into consideration when countries adopt Max Weberian rigid systems of management when they design strategic plans for developing their respective public sectors.

Keywords: strategic planning, culture, public administration.

Introduction

There are infinite factors that can affect organizations productivity and efficiency, namely: people behavior, needs, emotions, technology, financial resources, political factors, strategic planning and most importantly culture. Organizational culture plays a major role in strategic planning and has a strong impact on institutions. Organizations must design their strategies in alignment with organizational culture in order to implement their vision and provide public sector organizations with competitive tools and an efficient outcome. The culture of an organization must be linked to the values and norms that are prevalent in a society. This is extremely urgent in the reconstruction of public administrations in especially in post conflict state where there is a need to reestablish a good public service amidst a number of challenging elements including the legitimacy problem, the bad economic situation, the absence of a good justice system and the lack of financial means.

Social dimension of culture in multi-ethnic societies

The social dimension of culture is defined as the *“cultural skills and values, inherited from the community’s previous generation and undergoing adaptation and extension by current member of the community that influence how people express themselves in relation to others and how they engage in social interaction”* [1].

Some of the components of the social dimensions include pride and prejudice, time orientation, aesthetics, social interaction, language, religion and belief. Taking all of these factors into consideration in public administration is very challenging to adapt to different cultural needs for different cultures have varying beliefs, norms, and languages. Trying to work with people coming from different backgrounds is very demanding mainly in multi-ethnic countries that suffer from discrimination and public sector bias. In fact, the way that certain cultures behave may be seen as offensive

depending on the content; it is easy to comprehend this seeing that every culture views aesthetic features differently.

Without grasping the importance that the social dimensions of culture play, success in the public sector is difficult to attain. Even though globalization comes with many advantages, it also has some complications that need to be tackled in order to perform well productivity-wise. There is a need to understand the context of every society.

Moreover, it is vital for any organization to understand the cultural differences and map them in order to bridge the cultural gaps while when performing its tasks.

Strategic Planning Foundations

Strategic planning is the planning process upon which organizations, institutions, corporations, and administrations in both the public and private sectors develop strategies for accomplishing visions, missions and objectives. Strategic planning has four basic elements: studying the organization's internal and external environment, formulation of the strategy, implementation of the strategy and the evaluation of the strategy – internally and externally. The four aforementioned steps lay the foundation for a successive strategic process whereby the administration in question analyzes its current standing, prepares strategies, works on ensuring their implementation, and then reviews their strategic feasibility.

Strategic planning is not merely a functional or administrative exercise. A feasible strategic plan can make all the difference between being a struggling administration and an innovative, cause-driven administration which truly possesses a vision and mission to make a difference in the public sector within the scope of its mandate. Creating awareness about the paramount importance of strategic planning, not just to survive a short-term project, but to thrive long after the project is completed, must be at the core of administrative training, and at the core of the value system of the individuals in positions of leadership especially within the public sector. Strategic planning is the sole mechanism which takes ideas, inspiration, and visions, and turns them into tangible and implementable realities on the ground. A public servant at all levels must be aware of this reality, as well as the reality that their administration will not be able to function on a basic level without a strong, clear vision materialized in a strategic plan [2].

The Baldrige National Quality Program and Barry converge in their understanding of the four essentials of strategic planning that any administration or organization across either the public or the private sector can employ in order to transform their administrations [3]:

- Beginning from top to bottom: For administrations, especially those in the public sector, it is often about preserving a legacy by allowing new leadership to move forward and think bigger while still being within the spectrum of unified vision, mission, and values of the administration itself.
- Being inclusive: This ensures that the passion of an administration's internal community runs deep, and that their loyalty and integrity in serving their administration becomes a reality.

- Consulting internal and external expertise: A thorough understanding of the expert experience needed in order to accomplish your final vision through your strategic plan is vital for its success.
- Understanding that flexibility to a certain extent is critical: “*Only a fool does not change his mind*”¹. Realities are subject to shifts each and every single day. A strategic plan needs to act as a guidebook, but also needs to be a flexible, evolving document which takes unforeseen realities, cultural differences, emergencies, and other shifts into account. It may also be the foundation for significant social impact, and transparent and efficient public service [4].

The Link between Strategic Planning and Culture

Culture along with its values and norms and not strategy, with its underlying norms, and belief systems dictate how organizations act, the manner in which employees behave in an outside the organization. Culture escorts strategy throughout the entire process and conditions results [5]...

Culture acts at the emotional level while strategic plan is more rational. Strategy is the headline, while culture is an understood common “*language*” that encompasses everything from an administration’s mission, to its vision, its values, and its expectations and desired outcomes.

Organizational culture although the common beliefs and aspirations that keep an organization as well as its strategic plan running, it is more precisely the essence which fosters the sense of belonging, duty and integrity among the organization employees. A strategic plan within the public sector which takes cultural realities into account urges employees to function in the same spirit and head in the same direction in the institution. This makes the vision and mission of the institution, as well as the public service it provides, more reachable and more efficient. The organizational, sustainable, and strategic development of the public sector’s various institutions and services is consequently a domino effect (Davis, 1984). Strong organizational culture strongly affects the public sector’s strategic decision-making, strategic options as well as the action of its strategies [6].

Additionally, the quality of decision-making is closely linked to the management of employees’ performances as well as the outcomes of these performances. This is particularly important in the strategic decision-making of the intuitions’ leaderships. Organizational culture consequently is capable of dictating priorities, concerns and focuses of an institution [7].

The Importance of Leadership in Promoting Organizational Culture in Strategic Planning

Organizational culture not only assists an institution in making suitable and feasible decisions through its strategic plan, but may also be a catalyst for the understanding of leadership qualities and understandings across cultures. On a macro scale, and rippling down to the micro level, institutions in both the public and the private sector face a growing need to understand leadership as it is exercised across different cultures. Today, globalization means leaderships across borders and with different cultural backgrounds

¹ Spanish proverb

cross paths daily, and encounter cultural clashes and intersections in almost each and every field of service. Two people from the same nationality who were raised on different corners of the Earth might have different manners of doing things, and are both qualified to assume positions in both public and private institutions back in their country of citizenship. Picture a completely plausible situation within the 21st century, whereby an English manager, who studied at an American business school, is tasked with running an Argentinian company of a Japanese firm. In the public sector picture two government officials of Lebanese decent, one trained in France, the other in the United States, both working within a public institution in their home country. In cases of the like, leadership is expressed across a number of layers, and understood differently. Organizational Culture takes all of these layers into account. It couples their international experiences with local cultural realities in order to come out with a strategic plan which is not only tailored for the institution itself, but one which also caters to the overall cultural realities of Lebanon as a whole.

Because organizational cultures offer strategic advantages, it makes sense that institutions across public and private spheres would consider culture in strategic planning. In the private sector, a clear example of this may be to consider an institution whose vision is to provide a friendly customer-centered environment. This would not align with a stagnant culture and apathetic employees. Instead, it would be recommended that the institution hire and customer-oriented staff in order to provide an environment which rewards customer-friendly behavior.

In the public sector on the other hand, one might wish to consider a government institution with a vision of providing the most efficient health care services in the country. This would not align well with a corrupt internal culture, a central leadership mentality, a mistreatment of employees, as well as unhealthy work conditions. In order to ensure this service, employees need to be treated with more progressive and cultivating work environments. In short, providing a public service needs to stem from an employee's wish to "help their community". The public service is particular because the services provided to citizens are intended to serve a greater purpose. If employees in the public sector are mistreated, their sense of civic duty will perish along with their morals [8].

External and Internal Strategy: Can Culture Become a Burden?

When a strategic plan supports the influence of organizational culture it creates a necessary balance between external and internal strategic elements. As mentioned previously, strategic planning assists in carrying out missions and visions and in turn an organization's purpose and value system. Strategic planning is intended to act as a direction and guide for interactions between different institutions across the public sector, while maintaining internal strategies which benefit the institution. For this reason, when all cultural understanding is accounted for within a strategic plan, this balance between internal and external is created and maintained. It allows for feasibility inside the institution, as well as efficiency in its external interactions.

In order to grasp the concept more concretely, it is possible to compare between the public and the private sector. In the private sector, a company that markets itself as an environmentally friendly organization (a green organization) in order to get ahead in its profit and business would likely also promote environmental responsibility on the internal level as well as incorporate it within the organizational culture among its staff. On the other hand, in the public sector a government institution wishes to work in coordination with other institutions which have visions that intersect with its own, without overlapping and without being exclusive in their strategy. In this case a government institution embeds its transparency in its internal affairs for instance, as well as in its image to other institutions and to the public [9].

The content of culture acts as a valuable asset to an organization's strategic plan only if it eases communication, facilitates organizational decision-making and promotes control over internal and external efforts. In this case, the result is increased productivity.

Moreover, just like absolutely any other double-edged sword, culture may become a liability when fundamental shared values and belief systems interfere with the organization's objectives. Because of the influence of the culture on behavior, and because of the fact that some strategic plans do not take culture into account when they are constructed, an individual or even an entire staff, may not want to behave as called upon by the strategic plan. They also may not comprehend how to behave efficiently and in compliance with the strategic plan in place. The above situations happen when cultural understandings are in conflict with what needs to be done in order to achieve the organization's vision. For this reason, a strong leadership is capable of constructing a plan which is able to build upon the existing culture without compromising the overall direction of the institution, administration, or organization across any sector [9].

The closer actual behavior matches required behavior, the more productively and efficiently the individual and organization accomplishes its objectives. A successful grasp of culture permits for the support the organization's strategy. Furthermore, significant changes in the strategic plan must be made by modifications in culture if the plan wishes to comply with what it wants to achieve, as well as wishes to comply with the society it wishes to achieve it in [10].

How to prevent cultural barriers in public administration?

It is important to focus on the following factors:

- Understand culture and how it is perceived by others in society.
- Understand verbal and non-verbal communication. This is self-explanatory; one needs to learn how to read between the lines.
 - Learn the culture even if it will take sometimes
 - Speak in a neutral tone. Though some cultures may find this cold, it is still better than taking it to the extreme.
 - Promote appreciation of cultural differences.
 - Be accommodating of different needs and accept that different cultures have varied perceptions.

- Learn the basics of the culture's language as a form of respect and preparedness.

Conclusion

Organizational culture's overall effect on strategic planning is pivotal. Culture affects decisions as well as the manner in which leadership and employees behave with the administration itself, but also with the organization's relationship with its external/internal environment and its strategy development.

Thus, the comprehension of the organizational culture of an administration is highly important in ensuring the organization's success within a rapidly evolving and unpredictable environment. Keeping this statement in mind, one immediately identifies the evident link between strategic planning and culture.

REFERENCES

1. UNESCO.) Towards a UNESCO culture and development indicators suite. http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/creativity/pdf/culture_and_development_indicators/Dimension6_Social.pdf Accessed on May 17, 2019.
2. Baldrige National Quality Program, Criteria for performance excellence. Washington, DC: National Institute of Standards and Technology of the US Department of Commerce, 2002.
3. **Barry, Bryan W.**, Strategic planning workbook for non-profit organizations. St. Paul, MN: Amherst H. Wilder Foundation, 1997.
4. **Young, Richard D.**, The Baldrige quality process: Implications for public service organizations. Public Policy & Practice. 1, (3), 2002, <http://www.iopa.sc.edu/ejournal/baldrige.htm>, Accessed on MAY 18, 2019.
5. **Hines, G.**, Strategic planning made easy. Training and development journal, 1991.
6. Southern Growth Policies Board and the Southern Consortium of University Public Service Organizations. Results-oriented government: A guide to strategic planning and performance measurement in the public sector. Research Triangle Park, NC: Southern Growth Policies Board. 1996.
7. **Koteen, J.**, Strategic management in public and nonprofit organizations: thinking and acting strategically on public concerns. New York, NY: Prager Publishers, 1989.
8. **Nutt, Paul C., and Backoff, Robert W.** Strategic management of public and third sector organizations: A handbook for leaders. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers, 1992.
9. **Theodore, H.**, The use of strategic planning in municipal governments. The Municipal Year Book. Washington, DC: International City/County Management Association, 2002.
10. **Olsen, J. & Eadie, D.**, The game plan: Governance with foresight. Washington, DC: Council of State Planning Agencies, 1982.

ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԴԵՐՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՏՎԱԾՈՒՄ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՊԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ՋՈՐՋ ԼԱԲԱԿԻ¹

¹ Լիբանանի պետական կառավարման դպրոց

Ռազմավարությունը վարքի հսկիչն է: Այնուամենայնիվ, իրականում այն հենց մշակույթն է, դրա հիմքում ընկած նորմերը, ընդհանուր արժեքները և համոզմունքների համակարգերն են, որ թելադրում են կազմակերպությունների աշխատանքը: Մշակույթն անսահման է ազդում ռազմավարական պլանավորման վրա: Կառավարման մշակութային բաղադրիչը թելադրում է այն վարվելաձևը, որով աշխատողները հարաբերվում են միմյանց հետ, և իրենց հերթին, նաև շահառուների հետ: Ձևավորված ժամանակագրությունը հետևյալն է. մշակույթը սահմանում է արժեքներ, համոզմունքներ և գաղափարներ, և հենց այս գաղափարներն էլ սահմանում են հանրային կառավարիչների վարքագծի չափանիշները: Այսպիսով՝ պետք է հաշվի առնել մշակույթը, երբ պետությունները որդեգրում են Մաքս Վեբերի կառավարման կոշտ համակարգն իրենց պետական հատվածի զարգացման ռազմավարական ծրագրերը կազմելիս:

Բանալի բառեր. ռազմավարական պլանավորում, մշակույթ, հանրային կառավարում:

РОЛЬ КУЛЬТУРЫ В СТРАТЕГИЧЕСКОМ ПЛАНИРОВАНИИ И В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ

ДЖОРДЖ ЛАБАКИ¹

¹ Школа государственного управления Ливана

Стратегия-это контроллер поведения. Однако, на самом деле, именно культура, ее основополагающие нормы, общие ценности и системы убеждений диктуют работу организаций. Культура безгранично влияет на стратегическое планирование. Культурная составляющая управления диктует ту форму поведения, как работники общаются друг с другом, а также с заинтересованными сторонами. Сформированная хронология выглядит следующим образом: культура определяет ценности, убеждения и идеи, и именно эти идеи определяют стандарты поведения публичных управляющих. Таким образом, когда государства используют жесткую систему управления Макса Вебера для развития их государственного сектора, при составлении стратегической программы нужно учитывать культуру.

Ключевые слова: стратегическое планирование, культура, публичное управление.

Ներկայացվել է խմբագրություն 06.05.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 27.05.2019

ՀՏԴ 338.2 : 35.073

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՆ
ԱՆՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ
ԹԱԹՈՒԼ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ¹**

¹Հայաստանի Հանրապետության պեդագոգական կառավարման ակադեմիա

Հանրային կառավարման համակարգի բարեփոխումների իրականացման այս փուլում կարևորվում է կառավարման արդյունավետ համակարգի մշակման համար օրենսդրական պատշաճ հիմքերի մշակումը: Մասնավորապես, կարևորվում են խորհրդարանական կառավարման համակարգին անցման փուլում օրենսդրական ապահովման աշխատանքները, ներառյալ օրենքները և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերը, հանրային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման համակարգերի թվայնացումը: Էլեկտրոնային կառավարմանն անցումը կոչված է բարձրացնելու հանրային կառավարման համակարգի արդյունավետության մակարդակը:

Բանալի բառեր. հանրային կառավարում, սոցիալական շուկայական տնտեսություն, կառավարման համակարգ, կառավարման արդյունավետություն, համայնքների խոշորացում

Ներածություն

Ընդհանուր առմամբ, հանրային կառավարման համակարգի բարեփոխումները կարևոր է դիտարկել որպես տարբեր ենթահամակարգերի համակցություն, որոնցից յուրաքանչյուրը հանրային կյանքի համապատասխան ոլորտում հանդես է գալիս որպես ինքնուրույն համակարգ՝ ներառելով սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և հոգևոր-մշակութային հարաբերությունները: Սեփականության ձևերի բազմազանեցման պայմաններում պետական քաղաքականության հիմունքներն ամրագրված են 06.12.2015 թ. խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 10-րդ հոդվածով. Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչվում և հավասարապես պաշտպանվում են սեփականության բոլոր ձևերը [1]: Ավելին՝ ՀՀ Սահմանադրության փոփոխված տարբերակում հոդված 11-ն ամրագրում է երկրում գործող տնտեսական կարգը. Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կարգի հիմքը սոցիալական շուկայական տնտեսությունն է,

որը հիմնված է մասնավոր սեփականության, տնտեսական գործունեության ազատության, ազատ տնտեսական մրցակցության վրա և պետական քաղաքականության միջոցով ուղղված է ընդհանուր տնտեսական բարեկեցությանը և սոցիալական արդարությանը [1]: Տնտեսական կարգն իր արտացոլումն է գտնում պետության կողմից համապատասխան մակրոտնտեսական քաղաքականության մշակման և իրականացման գործընթացներում:

Պաշտոնական տվյալները վկայում են, որ երկրի ՀՆԱ-ն 1990-1993 թվականներին կրճատվել է 53 տոկոսով (ԱՊՀ երկրներում ՀՆԱ-ն միջին հաշվով կրճատվեց 26.9 տոկոսով), գրանցվեց ազգային արժույթի աննախադեպ գերարժեզրկում (հիպերինֆլյացիա) և գնաճ՝ միայն 1993 թվականին սպառողական գներն աճեցին 110 անգամ: 1993-ի նոյեմբերին ներդրված ազգային արժույթը երկու ամսում՝ մինչև հաջորդ տարվա հունվարն արժեզրկվեց մոտ 35 անգամ: Երկար սպասված կայունացման փուլն ուրվագծվեց միայն երկու տարի անց, ինչը թույլ տվեց աստիճանաբար անցնել դեպի վերականգնում և զարգացում: Ավելի ուշ՝ 2001 թ. գրանցված ՀՆԱ մակարդակը հավասարվեց 1990 թ. մակարդակի 74.4 տոկոսին, իսկ 1994-2001 թթ. տնտեսական աճը կազմեց 5.9 տոկոս, բայց 1990-2001 թթ. Միջին տարեկան տնտեսական աճը բացասական էր՝ -2.8 տոկոս: Ավելի ուշ՝ 2001թ. գրանցված տնտեսական աճը՝ 9.6%, 2002թ.՝ 12.9%, 2003թ.՝ 13.9%, 2004թ.՝ 11.0% թույլ տվեցին երկրի տնտեսության զարգացման թիրախների մեջ ներառել ՀՆԱ-ի կառուցվածքի բազմազանեցում (դիվերսիֆիկացում), սոցիալական պայմանների բարելավում, ԽՍՀՄ Խնայբանկի ավանդների մասնակի վերադարձ հանրային կառավարման համակարգի արդյունավետության բարձրացման խնդիրներ [2]:

Հանրային կառավարման համակարգի բարեփոխման ինստիտուցիոնալ հիմքերը

Ինչպես հանրային կառավարման, այնպես էլ, մասնավորապես, տնտեսության կառավարման բարեփոխումները կանոնակարգվում են ՀՀ Սահմանադրությամբ և դրանից բխող օրենքներով, որոնք առնչվում են տարբեր ոլորտների սահմանում են իրավունքներ և պարտականություններ առկա տնտեսական հարաբերությունների բնագավառում: Տնտեսության կառավարմանն առնչվող օրենքներից կարևորվում են և այլ օրենքներ, որոնք վերաբերվում են տնտեսության տարբեր ճյուղերին: Միաժամանակ, դժվար է տարանջատել նորմատիվներ և իրավական ակտեր, որոնք վերաբերվում են միայն տվյալ ոլորտի կարգավորմանը: Հետևաբար, հանրային կառավարման համակարգի խնդիրները և դրանց լուծմանը միտված իրավական ակտերը կարևոր է դիտարկել մեկ ամբողջությամբ:

յան մեջ, ինչը, իր հերթին, հնարավորություն է ընձեռում մշակել և իրականացնել միասնական պետական քաղաքականություն: Դրանցից առավել կարևորվում են.

- «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին»,
- ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը,
- ՀՀ հարկային և մաքսային օրենսգրքերը,
- «ՀՀ կառավարության կառուցվածքի մասին»,
- «Կառավարության կազմավորման և հրաժարականի մասին»,
- «ՀՀ կառավարության կառուցվածքի մասին»,
- «Պետական կառավարչական հիմնարկների մասին»,
- «Պետական ոչ-առևտրային կազմակերպությունների մասին»,
- «Քաղաքացիական ծառայության մասին»,
- «Քաղաքացիական ծառայողների վարձատրության մասին»,
- «Մաքսային ծառայության մասին»,
- «Հարկային ծառայության մասին» և այլ օրենքները:

Հայաստանում պետական կառավարման համակարգի բարեփոխումների գործընթացն ընդգրկում է նախարարությունների, գերատեսչությունների, տարածքային կառավարման և ՏԻՄ վերակառուցումը¹:

Ինչ վերաբերում է պետական կառավարման համակարգում քաղաքացիական ծառայության նոր համակարգի ներդրմանը, ապա այս ոլորտի բարեփոխումների շրջանակում ձևավորվել է քաղաքացիական ծառայության կառավարման առանձին կառույց՝ ապահովելով աշխատողներին ըստ արժանիքների հավաքագրման, պաշտոնյաների պատասխանատվության սահմանների հստակեցման, քաղաքացիական ծառայությունում առաջխաղացման և վերապատրաստման հնարավորություն, ինչը քաղաքացիական ծառայողների համակարգի կայացման հետ մեկտեղ, ձևավորում է քաղաքացիական ծառայողների վարձատրության և սոցիալական ապահովության, եկամուտների և ակտիվների հայտարարագրման համակարգի հիմքերը: Նշված բարեփոխումներում կարևորվում է նաև ՀՀ քաղաքացիական ծառայության խորհրդի դերը, որը կարող է նոր որակ հաղորդել ինչպես քաղաքացիական ծառայությանն, այլև հանրային կառավարման համակարգին: Հարկ է նկատել, որ ընթացքի մեջ է նախարարությունների «արդիականացման միջոցառումների ծրագիրը», որը ներառում է օրենսդրական և ինստիտուցիոնալ վերակազմավորումներ, ինչպես նաև հանրային ծառայությունների մատուցման կառուցակարգերի

¹ «ՀՀ պետական կառավարման համակարգի կառուցվածքային բարեփոխումների հայեցակարգով», համաձայն որի՝ բոլոր նախարարություններում, կառավարությանն առընթեր մարմիններում կատարվել է գործառույթային վերլուծություն, բացահայտվել են կրկնվող, ավելորդ, սվյալ մարմինն ոչ բնորոշ գործառույթները:

հստակեցում, հանրային ծառայությունների կառավարման կառուցվածքային ձևաչափերի մշակում, ծառայությունների մատուցման որակի բարձրացում և արդյունավետ կառավարման կառուցակարգերի առաջադրում:

Պեդական կառավարման համակարգի արդյունավետության չլուծված խնդիրները և մարտահրավերները

Չնայած հանրային կառավարման համակարգում իրականացված բարեփոխումների զգալի ծավալին՝ հիշյալ համակարգի արդյունավետությունը բարելավման կարիք ունի: Հատկանշական է, որ չկա միասնական կարծիք կառավարման համակարգի արդյունավետության գնահատման, առավել ևս՝ դրա բարձրացման միջոցառումների վերաբերյալ: Այն բազմագործոն երևույթ է, ուստի չի կարող սահմանափակվել արդյունավետության ընդունված չափանիշներով: Մասնավորապես, քաղաքականության կառավարման մեջ այն կարող է գնահատվել հասարակության տարբեր զանգվածների քաղաքական ակտիվության և մարդու իրավունքների պաշտպանվածության մակարդակով, իսկ սոցիալական կառավարման մեջ՝ կյանքի որակի բարձրացման ապահովվածությամբ: Ընդհանուր առմամբ, արդյունավետության ընդհանուր չափանիշը կոնկրետանում և լրացվում է հասարակական կյանքի առանձին ոլորտների կառավարման արդյունավետությունը բնորոշելու համար կիրառվող՝ յուրահատուկ չափանիշներով, ուստի ընդունված կառավարչական գոծունեության արդյունավետության սահմանումը որպես «մաքուր դրական արդյունքների (ցանկալի հետևանքների գերակշռումն անցանկալիների համեմատությամբ) և թույլատրելի ծախսերի» հարաբերություն, կարող է կիրառվել սոցիալ-տնտեսական բնույթի առանձին որոշումների գնահատման մեջ [3]: Նման որոշումները կարելի է անվանել արդյունավետ, եթե լավագույն արդյունքն ստացվել է որոշման կայացման համար տրված ժամանակային սահմանափակումների շրջանակներում [4]:

Հետևաբար, պետական քաղաքականության մշակումը և պլանավորումն այն կարևոր օղակն է, որով մեծապես պայմանավորված է պետական քաղաքականության իրականացման ընթացքը և արդյունքները: Մեր համոզմամբ, հանրային կառավարման արդյունավետությունը մեծապես պայմանավորված է Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման համակարգի արդիականացման գործընթացով, որը պետք է կրի շարունակական բնույթ: Այն, իր հերթին, այսօր պայմանավորված է ինչպես սահմանադրական բարեփոխումներով, այնպես էլ կառավարման համակարգը երկրի ու ժողովրդի առջև ծառայած մարտահրավերներին ժամանակին և համարժեք արձագանքելու կարողությամբ: Ժամանակակից զարգացումները միտված են պետա-

կան կառավարումը դարձնելու ավելի ճկուն, արդյունավետ, նվազ ծախսատար և մարդակենտրոն, ինչպես նաև պետական կառավարման որոշ ոլորտներում ներդնելով ծրագրային կառավարման գործուն կառուցակարգեր: Դրանցից է, մասնավորապես, պետական ծառայությունների մատուցման ոլորտում իրականացվող բարեփոխումների արդյունքում քաղաքացիների համար «մեկ պատուհանի» սկզբունքով ծառայությունների մատուցումը, որը վերացնում է տարբեր աստիճաններում բյուրոկրատական քաշքշուկներն ու ժամանակի կորուստը:

Կառավարման արդյունավետության կարևոր բաղադրիչներից է կոռուպցիայի կանխարգելումը, որն առանցքային նշանակություն ունի երկրում անվտանգության և կայունության ապահովման համար: Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ կոռուպցիան վտանգում է մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, քայքայում է ժողովրդավարական արժեքները, խոչընդոտում է օրենքի գերակայության հաստատմանը, խաթարում է տնտեսության բնականոն զարգացման ընթացքը [6]: Այս առումով ոչ պակաս կարևոր նախաձեռնություն էր ՀՀ-ում էլեկտրոնային կառավարության ներդրումը, քանի որ այն էլ ավելի է նվազեցնում քաղաքացի-պետական պաշտոնյա շփումը, ինչի շնորհիվ ավելի են նվազում կոռուպցիոն ռիսկերը, վերացվում են բյուրոկրատական խոչընդոտները, բարձրանում է մատուցվող ծառայությունների հասանելիությունը և որակը:

Հայաստանում կոռուպցիայի դեմ պայքարը պաշտոնապես հռչակվեց 2000-ական թվականներին, երբ տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական բարեփոխումների իրականացմանը զուգընթաց կոռուպցիան համարվեց որպես չափազանց լուրջ խոչընդոտ: Սա հաստատվեց մի շարք միջազգային կազմակերպությունների կողմից իրականացրած ուսումնասիրությունների արդյունքում, որոնցից առավել հիմնավոր են Համաշխարհային բանկի, «Թրանսփերենսի Ինթերնեշնլի» փաստարկներն ու հիմնավորումները [6]: Հայաստանում կոռուպցիային առնչվող առաջին պաշտոնական փաստաթուղթը «Պաշտոնի չարաշահման և կոռուպցիայի դեմ պայքարի ուժեղացում» հրամանագիրն է [7]: Այնուամենայնիվ, միջոցառումների ոչ հետևողական ընթացքը հանգեցրեց նրան, որ հրամանագիրը չտվեց զգալի արդյունքներ: Ավելի ուշ՝ ՀՀ Նախագահի 2004 թվականի հրամանագրով ստեղծվեց կոռուպցիայի դեմ պայքարի խորհուրդ և փորձագիտական հանձնախումբ [10]: Կոռուպցիայի դեմ պայքարի խորհրդի ստեղծումը նպատակ էր հետադնդում աջակցել Հայաստանի կառավարության հակակոռուպցիոն ռազմավարության իրականանցմանը: Ընդհանուր առմամբ, ավելի քան 50 օրենքներ և ենթօրենսդրական ակտեր

են ընդունվել որպես հակակոռուպցիոն միջոցառումների բաղկացուցիչներ, որոնք ներառվել են Կոռուպցիայի դեմ պայքարի 2003-2007 թվականների գործողությունների ծրագրում [8], կոռուպցիայի դեմ պայքարի հիմնական մարմիններ են ստեղծվել, ստորագրվել և վավերացվել են միջազգային հակակոռուպցիոն համաձայնագրեր և պետությունն անդամակցել է մի շարք կազմակերպությունների, որոնք հնարավորություն են ընձեռել իրականացնել միջազգային համագործակցություն կոռուպցիայի դեմ պայքարում:

2009-2012 թվականների երկրորդ հակակոռուպցիոն ծրագիրը Կառավարության կողմից ընդունվել է 2009 թվականին [10]: 2015-2018 թվականների երրորդ և ընթացիկ հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը հաստատվել է 2015 թ. սեպտեմբերին [11]:

Հարկ է նկատել, որ «Թավշյա հեղափոխությամբ» և 2019 թ. հունվարից գործող նոր Ազգային ժողովով ու նոր Կառավարությամբ առաջին իրական քայլեր է կատարում անցնելու կոռուպցիայի դեմ իմիտացիոն պայքարից հետևողական պայքարի: Չնայած արդեն սկսած բարեփոխումներին՝ կան բազմաթիվ չլուծված խնդիրներ և բացթողումներ, որոնցից առավել կարևորվում են հետևյալները.

- մինչև օրս հաշվի չեն առնվել 2016թ. նոյեմբերի 4-ին CEDAF-ի պահանջները և չի մշակվել միջոցառումների համապատասխան ծրագիր,
- հաշվի չեն առնվել հանրային կառավարման բարեփոխումների սոցիալական ասպեկտները, ինչը բացասական կարծիք է ձևավորում հանրության շրջանում,
- չնայած էլեկտրոնային կառավարման համակարգի մասին ՀՀ կառավարության հռչակած դրույթների՝ չկա դրա իրականացման հիմքերը մարզերում և հեռավոր համայնքներում, ինչը ևս դժգոհություն է առաջացնում,
- չնայած «Ազդարարի մասին» ՀՀ օրենքի ընդունմանը, ոչ քաղաքացիական հանրությունը, ոչ էլ կառավարման միջին օղակները բավարար չափով իրազեկված չեն դրա վերաբերյալ,
- բավարար չափով հաշվի չեն առնվում «Transperency International» կազմակերպության ուսումնասիրությունները ՀՀ-ում կոռուպցիայի դեմ պայքարում,
- ցածր է մնում ՀՀ Ազգային ժողովում կանանց ներկայացվածությունը. 2009 թ. այն կազմում էր 9%: 2011թ. ՀՀ ընտրական օրենսգրքում ամրագրվեց խորհրդարանական ընտրություններում համամասնական

ընտրակարգով առաջադրվող կուսակցությունների ցուցակներում 20-տոկոսանոց գենդերային քվոտա, սակայն 2012թ. ընտրությունների արդյունքում այն կազմեց ընդամենը 11%¹,

– գենդերային անհավասարակշռությունը պահպանվում է գործադիր իշխանության բարձր մակարդակներում: 2009-2014թթ. գործադիր իշխանության քաղաքական պաշտոններում, որոնք մասնակցում են քաղաքական որոշումների ընդունմանը, միայն երկու կին է եղել, որոնք գլխավորել են ՀՀ մշակույթի նախարարությունը և ՀՀ սփյուռքի նախարարությունը: 2015-2016թթ. 18 նախարարներից 3-ն էին կին (16,7%): Ներկայում 18 նախարարներից միայն մեկն է կին²:

Ամփոփում

Կոռուպցիայի դեմ պայքարում առաջարկում ենք հետևյալ միջոցառումների իրականացումը.

– նվազագույնի հասցնել առօրյա կյանքում պետական կառավարման մարմինների հետ անհարկի շփումները,

– ավելացնել պետական կառավարման մարմինների հաշվետվողականությունն ու թափանցիկությունը, ինչպես նաև կատարելագործել նրանց և քաղաքացիների ու տնտեսվարող սուբյեկտների միջև հետադարձ կապը,

– կրճատել պետական կառավարման համակարգի ծախսերը՝ հիմք ընդունելով իրականացվող գործառույթների անհրաժեշտությունն ու փաստացի իրականացումը,

– հրաժարվել պետական կառավարման մարմիններում կրկնվող կամ անարդյունավետ գործառույթներից,

– ընդլայնել «մեկ պատուհանի» սկզբունքով քաղաքացիներին և ներդրողներին մատուցվող ծառայությունների որակը,

¹ Հասարակական կազմակերպությունների հետևողական ջանքերի շնորհիվ 2016թ. մայիսին ընդունված «Ընտրական օրենսգիրք» Սահմանադրական օրենքում ոչ միայն գենդերային քվոտան բարձրացվեց մինչև 30%, այլև ամրագրվեց դրույթ, համաձայն որի մանդատից հրաժարված պատգամավորին պետք է փոխարինի նույն սեռի հաջորդ թեկնածուն: 2017թ. ընտրությունների արդյունքում կանանց ներկայացվածությունը Ազգային ժողովում կազմեց 18%*:

² Փոխնախարարի հայեցողական պաշտոններում, որոնք որոշակի ազդեցություն ունեն քաղաքական որոշումների վրա, 2009թ. ներկայացված էին ընդամենը 3 կին, 2012-2014 թթ. նրանց թիվը հասավ 7-ի, որը կազմում էր 11,5%: Իսկ 2015-2016թթ. կանանց թիվը փոխնախարարի պաշտոններում նվազեց մինչև 6,7%: ՀՀ քաղաքացիական ծառայության բարձրագույն պաշտոններում կանանց թիվը 2009-2016թթ. բարձրացել է 10%-ից մինչև 17%:

– ներդնել հանրային ծառայողների մասնագիտական ունակությունների, ինչպես նաև աշխատանքային պարտականությունների կատարման աստիճանի գնահատման կատարողականության հստակ չափանիշներ,

– ստեղծել մասնագիտացված օղակ, որը միասնական տեսլականի հիման վրա կհամակարգի պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման էլեկտրոնային համակարգերի զարգացման քաղաքականությունը,

– հիմնել պետական և տեղական ՏՀՏ-ի համակարգերի փոխգործելիության պլատֆորմ, որը թույլ կտա պետական կառավարման և 12 ՏԻՄ-երի համակարգերում հասանելի դարձնել ցանկացած տեղեկատվություն,

– կյանքի կոչել «Ազդարարների վերաբերյալ» օրենսդրական փաթեթը, որը լուրջ բեկում կարող է մտցնել հակակոռուպցիոն պայքարի շրջանակներում,

– վերացնել բարձրորակ կադրերի պակասուրդը, որն ուղղակի ազդեցություն ունի պետական կառավարման համակարգի և տնտեսության զարգացման վրա: Պետք է հաշվի առնել այն իրողությունը, որ բարձրակարգ մասնագետները մեծ դեր ունեն Հայաստանի հանրային կառավարման համակարգի կատարելագործման և տնտեսական առաջընթացի գործում: Պետական կառավարման համակարգ բարձրորակ մասնագետների ներհոսք ապահովելու համար անհրաժեշտ է մշակել և կիրառել առաջընթացի և եկամուտների ավելացման շահադրդման ու խրախուսման հստակ կառուցակարգեր:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐ

1. ՀՀ Սահմանադրություն, <http://www.president.am/hy/constitution-2015>:
2. **Թ. Մանասերյան**, Տնտեսական անվտանգություն. Ռազմավարության ուրվագծեր, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ, է, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ, էջ 36-224:
3. “Эффективность государственного управления” М. изд-во АО “кон-салтбанмир” 1998г., с.48.
4. Атаманчук В. “Теория государственного управления” Москва, изд. Омега-Л 2004г.с. 12-13.
5. ՀՀ կառավարության ծրագրի տեսլականը և նպատակները http://parliament.am/draft_docs6/K-23.pdf
6. Թրանսպերենսի ինթ., Օրինականության ազգային համակարգի գնահատում, <https://transparency.am/files/publications/1418657623-0-191960.pdf>
7. 1992 թվականի սեպտեմբերի 1-ին ընդունված Նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի թիվ ՆՀ-151 «Պաշտոնի չարաշահման և կոռուպցիայի դեմ պայքարի ուժեղացում» հրամանագիր
8. ՀՀ Նախագահի հրամանագիրը Կոռուպցիայի դեմ պայքարի խորհուրդ ստեղծելու մասին, 1 հունիսի 2004 թ. <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=30815>
9. Հայաստանի Հանրապետության 2003-2007 թվականների հակակոռուպցիոն ռազմավարություն, Երևան, 2003թ. <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=11547>
10. Հայաստանի Հանրապետության 2009-2012 թվականների հակակոռուպցիոն ռազմավարություն, Երևան, 2009թ. http://www.gov.am/u_files/file/xorhurdner/korupcia/430.pdf
11. Հայաստանի Հանրապետության հակակոռուպցիոն ռազմավարություն, Երևան 2015 թ. <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=100900>

ПРИОРИТЕТЫ ГОСУДАРСТВА ПРИ ПЕРЕХОДЕ К ПАРЛАМЕНТСКОЙ СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ

ТАТУЛ МАНАСЕРЯН¹

¹Академия государственного управления Республики Армения

На этом этапе реформы системы государственного управления важно разработать законодательную базу для выработки эффективной системы управления. В частности, в процессе перехода к парламентской системе управления особое внимание уделяется мероприятиям в области законодательной поддержки, включая законы и решения правительства, нормативные акты, цифровизацию системы государственного управления и местного самоуправления. Переход к электронному управлению призван повысить уровень эффективности системы государственного управления.

Ключевые слова: общественное управление, социальная рыночная экономика, система управления, эффективность управления, укрупнение общин

PRIORITIES OF THE STATE DURING THE TRANSITION TO A PARLIAMENTARY SYSTEM OF GOVERNMENT

TATUL MANASERYAN¹

¹ Public Administration Academy of the Republic of Armenia

At this stage of public administration reform, it is important to work out a legislative framework for developing an effective management system. In particular, during the transition to the parliamentary system of governance, special attention is paid to legislative support activities, including laws and government decrees, regulations, digitalization of the system of state administration and local self-government. The transition to e-government is designed to improve the efficiency of the public administration system.

Keywords: public administration, social market economy, management system, management effectiveness, consolidation of communities.

Ներկայացվել է խմբագրություն 24.09.2018
Երաշխավորվել է փպագրության 22.01.2019

ՀՏԴ 336.77

ՀՀ ԵՎ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՓՈԹԵՔԱՅԻՆ ՎԱՐԿԻ ՇՈՒԿԱՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆԸ ԽՈՉԸՆԴՈՏՈՂ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԱՐԵՎԻԿ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ¹

¹Արցախի պետական համալսարան

Հոդվածում ներկայացված են Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության հիփոթեքային վարկի շուկաների ձևավորումը և զարգացումը, հիփոթեքային վարկի շուկաների ձևավորված մակարդակները, հիփոթեքային վարկի շուկաների մասանկիցները, ինչպես նաև այն հիմնախնդիրները, որոնք խոչընդոտում են հիփոթեքային վարկի շուկաների կատարյալ զարգացմանը:

Բանալի բառեր. հիփոթեքային վարկ, պետական ֆինանսական աջակցություն, ֆինանսավորված հայտեր, բաց հատյալ ձևաչափ, բաց ընդլայնված միամակարդակ ձևաչափ:

ՀՀ-ում և Արցախի Հանրապետությունում (այսուհետև՝ ԱՀ) պետության առջև դրված գերխնդիրներից մեկը բնակչությանը բնակարանային պայմաններով ապահովելն է: Պետական բյուջեի սուղ պայմաններում անհնար է ամբողջությամբ ֆինանսավորել բնակարանների ձեռքբերումը կամ առանձնատների կառուցումը, ուստի ստիպված ենք փնտրել այլընտրանքային ուղիներ, որոնցից ամենահիմնավորվածը հիփոթեքային վարկերն են:

Հիփոթեքային վարկի շուկաները ՀՀ-ում և ԱՀ-ում ձևավորվել են առավելապես պետական ֆինանսական օժանդակության պայմաններում և ունեն զարգացման միտում:

Հիփոթեքային վարկի շուկաների զարգացման կարևորությունը հիմնավորելու նպատակով ներկայացնենք ՀՀ և ԱՀ բնակչության բնակարանային պայմաններով ապահովվածությունը: 2017թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ԱՀ բնակչության թվաքանակը կազմել է 146.1 հազ. մարդ, որից քաղաքային բնակչության մասնաբաժինը կազմել է 56.6%, իսկ գյուղականը՝ 43.4 % [1, էջ 14]: Աղքատ բնակչության մակարդակը կազմել է 23,3 %, իսկ ծայրահեղ աղքատ բնակչության մակարդակը՝ 6,2%: Դիտարկվող ժամանակաշրջանում բնակչության 1%-ը՝ 1461 մարդ, ապրում էր հանրակացարաններում, ժամանակավոր և այլ տեսակի կացարաններում: Բացի այդ, լուրջ հիմնախնդիր է նաև բնակարանների ծանրաբեռնվածությունը: Այսպես՝ 2016թ. մեկսենյականոց բնակարանների ծանրաբեռնվածությունը

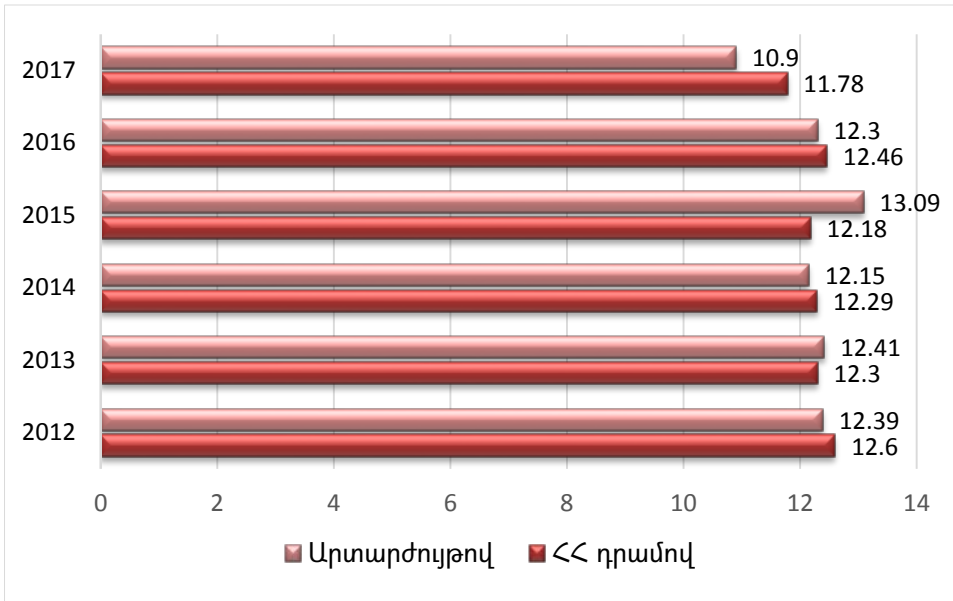
կազմել է 1,7 մարդ: Բնակչության միջին ապահովվածությունը, մեկ բնակչի հաշվով, կազմել է 26,1 քառ.մ., ընդ որում՝ քաղաքներում 22,7 քառ.մ., իսկ գյուղերում՝ 30,6 քառ.մ.: ՀՀ-ում բնակչության միջին ապահովվածությունը մեկ բնակչի հաշվով դիտարկվող ժամանակահատվածում կազմել է 31,4 քառ.մ.: Համեմատության համար նշենք, որ եվրոպական երկրներում մեկ մարդու համար նախատեսված բնակարանի միջին մակերեսը կազմում է 45 քառ.մ., իսկ ՌԴ-ում՝ 17 քառ.մ.: Ըստ ՀՀ վիճակագրության կոմիտեի՝ 16 և բարձր տարիքի անդամների շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունների՝ բնակչության 23,7 %-ի համար առաջնային խնդիր է բնակարանային հիմնահարցը: Վերոնշյալ փաստերը վկայում են, որ հայկական երկու հանրապետությունում բնակչության մի ստվար զանգված կարիք ունի բնակարանային պայմանների բարելավման, և, հիփոթեքային վարկավորման մատչելի առաջարկների դեպքում վերոնշյալ անձինք կարող են լինել պոտենցիալ վարկառուներ:

ՀՀ-ում հիփոթեքային վարկավորումը, որպես ֆինանսական գործիք, սկսել է կիրառվել 2004-ից, երբ ՀՀ կառավարությունն ընդունեց «Հայաստանի Հանրապետությունում հիփոթեքային վարկավորման շուկայի զարգացման հայեցակարգին հավանություն տալու մասին» որոշումը: Արդեն 2005 թ. ՀՀ բանկերը և վարկային կազմակերպություններն սկսեցին տրամադրել հիփոթեքային վարկեր ՀՀ դրամով և ԱՄՆ դոլարով: Որպես հիփոթեքային վարկերի ֆինանսավորման աղբյուր՝ հանդես են գալիս բանկերի ընդհանուր կապիտալը, հաճախորդների դեպոզիտային հաշիվները, միջբանկային ու պետական վարկերը և այլն: Հարկ է ընդգծել, որ ՀՀ-ում 2008-ի մայիսի 26-ին ընդունվեցին երկու օրենք՝ «Ապահովված հիփոթեքային պարտատոմսերի մասին» և «Ակտիվների արժեթղթավորման և ակտիվներով ապահովված արժեթղթերի մասին», որոնց նպատակն էր հիփոթեքային վարկավորման բաց ընդլայնված ձևաչափի ներդրումը:

ՀՀ-ում հիփոթեքային վարկի շուկայի մասնակիցներն են 17 առևտրային բանկեր և մեկ տասնյակից ավել վարկային կազմակերպություններ: Տրամադրվող հիփոթեքային վարկերի ընդհանուր պայմանները հետևյալն են.

1. վարկի նպատակները՝ անշարժ գույքի ձեռքբերում, կառուցում և վերանորոգում.
2. վարկի արժույթը՝ ՀՀ դրամ, ԱՄՆ դոլար, եվրո,
3. վարկի ժամկետը՝ վերանորոգման դեպքում՝ մինչև 6 տարի, իսկ գնման կամ կառուցման դեպքում ամենատարածված պայմանները՝ 10-15 տարի:

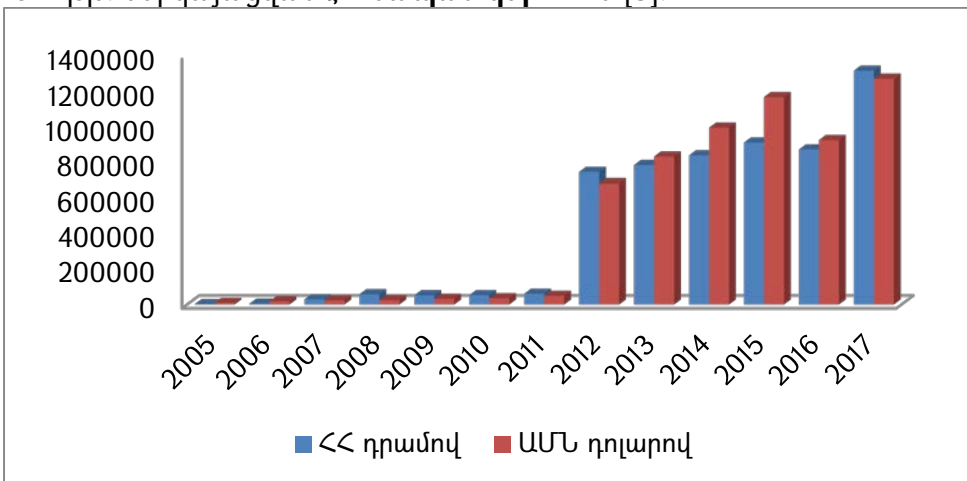
ՀՀ-ում վարկերի միջին տոկոսադրույքները՝ ըստ ՀՀ դրամի և արտարժույթի, ներկայացված են **Գծապատկերում 1-ում** [2]:

Գծապատկեր 1. ՀՀ-ում ֆիզիկական անձանց տրամադրված հիփոթեքային վարկերի միջին տոկոսադրույքները (%)

Ինչպես պատկերված է **Գծապատկերը 1**-ում, արտարժույթով տրամադրվող հիփոթեքային վարկի տոկոսադրույքն ավելի ցածր է, որը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ վարկատու կազմակերպությունները իրենց ֆինանսավորման ռեսուրսներն առավելապես ձեռք են բերում արտարժույթով, հետևաբար՝ արտարժույթային ռիսկերից խուսափելու համար նախընտրում են վարկեր տրամադրել նույն արժույթով:

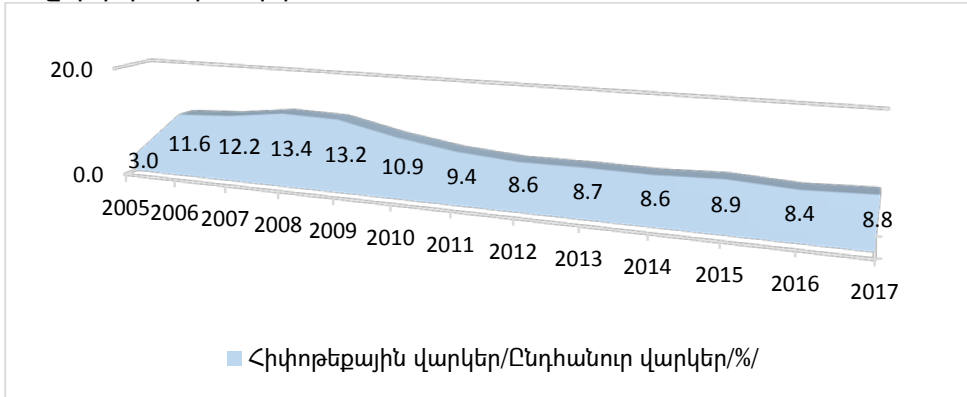
ՀՀ-ում տրամադրված հիփոթեքային վարկերի դինամիկան 2005-2017 թթ. ներկայացված է **Գծապատկեր 2**-ում [3]:

Գծապատկեր 2. ՀՀ-ում 2005-2017 թթ. տրամադրված հիփոթեքային վարկերի գումարներն ըստ արժույթի (մլն ՀՀ դրամ)

Գծապատկեր 2-ից երևում է, որ հիփոթեքային վարկերի ծավալները կտրուկ աճեցին 2012-ից, երբ նորից արձանագրվեց տնտեսական աճ, և ՀՀ տնտեսությունը սկսեց վերականգնվել համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հասցրած վնասներից հետո:

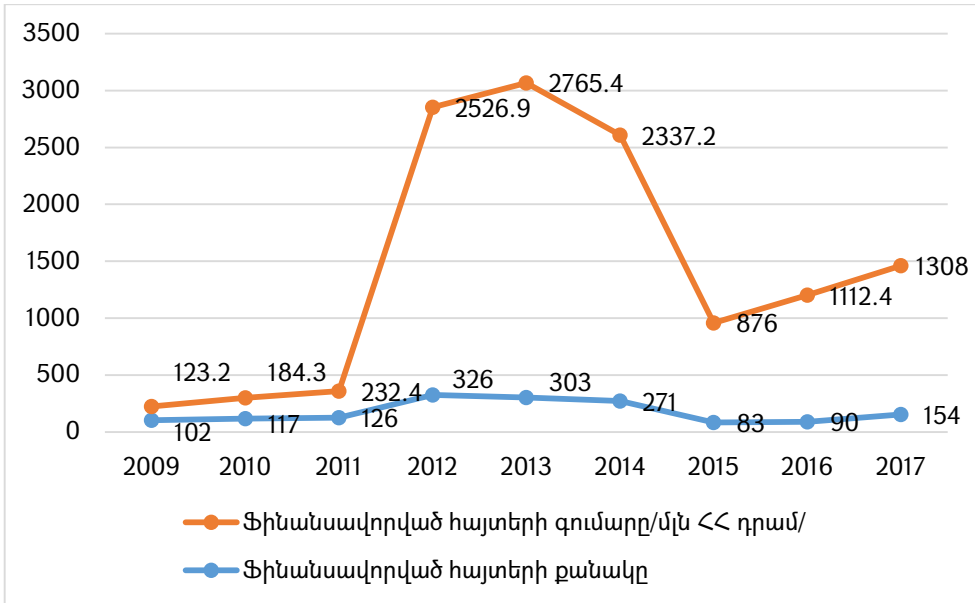
Հիփոթեքային վարկերի տեսակարար կշիռներն արտացոլված են հաջորդ գծապատկերում:

Գծապատկեր 3. 2005-2017թթ. ՀՀ-ում հիփոթեքային վարկեր/ընդամենը վարկեր դինամիկան

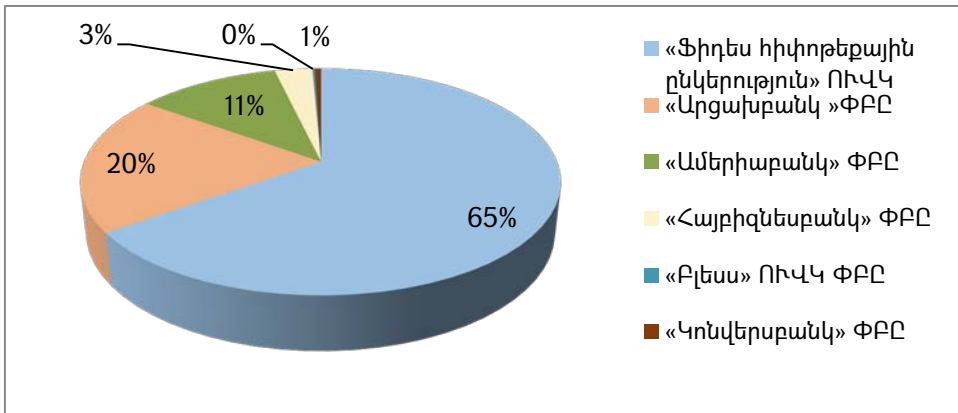
ԱՀ-ում հիփոթեքային վարկի շուկան սկսել է ձևավորվել 2008-ից, երբ Կառավարությունն ընդունեց որոշում, որով սահմանեց բանկերի կողմից հիփոթեքային վարկավորմամբ բնակարաններ և բնակելի տներ ձեռք բերելու պետական աջակցության ապահովման կարգը: Վարկեր են տրամադրում ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից լիցենզավորված 4 առևտրային բանկեր և 2 վարկային կազմակերպություններ: Հիփոթեքային վարկավորման պետական ֆինանսական աջակցության ծրագրի շրջանակներում ֆինանսավորված հայտերի քանակի և գումարի դինամիկան ներկայացված է **Գծապատկեր 4**-ում:

2015 թ. ֆինանսավորված վարկերի քանակների ու գումարների կտրուկ նվազումը պայմանավորված է համագործակցող բանկերի կողմից (մասնավորապես «Արցախբանկ» ՓԲԸ-ի), վարկավորման գործընթացի ժամանակավոր դադարեցմամբ: 2016թ.-ին, կապված ապրիլյան պատերազմի հետ, մի քանի ամիս շարունակ կտրուկ նվազեց բանկերի և առևտրային կազմակերպությունների կողմից ֆինանսավորումը, ինչպես նաև՝ հիմնադրամ դիմող շահառուների թիվը: Սակայն չնայած դրան, տարվա կտրվածքով արձանագրվել է աճ նախորդ տարվա համեմատ. ֆինանսական աջակցություն ստացած շահառուների քանակն աճել է 8%-ով, տրամադրված վարկային միջոցները՝ 26%-ով: Իսկ 2017թ. 71%-ով աճել է հիփոթեքային աջակցության ծրագրից օգտված ընտանիքների քանակը, 18%-ով՝ տրամադրված վարկային միջոցները:

Գծապատկեր 4. ԱՀ-ում 2009-2017 թթ. հիփոթեքային վարկերի ֆինանսավորված հայտերի քանակը և գումարը [4, էջ 17]

2017 թ. ԱՀ-ում հիփոթեքային վարկավորման պորտֆելը կազմել է 1307,9 մլն դրամ, որի 85%-ը ապահովվել է «Արցախբանկ ՓԲԸ»-ի և «Ֆիդես հիփոթեքային ընկերություն ՈՒՎԿ» ՓԲԸ-ի կողմից տրված վարկերի շնորհիվ: Տրամադրված վարկերի գումարը, ըստ ֆինանսավարկային կազմակերպությունների, ներկայացված է **Գծապատկեր 5-ում** [4, էջ 19]:

Գծապատկեր 5. 2017 թ. ԱՀ-ում տրամադրված հիփոթեքային վարկերի ծավալներն ըստ վարկատուների

Այս հանգամանքը բացատրվում է նրանով, որ առավել բարենպաստ պայմաններ են առաջարկում վերոնշյալ կազմակերպությունները, բացի

այդ, «Ֆիդես հիփոթեքային ընկերություն» ՈՒՎԿ ՓԲԸ-ն որպես ֆինանսավորման աղբյուր օգտագործում է առավելապես սեփական միջոցները, որոնք ՀՀ դրամով են, քանի որ վերջինիս միակ հիմնադիրը ԱՀ ներդրումային հիմնադրամն է, որը պետական կառույց է:

Ինչպես ցույց են տալիս վերոնշյալ գծապատկերները, հիփոթեքային վարկավորման ծավալները ՀՀ-ում և ԱՀ-ում գնալով աճում են, աճում են նաև հիփոթեքային վարկավորման պետական օժանդակության ծրագրերը: Այնուհանդերձ, կան խորքային հիմնախնդիրներ, որոնք խոչընդոտում են, որ շուկաներն ավելի ընդլայնվեն և հիփոթեքային վարկերը հասանելի լինեն բոլոր խավերին: Այդ հիմնախնդիրներն են՝

1. Բնակչության եկամուտների ցածր մակարդակը: ԱՀ-ում 2017թ. միջին ամսական աշխատավարձը կազմել է 155,4 հազ. դրամ: ՀՀ-ում նույն ցուցանիշը 2017թ. կազմել է 194,3 հազ. դրամ: Ներկայում գրեթե անհնար է հիփոթեքային վարկ վերցնել «ոչ նորակառույց» շենքերից բնակարան ձեռք բերելու համար: Իսկ նորակառույց շենքերում 1 քառ.մ արժեքը միջինում կազմում է 350-420 հազար: Ստացվում է, որ բնակարան ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ է մոտ 25-34 մլն դրամ, ինչը բավականին մեծ գումար է միջին խավի բնակչության համար:

2. Հիփոթեքային վարկերի տրամադրման անհամաչափությունը: Արցախում նկատվում է խիստ բևեռացում հիփոթեքային վարկերի տրամադրման տեսանկյունից՝ ըստ վարկառուների բնակության վայրի: Տրամադրվող վարկերի բացարձակ մեծամասնությունը պատկանում է Երևանի և Ստեփանակերտի բնակիչներին:

3. ԱՄՆ դոլարով վարկերի տրամադրման նախապատվությունը: Չնայած, որ պետությունը խթանում է ՀՀ դրամով տրամադրվող հիփոթեքային վարկերի տրամադրմանը, այնուամենայնիվ վարկատու կազմակերպությունները նախընտրում են վարկեր տրամադրել արտարժույթով:

4. Կանխավճարի մեծ չափը: Հիփոթեքային վարկերի ստացման համար վճարվող կանխավճարի միջին չափը կազմում է 30%:

5. Երիտասարդների համար նախատեսված ծրագրերի բացակայությունը ԱՀ-ում: ՀՀ-ում այս ծրագրերը գործում են, ինչը հանգեցրել է ՀՀ-ից երիտասարդների արտահոսքի թվի նվազմանը: Խոսքը վերաբերում է ոչ միայն երիտասարդ ընտանիքներին, այլև երիտասարդ գիտնականներին, բժիշկներին, մասնագետներին և այլն:

6. Հիփոթեքային վարկերի դժվարամատչելիությունը և անշարժ գույքի գների արհեստական բարձրացումները: Այսօր անշարժ գույքի շուկայում բնակարան «արտադրողները» արհեստականորեն և փոխհամաձայնեցված կարգով բարձրացնում են անշարժ գույքի գները: Արդյունքում նորակառույց շենքերում 1 քառ.մետրի արժեքը կազմում է 350-420

հազար ՀՀ դրամ և միջին բնակարան ձեռք բերելու (օրինակ 80 քառ.մ) համար բնակարանի արժեքը կկազմի 32 մլն ՀՀ դրամ, ինչը բավականին մեծ գումար է միջին աշխատավարձ ունեցող քաղաքացիների համար:

7. Պետական ֆինանսական աջակցության սահմանափակությունը: Այն նախատեսված է միայն զոհված ազատամարտիկների ընտանիքի անդամների, փախստականների, բազմազավակ ընտանիքների համար, ինչպես նաև առաջնային շուկայից բնակարաններ ձեռք բերող ընտանիքների համար:

8. Հիփոթեքային վարկավորման գործիքների և ձևաչափերի սահմանափակություն: ՀՀ և ԱՀ առևտրային բանկերը և վարկային կազմակերպությունները տրամադրում են հիմնականում անուփոփոխային և մայր գումարի հավասարաչափ մարումներով, ինչպես նաև հաստատուն և փոփոխուն տոկոսադրույքով հիփոթեքային վարկեր: Իսկ որպես հիփոթեքային վարկավորման ձևաչափ՝ ԱՀ-ում կիրառվում է միայն բաց հատյալ ձևաչափը, իսկ ՀՀ-ում՝ նաև բաց ընդլայնված ձևաչափը:

Հիփոթեքային վարկի շուկաների զարգացման նպատակով անհրաժեշտ է համակարգային լուծումներ՝ վերոնշյալ հիմնախնդիրների լուծման նպատակով: Անհրաժեշտ է միջոցառումներ իրականացնել, որի արդյունքում կշահեն հիփոթեքային վարկի շուկայի բոլոր մասնակիցները՝ պետությունը, բնակչությունը և վարկատու կազմակերպությունները:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. «ԼՂՀ Սոցիալական պատկերը և աղքատությունը», Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, ԼՂՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Ստեփանակերտ 2017թ.,

2. Ազգահին հիփոթեքային ընկերության պաշտոնական տվյալներ, <http://www.nmc.am/>

3. ՀՀ ԿԲ 2005-2015 թթ տարեկան վիճակագրական տեղեկագրեր, ՀՀ ԿԲ 2016-2017 թթ. վիճակագրական տեղեկագրերը (ըստ ամիսների),

4. «Արցախի Ներդրումային հիմնադրամի 2017թ. գործունեության հաշվետվություն», Ստեփանակերտ 2018 թ.

5. ՀՀ վիճակագրության կոմիտե՝ <https://www.armstat.am/am/>,

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЫНКОВ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В АРМЕНИИ И В АРЦАХЕ И ПРОБЛЕМЫ, ПРЕПЯТСТВУЮЩИЕ РАЗВИТИЮ РЫНКОВ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТА

АРЕВИК АЛЕКСАНЯН¹

¹ Арцахский государственный университет

В данной статье представлены формирование и развитие рынков ипотечного кредитования в Армении и в Арцахе, уровень сформированных рынков ипотечного кредитования, участники рынков ипотечного кредита, а также те проблемы, которые препятствуют развитию рынков ипотечного кредитования.

Ключевые слова: ипотечный кредит, государственная финансовая поддержка, финансируемые заявки, открыто усеченная модель, открыто одноуровневая модель.

COMPARATIVE ANALYSIS OF MORTGAGE LENDING MARKETS IN ARMENIA AND ARTSAKH AND PROBLEMS IMPEDING THE DEVELOPMENT OF MORTGAGE LOAN MARKETS

AREVIK ALEKSANYAN¹

¹ Artsakh State University

This article presents the emergence and development of mortgage lending markets in Armenia and Artsakh, the fixed level of mortgage loans markets, participants in the mortgage loan markets, as well as problems that hinder the development of mortgage lending markets.

Keywords: mortgage loan, state financial support, financed applications, openly truncated model, open single-level model.

Ներկայացվել է խմբագրություն 14.12.2018
Երաշխավորվել է տպագրության 07.05.2019

ՀՏԴ 338.2

ՀԱՐԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՈՇ ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՆԵՐԻ ՄՐՑԱԿՑԱՅԻՆ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ՎՐԱ
ԱՐՏԱԿ ՇԱԲՈՅԱՆ¹, ԱՐՄԱՆ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ²

¹ Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

² ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողով

Հոդվածում ուսումնասիրության շրջանակներում դիտարկվել է հարկային համակարգի ազդեցությունը Հայաստանում մի շարք սպիրտային խմիչքների շուկաներում մրցակցության միջավայրի ձևավորման վրա: Դիտարկված ընկերությունների ցուցանիշներով ներկայացվել են այն խնդիրները, որի արդյունքում առաջանում են անհավասար մրցակցային պայմաններ միևնույն գործունեությամբ զբաղվող ընկերությունների համար: Ուսումնասիրության հիման վրա կատարված են առաջարկություններ հարկման կառուցակարգերի կատարելագործման ուղղությամբ:

Բանալի բառեր. մրցակցություն, սպիրտային խմիչքների շուկա, հարկում, հարկման կառուցակարգեր, անհավասար հարկում:

Մրցակցային միջավայրի ձևավորումը հանդիսանում է կարևոր նախադրյալ ապրանքային շուկաների զարգացման, ապրանքների գների նվազման և իրացվող տեսականու որակի բարձրացման գործում [1, c. 31]: Առհասարակ՝ դեռևս XIII դարից, Ադամ Սմիթի կողմից շրջանառության մեջ դրված ազատ շուկայական տնտեսության ձևաչափը դեմ էր պետական կարգավորումների անհրաժեշտությանը և տնտեսությունում պետության խնդիրն էր համարում բիզնեսի գործունեության համար համապատասխան խոչընդոտների վերացումը [2, p. 2]: Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ հարկային համակարգից է կախված նաև տնտեսական և սոցիալական բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը, որն իր հերթին հանգեցնում է ներդրումների աճին և հնարավորություն ստեղծում նորարարության համար [3, p. 168]: Ընդ որում՝ էական նշանակություն ունի նաև այն հարկային համակարգը, որի պայմաններում գործելու հավասար հնարավորություն են ստանում շուկայի բոլոր մասնակիցները: Ըստ էության՝ թերի կամ ոչ արդյունավետ հարկային համակարգը կամ հարկային վարչարարությունը կարող են ոչ միայն նպաստել, այլ նաև հանգեցնել շուկաներում կենտրոնացվածության մեծացմանը: Ընդ որում՝ առանձնակի կարևորվում են լայն սպառման ապրանքների գծով կատարվող ուսումնասիրությունները, որոնց թվին են դասվում սպիրտային խմիչքները: Սույն

վերլուծության անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նրանով, որ ակցիզային հարկի հաշվարկման և վճարման գործընթացում առկա օրենսդրական բացերի պայմաններում ոլորտում ներգրավված որոշ ընկերությունների գործողություններ կարող են հանգեցնել անհավասար մրցակցային միջավայրի ստեղծմանը: Տվյալ դեպքում կատարված ուսումնասիրության հիմնական նպատակն է եղել բացահայտել որոշ ապրանքային շուկաներում հարկման գործընթացում մրցակցությանը վերաբերող հնարավոր ռիսկերը և դրանց նվազեցման ուղղությամբ մշակել համապատասխան առաջարկություններ:

Վերլուծության խնդիրներից ելնելով՝ ուսումնասիրվել են սպիրտային խմիչքներ ներմուծող և արտադրող ընկերությունների արտադրության, ներմուծման և իրացման մանրամասները: Վերլուծությունը կատարվել է հիմնականում շուկայի մասնակիցների և պետական մարմինների վիճակագրական տվյալների հիման վրա:

Ուսումնասիրության շրջանակներում որպես խնդիր է դիտարկվել ակցիզային հարկի հաշվարկման բազաների տարբերությամբ պայմանավորված ներմուծող և արտադրող ընկերությունների միջև անհավասար մրցակցային միջավայրի գնահատումը, որի հետևանքով ստեղծվում են անհավասար մրցակցային պայմաններ:

Մասնավորապես խնդիրը վերաբերում է Հարկային օրենսգրքին, որով ներմուծվող և արտադրվող ապրանքների հարկման բազաների տարբերությունը կարող է հանգեցնել անհավասար մրցակցային պայմանների [4]: Ըստ այդմ՝ ներմուծվող ապրանքների համար, որպես հարկման բազա, ընդունվում է ապրանքների մաքսային արժեքը, իսկ տեղական արտադրության դեպքում հարկումը տեղի է ունենում բացթողման գնից: Պետք է նկատել, որ ի տարբերություն մաքսային արժեքի, որը ձևավորվում է բացառապես կատարված ծախսերի արդյունքում, բացթողման գինը ներառում է նաև ընկերությունների շահույթը: Այսինքն՝ մի դեպքում հարկումը կատարվում է ինքնարժեքի հիման վրա, մեկ այլ դեպքում հարկվում է նաև ընկերության շահույթը: Արդյունքում ներմուծող ընկերությունները ստանում են էական առավելություն տեղական արտադրողների նկատմամբ:

Այսպես՝ օղու շրջանառության բնագավառում դիտարկվել են հինգ՝ այդ թվում՝ «N 1C», «N 2C», «N 3C», «N 4C» և «N 5C» ընկերությունները, որոնց շրջանում ակցիզային հարկի պակաս վճարվող գումարը դիտարկվող ապրանքատեսակների գծով տատանվում է 11-ից մինչև 120 տոկոսի սահմաններում: Մասնավորապես «N 1C» ընկերության կողմից ներմուծվող օղու գինը կազմում է 3 175 դրամ, որի նկատմամբ ակցիզային հարկի հաշվարկման պարագայում պետական բյուջե վճարվող գումարը կազմում է 1 274 դրամ: Բայց քանի որ ներմուծվող ապրանքների համար հարկումը կատարվում է մաքսային արժեքի հիման վրա, պետական բյուջե վճարվող

գումարը կազմում է ընդամենը 628 դրամ¹: Արդյունքում դիտարկվող միավոր արտադրանքի գծով գրեթե կիսով չափ թերի է վճարվում ակցիզային հարկի գումարը՝ արժեքայնորեն կազմելով 646 դրամ: Ներկայացված խնդիրը դիտարկվող ապրանքատեսակների գծով ակցիզային հարկի մասով հանգեցնում է պետական բյուջե կատարվող վճարների թերհավաքագրմանը «N 2C» ընկերության դեպքում 33 տոկոսի չափով, «N 3C» ընկերության դեպքում՝ 13 տոկոսի չափով, «N 4C» ընկերության դեպքում՝ 120 տոկոսի չափով, «N 5C» ընկերության դեպքում 11 տոկոսի չափով (տե՛ս **Աղյուսակ 1**):

Աղյուսակ 1

Օղու շրջանառության բնագավառում գործունեություն իրականացնող ընկերությունների կողմից վճարվող ակցիզային հարկի վերաբերյալ²

N	Ընկերության անվանում	«N 1C»	«N 2C»	«N 3C»	«N 4C»	«N 5C»	
1	Ապրանքի ծավալ	0.7լ	0.7լ	0.7լ	0.7լ	0.7լ	
2	Չափման միավոր	դրամ					
3	Միավորի գին (առանց ԱԱՀ)	3,175	1,279	1,150	2,730	3,380	
4	Ըստ ներմուծման	Ակց հարկ՝ ըստ հաստատագրված դրույքաչափի (500*0.7)	350	350	350	350	350
5	տվյալների	Ակց. հարկ՝ ըստ արժեքային դրույքաչափի (1 256*0.5) ³	628	339	353	506	1,020
6	Ակց. հարկ՝ ըստ ընկերության իրացման գնի՝ արժեքային դրույքաչափով ((3 175-628)*0.5)	1,274	465	399	1,112	1,127	
7	Պակաս վճարվող ակց. հարկ՝ արժեքայնորեն (1 274-628)	646	115	46	605	107	
8	Պակաս վճարվող ակց հարկ՝ տոկոսով (1 274/628-1)	103%	33%	13%	120%	11%	

¹ Տվյալ պարագայում հաշվարկներում դիտարկված է ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ընկերության կողմից ներմուծված խմբաքանակի(ների) համար մաքսային սահմանին վճարված ակցիզային հարկի գումարը:

² Իրացման գնի հիման վրա ձևավորվող ակցիզային հարկի հաշվարկներում (6-րդ տող) միայն «N 5C» ընկերության դեպքում է, որ իրացման գնից նվազեցված է նաև մաքսային սահմանին վճարված մաքսատուրքը, քանի որ մնացյալ դիտարկվող ընկերությունների ներմուծումները կատարվում են ԱՊՀ երկրներից, որոնց նկատմամբ սահմանված է մաքսատուրքի գծով արտոնություն: Վերը նշվածը վերաբերում է նաև N 2 աղյուսակում կատարված հաշվարկներին:

³ Հաշվարկներում 1 256 դրամը հանդիսանում է միավոր ապրանքի մաքսային արժեքը:

Դիտարկված հաջորդ ապրանքախումբը ներմուծված գարեջուրն է, որի շրջանակներում ներկայացված են ներմուծմամբ զբաղվող երկու խոշոր ընկերությունները: Համաձայն կատարված հաշվարկների՝ «N 2C» ընկերության կողմից գարեջրի ներմուծման ժամանակ վճարվող ակցիզային հարկի գումարը կազմում է 53 դրամ: Պետք է նկատել, որ այս դեպքում կիրառվում է հարկի հաստատագրված դրույքաչափը, որի պարագայում հարկի գումարը գերազանցում է արժեքային դրույքաչափով հաշվարկվելիք հարկի մեծությանը 8 դրամով: Մինչդեռ այն դեպքում, եթե հարկումը կատարվեր ոչ թե մաքսային արժեքից, այլ ապրանքի իրացման գնից, ապա կիրառելի կլինեին հարկի արժեքային դրույքաչափը, իսկ հարկի գումարը կկազմեր 70 դրամ: Արդյունքում ակցիզային հարկի թերի վճարման չափը դիտարկվող ապրանքատեսակի գծով կազմում է 33 տոկոս: «N 6C» ընկերության կողմից ներմուծվող գարեջրի դեպքում ևս ակցիզային հարկը հաշվարկվում է հաստատագրված դրույքաչափով, որը կազմում է 53 դրամ: Մինչդեռ 279 դրամ իրացման գնի պայմաններում ակցիզային հարկի գումարն աճում է 17 դրամով, որն արժեքայնորեն կազմում է 32 տոկոս (տե՛ս **Աղյուսակ 2**):

Աղյուսակ 2

Գարեջրի շրջանառության բնագավառում գործունեություն իրականացնող ընկերությունների կողմից վճարվող ակցիզային հարկի վերաբերյալ

N	Ընկերության անվանում	«N 2C»	«N 6C»	
1	Ապրանքի ծավալ	0.5 լ	0,5 լ	
2	Չափման միավոր	դրամ		
3	Միավորի գին (առանց ԱԱՀ)	285	279	
4	Ըստ ներմուծման տվյալների	Ակցիզային հարկ՝ ըստ հաստատագրված դրույքաչափի (105*0.5)	53	53
5		Ակցիզային հարկ՝ ըստ արժեքային դրույքաչափի (149 *0.3) ¹	45	49
6	Ակցիզային հարկ՝ ըստ ընկերության իրացման գնի՝ արժեքային դրույքաչափով ((285-53)*0.3)	70	69	
7	Պակաս վճարվող ակց. հարկն արժեքայնորեն (70-53)	17	17	
8	Պակաս վճարվող ակցիզային հարկ՝ տոկոսով (70/53-1)	33%	32%	

¹ Տվյալ դեպքում 149 դրամը հանդիսանում է միավոր ապրանքի մաքսային արժեքը:

Ուսումնասիրության շրջանակներում դիտարկվել է նաև գինիների ներմուծման և իրացման բնագավառը: Մասնավորապես «N 4C» ընկերության կողմից ներմուծվող երկու տեսակի գինիների գծով կատարված հաշվարկների համաձայն ակցիզային հարկը վճարվում է հաստատագրված դրույքաչափից ելնելով, որը կազմում է 75 դրամ: Մինչդեռ պետական բյուջե պակաս վճարվող հարկի գումարն ավելի քան կրկնապատիկի չափով գերազանցում է փաստացի վճարվող մեծությունը՝ տատանվելով 124-ից 154 տոկոսի սահմաններում (տե՛ս Աղյուսակ 3):

Աղյուսակ 3

Գինիների շրջանառության բնագավառում գործունեություն իրականացնող ընկերության կողմից վճարվող ակցիզային հարկի վերաբերյալ

N	Ընկերության անվանում		«N 4C»	
			Գինի 0.75լ	Գինի 0.75լ
1	Ապրանքի ծավալ		Գինի 0.75լ	Գինի 0.75լ
2	Չափման միավոր		դրամ	
3	Միավորի գին (առանց ԱԱՀ)		2053	1833
4	Ըստ ներմուծման տվյալների	Ակց. հարկ՝ ըստ հաստատագրված դրույքաչափի (100*0.75)	75	75
5		Ակց. հարկ՝ ըստ արժեքային դրույքաչափի (607*0.1) ¹	61	57
6	Ակց. հարկ՝ ըստ ընկերության իրացման գնի՝ արժեքային դրույքաչափով ((2 053-75-75)*0.1) ²		190	168
7	Պակաս վճարվող ակց. հարկ՝ արժեքայնորեն (190-75)		115	93
8	Պակաս վճարվող ակց. հարկ՝ տոկոսով (190/75-1)		154%	124%

¹ Տվյալ դեպքում 607 դրամը հանդիսանում է միավոր ապրանքի մաքսային արժեքը:

² Հաշվարկներում իրացման գինը նվազեցված է 75 դրամի չափով՝ վճարված ակցիզային հարկի մասով և 75 դրամի չափով՝ վճարված մաքսատուրքի մասով:

Եզրակացություն

Ուսումնասիրության շրջանակներում դիտարկված խնդիրը վերաբերում է ներմուծման և տեղական արտադրության միջև հավասար մրցակցային պայմանների ստեղծմանը՝ ներմուծվող ու արտադրվող ապրանքների հարկման բազաները համադրելի դարձնելու միջոցով: Այս առումով դիտարկվել են օդու, գարեջրի և գինիների շրջանառության բնագավառները, որոնցից օդու շրջանառության բնագավառում դիտարկվող ապրանքատեսակների մասով ակցիզային հարկի գծով հանգեցնում է պետական բյուջե կատարվող վճարների թերհավաքմանը «N 1C» ընկերությունում 103 տոկոսի չափով, «N 2C» ընկերության դեպքում՝ 33 տոկոսի չափով, «N 3C» ընկերության դեպքում՝ 13 տոկոսի չափով, «N 4C» ընկերության դեպքում՝ 120 տոկոսի չափով, «N 5C» ընկերության դեպքում՝ 11 տոկոսի չափով, գարեջրի շրջանառության բնագավառում «N 2C» ընկերության դեպքում՝ 33 տոկոսի չափով, «N 6C» ընկերության դեպքում՝ 32 տոկոսի չափով և գինիների շրջանառության բնագավառում «N 4C» ընկերության դեպքում՝ 124-ից 154 տոկոսի սահմաններում: Ըստ էության՝ գործող իրավական կարգավորումների արդյունքում ստեղծվում է մի իրավիճակ, որի պարագայում ներմուծող ընկերությունները հայտնվում են նպաստավոր պայմաններում տեղական արտադրողների համամատ: Անհավասար հարկային պարտավորություններ ունենալու արդյունքում տեղական արտադրողներն ունեն ավելի մեծ հարկային պարտավորություններ, ինչը նրանց թույլ չի տալիս գնային առումով մրցակցել համադրելի ապրանքներ ներմուծող ընկերությունների հետ: Վերջնարդյունքում՝ նշված անհավասար հարկումը հանգեցնում է շուկայում տեղական արտադրողների դիրքերի թուլացմանը և ստեղծում նախադրյալներ կենտրոնացվածության աստիճանի մեծացման համար:

Նշված խնդրի կապակցությամբ կարծում ենք, որ ինչպես տեղական արտադրության պարագայում, ներմուծման դեպքում ևս հարկումը պետք է կատարվի բացթողման գնից ելնելով: Այսինքն՝ ի լրումն ներմուծման ժամանակ արդեն իսկ վճարված ակցիզային հարկի՝ ներմուծող ընկերությունները դիտարկվող հարկատեսակի գծով պետական բյուջե վճարում պետք է կատարեն իրացման փուլում ևս՝ ելնելով իրացման գներից:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. Антимонопольное право Европейского союза, Тихамир Тот, Будапешт 2014,
2. EU Competition Law, Alison Jones and Brenda Sufrin, Oxword university press, Fifth edition,
3. Competitiveness and Private Sector Development, Competitiveness in South East Europe, A Policy Outlook 2018, OECD,
4. ՀՀ հարկային օրենսգիրք, <https://www.arlis.am>

ВЛИЯНИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НА УСЛОВИЯ КОНКУРЕНЦИИ НА НЕКОТОРЫХ ТОВАРНЫХ РЫНКАХ

АРТАК ШАБОЯН¹, АРМАН МАНАСЕРЯН²

¹ *Кандидат экономических наук, доцент*

² *Государственная комиссия по защите экономической конкуренции Республики Армения*

В статье, в рамках исследований было рассмотрено влияние налоговой системы в Армении на формирование конкурентной среды ряда рынков спиртных напитков. В этом смысле важна налоговая система, в которой действуют участники рынка. На основе показателей изученных компаний были выявлены проблемы, которые приводят к неравным условиям конкуренции для компаний, осуществляющих деятельность на рынке. На основе исследования были сделаны предложения по совершенствованию механизмов налогообложения.

Ключевые слова. конкуренция, рынок алкогольных напитков, налогообложения, механизмы налогообложения, неравномерное налогообложение.

THE IMPACT OF METHODOLOGICAL FEATURES OF TAXATION ON THE CONDITIONS OF COMPETITION IN SEVERAL COMMODITY MARKETS

ARAK SHABOYAN¹, ARMAN MANASERYAN²

¹ *PhD in Economics, assistant professor*

² *The State Commission for the Protection of Economic Competition of the Republic of Armenia*

Within the framework of study, this article considers the impact of tax system on the formation of competitive environment in the markets of several alcoholic beverages in Armenia. On the basis of the indicators of the companies studied, problems were identified that lead to unequal conditions of competition for the companies with same activities. Study-based suggestions were made to improve the mechanisms of taxation.

Keywords. competition, market of alcoholic beverages, taxation, taxation mechanisms, unequal taxation.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 26.12.2018
Երաշխավորվել է տպագրության 20.02.2019*

ՀՏԴ 339.9

**ԱՇԽԱՏՈՒԺԻ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՎԵՐՊԵՏԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐՆ ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ՄԻՍԱԿ ԱՎԱԳՅԱՆ¹**

¹ Եվրոպական համալսարան

Անկախությունից ի վեր Հայաստանի արտաքին միգրացիոն հոսքերի զգալի մասը բաժին է ընկնում Ռուսաստանին: Հաշվի առնելով, որ Ռուսաստանը Եվրասիական տնտեսական միության (այսուհետև՝ ԵԱՏՄ) անդամ է, կարևորվում է այդ խմբավորման շրջանակներում աշխատուժի միջազգային միգրացիայի կարգավորման կառուցակարգերի արդյունավետության գնահատումը: Հոդվածում ներկայացված են աշխատանքային միգրացիայի ոլորտում ԵԱՏՄ տնտեսական ինտեգրման հիմնական ուղղությունները, ԵԱՏՄ տարածքում միության անդամ պետությունների քաղաքացիների և նրանց ընտանիքի անդամների ազատ տեղաշարժի վերազգային կարգավորման հիմնական առանձնահատկությունները, աշխատանքային իմիգրանտների ներգրավման պայմանները, ԵԱՏՄ-ում աշխատանքի միասնական շուկայի՝ աշխատուժի միգրացիայի կարգավորման ոլորտում ընձեռած հնարավորությունները:

Բանալի բառեր. միգրացիոն քաղաքականություն, ինտեգրման գործընթաց, բնակչության տեղաշարժ, աշխատանքի թույլտվություն, արտոնագիր, միգրանտ, սոցիալական երաշխիք, գործարար միգրացիա:

Ինտեգրացման գործընթացների շրջանակներում աշխատուժի միջազգային միգրացիայի կարգավորումն իրականացվում է վերազգային, ազգային և միջպետական մակարդակներում, որոնց շարքում կարևորվում են հատկապես վերազգային կարգավորման գործընթացները: Աշխատանքային միգրացիայի ոլորտում ԵԱՏՄ տարածքում անդամ պետությունների քաղաքացիների և նրանց ընտանիքի անդամների ազատ տեղաշարժի վերազգային կարգավորումն իրականացվում է «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» պայմանագրով, որի 26-րդ բաժնով սահմանված են հետևյալ հիմնական դրույթները [1].

- ԵԱՏՄ որևէ անդամ պետության քաղաքացիները մյուս անդամ պետության տարածք մուտք գործելիս օգտագործում են միգրացիոն քարտեր (թերթիկներ), բացառությամբ, եթե քաղաքացիները մյուս անդամ պետության տարածք մուտք են գործում սահմանային վերահսկողության մարմնի կողմից պետական սահմանը հատելու վերաբերյալ նշում կատարելու իրավունք սովորված փաստաթղթերից որևէ մեկով: Այդ դեպքում

նրանց գտնվելու ժամկետը չի կարող գերազանցել մուտք գործելու ամսաթվից հաշվարկված 30 օրը,

- ԵԱՏՄ անդամ պետության քաղաքացին կարող է մեկ այլ անդամ պետության տարածքում աշխատանքային գործունեություն իրականացնել առանց աշխատանքի թույլտվության՝ աշխատանքային կամ քաղաքացիաիրավական պայմանագրի հիման վրա,

- ԵԱՏՄ անդամ պետության քաղաքացիները, որոնք աշխատանքային գործունեություն իրականացնելու նպատակով ժամանում են ԵԱՏՄ մյուս անդամ պետություն, ինչպես նաև նրանց ընտանիքների անդամները, կարող են աշխատանքի տեղավորման պետության տարածքում մուտք գործելու ամսաթվից հաշվարկված 30 օր մնալ առանց գրանցման, իսկ 30 օրից ավելի ժամկետով մնալու դեպքում պետք է գրանցվեն մուտքի պետության օրենսդրությանը համապատասխան,

- ԵԱՏՄ անդամ բոլոր պետությունների կողմից ճանաչվում են անդամ պետությունների կրթական կազմակերպությունների կողմից տրված կրթության մասին փաստաթղթերը՝ առանց վերջիններիս ճանաչման ընթացակարգերի անցկացման: Բացառություն են կազմում մանկավարժական, իրավաբանական, բժշկական կամ դեղագործական գործունեության տեսակները, որոնց դեպքում քաղաքացիներն անցնում են աշխատանքի տեղավորման պետության օրենսդրությամբ սահմանված կրթության մասին փաստաթղթերի ճանաչման ընթացակարգը,

- ԵԱՏՄ անդամ պետությունների կողմից ճանաչվում են այլ անդամ պետությունների կողմից տրված գիտական աստիճանների և գիտական կոչումների մասին փաստաթղթերը,

- ԵԱՏՄ անդամ պետությունների տարածքում աշխատանքային գործունեության ընթացքում աշխատանքային ստաժը հաշվարկվում է ընդհանուր աշխատանքային (ապահովագրական) ստաժում՝ սոցիալական ապահովության (սոցիալական ապահովագրության) նպատակներով:

Ըստ էության՝ ԵԱՏՄ տարածքում կառույցի անդամ երկրների քաղաքացիներին աշխատելու նպատակով տրվող արտոնությունները բարենպաստ պայմաններ են ստեղծում աշխատանքային միգրացիոն հոսքերի աճի համար: Անկասկած, ԵԱՏՄ ձևավորումից հետո և նաև ապագայում կմեծանա այդ խմբավորման անդամ երկրներից հատկապես դեպի Ռուսաստան մեկնող միգրանտների քանակը, ի տարբերություն ԵԱՏՄ անդամ չհանդիսացող ԱՊՀ երկրների քաղաքացիների, որոնց համար պահպանվել են Ռուսաստանի տարածքում աշխատանքային գործունեություն ծավալելու հետ կապված սահմանափակումները: ԵԱՏՄ և ԱՊՀ երկրների՝ Ռուսաստանում մնալու և աշխատելու պայմանների և պահանջների միջև առկա տարբերությունները ներկայացված են **Աղյուսակ 1**-ում:

Աղյուսակ 1

**ԱՊՀ և ԵԱՏՄ երկրների աշխատանքային իմիգրանտների՝
Ռուսաստանում մնալու և աշխատանքային գործունեություն
ծավալելու համեմատական վերլուծություն [2]**

Պայմաններ, պահանջներ	Աշխատանքային միգրանտներ ԱՊՀ երկրներից	Աշխատանքային միգրանտներ ԵԱՏՄ երկրներից
Մուտք	Առանց վիզայի	Առանց վիզայի
Աշխատանքի թույլտվություն	Պահանջվում է (արտոնագիր)	Չի պահանջվում
Քննությունների հանձնում (ռուսաց լեզու, պատմություն և օրենսդրություն)	Պահանջվում է	Չի պահանջվում
Միգրացիոն ծառայություններում հաշվառվելու ժամկետ	Մուտք գործելուց հետո 7 օր	Մուտք գործելուց հետո 30 օր
Ժամանակավոր մնալու թույլատրելի ժամկետ	Արտոնագրի գործողության ժամկետին համապատասխան	Աշխատանքային կամ քաղաքացիաիրավական պայմանագրի ժամկետին համապատասխան
Դիպլոմների և որակավորման հավաստագրերի հաստատում (ճանաչում)	Պահանջվում է	Չի պահանջվում
Եկամտահարկ	Աշխատանքային գործունեության 1-ին 6 ամսվա ընթացքում՝ 30%, հետագայում՝ 13%	13%՝ սկսած աշխատանքային գործունեության 1-ին օրվանից
Սոցիալական երաշխիքներ	Համաձայն աշխատանքային պայմանագրի պայմանների	Ռուսաստանի քաղաքացիներին համանման
Բժշկական ապահովում	Կամավոր բժշկական ապահովագրության պարտադիր ձեռքբերում	Պարտադիր բժշկական ապահովագրության անվճար ձևակերպում

Ընդհանուր առմամբ, ԵԱՏՄ շրջանակներում աշխատանքի միասնական շուկայի ստեղծումն աշխատուժի միգրացիայի կարգավորման առումով առաջ է բերում մի շարք հնարավորություններ: Դրանք են.

- կախված անդամ պետությունների տնտեսությունների պահանջներից՝ առկա ընդհանուր աշխատանքային պաշարների առավել ռացիոնալ բաշխում,
- ԵԱՏՄ մասնակից երկրների քաղաքացիների համար զբաղվածության և սոցիալական շարժունության առավել լայն հնարավորությունների ընձեռում,
- Ժամանման երկրում սոցիալական ապահովության համակարգի նկատմամբ աշխատանքային միգրանտների հասանելիության ապահովում,

• անօրինական միգրացիայի և աշխատանքային միգրանտների չգրանցված զբաղվածության մակարդակի նվազեցման համար նախադրյալների ստեղծում,

• միգրանտների մասնագիտական ներուժի կիրառում,

• ԵԱՏՄ անդամ երկրներում աշխատանքի իրավունք ստանալու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի քանակական կրճատման շնորհիվ կոռուպցիոն բաղադրիչի նվազում,

• ընդունող երկրների աշխատաշուկաներում աշխատանքի տեղավորվելու հարցում քաղաքացիների և միգրանտների միջև խտրականության վերացում [3, c. 34]:

Վերազգային մակարդակում ԵԱՏՄ միգրացիոն քաղաքականությունն իրականացվում է Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի (այսուհետև՝ Հանձնաժողով) աշխատանքային միգրացիայի և սոցիալական պաշտպանության դեպարտամենտի կողմից, որը, ղեկավարվելով Տնտեսության և ֆինանսական քաղաքականության գծով Հանձնաժողովի վարչանու (կոլեգիայի) անդամի կողմից, գործունեություն է ծավալում աշխատանքային միգրացիայի և միգրացիոն քաղաքականության, ԵԱՏՄ անդամ պետությունների աշխատավորների սոցիալական, կենսաթոշակային ու բժշկական ապահովության, կրթության և մասնագիտական գործունեության, ինչպես նաև ԵԱՏՄ շրջանակներում միջազգային պայմանագրերով սահմանված այլ ոլորտներում:

Աշխատանքային միգրացիայի ոլորտում Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի Կոլեգիային առընթեր գործում են Միգրացիոն քաղաքականության հարցով և ԵԱՏՄ անդամ պետությունների աշխատավորների սոցիալական ապահովության, կենսաթոշակային իրավունքների պահպանման, բժշկական օգնության ցուցաբերման և մասնագիտական գործունեության հարցերով խորհրդատվական կոմիտեները, որոնց հիմնական գործառույթներն են միգրացիոն քաղաքականության, ինչպես նաև անդամ պետությունների աշխատավորների սոցիալական ապահովության, կենսաթոշակային իրավունքների պահպանման, բժշկական օգնության ցուցաբերման և մասնագիտական գործունեության ոլորտներում ԵԱՏՄ իրավունքը կազմող միջազգային պայմանագրերի և ակտերի, ինչպես նաև մյուս անդամ պետությունների օրենսդրության վերլուծությունը, անդամ պետությունների օրենսդրության ներդաշնակեցումը, արդյունավետ կառուցակարգերի ձևավորումը և անդամ պետությունների կողմից համաձայնեցված քաղաքականության անցկացման սկզբունքների մշակումը, անդամ պետությունների լիազորված մարմինների, միջազգային կազմակերպությունների և Հանձնաժողովի միջև համագործակցության կազմակերպումը, ԵԱՏՄ իրավունքը կազմող միջազգային պայմանագրերի և ակտերի դրույթների կատարման մշտադիտարկման անցկացման և հսկողության իրականացման կարգի կատարելագործումը [4, cc. 2-3], [5, c. 2]:

Այսպիսով, կարելի է նշել, որ վերազգային մակարդակում ԵԱՏՄ աշխատանքային միգրացիայի կարգավորումն իրականացվում է Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի կողմից, որի հիմնական կառուցակարգը հանդիսանում է «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» պայմանագիրը:

Հաշվի առնելով ԵԱՏՄ շրջանակներում աշխատանքային միգրացիայի ոլորտում առկա խնդիրների լուծման և աշխատանքի միասնական շուկայի գործունեության արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտությունը՝ Հանձնաժողովի կողմից սահմանվել են ԵԱՏՄ հետագա ինտեգրման հետևյալ հիմնական ուղղությունները [6, c. 42].

- ԵԱՏՄ շրջանակներում մարդկային ռեսուրսի ազատ ճանապարհին առկա արգելքների բացահայտում և դրանց վերացմանն ուղղված առաջարկությունների մշակում,

- աշխատանքային միգրացիայի ոլորտում անդամ պետությունների օրենսդրությունների կատարելագործման, ներդաշնակեցման և (կամ) նույնականացման գծով առաջարկությունների մշակում,

- որակավորման ճանաչում, որակավորման ստանդարտների մշակում,

- անդամ պետությունների աշխատավորների մասնագիտական կրթության և որակավորման բարձրացման վերաբերյալ ընդհանուր մոտեցումների մշակում,

- միգրանտների ձեռնարկատիրական գործունեություն, գործարար միգրացիա, միգրացիա և առևտուր,

- աջակցություն անդամ պետությունների քաղաքացիների կազմակերպված հավաքագրման իրականացմանը՝ ԵԱՏՄ տարածքում աշխատանքային գործունեություն իրականացնելու նպատակով,

- ծագման երկիր վերադարձող աշխատանքային միգրանտներին աջակցության ուղղությամբ միջոցառումների մշակում,

- անօրինական աշխատանքային միգրացիայի դեմ պայքարի գծով համաձայնեցված միջոցառումների մշակում,

- ԵԱՏՄ անդամ պետությունների տարածքում երրորդ երկրների քաղաքացիների համար ընդհանուր չափորոշիչների մշակում,

- երրորդ երկրների քաղաքացիների ռեադմիսիայի (հետընդունման) հարցերի գծով ընդհանուր մոտեցումների մշակում:

ԵԱՏՄ շրջանակներում աշխատուժի միգրացիայի վերաբերյալ կարգավորման կառուցակարգերի շարքում առանձնահատուկ նշանակություն ունի երրորդ երկրներից անօրինական աշխատանքային միգրացիայի հակազդեցության ոլորտում կողմերի համագործակցությունը, որի մասին համաձայնագիր կնքվել է դեռևս 2010թ. նոյեմբերի 19-ին Ռուսաստանի, Բելառուսի և Ղազախստանի կողմից և որին հետագայում «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» պայմանագրին միանալու կապակցությամբ միացել են նաև Հայաստանն ու Ղրղըզստանը: Ըստ այդ

համաձայնագրի՝ կառույցի անդամ երկրները նշված խնդրի շուրջ համագործակցում են այնպիսի ուղղություններով, ինչպիսիք են.

- անօրինական աշխատանքային միգրացիայի հակազդեցության ոլորտում համաձայնեցված քաղաքականության մշակումը և իրականացումը,
- անօրինական կարգավիճակով միգրանտ աշխատողների, անօրինական աշխատանքային միգրացիա կազմակերպող և (կամ) դրան նպաստող ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց նկատմամբ համաձայնեցված միջոցների իրականացումը [7]:

Այնուամենայնիվ, անօրինական աշատանքային միգրացիային հակազդելու համար իրականացվող համագործակցության դեռևս ոչ բարձր արդյունավետությունը պայմանավորված է ԵԱՏՄ որոշ երկրներում ապօրինի միգրանտների մեծ քանակով: Օրինակ, Ռուսաստանում տարեկան 3-5 մլն օտարերկրյա քաղաքացի աշխատանքային գործունեություն է իրականացնում առանց թույլտվության [8], ինչը մեծ դժվարություն է առաջացնում վերջիններիս բացահայտման, վերահսկման և նրանց նկատմամբ օրենսդրական միջոցառումներ իրականացնելու առումով: Բացի այդ, ապօրինի միգրացիայի դեմ պայքարը պահանջում է բավականին մեծ ֆինանսական ծախսեր. այսպես, ըստ հաշվարկների, Ռուսաստանում մեկ անօրինական միգրանտի հարկադիր արտաքսման համար անհրաժեշտ է մոտ 30-40 հազ. ռուբլի, ավելին, այդ երկրի բյուջեից վերջիններիս պահման եւ արտաքսման համար տարեկան կտրվածքով հատկացնում է մոտ 3 մլրդ ռուբլի գումար [9, c. 130]: Այս առումով, կարծում ենք, որ նշված խնդրի կարգավորման համար ԵԱՏՄ երկրների կողմից անհրաժեշտ է իրականացնել այնպիսի միջոցառումներ, ինչպիսիք են.

- միգրացիոն օրենսդրության փոխհամաձայնեցում և միգրացիոն քաղաքականության համակարգում,
- անօրինական միգրացիայի հակազդեցության հարցերով սահմանապահ և այլ իրավասու մարմինների համագործակցության վերաբերյալ համաձայնագրի կնքում,
- անօրինական աշխատանքային միգրացիայի դեմ պայքարի վերաբերյալ մարմնի ձևավորում և վերջինիս օժտում համապատասխան լիազորություններով և գործառույթներով,
- հատկապես աշխատուժի դոնոր երկրների հետ երկկողմ և բազմակողմ միգրացիոն համագործակցության խորացում:

Այնուամենայնիվ, ԵԱՏՄ-ում աշխատանքային միգրացիայի կարգավորման արդյունավետության բարձրացման ուղիներից պետք է լինի առավելապես որակյալ աշխատուժի միջպետական տեղաշարժի խթանումը՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ «ԵԱՏՄ-ում աշխատանքի կայուն միասնական շուկայի ձևավորումը հնարավոր է շնորհիվ աշխատուժի ոչ թե քանակական, այլ որակական աճով և մասնագիտական որա-

կավորման մակարդակի բարձրացմամբ, ինչպես նաև միգրացիոն հոսքերի թափանցիկության ապահովմամբ, քանի որ մասնագիտական պատրաստվածության ցածր մակարդակը ոչ միայն կարող է սահմանափակել արտաքին աշխատաշուկայում աշխատանքային միգրանտների հնարավորությունները, այլև սրել վերջիններիս սոցիալ-տնտեսական խնդիրները: Այս կապակցությամբ կարևորվում է ԵԱՏՄ-ում նորարարական ենթակառուցվածքների զարգացման խթանումն ու միասնական կրթական տարածքի ստեղծումը, ինչն էլ կհանգեցնի բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների աշխատանքի միասնական շուկայի ձևավորմանը» [10, շ. 9]:

Վերլուծելով աշխատանքային միգրացիայի ոլորտում ԵԱՏՄ շրջանակներում վերազգային կարգավորման գործընթացները՝ կարելի է ներկայացնել այն հիմնական արդյունքները, որոնք կարող են նպաստել կառույցի անդամ երկրների միջև աշխատուժի միգրացիոն հոսքերի՝ առավել կազմակերպված իրականացմանը.

- ներկայում ԵԱՏՄ շրջանակներում աշխատանքային միգրացիայի կարգավորման համակարգը և աշխատանքի միասնական շուկայի գործունեությունը դարձել է ավելի արդյունավետ և կանոնակարգված,

- ԵԱՏՄ տարածքում անդամ երկրների քաղաքացիների համար աշխատանքային թույլտվության նկատմամբ պահանջի վերացումը և գրանցման ընթացակարգերի պարզեցումը հանգեցրել է ինտեգրացիոն խմբավորման սահմաններում վերջիններիս անօրինական աշխատանքային միգրացիայի ծավալների կրճատմանն ու չփաստաթղթավորված աշխատանքային միգրացիայի մակարդակի նվազեցմանը, ինչը հանգեցնում է նաև կառույցի շրջանակներում բնակչության միգրացիայի շարժառիթների հարաբերակցության փոփոխությանը,

- աշխատանքի միասնական շուկայի ձևավորումը, որը բարենպաստ պայմաններ է ստեղծել միգրանտների կողմից ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու և գործարար միգրացիան զարգացնելու համար, վեր է ածվել ԵԱՏՄ անդամ երկրների միջև կապիտալի հոսքերի ակտիվացման գործոններից մեկի,

- աշխատանքային միգրացիայի վերազգային կարգավորումը նպաստել է ԵԱՏՄ անդամ երկրների աշխատանքային միգրանտների սոցիալական երաշխիքների և բժշկական ապահովման մակարդակի բարձրացմանը՝ շնորհիվ սոցիալական ապահովման գործում ընդհանուր աշխատանքային (ապահովագրական) ստաժի հաշվարկման, անվճար հիմունքներով պարտադիր բժշկական ապահովագրության տրամադրման, անհետաձգելի և արտակարգ շտապ բժշկական օգնության անվճար հատկացման,

• ԵԱՏՄ անդամ պետությունների կողմից քաղաքացիների մասնագիտական կրթության դիպլոմների և որակավորման փաստաթղթերի փոխադարձ ճանաչումը բարելավել է ոչ միայն բարձր որակավորում ունեցող, այլև այլ մասնագետների «մրցակցային» դիրքերն այդ երկրների աշխատանքի շուկայում՝ նպաստելով վերջիններիս՝ աշխատանքի տեղավորվելու ժամանակատար գործընթացների դյուրինացմանն ու վճարվող աշխատավարձերի մակարդակի համեմատական բարձրացմանը:

Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով ԵԱՏՄ-ում աշխատանքի միասնական շուկայի զարգացման գործում աշխատանքային միգրացիոն գործընթացների հետագա կատարելագործման անհրաժեշտությունը՝ այդ ոլորտում վերպետական կարգավորման կառուցակարգերի արդյունավետության մակարդակի բարձրացման նպատակով առաջարկում ենք.

• ընդլայնել աշխատանքային գործունեություն իրականացնելու նպատակով ԵԱՏՄ անդամ պետության քաղաքացիների կողմից այլ անդամ պետության տարածք մուտք գործելու դեպքում տվյալ երկրում առանց գրանցման (հաշվառման) մնալու 30-օրյա ժամկետը՝ այն սահմանելով մինչև 90 օր՝ հաշվի առնելով ներկայում սահմանված ժամկետում քաղաքացիների կողմից ժամանման երկրի աշխատանքի ներքին շուկայի վերաբերյալ հստակ պատկերացում կազմելու և մասնագիտական որակավորմանը համապատասխան աշխատանք գտնելու դժվարությունները,

• հաշվի առնելով ԵԱՏՄ շրջանակներում աշխատանքային էմիգրացիայի առավելապես միակողմանի (դեպի Ռուսաստան) բնույթը՝ ինչը պայմանավորված է կառույցի անդամ երկրների տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակներով՝ ստեղծել համակողմանի միգրացիոն գործընթացների զարգացմանն ուղղված գործուն կառուցակարգեր, որոնք կարող են իրենց հերթին նպաստել այդ երկրների տնտեսական զարգացմանը,

• ներդաշնակեցնել երրորդ երկրներից դեպի ԵԱՏՄ տարածք աշխատանքային միգրանտների ներգրավմանն առնչվող ԵԱՏՄ անդամ բոլոր երկրների օրենսդրությունը՝ սահմանելով միասնական մոտեցումներ և սկզբունքներ,

• ստեղծել բարձրորակ աշխատուժի հավասարակշռված միգրացիայի ապահովման արդյունավետ կառուցակարգեր՝ ԵԱՏՄ անդամ երկրներից «ուղեղների» արտահոսքի կանխարգելման և փոխհատուցման նպատակով,

• արագացնել ԵԱՏՄ-ում միասնական կենսաթոշակային ապահովման համակարգի ձևավորմանն ու ներդրման գործընթացները,

• ուժեղացնել ԵԱՏՄ անդամ երկրների համատեղ ջանքերը ծայրահեղականության և ահաբեկչության դեմ պայքարի գործում, որի անհրաժեշտությունն ավելի է մեծանում աշխատուժի միջպետային միգրացիոն գործընթացների խորացմանը զուգահեռ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՂՆԵՐ

1. «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» պայմանագիր // <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=120371> (մուտք՝ 23.10.2018 թ.):
2. **Кузьмина Е.**, Зечем нужен рынок труда в ЕАЭС? // http://www.spbredcross.org/images/pr_grant/EAES.pdf (մուտք՝ 04.11.2018 թ.)
3. **Алексеевкова Е.**, ЕАЭС к 2025 г.: приоритеты и ожидания государств-членов. Перспективы развития проекта ЕАЭС к 2025 году. Рабочая тетрадь. Спецвыпуск. 2017; Российский совет по международным делам (РСМД). 2017, М.: НП РСМД, 92 с.
4. Положение о Консультативном комитете по вопросам социального обеспечения, соблюдения пенсионных прав, оказания медицинской помощи и профессиональной деятельности трудящихся государств – членов Евразийского экономического союза // http://www.eurasiancommission.org/ru/act/finpol/migration/social_security/Pages/pol.aspx (մուտք՝ 20.10.2018 թ.)
5. Положение о Консультативном комитете по миграционной политике // <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/finpol/migration/tm/Pages/pol.aspx> (մուտք՝ 20.10.2018 թ.)
6. Трудовая миграция и социальное обеспечение трудящихся в Евразийском экономическом союзе. 2016, М.: Евразийская экономическая комиссия, 120 с.
7. «Երրորդ պետություններից անօրինական աշխատանքային մգրացիայի հակազդեցության ոլորտում համազործակցության մասին» համաձայնագիր // <https://www.arlis.am/> (մուտք՝ 02.05.2019 թ.):
8. Концепция государственной миграционной политики Российской Федерации на период до 2025 года // <https://legalacts.ru/doc/kontseptsija-gosudarstvennoi-migratsionnoi-politiki-rossiiskoi-federatsii-na/> (մուտք՝ 02.05.2019 թ.)
9. **Рубинская Э.Д.**, Международное миграционное сотрудничество в противодействии нелегальной миграции: анализ практики и система мер. Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС. 2016. № 1, с. 278.
10. **Рязанцев С.В., Тер-Акопов А.А., Письменная Е.Е., Храмова М.Н.**, Сценарии развития миграционной ситуации в ЕАЭС в условиях усиления экономической интеграции. 2017, Аналитический вестник № 19 (676), 89 с.

МЕХАНИЗМЫ НАДНАЦИОНАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МИГРАЦИИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В ЕВРАЗИЙСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОЮЗЕ

МИСАК АВАГЯН¹

¹Европейский университет

После приобретения независимости большая часть потоков внешней миграции Армении принадлежит России. Учитывая тот факт, что Россия является членом Евразийского экономического союза (ЕАЭС), важно оценить эффективность регулирования механизмов международной миграции рабочей силы в этой группировке. В статье представлены основные направления экономической интеграции ЕАЭС в области трудовой миграции, основные особенности наднационального урегулирования свободного передвижения граждан государств-членов союза и членов их семей на территории ЕАЭС, условия привлечения трудовых иммигрантов, возможности, предоставляемые единым рынком в ЕАЭС в области регулирования миграции рабочей силы.

Ключевые слова: миграционная политика, интеграционный процесс, движение населения, разрешение на работу, патент, мигрант, социальное обеспечение, деловая миграция.

MECHANISMS OF SUPRANATIONAL REGULATION OF THE LABOR FORCE MIGRATION IN THE EURASIAN ECONOMIC UNION

MISAK AVAGYAN¹

¹ European University

After independence, most of the external migration flows of Armenia belong to Russia. Taking into consideration that Russia is a member of the Eurasian Economic Union (EAEU), it is important to assess the effectiveness of regulating the mechanisms of international migration of labor force in this group. The article presents the main directions of economic integration of the EAEU in the field of labor migration, the main features of a supranational regulation of free movement of citizens of the union member states and their family members on the territory of the EAEU, conditions for attracting labor immigrants, opportunities provided by a common market in the EAEU in the field of regulating labor force migration.

Keywords: migration policy, integration process, population movement, work permit, patent, migrant, social guarantee, business migration.

Ներկայացվել է խմբագրություն 15.01.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 16.05.2019

UDC 338.48

DEFINING TOURISM DEVELOPMENT STRATEGY IN ARMENIA BASED ON INTERNAL AND EXTERNAL FACTOR EVALUATION ANALYSIS (SWOT) OF THE SECTOR

GAYANE TOVMASYAN¹

¹ *Public Administration Academy of the Republic of Armenia*

There are many types of tourism, which offer extraordinary possibilities for development in Armenia. To understand the main obstacles for tourism promotion, we applied internal and external factor evaluation analysis using a strategic planning tool commonly known as SWOT. Based on our analysis and scoring, we created a Space and Strategy matrix. Armenia with its score is in the aggressive quadrant. The best strategy is “grow and build” which means intensive and aggressive steps by focusing on market penetration, market development, and product development.

Keywords: tourism, IFE, EFE, SWOT, strategy.

INTRODUCTION

In the very fast developing world, it is remarkably significant to implement good strategy for tourism development and to offer superior market of services, for which a comprehensive analysis of internal and external environments is essential.

In Armenia, tourism is announced as the main sector of the economy. In recent years, the number of tourists visiting Armenia steadily increased. In 2018, 1,651,782 tourists visited Armenia (10,5% growth compared to the previous year) [1, p. 135]. The direct contribution of Travel & Tourism to GDP in Armenia in 2017 was AMD 231.7bn (USD 477.7mn), 4.4% of total GDP in 2017. The total contribution of Travel & Tourism to GDP was AMD 834.1bn (USD 1,719.7mn), 15.7% of Armenia's GDP in 2017. In 2017 Travel & Tourism directly supported 44,500 jobs (3.9% of total employment). Based on Armenia's existing touristic assets, the following types of tourism present development opportunities in Armenia: religious, historical-cultural, wellness, gastronomic, agri- and eco-, scientific and educational, adventure tourism, etc. [2, p. 1].

LITERATURE REVIEW

In the 21th century, sectoral development environments experience precipitous change. In the case of the hospitality sector, the analysis of development factors is vital for processing the best strategy for tourism.

Strategic planning is designed to identify long-term interests and the means to achieving them [3]. Strengths, weaknesses, opportunities and threats (SWOT) is one of the qualitative and quantitative methods of strategic planning. This method was first introduced in 1960's by Albert Humphrey during his research project at Stanford University using data from 500

companies [4]; [5]. The SWOT method provides a systematic analysis instrument for identifying internal and external factors and selecting the best fit strategy establishing the best concordance between the factors [6]. The combination of external and internal factors leads to four categories: external positive – opportunities; external negative – threats; internal positive – strengths; and internal negative – weaknesses [7]. Strengths are the most important resources, skills, which improve the competitive position (unique tourism resources, well-developed tourism infrastructure, highly qualified human resources, good tourism marketing, etc). Weaknesses are factors that hinder development (deficient financial resources in tourism, depraved infrastructures, flawed marketing, etc.). Opportunities are circumstances, which may be used to achieve success (positive changes in tourism legislation, statistical recording, growth in demand, increase of tourists' income, etc.). Threats are barriers, which hinder development and the achievement of objectives (aggressive competition, economic crisis, changes in the rates of currencies, terrorism, etc.).

METHODOLOGY

The main objective of the research is to do an internal and external factor evaluation analysis (SWOT) of tourism development in Armenia.

The methodology of SWOT analysis we use is the following:

✓ After listing the key internal and external factors as strengths and weaknesses, opportunities and threats, we give each factor a weight that ranges from 0.0 (not important) to 1.0 (very important). The sum of all weights assigned to the factors must equal 1.0.

✓ Then we assign a rating between 1 and 4 to each key internal and external factor (rating =1 means that the factor is fragile and rating =4 means that the factor is robust);

✓ By multiplying each factor's weight by its rating, we determine a weighted score.

✓ After we sum the weighted scores for each variable to determine the total weighted score, the highest possible total weighted score is 4.0 and the lowest possible total weighted score is 1.0. The average total weighted score is 2.5 (methodology by David, 2011) [8, pp. 60-191].

RESULTS AND FINDINGS

At the first stage of our analysis we investigated the internal environment of tourism by dividing the main factors into strengths and weaknesses. 14 strengths and 13 weaknesses were examined, which have been rated from 1 to 4, and weighted from 0 to 1 (see **Table 1**).

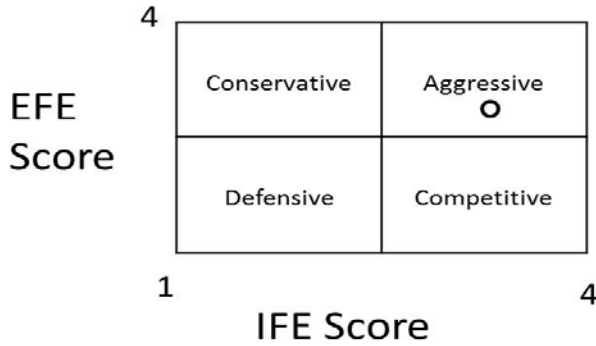
The total weighted score of strengths and weaknesses is **1.758+1.375=3.133**

$$\text{IFE} = 3.133$$

Subsequently, the factors of external environment were investigated by dividing them into opportunities (9) and threats (4), which were rated from 1 to 4 and weighted from 0 to 1 (see **Table 2**).

The total weighted score of opportunities and threats is $2+0.593=2.593$
EFE = 2.593

As we see, the EFE and IFE are above average 2.5. Figure 1 shows the IE matrix and the best strategy based on our weighted scores. Our score is in the aggressive quadrant (see **Figure 1**).

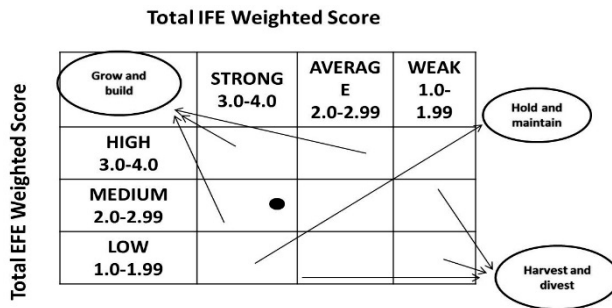

Source: Based on the research results of the author.

Figure 1. IE strategy space matrix

Aggressive quadrant of the SPACE Matrix is an excellent position to use its internal strengths to take advantage of external opportunities, overcome internal weaknesses and avoid external threats.

Placing our scores in **Figure 2**, we obtain the optimum strategic steps.

Source: Based on the research results of the author

Figure 2. The Internal-External Matrix

Table 1

Internal factor evaluation (weighted scores)

N	Factors of internal environment	Weight	Rating	Weighted score
Strengths				
1.	Religious tourism (Armenia as the first Christian Nation)	0.039	4	0.156
2.	Rich historical and cultural heritage	0.039	4	0.156
3.	Existence of all resort resources in all 10 resort zones	0.031	4	0.125
4.	Armenia was a resort region during the Soviet years	0.031	3	0.094
5.	Many hot springs in Armenia similar to high international standards	0.039	3	0.117
6.	Great number of hotel, food and beverage facilities	0.039	3	0.117
7.	Agri- and eco- touristic assets	0.039	4	0.156
8.	Gastronomy tourism assets	0.039	4	0.156
9.	Sport and adventure tourism assets	0.039	3	0.117
10.	Yerevan is 2800 years old (Urban tourism in Yerevan and other cities)	0.039	3	0.117
11.	Armenian wine and brandy, lavash and apricot are well known in the world	0.031	3	0.094
12.	Armenian well developed diaspora	0.039	4	0.156
13.	Great number of tourism agencies	0.039	3	0.117
14.	Assortment of inbound and domestic tours	0.039	2	0.078
Total		0.523		1.758

N	Factors of internal environment	Weight	Rating	Weighted score
Weaknesses				
1.	Low number of qualified hotels	0.039	2	0.078
2.	High prices of air transport	0.039	3	0.117
3.	Low number of direct flights	0.031	3	0.094
4.	Low usage of rail transport	0.031	2	0.063
5.	Armenia does not have access to a seashore	0.031	2	0.063
6.	Low level of tourism competitiveness of the country	0.039	3	0.117
7.	Low level of effectiveness of tourism marketing and branding	0.039	4	0.156
8.	Not complete legislation for the sector	0.039	3	0.117
9.	Not complete statistical recording for the sector	0.039	3	0.117
10.	Not fully developed infrastructures	0.039	4	0.156
11.	Low level of current situation and conservation of the environment and natural resources	0.039	3	0.117
12.	Low level of staff training and a lack of skilled labor	0.039	3	0.117
13.	Low number of incoming tourists who stay in hotels	0.031	2	0.063
Total		0.477		1.375

Source: Based on the research results of the author.

Table 2

External factor evaluation (weighted scores)

N	Factors of external environment	Weight	Rating	Weighted score
Opportunities				
1.	Implementation of marketing performance in and out of the country and as a result the possibility of increasing the number of tourists	0.085	4	0.339
2.	The possibility of developing tourism infrastructures	0.085	3	0.254
3.	Improvement of legislation for the sector	0.085	2	0.169
4.	Improvement of statistical recording for the sector	0.085	2	0.169
5.	Improvement of price and quality indicators of tourism services	0.085	3	0.254
6.	The possibility of reconstruction of roads in case of investments	0.085	3	0.254
7.	In case of Armenia's possible involvement in the new Silk Road, Armenia will be a bridge between the West and the East, which will contribute to the increase of tourist flows	0.068	2	0.136
8.	Application of Tourist Satisfaction Index	0.085	3	0.254
9.	Formation of a regional tourism package with neighbors Georgia and Iran	0.085	2	0.169
Total		0.746		2.000
Threats				
1.	Low income level of the population	0.085	3	0.254
2.	The possibility of conflict with neighboring countries influencing the number of incoming tourists	0.051	2	0.102
3.	Going abroad for vacation because of high prices of hotel facilities and the absence of a coastline	0.068	2	0.136
4.	The possibility of underdeveloped tourism infrastructures on the number of incoming tourists	0.051	2	0.102
Total		0.254		0.593

Source: Based on the research results of the author.

The Grow and build strategy signifies intensive and aggressive tactical strategies. This means focusing on market penetration, market development, and product development. It supposes to expand aggressively by capitalizing on strengths. Thus, the best steps for tourism in Armenia is to develop effective tourism products and make every effort to penetrate into new markets.

We also present our results in another score:

$$\frac{\text{(Strengths + Opportunities)}}{\text{(Weaknesses + Threats)}} = \frac{3.758}{1.968} \approx 1.91$$

This score signifies that sectoral Strengths and Opportunities are about 1.91 times larger than Weaknesses and Threats, which means that tourism in Armenia may be further developed by using Strengths and Opportunities to overcome the Weaknesses and Threats.

Table 3

SWOT Matrix for Tourism Development in Armenia

Weaknesses/Threats	Opportunities/Strengths
Current tourism marketing	Rich cultural and historic assets. First Christian Nation in the world. Oldest Christian art and architecture. Yerevan city is 30 years older than Rome.
Market limitations	Open new markets. Penetrate new markets through tour packages.
Legislative Impediments	New legislation protecting tourism and the natural environment
Statistical information	Quantitative data availability for future research and evaluation
Transportation infrastructure	Direct and timely flights. Improved signage and touristic information infrastructures. Deliver quality for a good price.
Human capital	Collaborate with universities to improve human capital in hospitality and general tourism sectors.
Territorial conflicts	Strengthen regional alliances with Georgia and Iran to improve regional tourism. Seek Armenian diaspora's help.

CONCLUSION

Internal and external factor evaluation through SWOT analysis is an effective method to identify the factors that enable or hinder development not only for organizations, but also for different sectors of the economy.

Based on our SWOT analysis, we examined the main strengths and weaknesses of the tourism sector in Armenia. We, also, charted the opportunities and threats for the further development of the sector. Based on our analysis, we offer few concluding suggestions.

The analysis reveals that sectoral marketing performance is less than efficient. We therefore conclude that it is necessary to increase the saturation of Armenia's marketing activities in order to promote Armenia's focused touristic assets and products in international markets to attract a larger number of tourists. Also, Armenia's tourism assets and products must be positioned in new and developing markets, thus accomplishing an aggressive penetration strategy to grow and build.

Our analysis also highlights a current challenge connected to air transportation, and ground tourism service infrastructures. Increasing the number of direct flights will enable the promotion of the entire sector. The price and quality indicators of touristic sectoral services will improve the overall development of the sector.

Legislation and quantitative statistical analysis of the sector needs improvement. Statistical data on the sector remains modest, which does not enable to explore challenges and opportunities. From a legislative perspective, increasing the level of conservation, and environmental stewardship to preserve natural resources remain crucial for touristic circulation.

Finding skilled labor in hospitality is also a challenge for Armenia. The private and public sectors must collaborate with universities to improve sectoral human capital in Armenia. This will track international best practices for the sector.

Finally, our analysis shows that Armenia, with its main intrinsic assets is positioned to develop many types of tourism. It is crucial to process and implement strategic development programs for the sector in order to grow and build on already existing structures. A collaborative and comprehensive approach will yield the desired results.

REFERENCES

1. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2018թ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ՝ 135 Առցանց՝ https://www.armstat.am/file/article/sv_12_18a_421.pdf, (Վերջին մուտքը՝ 05.02.2019):
2. Travel & Tourism Economic Impact Armenia, 2018, p. 1, World Travel and Tourism Council.
3. **Krajewski L. J., & Ritzman, L. P.**, (1996). Operations management strategy and analysis (4th ed.). Massachusetts: Addison-Wesley Publishing, pp. 878.
4. **Arslan O. and Er, I.D.** (2008) SWOT Analysis for Safer Carriage of Bulk Liquid Chemicals in Tankers. Journal of Hazardous Materials, 154, 901-913.
5. **Saaty R.W.**, (1987) The Analytic Hierarchy Process and SWOT Analysis What It Is and How It Is Used. Mathematical Modeling, 9, 161-178.
6. **Harrison J. and John K.**, (2007) Strategic Management. 4th Edition, Heyat Publications, Iran, pp. 196.
7. **Gierszewska G., Romanowska M.**, 2002, Analiza strategiczna przedsiębiorstwa, PWE, Warszawa, pp. 240.
8. **David Fred R.**, (2011). Strategic Management: Concepts (13th ed.). Prentice Hall, New Jersey, p. 191. pp. 60-191, URL: <http://irresearchers.ir/upload/docs/StrategicManagementDavid.pdf> (Accessed 10.01.2019)

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԶՔՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՈՒՋՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՈԼՈՐՏԻ ՆԵՐՔԻՆ
ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ (SWOT)
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ

ԳԱՅԱՆԵ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ¹

¹ Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա

Հայաստանում զբոսաշրջության շատ տեսակներ ունեն զարգացման մեծ ներուժ: Զբոսաշրջության զարգացման հիմնական խոչընդոտները պարզելու համար իրականացրել ենք ներքին և արտաքին գործոնների վերլուծություն (SWOT): Ստացված կշռային միավորի հիման վրա ձևավորվել է IE Space և ռազմավարության մատրիցաները: Հայաստանի ցուցանիշն ագրեսիվ վանդակում է: Լավագույն ռազմավարությունն է՝ աճել և կառուցել, ինչը նշանակում է ինտենսիվ և ագրեսիվ քայլեր՝ շուկաներ ներթափանցման, շուկայի և արտադրանքի զարգացման համար:

Բանալի բառեր: զբոսաշրջություն, արտաքին գործոնների գնահատում, ներքին գործոնների գնահատում, SWOT, ռազմավարություն:

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В АРМЕНИИ НА
ОСНОВЕ АНАЛИЗА ОЦЕНКИ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ
ФАКТОРОВ (SWOT) СФЕРЫ

ГАЯНЕ ТОВМАСЯН¹

¹ Академия государственного управления Республики Армения

Есть много видов туризма, которые имеют высокий потенциал развития в Армении. Чтобы выяснить основные препятствия для продвижения туризма, мы применили анализ оценки внутренних и внешних факторов (SWOT). На основе взвешенного балла были сформированы IE Space и матрица стратегий. Армения со своим баллом находится в агрессивном секторе. Лучшая стратегия - расти и строить, что означает интенсивные и агрессивные шаги, направленные на проникновение на рынок, развитие рынка и разработку продукта.

Ключевые слова: туризм, оценка внешних факторов, оценка внутренних факторов, SWOT, стратегия.

Ներկայացվել է խմբագրություն 07.02.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 22.05.2019

ՀՏԴ 005.93:658.5

**ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԼՈԳՈՍՏԻԿԱԿԱՆ
ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

**ԼԻԴԱ ԱՐԱՋԱՆՅԱՆ¹, ԳՐԻԳՈՐԻ ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ¹, ԱՐՏԱԿ ԱՐԱՋԱՆՅԱՆ¹,
ԼԵՎԻԿ ԱՐԱՋԱՆՅԱՆ¹**

¹ Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարան

Դիտարկվում են ՀՀ արդյունաբերության ոլորտում լոգիստիկայի սկզբունքների կիրառման անհրաժեշտությունը և նպատակահարմարությունը: Ներկայացված են արդյունաբերական լոգիստիկայի կառուցվածքների և կազմակերպական ձևերի բնութագրերը: Հիմնավորվել է լոգիստիկական համակարգի վերակազմակերպման ռեինժեներինգի մեթոդի կիրառման նպատակահարմարությունը և իրականացման ընթացակարգը:

Բանալի բառեր. լոգիստիկա, կառավարում, արդյունաբերական կազմակերպություն, տնտեսական հոսք, ռեինժեներինգ:

Հայաստանի ներկա տնտեսական իրավիճակի բարելավումը պահանջում է արդյունաբերական արտադրության կայունության ապահովման նոր, առավել արդյունավետ և ճկուն գործիքների կիրառում: Տնտեսական կապերի խզումը, վճարունակ պահանջարկի նվազումը, արտադրության տեխնիկական և տեխնոլոգիական առումներով հետ մնալը, անբավարար ֆինանսական միջոցներն այն խնդիրներն են, որոնք ներկայում բնութագրում են Հայաստանի արդյունաբերությունը: Դրանցով թելադրվում է արդյունաբերական արտադրության կայունության ապահովման նոր, արդյունավետ մոտեցումների գիտական մշակման անհրաժեշտությունը: Այդպիսի մոտեցման արդյունք կարող է լինել Հայաստանի տնտեսական պայմաններին համապատասխան լոգիստիկայի գործիքակազմի ձևավորումը:

Ներկայում լոգիստիկական մոտեցումները, բնութագրվելով նյութական, ֆինանսական, տեղեկատվական և այլ հոսքերի կառավարման կառուցակարգի ու կառուցվածքի մշակմամբ, ներթափանցում են տնտեսական կայունության ընթացակարգերը՝ իրականացնելով կառավարման ընթացիկ և ռազմավարական գործընթացներ: Լոգիստիկական մոտեցումները, ներազդելով արտադրական, տնտեսական, իրացման, կառավարչական գործընթացների վրա, նպաստում են մատակարարման, արտադրության և վաճառքի փոխգործակցության արդյունավետության

բարձրացմանը, ինչը հնարավորություններ է ստեղծում որակապես փոխելու կազմակերպությունների և դրանցում տեղի ունեցող գործընթացների կարգավորման նկատմամբ հայացքները, որոնք էլ նպաստելու շուկայական պայմաններին կազմակերպությունների արդյունավետ հարմարեցմանը:

Հայաստանի Հանրապետության նման փոքր, ծովային սահմաններից զուրկ և պատմաաշխարհագրական յուրահատուկ դիրք ունեցող երկրում արդյունաբերության զարգացման համար լոգիստիկան ունի կենսական կարևոր նշանակություն:

Հայաստանը, 2015թ. դառնալով ԵՎրասիական տնտեսական միավորման անդամ, զգալիորեն վատացրել է իր դիրքերը: Լոգիստիկայի արդյունավետության չափանիշի (LPI) 2007-2016թթ. ուսումնասիրության արդյունքում Եվրասիական տնտեսական միության երկրներից ամենացածր արդյունավետությունն ունեն Հայաստանը (141-րդ տեղ) և Ղրղզստանը (146-րդ տեղ): Մաքսային և սահմանային ձևակերպումների արդյունավետության ցուցանիշով Հայաստանը 2016 թ. 2,07 վարկանիշով 2014 թ. 75-րդ տեղից (վարկանիշը՝ 2,63) իջել է 135-րդ տեղը, առևտրային և տրանսպորտային ենթակառուցվածքների որակի ցուցանիշով 107-րդ տեղից իջել է 144-րդ տեղը, իսկ լոգիստիկական ծառայությունների որակի ցուցանիշով՝ 79-րդ տեղից 147-րդ տեղը [1]: Վարկանիշի այդպիսի ցածր մակարդակը կարելի է բացատրել տրանսպորտային ենթակառուցվածքների զարգացման և լոգիստիկական ծառայությունների որակի ցածր մակարդակով, ինչպես նաև անբարենպաստ աշխարհագրական դիրքով, օրինակ, ջրային ուղիների բացակայությամբ:

Արտասահմանյան երկրների հետ սերտ համագործակցության հնարավորություններով պայմանավորված՝ անհրաժեշտություն է առաջանում առավել լրիվ օգտագործել հանրապետության տրանսպորտային-աշխարհագրական դիրքի առավելությունները: Բայց դրա համար անհրաժեշտ է լուծել մի շարք խնդիրներ և, առաջին հերթին, տրանսպորտային գործընթացները համապատասխանեցնել միջազգային ստանդարտների պահանջներին:

Տրանսպորտային ծախսերի կրճատման նպատակով կարևորագույն նախադրյալ կարող է հանդիսանալ միջտարածաշրջանային լոգիստիկական կենտրոնի կազմակերպումը, որի հնարավորություններից կարող են օգտվել նաև այլ երկրներ: Այդպիսի կենտրոնների ստեղծման որոշակի փորձ կա մի շարք երկրներում (Ռուսաստան, Եվրոպական երկրներ, Ճապոնիա): Դրանցում իրականացվում են մարքեթինգային հետազոտություններ և ընդգրկում են բեռնատար կայաններ, տերմինալներ, որոնք փոխգործակցում են տրանսպորտային հանգույցի սահմաններում:

Նշված միջոցառումների արդյունավետ իրականացմանը ՀՀ արդյունաբերության ոլորտում մեծապես կարող է նպաստել արդյունաբերական լոգիստիկայի համակարգի մշակումը և ներդրումը:

Ժամանակակից տնտեսական համակարգում, ուժեղացող մրցակցության պայմաններում, լոգիստիկան դարձել է ռազմավարական հզոր գործոն, որն արդյունաբերական կազմակերպությանը թույլ է տալիս սահմանված առաքելության շրջանակներում իրականացնել իր նպատակները և խնդիրները, ամրապնդել դիրքերը շուկայում՝ առավելագույնս բավարարելով սպառողների պահանջները [2]:

Արդյունաբերական լոգիստիկայի կիրառման նպատակահարմարությունը և արդյունավետությունն արտահայտվում է հետևյալում,

առաջին՝ արդյունաբերական լոգիստիկան ձևավորում է արտադրության սպասարկման գործուն համակարգ, նպաստում է կառավարման կենտրոնացմանը և տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանը,

երկրորդ՝ արդյունաբերական լոգիստիկան նպաստում է ծախսերի իջեցմանը՝ ի հաշիվ նյութական ռեսուրսների պաշարների փոքրացման և ապրանքների մատակարարման ժամանակի կրճատման,

երրորդ՝ արդյունաբերական լոգիստիկայի շրջանակներում ստեղծվում է նյութական, աշխատանքային, ֆինանսական և սպասարկման հոսքերի համալիր կառավարման համակարգ, որն ապահովում է լոգիստիկական գործընթացների առավելագույն արդյունավետություն:

Արդյունաբերական լոգիստիկայի իրականացումն առանձին կազմակերպության շրջանակներում պետք է ունենա միանգամայն հստակ և որոշակի կազմակերպական ձևեր:

Կարելի է առանձնացնել կառավարման հետևյալ հիմնական կազմակերպական կառուցվածքները.

- գործառույթային,
- դիվիզիոնալ,
- ծրագրանպատակային:

Գործառույթային կազմակերպական կառուցվածքը բնորոշ է արդյունաբերական փոքր կազմակերպությունների համար, որոնք արտադրում են համեմատաբար սահմանափակ անվանացանկի արտադրանք, գործում են բավականաչափ կայուն արտաքին պայմաններում: Արդյունաբերական լոգիստիկան այդպիսի կազմակերպությունում կողմնորոշված է ներուժի հոսքի ներհամակարգային կարգավորման ավանդական խնդիրների լուծմանը:

Դիվիզիոնալ կառուցվածքը ձևավորվում է որպես արդյունաբերական կազմակերպության զարգացման արդյունք: Արդյունաբերական լոգիստիկայի տեսանկյունից այն հատկապես արդյունավետ է փոխկապակցված

արտադրական ստորաբաժանումների տարածքային տարակենտրոնացման դեպքում: Այդպիսի կառուցվածքներում լոգիստիկական ստորաբաժանումների առանձնացումը կարող է իրականացվել ըստ ապրանքների տեսակների, սպառողների խմբերի կամ աշխարհագրական շրջանների:

Արդյունաբերական արտադրության կազմակերպման ծրագրանպատակային կառուցվածքն արդյունավետ է ներքին և արտաքին միջավայրի բարձր դինամիկ փոփոխությունների պայմաններում, երբ բավականաչափ անհրաժեշտություն է առաջանում լուծելու տեղական, հատուկ խնդիրներ որոշակի ժամկետներում՝ սահմանված սահմանափակ պաշարներով: Այդպիսի կառուցվածքներն անվանում են հարմարողական և ունեն մի շարք տարատեսակներ՝ նախագծային, խմբային (շտաբային), խառը, մատրիցային: Արդյունաբերական լոգիստիկայի համար սկզբունքային նշանակություն ունի նպատակային ծրագրերի իրականացումը և դրանց հարմարեցումը ներհամակարգային ռեսուրսային հոսքերին: Այդ պատճառով էլ այսպիսի կառուցվածքը նպատակահարմար է ժամանակակից ներքին և արտաքին միջավայրերի բարձր դինամիկ փոփոխությունների պայմաններում:

Տնտեսական կայունության արդյունավետ նախադրյալներից է լոգիստիկական ռեինժեներինգի՝ որպես գործարարության վերակազմակերպման գործընթացների կարևորագույն նորամուծական տարրի իրականացումը: Այս մեթոդի հիմնական նպատակը գործունեության ինտեգրման մակարդակի բարձրացումն է՝ ճյուղային լավագույն արդյունքների ձեռքբերման ուսումնասիրության հիման վրա:

Ռեինժեներինգը կառավարման ժամանակակից համակարգի առավել արդյունավետ նորամուծություններից է: Ներկայում այն արդեն լայնորեն օգտագործվում է տարբեր երկրների տնտեսական համակարգերում՝ դառնալով գործարարության նոր ձևերի և մեթոդների որոնման և կիրառման անհրաժեշտ հիմք[3]:

Ռեինժեներինգն անհրաժեշտ է էական բարելավումների իրականացման դեպքում, ինչն այնքան բնութագրական է այսօրվա հայկական իրականության համար: ՀՀ տնտեսական համակարգում կարելի է առանձնացնել ռեինժեներինգի կիրառման երեք հիմնական իրավիճակներ:

1. Երբ կազմակերպությունը գտնվում է ճգնաժամի մեջ, որն արտահայտվում է բարձր ծախսերով, իսկ սպառողները չեն ընդունում կազմակերպության արտադրանքը: Այդպիսի իրավիճակը բնութագրական է հայկական տնտեսության ավանդական ճյուղերում՝ մեքենաշինության և տեքստիլ արդյունաբերության կազմակերպություններում և այլն: Այստեղ ճգնաժամը խորանում է այնպիսի գործոնների ազդեցությամբ, ինչպիսին են՝ հումքի ավանդական շուկաների կրճատումը, կայուն կառուցվածքների

բացակայությունը, ֆինանսական կառավարման ցածր մակարդակը, իրացման խոչընդոտները և այլն:

2. Երբ կազմակերպության ընթացիկ դրությունը թեև բավարար է, սակայն նրա գործունեության մեջ առաջիկայում կարող են առաջանալ անբարենպաստ իրավիճակներ: Դրանք կարող են կապված լինել մրցունակության թուլացման, եկամտաբերության և պահանջարկի նվազեցման հետ և այլն: Այսպիսի իրավիճակները բնութագրական են հայկական առևտրային և ֆինանսական ընկերություններին, բանկային համակարգին: Կազմակերպություններն արձագանքում են իրադրության բացասական փոփոխություններին՝ քանի դեռ դրանք իրենց համար ճակատագրական բնույթի չեն:

3. Երբ կազմակերպությունը գտնվում է զարգացման փուլում և իրականացնում է բարեհաջող գործունեություն: Այստեղ կազմակերպության հիմնական խնդիրը մոտակա մրցակիցներից ձեռքբազատվելն ու մրցակցային առավելությունների ստեղծումն է: Այսպիսի պայմաններում ռեինժեներինգի կիրառումը գործարարության իրականացման լավագույն տարբերակն է: Շատ կազմակերպություններ համարում են, որ գտել են գործարարության լավագույն մոդելը և անհրաժեշտություն չկա գնալ էական փոփոխությունների: Այդպիսի մոտեցումը ժամանակի ընթացքում բերում է նրան, որ մրցակիցները հասնում և անցնում են իրենց՝ լավագույնս հարմարվելով շուկայական իրավիճակների և պահանջարկի փոփոխություններին: Այդ պատճառով էլ ռեինժեներինգը ժամանակակից պայմաններում կազմակերպությունների շուկայում գոյատևման կարևոր միջոց է:

Լոգիստիկական ռեինժեներինգի կիրառումը պահանջում է կազմակերպական վերակառուցումներ, որոնք անցնում են մի քանի փուլերով [3]:

Առաջին՝ նպատակների որոշման փուլում անհրաժեշտ է որոշել վերակառուցման ենթակա գործունեության ձևերն ու գործառույթները և սահմանել հնարավոր բարելավումների սահմանները:

Երկրորդ՝ վերակառուցման ենթակա լոգիստիկական գործառույթությունների բացահայտման և գնահատման ցուցանիշների մշակման փուլում անհրաժեշտ է կազմել վերակառուցման ենթակա առանձին գործառույթությունների ցանկ՝ ընտրել գնահատման ցուցանիշները:

Երրորդ՝ ներքին վերլուծության և **չորրորդ՝** արտաքին համեմատական վերլուծության փուլերում անհրաժեշտ է իրականացնել ընթացիկ իրավիճակի գնահատում և մրցակիցների առաջավոր փորձի համեմատական վերլուծություն:

Հինգերորդ՝ գնահատման փուլում անհրաժեշտ է գնահատել պլանավորված վերակազմակերպման արդյունքները:

Վեցերորդ՝ ներդրման փուլում իրականացվում է պլանավորված միջոցառումների ներդրումը:

Վերջում պետք է կազմվի համակարգի վերակառուցման մանրամասն ծրագիր, նշվի կատարման ժամկետը և սահմանվի կատարողների պատասխանատվությունը:

Լոգիստիկական ռեինժեներինգի համար չկան տեխնիկական փոփոխությունների իրականացման սահմանափակումներ: Լոգիստիկական գործառույթների և գործառույթունների բազմազանությունը ենթադրում է, որ միշտ հնարավորություններ կգտնվեն դրանց լրացուցիչ բարելավման համար: Իսկ այդպիսի հնարավորություններն անհրաժեշտ է մշտապես բացահայտել և իրացնել:

Այժմ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կատարելագործումը նոր հնարավորություններ է բացում լոգիստիկական համակարգի ինտեգրման խորացման համար: Լոգիստիկական ռեինժեներինգը կիրառելի է դառնում լոգիստիկական համակարգի բոլոր տեսանկյունների համար՝ առանձին գործառույթուններից մինչև ամբողջական համակարգի կառուցումը:

Սակայն գործնականում հայկական տնտեսական իրականության մեջ արդյունաբերական լոգիստիկան դեռևս լիովին պահանջարկված չէ: Անհրաժեշտ է մշակել նյութական արտադրության կառավարման ոլորտում լոգիստիկական գործիքակազմի կիրառման հստակ ալգորիթմ, լոգիստիկայի կազմակերպման տեսական և մեթոդական դրույթների ներդրման գործնական ձևեր: Միաժամանակ արդյունաբերական կազմակերպության տնտեսական հոսքերի արդյունավետ կառավարումը հնարավոր չէ առանց կառավարչական գործընթացի համապատասխան տեխնիկական և տեղեկատվական ապահովման, առանց արդյունաբերական լոգիստիկայի անհրաժեշտ կադրային ներուժի ստեղծման:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. **Чибухчян С.**, Состояние и перспективы развития логистики в странах ЕАЭС: Итоги двух лет. ЛОГИСТИКА. Специализированный научно-практический журнал.: Издатель: Агентство Маркет Гайд, 2017, №11.- С. 23.

2. **Аникин Б.А. и др.**, Логистика.-М.; Проспект, 2015.- 408 с.

3. **Доналд Дж. Бауэрсокс, Дейвид Дж. Клосс**, Логистика: интегрированная цепь поставок. 2-е изд. /Пер. с англ./.- М.: издательство Олимп-Бизнес, 2017.- 640 с.

ЛОГИСТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ В ПРОМЫШЛЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

ЛИДА АГАДЖАНЯН¹, ГРИГОРИЙ БАГРАМЯН¹, АРТАК АГАДЖАНЯН¹,
ЛЕВИК АГАДЖАНЯН¹

¹ Армянский национальный политехнический университет

Рассматриваются необходимость и целесообразность применения принципов логистики в области промышленности Республики Армения. Представлены характеристики структур и организационных форм промышленной логистики. Обоснована целесообразность и алгоритм реализации применения метода реинжиниринга реорганизации логистической системы.

Ключевые слова: логистика, аспект, управление, промышленная организация, экономический поток, реинжиниринг.

LOGISTIC APPROACHES OF ECONOMIC STABILITY IN INDUSTRIAL ORGANIZATIONS

LIDA AGHAJANYAN¹, GRIGORI BAGHRAMYAN¹, ARTAK AGHAJANYAN¹,
LEVIK AGHAJANYAN¹

¹ National Polytechnic University of Armenia

The necessity and expediency of logistics principles application in the industry of the Republic of Armenia are being considered. The characteristics of industrial logistics structures and organizational forms are presented. The expediency of the use and the implementation procedure of the reengineering method of the reorganization of logistics system has been substantiated.

Keywords: logistics, aspect, management, industrial organization, economics flow, reengineering.

Ներկայացվել է խմբագրություն 15.02.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 18.05.2019

ՀՏԴ 338 (479.25)

**ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ
ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

ԱՇՈՏ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ¹, ԱՇՈՏ ԶԱԼԻՆՅԱՆ²

¹ Երևանի պետական համալսարան

² Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա

Տնտեսական առաջընթացի ապահովման հիմնական աղբյուրներից կարևորներն են իրավական համակարգը, մրցակցային շուկաների առկայությունը և, իհարկե, պետական կարգավորման սահմանները կամ, ինչպես ընդունված է ասել, կարգավորման քաղաքականությունը: Տնտեսության պետական կարգավորման համակարգի ձևավորումը պետք է պատասխանի տնտեսության վրա պետության ներգործման աստիճանի, այդպիսի ներգործման բնագավառների և ուղղվածության, ինչպես նաև տնտեսության վրա պետական ներգործության բնույթի (ներառյալ՝ գործիքակազմի) մասին հարցերին:

Դիտարկելով ժամանակակից աշխարհում կիրառվող տնտեսության պետական կարգավորման համակարգերն ու դրանց էությունը՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ տնտեսության դիրիժիստական կարգավորման համակարգն առավել ընդունելի է ՀՀ ներկայիս տնտեսության համար:

Բանալի բառեր. տնտեսության պետական կարգավորում, կարգավորման համակարգ, մասնավոր նախաձեռնություն, դիրիժիստական կարգավորում, կարգավորման գործիքակազմ:

Տնտեսության պետական կարգավորման անհրաժեշտությունը

Տնտեսական առաջընթացի ապահովման հիմնական աղբյուրների շարքում ազատական տնտեսագիտական դպրոցի կողմնակիցներն առանձնացնում են՝ (1) իրավական համակարգը, որը համարվում է տնտեսական առաջընթացի հիմքը (պաշտպանելով մասնավոր սեփականության իրավունքը և հարկադրելով պայմանագրերի անվերապահորեն կատարումը), (2) մրցակցային շուկաների առկայությունը, որոնք նպաստում են պաշարների արդյունավետ օգտագործմանը և մշտական խթաններ են ապահովում նորարարական առաջընթացի համար, ինչպես նաև (3) պետական կարգավորման սահմանները կամ կարգավորման քաղաքականությունը [1]:

Դիտարկելով տնտեսության պետական կարգավորման էությունը՝ նախ պետք է նշել, որ պետությունը սահմանում է տնտեսության ինստիտուցիոնալ միջավայրի անբաժան մասը կազմող որոշակի կանոններ (օրենքներ), որոնք հասարակության մեջ գոյություն ունեցող, սակայն

չգրված (չամրագրված) սկզբունքների (կանոնների) հետ մեկտեղ, հանդիսանում են հանրային վարքագծի կառավարման միջոցները: Սակայն պետությունը, այդ կանոնների պահպանման ու իրագործման գործառույթի հետ մեկտեղ, հանդես է գալիս որպես երկրում տնտեսական միջավայրը ձևավորող հիմնական մասնակից:

Պետության առջև կանգնած սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական հիմնախնդիրների բարդությունից և դժվարությունից՝ առանձին ժամանակահատվածներում փոփոխվում են պետության գործառույթներն ու դրանց ուղղվածությունը, որոնք էլ այս կամ այն ժամանակահատվածում առանձնահատուկ են դարձնում պետության գործառույթները և կիրառվող գործիքակազմը: Այսպես, ՀՀ կառավարության 2019-2023 թվականների ծրագրում խնդիր դրվեց հանրապետությունում իրականացնել տնտեսական հեղափոխություն [2], ինչը պայմանավորված էր այն առանձնահատուկ հիմնախնդիրների լուծմամբ, որոնք կարևորվում են ներկա ժամանակահատվածի համար: Դրանք են՝ արտաքին և ներքին անվտանգության ապահովումը, պայքարը կոռուպցիայի դեմ, ազատ, արժանապատիվ և երջանիկ քաղաքացու վարքագծի ձևավորումը, տնտեսության շարունակական զարգացումը, ներառյալ՝ տնտեսական մրցակցության ապահովումը, պայքարը մենաշնորհների ու ստվերի դեմ, պետական եկամուտների ավելացումը, տնտեսական զարգացման սոցիալական էֆեկտի ապահովումը, զբաղվածության աճը, աղքատության հաղթահարումը, ինչպես նաև տնտեսական զարգացման առաջնահերթությունների նախանշումը [3]:

Տնտեսության պետական կարգավորման անհրաժեշտությունը հատկապես արդիական դարձավ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքները հաղթահարելու գործում, ինչը ենթադրում է տնտեսական պատշաճ աճ ապահովելու համար պետական միջամտության անխուսափելիությունը: Ըստ որում՝ այդպիսի միջամտության աստիճանը պայմանավորված է, առաջին հերթին, տնտեսության պարբերաշրջանային զարգացման հետ, և հատկապես փուլային զարգացման այնպիսի դեպքերում, երբ տնտեսական աճի տեմպերը դանդաղում են, ինչն էլ վտանգում է թե՛ զարգացող, և թե՛ զարգացած երկրների սոցիալ-տնտեսական առաջընթացը: Այլ կերպ ասած, պետության տնտեսական միջամտությունը դառնում է տնտեսական աճի խթանման կարևոր միջոց և համապատասխան կառուցակարգերի ու գործիքակազմերի ընտրության և կիրառման գործընթաց: Այսպես, 1990-2000 թվականներին ՀՆԱ-ի միջին տարեկան հավելածն աշխարհում կազմել է 2.9 %, 2000-2017-ին՝ 2.8 %, իսկ առանձին երկրներում նույն ժամանակահատվածների համար

ՀՆԱ-ի հավելածի ցուցանիշների խզումը եղել է էական. ԱՄՆ-ում՝ համապատասխանաբար՝ 3.6% և 1.7%, Գերմանիայում՝ 1.7% և 1.2%, Ֆրանսիայում՝ 2.0% և 1.1%, Իտալիայում՝ 1.6% և -0.1%, Միացյալ Թագավորությունում՝ 2.7% և 1.5%, Ճապոնիայում՝ 1.2% և 0.7%, Կանադայում՝ 3.0% և 1.9%, Ռուսաստանի Դաշնությունում՝ -4.7% և 3.5%, Վրաստանում՝ -7.1% և 5.6%, Ադրբեջանում՝ -6.3% և 10.2%, Թուրքիայում՝ 3.9% և 5.4%, ԻԻՀ-ում՝ 2.3% և 3.0%, իսկ Հայաստանում՝ -1.9% և 5.8%: Ընդ որում՝ նշված ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ ցածր եկամուտներով երկրներում՝ 2.2% և 5.1%, միջինից ցածր եկամուտներով երկրներում՝ 3.4% և 5.8%, միջինից բարձր եկամուտներով երկրներում՝ 3.1% և 5.8%, իսկ բարձր եկամուտներով երկրներում՝ 2.8% և 1.6% [4]:

Ակներև է, որ ինչպես առանձին երկրներում, այնպես էլ տարածաշրջանային խումբ կազմող երկրների միությունում իրականացվող տնտեսական քաղաքականության գործիքակազմը և ուղղվածությունը եղել են տարբեր [5]:

Հայաստանի Հանրապետության պարագայում պետական կարգավորման ինչպես աստիճանը, այնպես էլ կիրարկվող գործիքակազմը մեծապես պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ տնտեսության մեջ էականորեն փոփոխվել է պետական և մասնավոր հատվածների հարաբերակցությունը: Թերևս այդ պատճառով է նաև, որ ՀՀ Սահմանադրության (փոփոխություններով) մեջ նշված է. «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կարգի հիմքը սոցիալական շուկայական տնտեսությունն է, որը հիմնված է մասնավոր սեփականության, տնտեսական գործունեության ազատության, ազատ տնտեսական մրցակցության վրա և պետական քաղաքականության միջոցով ուղղված է ընդհանուր տնտեսական բարեկեցությանը և սոցիալական արդարությանը»: [6, հոդված 11]: Այլ կերպ ասած, ՀՆԱ-ի կազմում մասնավոր և պետական հատվածների հարաբերակցությունը (80 / 20) ենթադրում է, որ պետություն / մասնավոր հատված հարաբերակցության հաշվի առնելը պայմանավորում է ինչպես պետական կարգավորման հնարավորությունների ընդլայնումը (հատկապես՝ արտապատվիրման (աուֆսորսինգի) կիրառման), այնպես էլ մասնավոր հատվածի ներուժի օգտագործման միջոցով:

Հայտնի է, որ ՀՀ տնտեսության վրա էական ազդեցություն են թողնում ՀՀ բանկերի միջոցով ֆիզիկական անձանց անունով արտերկրներից մուտք եղած փոխանցումները, որոնք տարբեր տարիներին ունեցել են տարբեր մեծություններ: Այսպես, 2004-ին նշված գումարների զուտ ներհոսքը կազմել է 266.2 մլն ԱՄՆ դոլար, 2012թ.-ին՝ 1377.6 մլն ԱՄՆ դոլար, իսկ 2018թ.-ին՝ 597.2 մլն ԱՄՆ դոլար [7]:

Հարևան պետության հետ հակասությունը զգալի ռեսուրսներ են խլում ինչպես Հայաստանի Հանրապետության, այնպես էլ Արցախի Հանրապետության անվտանգությունն ապահովելու համար: Այսպես, 2018-ին ՀՀ պաշտպանության ծախսերը կազմել են 608.9 մլն ԱՄՆ դոլար, որը նախորդ տարվա նույն ցուցանիշի համեմատությամբ ավելի է 37%-ով (այդ ցուցանիշով Հայաստանը մտնում է ռազմական ծախսերի ամենաբարձր աճ ապահոված 10 երկրների ցանկի մեջ) և կազմում է ՀՀ ՀՆԱ-ի 4.8%-ը, իսկ պետական ծախսերի 20.9%-ը [8]:

Պետական կառավարման մարմինները իրենց ամենօրյա աշխատանքներում, այլ գործառույթների շարքում, կատարում են տնտեսական բարեփոխումների օրակարգի ձևավորման և ներդրման, հեռանկարային զարգացման ու ճյուղային տնտեսական քաղաքականությունների մշակման, մյուս երկրների հետ համագործակցության շրջանակի և ծրագրերի կազմման, մակրոտնտեսական և բյուջետային քաղաքականությունների մշակման աշխատանքները, ստեղծում են երկրի տնտեսության զարգացման, պետական և մասնավոր ներդրումային ծրագրերի համար իրավական դաշտը, ինչպես նաև իրականացնում են բազմաթիվ այլ բնույթի գործառույթներ, որոնք միասին վերցրած ներկայանում են որպես տնտեսության պետական կարգավորման գործիքակազմ [9]:

Անվիճելի է, որ տնտեսության զարգացման համար կարևոր է ճիշտ կիրառել պետության կողմից հաստատված կանոնները, քանի որ նույնիսկ դրանց մի մասի ոչ ճիշտ իրագործումը հանգեցնում է տնտեսական ու սոցիալական ճգնաժամերի: Հետևաբար, պետության դերը հասարակության տնտեսական ու սոցիալական զարգացման գործում առանձնահատուկ է և հանգում է այնպիսի խոշորացված նախապայմանների ապահովմանը, ինչպիսիք են՝ օրինականության հիմքերի հաստատումը, քաղաքական հավասարակշռության և մակրոտնտեսական կայունության ապահովում, սոցիալական ապահովության և ենթակառուցվածքային ոլորտներում ներդրումների իրականացումը, բնակչության առանձին խմբերին օժանդակության ցուցաբերումը, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը:

Հասարակության զարգացման որոշակի փուլում պետությունը բախվում է առանձնահատուկ (բացառիկ) խնդիրների հետ, որոնք պայմանավորված են պետական ծառայողների կողմից իրենց գործունեության նպատակների ոչ ճիշտ ընկալմամբ ու սեփական գործառույթների տապալմամբ: Այդպիսի խնդիր, օրինակ, առաջանում է, երբ քաղաքացիների (նրանց խմբերի) հարցադրումները շարունակաբար անտեսվում են, երբ որևէ ազդեցիկ խմբավորում, ելնելով իր հետաքրքրություններից ու հնարավորություններից, սեփական շահերի իրականացման նպատակով ներգործում է կառավարության գործունեության վրա: Մեկ այլ դեպքում,

տնտեսության մի շարք ոլորտներում (կրթության, գիտության, շրջակա միջավայրի պահպանության, առողջապահության և այլ) պետության գործունեության արդյունավետության վերահսկումը դառնում է դժվար իրականացվող և մեծ ջանքեր պահանջող գործառույթ:

Նշված երկու խնդրի գոյությունը հաճախ հասցնում է նրան, որ պետական կառավարման վարչական ապարատի ներկայացուցիչները ստանում են գործունեության լրացուցիչ՝ մեծ մասամբ չարդարացված ազատություն, ինչն էլ, մեղմ ասած, միշտ չէ, որ ծառայեցվում է պետության գործառույթների արդյունավետ իրականացմանը: Այս պատճառով էլ պետության առջև խնդիր է դրված՝ օգտագործել շուկայի «ուժեղ» կողմերը և տնտեսական ներուժը, միաժամանակ զգալի ուշադրություն դարձնելով և ուժեղացնելով ողջ պետական կառավարման համակարգի, այդ համակարգի մեջ մտնող առանձին մարմինների հնարավորությունները:

Վերը շարադրվածից հետևում է, որ պետության առաջնահերթ խնդիրներից մեկը ինստիտուցիոնալ կանոնների և նորմերի մշակումն է, ինչն իրական կդարձնի պետության գործառույթներն իր իրական հնարավորություններին համապատասխանեցնելու խնդրի լուծումը:

Երկրորդ խնդրի լուծումը նպատակ է հետապնդում ամրացնելու պետության ներուժը կանոնների, պայմանագրային հարաբերությունների, ինչպես նաև ներքին և արտաքին մրցակցության ուժեղացման հաշվին: Պետության հնարավորությունները և կառավարման գործառույթները նրա ներուժի հետ համապատասխանեցման ժամանակ պետք է հաշվի առնել ոչ միայն այն, թե ինչ է անում պետությունը, այլ նաև այն, թե ինչպե՛ս է դա անում:

Թեև ազատ շուկան լավ կազմակերպված կառուցակարգ է, որն ընդունակ է լուծել երկրում առաջացող սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրները, սակայն դրանց մի մասի լուծման համար տնտեսական կառուցվածքի իդեալական մոդելը նախատեսում է նաև պետական կարգավորման լծակների օգտագործում, որոնք կատարվում են մի շարք գործառույթների միջոցով: Պետության առաջին գործառույթը հիմքային խնդիրների ճիշտ լուծումն է, առանց որոնց հնարավոր չէ հասարակության բազմակողմանի զարգացումը և կայունությունը: Դրանք այն խնդիրներն են, որոնց լուծմամբ ապահովվում է տնտեսության կայուն զարգացումը և երկրի բնակչության բարեկեցության բարձրացումը:

Տնտեսության վրա պետության ներգործության աստիճանը

Տնտեսության պետական կարգավորման համակարգի ստեղծման գործում տնտեսագիտության «թուլությունը» պայմանավորված է մեթոդաբանական հիմքերի ոչ ամբողջական և լիարժեք մշակվածությամբ: Այդ իսկ

պատճառով նպատակահարմար ենք գտնում որոշակի առմամբ պարզաբանել մեթոդաբանական հիմնահարցերը: Մեր կարծիքով, տնտեսության պետական կարգավորման համակարգի ձևավորման հարցը պարզված կարելի է համարել, եթե որոշված են հետևյալ հարցերը՝

- տնտեսության վրա պետության ներգործման աստիճանը,
- այդպիսի ներգործման բնագավառները և ուղղվածությունը,
- տնտեսության վրա պետական ներգործության բնույթը, ներառյալ՝ գործիքակազմը:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ տնտեսության զարգացման ժամանակակից փուլում կիրառվել ու կիրառվում են պետական կարգավորման մի քանի ձևի համակարգեր, որոնց պայմանական դասակարգումը՝ ըստ տնտեսության վրա պետության ներգործման աստիճանի հետևյալն է.

1. Տնտեսության կենտրոնացված պլանավորման համակարգ

Նման դեպքում պետության ներգործման աստիճանը հասցված է առավելագույնի: Այս համակարգի հիմքում ընկած է սեփականության (հիմնականում՝ արտադրության միջոցների նկատմամբ) պետական ձևը, իսկ համակարգի կառավարման տեսական հիմքը պլանավորման մասին գիտությունն է՝ հիմնված մարքս-լենինյան վերարտադրության ուսմունքի վրա:

Կենտրոնացված պլանավորման համակարգը համատարած կիրառում է ունեցել նախկին ԽՍՀՄ-ում և սոցիալիստական ճամբարի մյուս երկրներում, որոշակիորեն օգտագործվել է սոցիալիստական կողմնորոշում ունեցող երկրներում (Սիրիա, Ալժիր և այլն), ինչպես նաև զարգացած առանձին Եվրոպական պետություններում՝ հիմնականում պետական ոլորտի նկատմամբ՝ ձևափոխված տեսքով:

2. Տնտեսության դիրիժիստական կարգավորման համակարգ

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո (1939-1945թթ. ժամանակաշրջանում), երբ պատերազմից տնտեսապես քայքայված եվրոպական պետությունները ձեռնարկեցին ծավալուն վերականգնողական աշխատանքներ: Խառը (մասնավոր և պետական) սեփականության և շուկայական հարաբերությունների առկայության պայմաններում ամենակոշտ պետական կարգավորման համակարգն է, որտեղ, ըստ էության, շուկայական տնտեսության վրա (ի տարբերություն առաջին համակարգի, որի հիմքում պլանային տնտեսությունն է) պետության ներգործման աստիճանն ամենաբարձրն է:

Դիրիժիստական տնտեսական քաղաքականության ցայտուն օրինակներն են XX դարի 50-60-ական թվականների Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Ճապոնիայի պետական կարգավորման համակարգերը: Ընդ

որում՝ տարբեր երկրներում այդ համակարգերը ունեցել են տարբեր անվանումներ (մենք օգտվել ենք Ֆրանսիայում այդպիսի քաղաքականության անվանումից): Օրինակ՝ Գերմանիայում պետական կոշտ կարգավորման համակարգը կոչվել է «սոցիալական շուկայական տնտեսություն», իսկ Ճապոնիայում՝ «վարչական ղեկավարման համակարգ»:

Դիրիժիստական համակարգի հիմնադրույթները ծնունդ են առել Զ.Մ.Քեյնսի հանրահայտ տեսությունից, որի համաձայն պետությունը պետք է ակտիվորեն մասնակցի մակրոտնտեսական խնդիրների լուծմանը: Նա, մասնավորապես, գրում էր. «Մի քանի այլ առումներով վերը շարադրված տեսությունը, ըստ իր եզրահանգումների, չափավոր պահպանողական է: Թեև այն կարևորում է կենտրոնացված վերահսկողություն ստեղծելու կենսական անհրաժեշտությունը հարցերում այն, որոնք այժմ հիմնականում տրված են մասնավոր նախաձեռնությանը, այնուամենայնիվ, գործունեության շատ լայն ոլորտներ մնացել են անձեռնամխելի: Պետությունը պետք է իր ազդեցությունը ունենա սպառման նկատմամբ հակվածության վրա մասամբ համապատասխան հարկային համակարգի, մասամբ էլ տոկոսի նորման արձանագրելու ճանապարհով: Դեռ ավելին, քիչ հավանական է թվում, որ բանկային քաղաքականության ազդեցությունը տոկոսի նորմայի վրա ինքնին բավարար է ներդրումների օպտիմալ չափ ապահովելու համար: Ուստի, ես պատկերացնում եմ, որ ներդրումների բավականին լայն սոցիալական ուղղվածությունը լրիվ զբաղվածությամբ մոտենալու միակ միջոցը կլինի: Միաժամանակ դա չպետք է բացառի մասնավոր նախաձեռնության հետ պետության կողմից բազմատեսակ փոխզիջումները և համագործակցության եղանակները: Սակայն, բացի այդ, չկան ակնհայտ հիմքեր պետական սոցիալիզմի համակարգի համար, որը կընդգրկեր հասարակության տնտեսական կյանքի մեծ մասը: Արտադրության գործիքների սեփականությունը չէ՛, որ էական է պետության համար: Եթե պետությունը կարողանար որոշել արտադրության գործիքների և դրանք տիրապետողների պարզևատրման հիմնական դրույքաչափերի ավելացման համար նախատեսված պաշարների ընդհանուր ծավալը, ապա դրանով կհասնեինք այն ամենին, ինչ անհրաժեշտ է: Բացի այդ, սոցիալական ուղղվածություն ապահովելու համար անհրաժեշտ միջոցառումները կարելի է ներմուծել աստիճանաբար՝ չխախտելով հասարակության մեջ հաստատված ավանդույթները:» [10, Գլուխ 24]:

3. *Տնտեսության ազատական (լիբերալ) պետական կարգավորման համակարգ*

Այս համակարգը բնորոշվում է տնտեսության վրա պետության ներգործման համեմատաբար ցածր աստիճանով, սակայն բարձր է բաշխման (սոցիալական) բնագավառում պետության դերը: Նշված համակարգը համապատասխանում է լիարժեք շուկայական տնտեսակարգին և սկսած

1970-ական թվականներից արդյունավետ գործում է գրեթե բոլոր եվրոպական պետություններում: Ազատական տնտեսական քաղաքականությունը գիտականորեն սնվում է ժամանակակից «նեոքեյնսիական» տեսական ուղղություններից:

4. *Տնտեսության պահպանողական (կոնսերվատիվ) կարգավորման համակարգ*

Այս համակարգում պետության դերը տնտեսական հարցերի լուծման և կարգավորման գործում հասցված է նվազագույնի՝ պահպանելով ազատ շուկայական հարաբերությունների բնականությունը (այստեղից էլ տնտեսական քաղաքականության անվանումը):

Պահպանողական պետական կարգավորման համակարգը նախատեսում է մասնավոր սեփականության գերիշխումը տնտեսության մեջ և հենվում է այսպես կոչված «պահպանողական բնույթի» տնտեսագիտական տեսությունների վրա: Դրանցից ամենահանրահայտը «մոնետար» տեսությունն է: «Պահպանողական բնույթի» տեսություններից են նաև ռացիոնալ սպասումների, հարմարեցվող սպասումների, առաջարկի, նոր դասական տնտեսագիտության և այլ տեսությունները [11]:

Բերված դասակարգումից կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանի Հանրապետության աշխարհաքաղաքական, սոցիալական և տնտեսական պայմաններին ամենաշատը համապատասխանում է պետական կարգավորման դիրիժիստական համակարգը: Վերջինիս օգտին են վկայում թե՛ անհրաժեշտ և թե՛ բավարար գործոնների առկայությունը:

Անհրաժեշտ գործոններից կարող ենք նշել ազգային շահի՝ ուժեղ պետության հաստատման իրականացումը, դարաբաղյան պատերազմից քայքայված տնտեսությունում վերականգնողական աշխատանքների ծավալումը, պոտենցիալ իրադրությունում տնտեսության ճկունության և դիմակայունության ապահովումը, ինչպես նաև նոր շուկայական հարաբերություններին հնարավորին չափ անցավ անցումը:

Բավարար պայմաններից կարևորներն են՝ հանրապետության տնտեսությունում դեռևս պետական ոլորտի զգալի դիրքը, շուկայական հարաբերությունների անկատարությունն ու ոչ լիարժեքությունը, շուկայական ենթակառուցվածքների թերզարգացվածությունը կամ դրանց մի զգալի մասի սաղմնային վիճակը և տնտեսական բնագավառում իրավական դաշտի ոչ լիարժեք ձևավորումը:

Այս ամենը թելադրում է պետության կողմից տնտեսական հարցերի կարգավորման մեթոդների կիրառման և ներգործության որոշակի գործիքակազմի ներդրում:

Միաժամանակ, դիրիժիստական ձևի պետական կարգավորման համակարգի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այդ ներգործումը կատարվում է գլխավորապես տնտեսության մակրոմակարդակում, հնարա-

վորին քիչ չափով միջամտելով տնտեսակարգի ստորին օղակների կառավարման հարցերին: Սակայն այդպիսի համակարգի գործարկումը չի բացառում պետության միջամտությունը նաև միկրոտնտեսական մակարդակում, հատկապես պետական մենաշնորհի հանդիսացող բնագավառներում և ոլորտներում: Այն, իհարկե, ելնում է նաև ռազմաարդյունաբերության ճյուղի զարգացման, որոշակի ապրանքների ու ծառայությունների մրցունակության ապահովման, արտաքին շուկաների նվաճման և մյուս կարևոր խնդիրների լուծման անհրաժեշտությունից, որոնք նշված են ՀՀ կառավարության գործող ծրագրում:

Կարծում ենք, ՀՀ կառավարության ծրագրում ամրագրված չորս կարևորագույն խնդիրները (դրանք են՝ 1) տնտեսական գործունեության հնարավորությունների ընդլայնումը, 2) պետական կառավարման արդյունավետության բարձրացումը, 3) մարդկային ռեսուրսի զարգացումը և 4) հուսալի ենթակառուցվածքների զարգացումը ու հասանելիության ընդլայնումը) և դրանցում ներառված ենթախնդիրները իրենցից ներկայացնում են մասնավոր նախաձեռնության և պետական կարգավորման միախառնության ձև [2]:

Այսօր, խորացող գլոբալացման այս դարաշրջանում, յուրաքանչյուր երկրի պետական կարգավորման (կառավարման) մոտեցումների ձևը՝ պետական կարգավորման գործընթացը ուղղակիորեն բնութագրում է այդ պետության «կառավարման մշակույթը», բնութագրում է պետական կարգավորման առանձնահատկությունները: «Մեր ապագան մեր բոլորի ճիգերի արդյունքն է. ինչպիսին մեր ճիգերն են, այնպիսին էլ մեր ապագան է: Ինչպիսին գերակայող արժեքներն են, այնպիսին էլ մարդիկ են և հասարակությունը: Ցանկացած քաղաքակրթություն կարող է դիմակայել նյութական կորստին ու վերականգնվել, եթե պահպանված են նրա ակունքներում գտնվող մշակութային արժեքները: Կառավարման մշակույթը համամարդկային մշակութային նվաճումների կիրառումն է կառավարման ոլորտում և հանրային մշակույթի բաղկացուցիչ մասը: Այսօր մարդկությանն անհրաժեշտ են ոչ այնքան նոր տեսակետներ, որքան աշխարհի նոր ընկալում, նոր մտածողություն» [12]:

Այսպիսով, ներկայում, և առաջիկա 4-5 տարիների ընթացքում, համաշխարհային տնտեսական աճի տեմպերը դանդաղում են, ինչն էլ վտանգում է ինչպես զարգացող, այնպես էլ զարգացած երկրների տնտեսական աճն ու սոցիալ-տնտեսական առաջընթացը: Նման պայմաններում տնտեսական աճի հիմնախնդիրն արդիական է, և յուրաքանչյուր երկրում կարևոր է տնտեսական աճի խթանման արդյունավետ մեխանիզմների և գործիքակազմի ընտրությունը: Բացի այդ, համաշխարհային տնտեսությունում ծավալվող տնտեսական երևույթների պայմաններում ՀՀ տնտեսությունը ենթարկվել է և դեռ կենթարկվի բազմաթիվ արտաքին ցնցումների, որոնք տարբեր ուղիներով փոխանցվում և խաթարում են

հանրապետության մակրոտնտեսական կայունությունը: Ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին շուկերի նկատմամբ ՀՀ տնտեսության խոցելիության նվազմանն ուղղված անհրաժեշտ միջոցառումների մշակումն ու իրականացումն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն են, և մեր կարծիքով առաջիկայում ՀՀ կառավարության կողմից ընտրված պետական կարգավորման հիմնական եղանակը պետք է լինի դիրիժիստականը, որն անհրաժեշտ է զուգակցել տնտեսության ազատական կարգավորման համակարգի հետ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. **Ջեյնս Դ. Գորթնի, Ռիչարդ Լ. Սթրուսի, Դվայթ Ռ. Լի, Թաունի Հ. Ֆերարինի**, «Ընդհանուր տնտեսագիտություն (թարգմանություն անգլերենից)», Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2013թ., 288 էջ:
2. «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ծրագրի մասին» ՀՀ կառավարության 2019թ. փետրվարի 8-ի N 65-Ա որոշում, ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունվել է 2019թ.-ի փետրվարի 14-ի ԱԺՈ-002-Ն որոշմամբ:
3. «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ծրագրի մասին» ՀՀ կառավարության 2018թ.-ի հունիսի 1-ի N 581-Ա որոշում, <http://www.gov.am/files/docs/2782.pdf>
4. **World Development Indicators**, Growth of Output. Publication date – 13.05.2019. <http://wdi.worldbank.org/table/4.1#>
5. **Սարգսյան Հ., Մարկոսյան Ա.**, «Հայաստանի տնտեսության վերափոխումները և վերելքի հեռանկարները», Եր., «Ձանգակ» հրատ., 2014թ., 552 էջ:
6. «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխություններ», ընդունվել է 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով, Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական՝ www.arlis.am կայք:
7. ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալներով՝ <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>
8. SIPRI Military Expenditure Database, Publication date – 01.05.2019 <https://www.sipri.org/databases/milex>
9. «Պետական կառավարման համակարգի մարմինների մասին» ՀՀ օրենքը, ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունվել է 2018 թ. մարտի 23-ին, ՀՕ-260-Ն, Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական՝ www.arlis.am կայք:
10. **Քեյնս Զ. Մ.**, «Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն», Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2006թ., 392 էջ:
11. **Մարկոսյան Ա. Խ.**, «Պետությունը և շուկան. գիրք առաջին», Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2000 թ., 560 էջ:
12. **Ջալինյան Ա., Եղիզարյան Վ.**, «Կառավարման և ինքնակառավարման մշակույթ» (ուսումնամեթոդական ձեռնարկ), Եր., «ԱՍՈՂԻԿ» հրատ., 2017թ., 176 էջ:

МЕТОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В РА

АШОТ МАРКОСЯН¹, АШОТ ЗАЛИНЯН²

¹ *Ереванский государственный университет*

² *Академия государственного управления Республики Армения*

Основными источниками экономического прогресса являются правовая система, наличие конкурентных рынков и, конечно, границы государственного регулирования или, как принято говорить, политика регулирования. Формирование системы государственного регулирования должно дать ответ на следующие основные вопросы: о степени влияния государства на экономику, об областях и направлениях такого воздействия, а также о характере влияния государства на экономику (включая инструменты регулирования).

Анализируя системы государственного регулирования экономики, применяемые в современном мире, а также сущность этих систем, авторы пришли к выводу о том, что дирижистские методы регулирования экономики являются наиболее приемлемыми в нынешних экономических условиях в Республике Армения.

Ключевые слова: государственное регулирование экономики, система регулирования, частная инициатива, дирижистские методы регулирования, инструментарий регулирования.

METHODS OF STATE REGULATION OF ECONOMY AND THEIR PECULIARITIES IN RA

ASHOT MARKOSYAN¹, ASHOT ZALINYAN²

¹ *Yerevan State University*

² *Public Administration Academy of the Republic of Armenia*

The main sources of economic progress are the legal system, the existence of competitive markets and, of course, the boundaries of state regulation or, as they say, regulation policy. Formation of the state regulation system should answer the following main questions: the extent of state influence on the economy, the areas and directions of such influence, as well as the nature of the state influence on the economy (including regulatory instruments).

Analyzing the systems of state regulation of the economy applied in the modern world, as well as the essence of these systems, the authors concluded that the dirigisme methods of regulating the economy are most acceptable for the current economic conditions in the Republic of Armenia.

Keywords: state regulation of the economy, the regulatory system, private initiative, dirigisme methods of regulation, regulatory instruments.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 04.03.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 24.04.2019*

ՀՏԴ 339.138:004

**ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ
ԹՎԱՅԻՆ ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻՑԻՈՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ
ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՎԱՇԵ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ¹**

¹ Հայաստանում ֆրանսիական համալսարան հիմնադրամ

Հոդվածում դիտարկվում է թվային մարքեթինգի էվոլյուցիոն զարգացումը և դրա կարևորությունը մարքեթինգային հաղորդակցություններում, թվային մարքեթինգի երկու հիմնական տեսակները՝ անցանց ու առցանց, և դրանց տարբերությունները: Առաջարկվում է օգտագործել անցանց թվային մարքեթինգը և առցանց թվային մարքեթինգը համատեղ ապրանքների և/կամ ծառայությունների առաջխաղացման ու գովազդային արշավների իրականացման մեջ առավելագույն արդյունքի և արդյունավետության հասնելու համար:

Բանալի բառեր. թվային մարքեթինգ, առցանց թվային մարքեթինգ, անցանց թվային մարքեթինգ, թվային հեռուստատեսություն, որոնման համակարգեր:

«Թվային մարքեթինգ» տերմինն իրենից ներկայացնում է ցանկացած տեսակի ու ձևի մարքեթինգային հաղորդագրության փոխանցումը՝ օգտագործելով թվային տեխնոլոգիաների միջոցով ստեղծված կամ ձևավորված ուղիները, սարքերը և հարթակները, անկախ նրանից, թե դրանք փոխանցվում են համացանցի միջոցով, թե ոչ: Այսինքն՝ թվային մարքեթինգը կարող է լինել 2 տեսակի՝

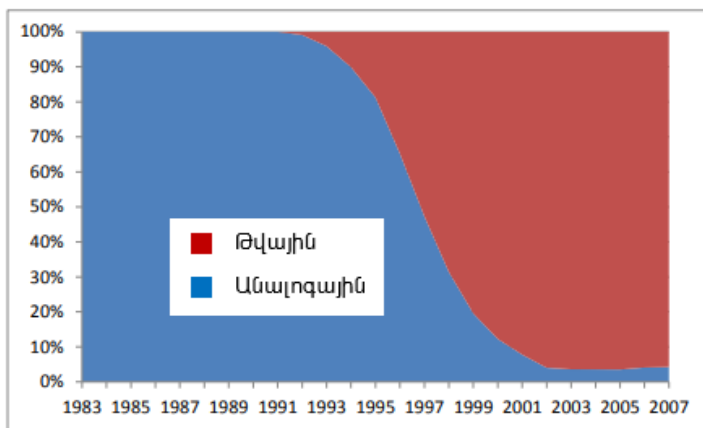
1. առցանց,
2. անցանց:

Առցանց թվային մարքեթինգը համացանցի միջոցով թվային մարքեթինգի իրականացումն է, իսկ անցանց թվային մարքեթինգը՝ առանց համացանցի օգտագործման միջոցով իրականացվող թվային մարքեթինգն է:

Մինչ «Թվային հեղափոխություն»-ը, որը հայտնի է նաև «Արդյունաբերական երրորդ հեղափոխություն» անվամբ, գովազդային արշավներն իրականացվում էին հիմնականում մեխանիկական և/կամ անալոգային տեխնոլոգիաների միջոցով ստեղծված կամ ձևավորված ուղիներով և հարթակներով [1]: Որպես մեխանիկական և/կամ անալոգային տեխնոլոգիաների միջոցով ստեղծված

կամ ձևավորված ուղիներով և հարթակներով մարքեթինգի պարզ օրինակ ծառայում են տպագիր թռուցիկները, տպագիր գովազդային վահանակները, անալոգային հեռուստատեսությամբ ցուցադրվող գովազդային հոլովակները և այլն: «Թվային հեղափոխություն»-ը սկսվեց 1950-ական թվականների վերջից մինչև 1970-ական թվականների վերջը, երբ սկսվեց թվային համակարգիչների լայնամասշտաբ տարածումը, և շարունակվում է մինչ օրս: Եթե 1980-ականների վերջին տեխնոլոգիայի միջոցով պահվող տեղեկատվության 1%-ից քիչն էր միայն պահվում թվային տարբերակով, ապա 2007 թվականին արդեն այդ ցուցանիշը դարձավ 94%, իսկ 2014 թվականին՝ 99%: Բացի այդ, 2002 թվականը համարվում է այն տարին, երբ մարդկությունը կարողացավ պահել ավելի շատ տեղեկատվություն թվային տարբերակով, քան անալոգային, որն էլ դարձավ «Թվային դարաշրջանի» սկիզբը:

Ստորև ներկայացված է տեխնոլոգիայի միջոցով պահվող տեղեկատվության բաշխվածությունն անալոգային և թվային տարբերակներով 1983-ից 2007 թվականների ընթացքում [2]:

Գծապատկեր. Անալոգային և թվային տարբերակներով պահվող տեղեկատվության բաշխվածությունը 1983- 2007 թթ.

«Թվային դարաշրջան»-ի սկիզբը նոր էջ բացեց տեղեկատվության ստեղծման, փոփոխման և հատկապես տարածման ու պահպանման համար: Թվային տեխնոլոգիաների զարգացումն ու տարածումը նաև վերափոխեց գովազդային արշավների պլանավորումն ու իրականացումը: Մինչ 1991 թվականը, երբ համացանցը

դարձավ հանրության համար հասանելի [3], մարքեթինգի մասնագետներն ու գովազդային գործակալներն օգտագործում էին հիմնարդեն հանրությանը հայտնի որպես անցանց թվային մարքեթինգը, որն իրենից ներկայացնում է թվային տարբերակով ինքնուրույն աշխատող սարքերի կիրառմամբ գովազդային արշավների իրականացումը: Իհարկե, այդ ժամանակահատվածում մարքեթինգի շատ մասնագետներ օգտագործում էին նաև տպագիր և անալոգային տարբերակով գովազդային կրիչները, բայց թվային տարբերակը կամաց-կամաց դառնում էր նրանց նախընտրելի տարբերակը: Անցանց թվային մարքեթինգի օգտագործման ամենահայտնի օրինակներից մեկը թվային գովազդային վահանակների միջոցով գովազդային հաղորդագրությունների փոխանցումն է: Ի տարբերություն տպագիր գովազդային վահանակների՝ թվային գովազդային վահանակները հնարավորություն են տալիս ստանալ պատկերի ավելի բարձր որակ, ապահովում են գովազդային հաղորդագրությունը փոփոխելու և թարմացված տարբերակով կամ նորով փոխարինելու ճկունություն և արագություն: Բացի այդ, թվային գովազդային վահանակները հնարավոր է կառավարել հեռահար տարբերակով՝ պարզապես համակարգչի միջոցով հեռացնելով հին տարբերակը և ներբեռնելով նորը, իսկ տպագիր գովազդային վահանակների դեպքում անհրաժեշտ է վարձել համապատասխան տպագիր կազմակերպություն՝ նոր կամ թարմացված տարբերակը տպագրելու համար (կամ ունենալ սեփական տպագրական մեքենաները), այնուհետև գովազդային գործակալության միջոցով ուղարկել համապատասխան աշխատողների՝ այդ փոխարինումը ֆիզիկապես իրականացնելու համար: Թվային տեխնոլոգիան նման դեպքում խնայում է ինչպես ժամանակը, այնպես էլ ծախսերը և ապահովում հնարավոր ամենաբարձր արդյունավետությունը թե՛ մարքեթինգի մասնագետների, թե՛ հենց կազմակերպության համար: Անցանց թվային մարքեթինգի կրիչի մյուս հայտնի օրինակը թվային հեռուստատեսությունն է, որը հանրությանը հասանելի դարձավ 1990 թվականին [4]: Թվային հեռուստատեսության հիմնական տարբերությունն անալոգային հեռուստատեսությունից այն է, որ դիտորդին կարողանում է փոխանցել պատկերի ավելի բարձր ու մանրակրկիտ որակ, պատկերի ավելի լայն “Aspect ratio”, որն իրենից ներկայացնում է պատկերի երկարության և լայնության հարաբերակցությունը,

ինչպես նաև նրանում, որ թվային տեխնոլոգիան հնարավորություն է տալիս միևնույն հաճախականության համար փոխանցելու ավելի շատ տեղեկատվություն, քան անալոգային տեխնոլոգիայի կիրառման պարագայում: Թվային հեռուստատեսության այս բոլոր առավելությունները հնարավորություն տվեցին մարքեթինգի մասնագետներին և գովազդային գործակալներին նկարահանելու ու ցուցադրելու ավելի որակյալ գովազդներ հեռուստատեսությամբ հեռարձակվող հաղորդումների միջև ընկած ժամանակահատվածում, իրականացնելու իրենց ապրանքների և/կամ ծառայությունների ավելի արդյունավետ առաջխաղացում հենց հաղորդումներում և այլն: Հեռուստատեսության այս առաջընթացը կարևոր էր հատկապես մարքեթինգի մասնագետների և գովազդային գործակալների համար, քանի որ հեռուստատեսությունը համարվել և մինչ օրս էլ համարվում է առաջխաղացման ամենատարածված ու ամենարդյունավետ միջոցը: Օրինակ՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում չափահաս մարդը միջինում հատկացնում է 4 ժամ 10 րոպե հեռուստատեսությանը՝ ըստ 2018 թվականի առաջին եռամսյակի համար իրականացված հետազոտության [5]: Իհարկե, ներկայում հեռուստատեսություններն անցում են կատարում կաբելային հեռարձակումից դեպի համացանցային հեռարձակում, որի ժամանակ պատկերի ու ձայնի փոխանցումը դիտորդին իրականացվում է համացանցի միջոցով, սակայն այս պարագայում նույնպես այդ ամենն իրականացվում է թվային տարբերակով: Այսինքն՝ թվային հեռուստատեսության նշված բոլոր առավելությունները գործում են թե՛ կաբելային, թե՛ համացանցային հեռարձակման դեպքում:

Երբ 1992 թվականի դեկտեմբերի 2-ին առաջին տեքստային կարճ հաղորդագրությունն ուղարկվեց բջջային ցանցի միջոցով [6], այն նշանավորեց գովազդային արշավի իրականացման մի նոր ձևի զարգացման սկիզբը: Բջջային հեռախոսների տարածումն էլ ավելի նպաստեց անցանց թվային մարքեթինգի այս կրիչի կիրառման անհրաժեշտությունը և բարձրացրեց վերջինիս արդյունավետությունը: 2017 թվականի չորրորդ եռամսյակի տվյալներով արդեն 5 միլիարդ մարդ օգտվում է բջջային կապի ծառայություններից, այդ թվում՝ կարճ հաղորդագրություններ ստանալու: Այս ցուցանիշը կազմում է աշխարհի բնակչության երկու երրորդը, և կանխատեսումները ցույց են տալիս, որ այն կդառնա 75% 2020 թվականին [7]:

Այս բարձր ցուցանիշը հնարավորություն է տալիս մարքեթինգի մասնագետներին իրենց ապրանքների և/կամ ծառայությունների առաջխաղացմանն ուղղված հաղորդագրությունները հասցնել սպառողների ավելի լայն զանգվածին: Ներկայում համացանցի միջոցով հաղորդագրությունների փոխանակման միջոցներն ավելի մեծ տարածում են գտնում հանրության շրջանում, ինչպես օրինակ՝ “Messenger”, “WhatsApp”, “Viber”, “Skype”. “Telegram” հարթակները, բայց միևնույն է բոլորն աշխատում են բջջային հեռախոսների վրա և թվային տարբերակով:

Ինչ վերաբերում է առցանց թվային մարքեթինգի կրիչներին, դրանց հիմնական տեսակներն են՝

1. **Որոնման համակարգերի օպտիմալացում.** որոնման այնպիսի համակարգերը, ինչպես, օրինակ՝ “Google”, “Bing”, “Yahoo”, “Baidu” և այլն, համացանցում օգտագործման մակարդակով զբաղեցնում են առաջատար դիրքեր: Մասնավորապես, “Google”-ի միջազգային կայքէջը՝ “www.google.com”-ը հանդիսանում է ամենաշատ օգտագործվող կայքէջը ոչ միայն որոնման համակարգերի շրջանում, այլ նաև ողջ համացանցում [8]: Համացանցի օգտատերերը սովորաբար գտնում են իրենց ուզածը համացանցում՝ օգտվելով որոնման համակարգերի ծառայություններից: Այդ իսկ պատճառով, մարքեթինգի մասնագետների համար կարևոր է օպտիմալացնել իրենց կազմակերպության և/կամ ապրանքների և/կամ ծառայությունների կայքէջը որոնման համակարգերի համար, որպեսզի համապատասխան բանալի բառերը մուտքագրելուց հետո այն հայտվի որոնման արդյունքների սկզբնամասում:

2. **Սոցիալական ցանցերի մարքեթինգ.** սոցիալական ցանցերը նույնպես հանդիսանում են համացանցում ամենաշատ օգտագործվող հարթակները: Մասնավորապես, “Facebook”-ը երրորդ ամենաշատ օգտագործվող կայքէջն է համացանցում, “Twitter”-ը՝ տասնմեկերորդ, “Vk”-ն՝ տասնհինգերորդ, իսկ “Instagram”-ը՝ տասնվեցերորդ [9]: Այդ իսկ պատճառով շատ կարևոր է իրականացնել ապրանքների և/կամ ծառայությունների գովազդային արշավներ և առաջխաղացման ծրագրեր նաև սոցիալական ցանցերում, որտեղ տեղեկատվության շրջանառությունը բարձր է:

3. **Դիսփլեյ գովազդ.** առցանց թվային մարքեթինգի այս գործիքը իրենից ներկայացնում է առցանց որևիցե կայքէջում կամ բջջային հեռախոսի որևիցե հավելվածում գովազդային հաղորդագրության տեղադրումը տեքստի, նկարի, տեսանյութի տեսքով կամ այս երեքի համադրությամբ: Սովորաբար, երբ գովազդային համապատասխան հաղորդագրությունն ստանում է քլիք, ապա այն կայքէջի կամ հավելվածի սեփականատերը,

որն իր մոտ տեղադրել էր հաղորդագրությունը ստանում է վճար գովազդատուից յուրաքանչյուր նմանատիպ քլիքի համար: Հնարավոր է նաև սահմանվի հաստատուն վճար կայքէջի կամ հավելվածի որևէ հատվածում որոշակի ժամանակահատվածում գովազդը տեսանելի դարձնելու համար: Այս մեթոդը մարքեթինգի մասնագետների կողմից հիմնականում օգտագործվում է այն կայքէջերում և/կամ հավելվածներում, որոնք ունեն բազմաթիվ այցելուներ և/կամ օգտատերեր: Նմանատիպ գովազդներ տեղադրվում են հատկապես որոնման համակարգերի և նորությունների կայքէջերում, սոցիալական ցանցերի հավելվածներում և տեսանյութերի տեղադրման հարթակներում: Օրինակ՝ որոնման համակարգերում դիսփլեյ գովազդի տեղադրումը որոնման համակարգերի օպտիմալացումից տարբերվում է նրանով, որ նախ և առաջ առաջին տարբերակը վճարովի է, երկրորդը՝ ոչ, իսկ հետո նաև նրանով, որ առաջինի պարագայում գովազդը տեսանելի է օգտատերերին առանց իրենց կողմից հետաքրքրություն ցուցաբերելու (իհարկե, մասնագետները փորձում են գովազդները տեղադրել օգտատերերի հետաքրքրություններին համապատասխան), իսկ օպտիմալացման դեպքում կայքէջը բնական ճանապարհով հայտնվում է որոնման արդյունքների սկզբնամասում և դառնում տեսանելի օգտատերերի համար:

4. Էլեկտրոնային փոստի մարքեթինգ. գովազդային արշավի այս տեսակն էլ օգտագործում է էլեկտրոնային փոստի ծառայությունների մատուցող ընկերությունների միջոցով օգտատերերի էլեկտրոնային հասցեներին գովազդային իրենց հաղորդագրություններն ուղարկելու համար: Գովազդային այդ հաղորդագրությունները սովորաբար լինում են տեքստի և/կամ նկարի տեսքով. կարող են նաև ներառել որոշ կայքէջերի հղումներ:

5. “Big Data”, որն իրենից ներկայացնում է մեծ ծավալի տեղեկատվության վերլուծության և դրա հիման վրա կայացվող եզրակացությունների համակարգ, որը ստեղծվեց թվային տեխնոլոգիայի զարգացմանը զուգընթաց: Այս համակարգի միջոցով մարքեթինգի մասնագետները հնարավորություն ստացան կատարելու այնպիսի վերլուծություններ այնպիսի կարճ ժամանակահատվածում, ինչը հնարավորություն է տալիս նախագծել և իրականացնել հնարավորինս արդյունավետ գովազդային արշավներ առաջխաղացման իրենց ծրագրերում:

Այսպիսով՝ «Թվային հեղափոխություն»-ը նպաստեց թվային մարքեթինգի ստեղծմանն ու զարգացմանը, որն իր հերթին ներառում է անցանց և առցանց տեսակները: Թվային հեռուստատեսության և բջջային հեռախոսների լայն տարածման շնորհիվ անցանց թվային մարքեթինգը դարձավ գովազդային արշավների իրականացման շատ կարևոր կրիչ: Համացանցի ստեղծումն ու լայնածավալ

օգտագործումն էլ նպաստեց առցանց թվային մարքեթինգի կիրառման կարևորության բարձրացմանը: Ուստի, մարքեթինգի այսօրվա մասնագետներին ու արդի գովազդային գործակալներին անհրաժեշտ է համատեղել թվային մարքեթինգի այս երկու տարատեսակներն իրենց ապրանքների և/կամ ծառայությունների առաջխաղացման ու գովազդային արշավների իրականացման մեջ առավելագույն արդյունքի և արդյունավետության հասնելու համար՝ ապահովելով ապրանքների և/կամ ծառայությունների վաճառքների աճ, հայտնիության մակարդակի բարձրացում ու շահույթի օպտիմալացում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. "The Digital Revolution", Steven E. Schoenherr, 5 May 2004.
2. "The World's Technological Capacity to Store, Communicate, and Compute Information", Martin Hilbert and Priscila López, 10 February 2011.
3. "World Wide Web Timeline", Pew Research Center, 11 March 2014 հասանելի www.pewinternet.org կայքէջում:
4. "The Origins and Future Prospects of Digital Television", Benton Foundation հասանելի www.benton.org կայքէջում:
5. "The Nielsen Total Audience Report: Q1 2018", "Nielsen" global information and measurement company, 31 July 2018 հասանելի www.nielsen.com կայքէջում:
6. "15 years of text messages, a 'cultural phenomenon'", Victoria Shannon, 5 December 2007 հասանելի www.nytimes.com կայքէջում:
7. "Global Mobile Trends 2017", GSMA Intelligence, September 2017.
8. "The top 500 sites on the web", Alexa Internet, 17 March 2019 հասանելի www.alexa.com կայքէջում:
9. "The top 500 sites on the web", Alexa Internet, 19 March 2019 հասանելի www.alexa.com կայքէջում:

ЭВОЛЮЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЯХ

ВАГЕ ТУМАНЯН ¹

¹ *Фонд французского университета в Армении*

Статья посвящена эволюционному развитию цифрового маркетинга и его значению в маркетинговых коммуникациях, двум основным типам цифрового маркетинга - офлайн и онлайн, и их отличиям друг от друга. рекомендуется использовать офлайн цифровой маркетинг и онлайн цифровой маркетинг вместе для достижения максимальной производительности и эффективности в продвижении и рекламных кампаниях продуктов и/или услуг.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, онлайн цифровой маркетинг, офлайн цифровой маркетинг, цифровое телевидение, поисковые системы.

THE EVOLUTIONARY DEVELOPMENT OF DIGITAL MARKETING AND ITS IMPORTANCE IN MARKETING COMMUNICATIONS

VAHE TUMANYAN ¹

¹ *“French University in Armenia” Foundation*

The article is dedicated to the evolutionary development of digital marketing and its importance in marketing communications, two main types of digital marketing - offline and online, and their difference from each other. It is recommended to use offline digital marketing and online digital marketing together to achieve maximum productivity and efficiency in products and/or services promotion and advertising campaigns.

Keywords: digital marketing, online digital marketing, offline digital marketing, digital television, search engines.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 14.03.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 29.05.2019*

ՀՏԴ 378.046

ՀԵՌԱՎԱՐ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ ԳՈՐԻՈՒՆ ԱԴԱՄՅԱՆ¹, ՆՈՆՆԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ²

¹ Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա

² Երևանի պետական համալսարան

*Պահանջվեց 38 տարի, որպեսզի ռադիոն դառնար
հասանելի երկրագնդի 50 մլն բնակչության համար,
13 տարի՝ որպեսզի հեռուստացույցից օգտվեր շուրջ
60 մլն բնակչություն, և ընդամենը 4 տարի, որպեսզի
համացացանցը հասանելի լիներ արդեն 80 մլն մարդու [1]:*

Հեռավար ուսուցումը նոր մոտեցումներ է պահանջում համալսարանական կրթության կազմակերպման ոլորտում: Նախ և առաջ անհրաժեշտություն է ծագում ձևավորելու WEB լսարանի և էլեկտրոնային կրթական միջավայրի ձևավորման հստակ հայեցակարգ: Բացի այդ, հեռավար ուսուցումը պահանջում է մանկավարժական նորամուծական մոտեցումներ և ուսանողների ու դասախոսների միջև արդյունավետ հետադարձ կապի և հաղորդակցման ապահովում: Եվ ի վերջո, հեռավար ուսուցման պարագայում անհրաժեշտություն է առաջանում ձևավորելու էլեկտրոնային դեկանատներ և կազմակերպել էլեկտրոնային վարչարություն:

Բանալի բառեր. հեռավար ուսուցում, էլեկտրոնային կրթական պաշարներ, WEB լսարան, ուսանողակենտրոն ուսուցում, կրթության արդյունավետություն, ավանդական կրթություն:

Հեռավար ուսուցման պահանջն առաջացավ դեռևս երկու դար առաջ, երբ մասնագիտական կրթական ծառայությունները խիստ կենտրոնացած էին խոշոր քաղաքներում և երկրի ծայրամասերում բնակվող ազգաբնակչությանը մատուցվում էր դասավանդում՝ պարզապես օգտագործելով համընդհանուր թղթակցային փոստը: Այգեք Փիթմանն առաջինն էր, որ դեռևս 1840 թ. կազմակերպեց թղթակցային հեռուսուցման դասընթաց, երբ ուսանողը փոստով առաջդրանք էր ստանում դասավանդողից, և այնուհետև, լուծելով այն՝ նորից փոստով հետ էր ուղարկում առաջադրանքի պատասխանը [2]: Բնականաբար, դասավանդման խմբային ձևաչափն այստեղ կիրառելի չէր, և գործում էր «ուսանող-դասավանդող» անհատական կապը:

Լոնդոնի թագավորական համալսարանը 1856 թ. թույլ տվեց ուսանողներին էքստեն ճանապարհով, առանց լիարժեք դասերին հաճախե-

լու, պաշտպանել ավարտական ատենախոսություններ: Սակայն, հաջողության հասնելու համար, ուսանողները պարբերաբար կարճաժամկետ դասընթացների էին մասնակցում, որն այնուհետև համակարգային բնույթ ստացավ մի շարք բուհերում: Այսպես, 1874 թ. ԱՄՆ-ի Իլիանոյիսի համալսարանն առաջին անգամ կիրառեց մասնագիտական կրթության հեռակա և հեռավար ուսուցման համակցված տարբերակ, որն արագորեն իր զարգացումը գտավ մի շարք առաջավոր բուհերում:

Հատկապես նշանավորվեց Բրիտանական բաց համալսարանը, որը մասնագիտացավ հեռավար ուսուցման համակարգում և ունեցավ այդ ժամանակների համար ուսանողների ամենամեծ թվաքանակը [3]: Համալսարանը 1877 թ. արդեն թույլ էր տալիս բոլոր մասնագիտությունների գծով (բացի բժշկությունից) ուսանողներին հանձնելու ավարտական քննություններ, անգամ եթե նրանք ինքնաուսուցմամբ կամ հեռավար ուսուցմամբ էին գիտելիքներ ձեռք բերել: Սակայն, հեռաուսուցումն այս պարագայում լիովին հիմնված էր փոստային հաղորդակցման վրա:

Այնուամենայնիվ, հեռաուսուցման շրջանակների ընդլայնմանը զուգահեռ, ակադեմիական միջավայրում սկսեցին շրջանառվել այնպիսի տերմիններ, ինչպիսիք էին. home study (տնային դասավանդում), external student (էքստեռն ուսանող), independent study (անկախ ուսուցում) extension (հիմնական դասընթացի լրացուցիչ կուրսեր):

Արդեն 1930-ական թթ. որպես հեռաուսուցման գործիք, սկսեցին կիրառել ռադիոն, իսկ 1950-ական թվականներից՝ հեռուստատեսությունը: Ուիլսոնն իր հետազոտության արդյունքերով բացահայտեց, որ հեռուստադասընթացները որոշ մասնագիտությունների գծով առավել արդյունավետ են, քան ավանդական դասընթացները [4]: Սակայն նաև ընդգծվեց, որ անհրաժեշտ է կազմակերպել ոչ թե միակողմանի դասընթաց «դասախոսից դեպի ուսանող» ձևաչափով, այլև երկխոսության վրա հիմնված ուսուցում՝ կրթության շահառուների միջև:

Տեղեկատվական սարքերի զարգացմանը զուգընթաց, XX դարի վերջին քառորդում սկսեցին հիմնադրվել ոչ ավանդական համալսարաններ, որոնք հիմնականում ֆինանսավորվում էին հանրային միջոցներով և իրականացնում էին հեռաուսուցում: Բրիտանական բաց համալսարանի գործունեության մոդելով ոչ ավանդական համալսարաններ հիմնադրվեցին Իսրայելում, Գերմանիայում, Ավստրալիայում, Հնդկաստանում, Կանադայում և ԱՄՆ-ում: Միայն, 1970-1984 թթ. ընթացքում մոլորակի վրա սկսեցին գործել 187 ոչ ավանդական համալսարաններ, որոնց հիմնական մասը վերագրային կրթական ծառայություններ էին մատուցում:

1969 թ. Փարիզում կայացավ «Հեռավար ուսուցման միջազգային համաժողովը», որտեղ տարբեր երկրներ ներկայացնելով իրենց փորձը, կարողացան ընդհանուր հայտարարի գալ հեռավար կրթության մեթոդների, չափանիշների, կառուցակարգերի ընդունելի տարբերակների գծով: Միաժամանակ արձանագրվեց, որ դեռևս դանդաղ էր գործում հետադարձ կապն ուսումնառողների ու դասավանդողների միջև, և դեռ չէին ձևավորվում լսարանային ու խմբային ուսումնառության ձևավաչափերը, որոնք հանդիսանում էին հեռավար ուսուցման մեթոդաբանական չլուծված խնդիրներ:

Այդ խնդիրները լուծվեցին XX դարի վերջին տասնամյակում համացանցի (ինտերնետ) ձևավորման և բնակչության շրջանում համակարգիչների մատչելիության շնորհիվ: Ստացվեց այնպես, որ հեռուսուցման ոլորտում համացանցի մուտքն ավելի բեկումնային եղավ, քան ռադիոյի և հեռուստատեսության պարագայում: Հնարավոր դարձավ հաղորդակցություն և հետադարձ կապ ապահովել յուրաքանչյուր սովորողի համար՝ անկախ նրա գտնվելու վայրից: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կանխատեսումների համաձայն՝ XXI դարում սովորողները լսարանում անցկացնելու են ուսումնառության համար հատկացված ժամանակի ընդամենը 30-40%-ը: Մյուս 40%-ը ծախսելու են հեռավար ուսուցման վրա՝ ժամանակակից հաղորդակցական միջոցների կիրառմամբ, իսկ մնացած ժամանակը տրամադրելու են ինքնակրթությանը: Դա նշանակում է, որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների միջոցների կիրառումը կմեծանա առցանց ուսուցման գործընթացում և՛ դպրոցական, և՛ համալսարանական, և՛ որակավորման բարձրացման ոլորտներում, այսինքն՝ անընդհատ ուսուցման բոլոր օղակներում [5]:

Նաև ակնառու դարձավ, որ առցանց ուսուցումը էականորեն տարբերվում է նախկինում գործող ավանդական հեռավար ուսուցումից մի շարք հատկանիշներով: Նախ՝ համացանցի միջոցով հեռավար ուսուցման դեպքում սովորողը.

- ինքն է ընտրում ամենահարմար ուսուցման ժամանակը,
- կարող է սովորել «իր սեփական արագությամբ» և իրեն հարմար ռեժիմով,
- կարող է կենտրոնանալ ուսումնական նյութի որոշակի մասերի վրա,
- կարող է ավելի շատ համագործակցել դասախոսի հետ,
- կարող է ավելի արագ ստանալ անհրաժեշտ տեղեկությունները:

Բացի այդ, առցանց ուսուցումն սկզբունքորեն տարբերվում է ավանդական հեռավար (թղթակցային) ուսուցումից նրանով, որ ստեղծվում է նոր կրթական տեղեկատվական միջավայր, որտեղ սովորողը հստակ գիտակցում է, թե ինչպիսի գիտելիքներ, հմտություններ և ունակություններ

են իրեն անհրաժեշտ: Սովորողները հնարավորություն են ունենում ինքնուրույն ստանալու անհրաժեշտ գիտելիքները, օգտվելու զարգացած տեղեկատվական ռեսուրսներից (տվյալների և գիտելիքների բազաներ, համակարգչային, այդ թվում՝ մուլտիմեդիա, ուսուցանող և ստուգիչ թեսթային համակարգեր, էլեկտրոնային վարժանքներ, տեսագրություններ, ձայնագրություններ, էլեկտրոնային գրադարաններ, ինչպես նաև էլեկտրոնային դասագրքեր ու մեթոդական ձեռնարկներ):

Համալսարանները երբեմն կանգնում են «ավանդական, թե հեռավար ուսուցում» որոշման կայացման առջև, երբ խնդիր է դրվում համեմատելու երկու համակարգով կազմակերպող կրթության ֆինանսական արդյունքները: Բնականաբար, առցանց ուսուցման դեպքում հնարավորություն է ստեղծում կրթության վիրտուալ շուկայում ձևավորելու համեմատաբար մեծ լսարաններ, քան թույլ կտար ավանդական ուսուցումը: Բայց մյուս կողմից, հեռավար դասավանդվող կրթական ծրագրերն ուսանողներից պահանջում են ինքնակազմակերպման առավել մեծ աստիճան, որը ոչ բոլորին է հաջողվում, և արդյունքում առցանց ուսուցման համակարգից ուսանողական հեռացումները համեմատաբար ավելին են, որոնք իրենց հերթին բերում են հեռաուսուցման եկամուտների կրճատման [6]:

Մասնագիտական գրականությունում վերլուծություններ են արվում համալսարանում ձևավորված կրթավաճարների և կրթական ծախսերի կոնկրետ իրավիճակում «հեռավար թե ավանդական դասավանդում» որոշում կայացման ոլորտում: Այսպես, Ադյուսակ 1-ում տվյալները վկայում են, որ համալսարանը կընտրի առաջին տարբերակը, քանի որ հեռավար ուսուցման կազմակերպման դեպքում դրամական զուտ հոսքերն առաջիկա հինգ տարիներին կլինեն ավելին, քան կրթական նույն ծրագրի ավանդական դասավանդման դեպքում (1582,34>855,23): Փորձը ցույց է տալիս, որ հեռաուսուցման կազմակերպման մեկնարկային ծախսերը շատ անգամ գերազանցում են ավանդական ուսուցման ծախսերը (տես՝ **Ադյուսակ 1**): Սակայն, ուսուցման կազմակերպման մեկնարկից հետո հեռաուսուցման ծախսերը սկսում են նվազել, և ի վերջո մեկնարկային ծախսատարությունը փոխհատուցվում է հետագա տարիներին դրամական հավելյալ զուտ հոսքերով, որն էլ տնտեսական առումով հեռաուսուցումը դարձնում է նպատակահարմար և արդյունավետ:

Աղյուսակ 1

Մասնագիտական ծրագրի իրականացման ֆինանսական հոսքերի համեմատումը հեռավար և ավանդական ուսուցման դեպքում (մլն դրամ) [7]

Ֆինանսական հոսքեր	Տարիներ						Ընդամենը
	0	1	2	3	4	5	
Ավանդական ուսուցում							
Տարեկան զեղչված կրթավճարների մուտքեր (480x1.0)	480	480x0,909 =436,32	480x0,826 =396,48	480x0,751 =360,48	0	0	1673,28
Այլընտրանքային եկամուտներ	20			150x0,751 =112,65			132,65
Ընթացիկ ծախսային հոսքեր	0	300x0,909 =(272,7)	300x0,826 =(247,8)	300x0,751 =(225,3)	300x0,683 =(204,9)	0	(950,7)
Զույգ հոսքեր	500	163,62	148,68	247,83	(204,9)	0	855,23
Հեռուսուցում							
Տարեկան զեղչված կրթավճար (500x1.0)	500	500x0,909 =454,5	500x0,826 =413	500x0,751 =375,5	500x0,683 =341,5	0	2084,5
Այլընտրանքային եկամուտներ		50x0,909= 45,45	50x0,826= 41,3	50x0,751= 37,55	50x0,683= 34,15	50x0,621= 31,05	189,5
Մեկնարկային կապիտալ ծախսեր	800/4 =(200)						(200)
Ընթացիկ ծախսային հոսքեր (70+30)		100x0,909 =(90,9)	100x0,826 =(82,6)	100x0,751 =(75,1)	100x0,683 =(68,3)	100x0,621= (62,1)	(379)
SS սարքերի արդիականացում				150x0,751 =(112,65)			(112,65)
Զույգ հոսքեր	300	409,05	371,7	225,3	307,35	(31,05)	1582,35

Ամփոփում

Առցանց դասավանդումը տեսանելի ապագայում կրթական շուկայում գերիշխող դիրք է գրավելու և ունենալու է կազմակերպական հեռանկարային առանձնահատկություններ.

առաջին՝ WEB լսարանի նոր հայեցակարգի նախագծում, որը հնարավորինս կտեղափոխի ավանդական ուսուցման մոտեցումները էլեկտրոնային միջավայր: Այս դեպքում, հնարավոր կդառնա վիրտուալ միջավայրում կիրառելու ավանդական լսարանային ուսումնառությանը հատուկ դասախոսություններ, սեմինար-քննարկումներ, խմբային շնորհանդեսներ, բանավիճային ակումբներ, կլոր սեղաններ, որոնք հնարավոր կլինի կազմակերպել ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաներով,

երկրորդ՝ մանկավարժական նորամուծությունների ներմուծում, որոնք կապահովեն ակտիվ և սպառիչ հետադարձ կապը դասավանդողների ու ուսանողների միջև, ինչպես նաև՝ ակադեմիական համագործակցությունն ուսանողական խմբերի միջև: Բացի այդ, մանկավարժական նորամուծությունները կթիրախավորվեն ուսանողակենտրոն ուսուցմանը, երբ ուսանողն ակտիվ մասնակցություն կունենա ինքնակրթության գործընթացին, էլեկտրոնային վարժանքներով կզարգացնի իր մասնագիտական կարողությունները, էլեկտրոնային թեստերով կանցնի ինքնագնահատման համակարգով,

երրորդ՝ էլեկտրոնային վարչարարության ընդլայնում, երբ առցանց համակարգում ընդգրկված ուսանողի ակադեմիական վարքագիծն ամբողջովին իր թվայնացումը կունենա և կվերահսկվի էլեկտրոնային դեկանատի կողմից: Նման պարագայում, էապես կբարձրանա դեկանատների, ամբիոնների վարչակառավարչական գործունեության արդյունավետությունը և հեռավար դասընթացների նպատակամետությունը՝ ուղղված կրթության շահառուների պահանջների բավարարմանը և առցանց կրթական ծառայությունների որակի բարձրացմանը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. Учителя, педагогическая деятельность и новые технологии: Всемирный доклад по образованию. Париж: ЮНЕСКО, 1998, с.129.

2. **Baath J.**, Correspondence education in the light of a member of contemporary teaching models. – Malmo: Liber-Hermods, 1979, p. 45.

3. **Обсянников В.И.**, Основные этапы развития дистанционного обучения и его теоретическое сопровождение // Дистанционное образование в России: Постановка проблемы и опыт организации. – М., 2001., с. 7-11.

4. **Reiser R.A.**, Instructional technology: A history // Instructional technology: Foundations. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1987., p. 23.

5. **Բեգիրջան Խ., Խաչատրյան Վ., Հովհաննիսյան Գ., Բաբայան Ս.**, Հեռավար ուսուցման կազմակերպումը և իրականացումը կանոնակարգող փաստաթղթերի ժողովածու, // ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա, ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոն, 2017, էջ 13:

6. **Top E.**, (2012). Blogging as a social medium in undergraduate courses: sense of community best predictor of perceived learning. The Internet and Higher Education , 15 (1), pp. 24-28.

7. **Սարգսյան Ս.**, Հեռուսուցման տնտեսական շարժառիթները, // Ֆինանսներ և էկոնոմիկա, 2018, #3-4, էջ 138:

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ДИСТАНЦИОННЫМ ОБУЧЕНИЕМ

ГОРИУН АДАМЯН¹, НОННА ХАЧАТРЯН²

¹ Академия государственного управления Республики Армения

² Ереванский государственный университет

Дистанционное обучение требует новые подходы в области организации университетского образования. Прежде всего, необходимо сформировать четкую концепцию WEB-аудитории и электронной образовательной среды. Кроме того, дистанционное обучение требует применение педагогических инновационных подходов и обеспечения эффективности обратной связи между преподавателями и студентами. И, наконец, в случае дистанционного обучения возникает необходимость сформировать электронные деканаты и организовать электронное администрирование.

Ключевые слова: дистанционное обучение, ресурсы электронного обучения, веб-аудитория, обучение, ориентированное на студента.

ISSUES OF DISTANCE LEARNING MANAGEMENT

GORIUN ADAMYAN¹, NONNA KHACHATRYAN²

¹ Public Administration Academy of the Republic of Armenia

² Yerevan State University

Distance learning requires new approaches in organization of university education. Firstly, it is necessary to design a clear concept of a WEB audience and e-learning environment. Moreover, distance learning requires the use of pedagogical innovative approaches, and ensuring the effective feedback and communication between teachers and students. And finally, distance learning obliges the use of electronic Dean's offices and the establishment of e-administration.

Keywords: distance learning, e-learning resources, web audience. student-oriented teaching.

Ներկայացվել է խմբագրություն 18.03.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 22.05.2019

ՀՏԴ 336:338.24

**ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ
ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՁԵՎԱԶԱՓԸ ՀՀ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ**

ԳՐԻԳՈՐ ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ¹, ՎԱՀԱԳՆ ՏԵՓՈՅԱՆ¹, ՎԱՐՍԵՆԻԿ ՍԱՐԳՍՅԱՆ¹

¹ Երևանի պատմական համալսարան

Կազմակերպությունների սնանկացման գլխավոր պատճառներից է ֆինանսական կայունության բացակայությունը: Հոդվածում ներկայացված է Հայաստանի Հանրապետությունում սնանկ կազմակերպությունների դինամիկան՝ 2010-2017թթ. ժամանակահատվածում: Իրականացվել է ՀՀ առևտրային կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության վրա ազդող գործոնների գնահատում տնտեսաչափական (էկոնոմետրիկ) պրոբիթ ձևաչափի (մոդելի) միջոցով: Գործոնային վերլուծության արդյունքում բացահայտվել են վիճակագրորեն նշանակալի փոփոխականները, որոնք էապես կանխորոշում են կազմակերպությունների սնանկացումը:

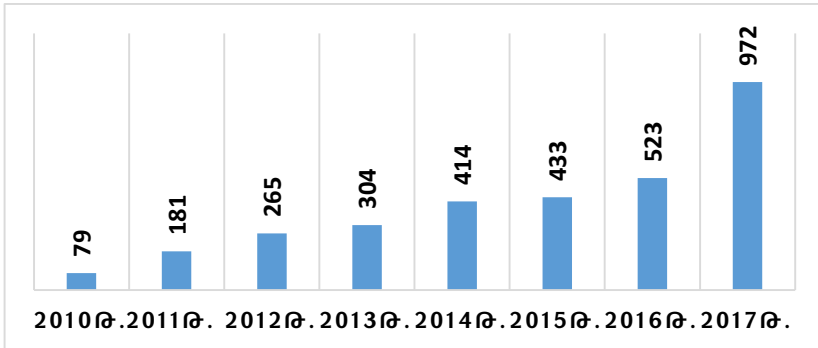
Բանալի բառեր. ֆինանսական կայունություն, կազմակերպությունների սնանկացում, տնտեսաչափական վերլուծություն, սնանկացման հավանականության որոշում:

Ֆինանսական կայունության դերը ՀՀ առևտրային կազմակերպություններում

ՀՀ-ում կարևոր լուծումներ պահանջող տնտեսական հիմնախնդիրների թվին է դասվում կազմակերպությունների ֆինանսական կայունությունը: Վերջինիս բացակայությունը կարող է հանգեցնել կազմակերպություններում ընթացիկ գործունեության ֆինանսավորման միջոցների սղության, ոչ իրացվելիության, անվճարունակության: Աշխատանքի ուսումնասիրության օբյեկտը ՀՀ առևտրային կազմակերպություններն են, նպատակը՝ *տնտեսաչափական պրոբիթ ձևաչափի և գործոնային վերլուծությամբ* այն հիմնական գործոնների բացահայտումը, որոնք ազդում են կազմակերպությունների սնանկացման վրա:

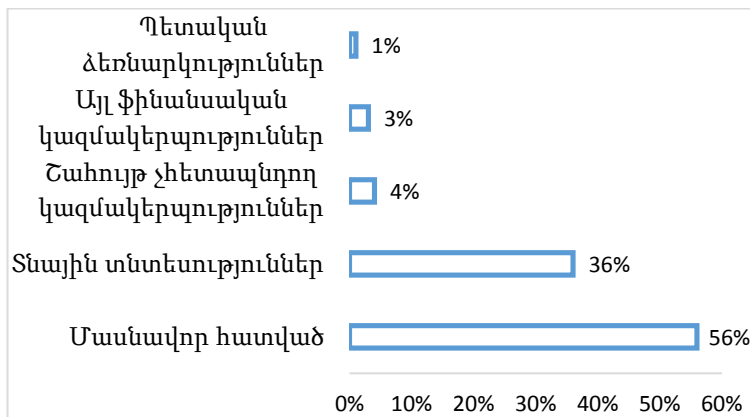
Համաձայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի՝ իրավաբանական անձինք իրենց գործունեության տեսակով լինում են շահույթ հետապնդող (առևտրային) կամ շահույթ չհետապնդող և ստացված շահույթը մասնակիցների միջև չբաշխող (ոչ առևտրային) կազմակերպություններ [1, հոդված 51]: Պետք է փաստել, որ 2017թ. դրությամբ ՀՀ առևտրային կազմակերպությունների թիվը կազմել է ավելի քան 180 հազար [12]: Նկատենք,

որ 2010 թ. սնանկ կազմակերպությունների թիվն ընդամենը 79 էր, իսկ 2017 թ. արդեն՝ 972 [2], որոնք, ըստ ոլորտների, տեղաբաշխված են հետևյալ համամասնությամբ՝ առևտուր՝ 51%, արդյունաբերություն՝ 20%, շինարարություն՝ 12%, հանրային սնունդ՝ 9%, փոխադրումներ՝ 8%:

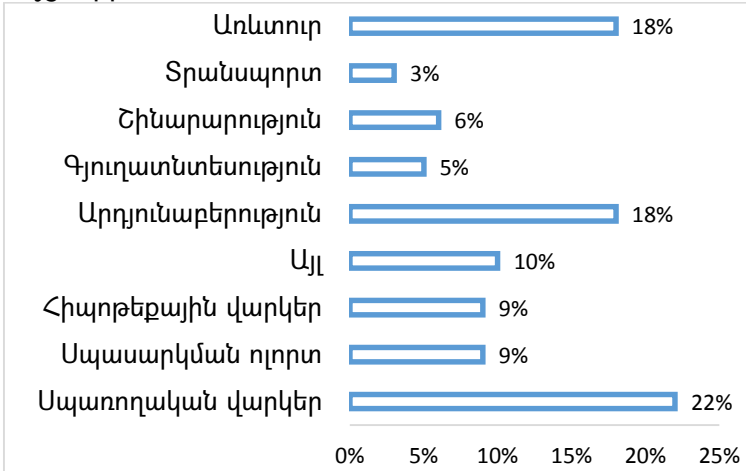
Գծապատկեր 1. Սնանկացած կազմակերպությունների դինամիկան ՀՀ-ում 2010-2017 թթ. [2]

Բաշխվածությունը հիմնականում պայմանավորված է նշված ոլորտների կազմակերպությունների կողմից ներկայացված շահութահարկի հաշվարկների և հարկային այլ հաշվետվությունների տվյալներով: Վերլուծությունները ցույց են տվել, որ կազմակերպությունների սնանկացման գեներացման աղբյուրը վարկային պարտավորությունների մարման անկարողությունն է [3]: Հատկանշական է նաև այն փաստը, որ բանկերի ժամկետային պարտավորությունները վերջին տարիներին 20%-ով ավելացել են, որից կարելի է ենթադրել, որ բանկերի կողմից առաջարկված պայմանների և գործարար միջավայրի շահութաբերության միջև առկա է անհամաչափություն:

Գծապատկեր 2. Վարկերի կառուցվածքը՝ ըստ վարկառուների 2017 թ. դրությամբ (%) [3, էջ 26]

Գծապատկեր 2-ից երևում է, որ վարկերի ընդհանուր գումարի 56 %-ը տրամադրվել է կազմակերպություններին, 36%-ը՝ տնային տնտեսություններին, և միայն փոքր մասն է տրամադրվել շահույթ չհետապնդող ընկերություններին, պետական ձեռնարկություններին ու այլ ֆինանսական կառույցներին:

Գծապատկեր 3. Վարկերի կառուցվածքը՝ ըստ ՀՀ տնտեսության ոլորտների 2017 թ. դրությամբ [3, էջ 26]

Մասնավոր հատվածը գերազանցապես բաղկացած է փոքր (այդ թվում՝ գերփոքր) և միջին ձեռնարկություններից, որոնք վերջին տարիներին հանդիսանում են տնտեսական աճի և աշխատատեղերի ստեղծման հիմնական շարժիչը: Մանրածախ և մեծածախ առևտրի ոլորտի ընկերությունների սնանկացման գերակշռումը հիմնականում պայմանավորված է ոլորտում հայտնվող սուբյեկտներով: Հայաստանում խոշոր սուբյեկտի բացումը հանգեցնում է շրջակայքում գործող որոշ օբյեկտների փակման: Վերոնշյալ **Գծապատկեր 3**-ից պարզ է դառնում, որ վարկերի խոշոր մասը բաժին է ընկել առևտրին և սպառողական վարկերին, ինչն էլ հիմնականում ուղղվում է գերակշիռ համարվող մասնավոր հատվածին (տե՛ս **Գծապատկեր 2**):

ՀՀ առևտրային կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության վրա ազդող գործոնները

Կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության վրա ազդում են ներքին և արտաքին մի շարք գործոններ: Արտաքին գործոնների շարքին են դասվում տնտեսական իրավիճակը, քաղաքական, սոցիալական, տեխնոլոգիական, օրենսդրական կարգավորումները կամ փոփոխությունները և սեփականատերերից, վարկատուներից, մատակարարներից և հաճախորդներից կախվածությունը: Ներքին գործոնները ներառում են

կազմակերպական կառուցվածքը (կենտրոնացված կամ ապակենտրոնացված), հաշվապահական հաշվառման և ֆինանսական քաղաքականությունը, մարդկային և կապիտալ ռեսուրսները, գործառնական արդյունավետությունը և նորարարությունը: Գնահատման գործակալությունների «Մեծ եռյակը»՝ Moody's-ը, Standard & Poor's-ը և Fitch-ը իրականացնում է կազմակերպությունների վարկունակության վարկանիշավորում տնտեսվարող այն սուբյեկտներին, որոնք թողարկում են պարտքային գործիքներ (հիմնականում պարտատոմսեր, հետգնման պայմանագրեր, պարտքային հանձնառություններ) [9]: Վարկանիշները հիմնված են ապագա սպասումների վրա, որոնք կարող են տարբերվել պատմական արդյունքներից: Օրինակ՝ Moody's-ը տալիս է վարկանշման կշռված գնահատականներ՝ հիմնված հետևյալ չորս գործոնների վրա, որոնք ներկայացված են Աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1

**Moody's-ի կողմից գնահատվող գործոնները
և դրանց կշիռները (%) [9]**

№	Գործոն	Կշիռ
1	Մասշտաբ	20 %
2	Գործարարության (Բիզնես) հարթակ	30 %
3	Լևերիջ	20 %
4	Ֆինանսական քաղաքականություն	30 %

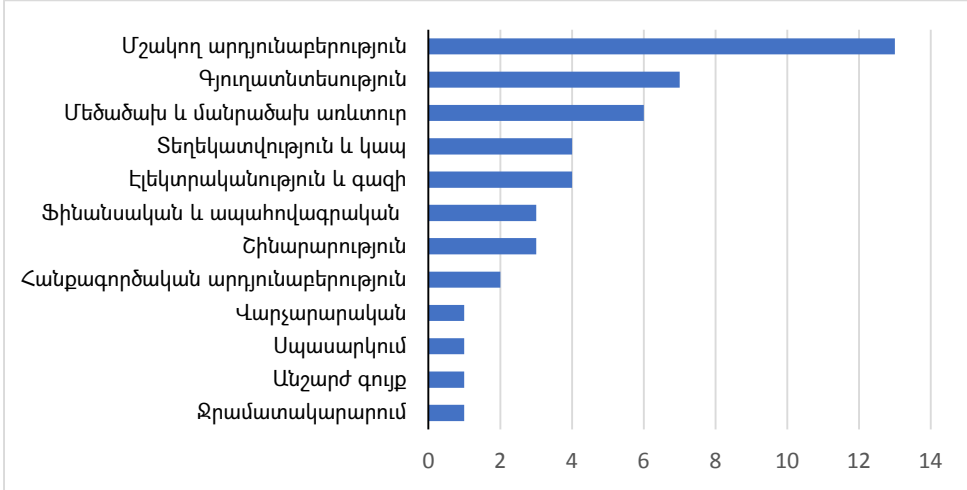
Նշենք, որ Moody's-ի, Standard & Poor's-ի և Fitch-ի գործունեությունը չի սահմանափակվում տարբեր ոլորտների և տեսակների կազմակերպություններ վերլուծությամբ: Տարատեսակ գնահատումների առարկա կարող են հանդիսանալ նաև զարգացած և զարգացող երկրները:

«Առևտրային կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության վրա ազդող գործոնների գնահատում բինարական պրոբիթ ձևաչափի միջոցով»:

2017-ի ՀՀ-ում սնանկացած կազմակերպությունների դինամիկայի և սնանկության գործերի ծանրաբեռնվածությունը¹ տարաբնույթ ուսումնասիրությունների անհրաժեշտություն է առաջացնում: Կարևորվում է ՀՀ առևտրային կազմակերպությունների սնանկության վրա ազդող գործոնների ռեգրեսիոն վերլուծությունը, որի նպատակով ընտրվել են 83 ՀՀ առևտրային կազմակերպություն, որից 46-ը՝ գործող, իսկ 37-ը՝ սնանկ:

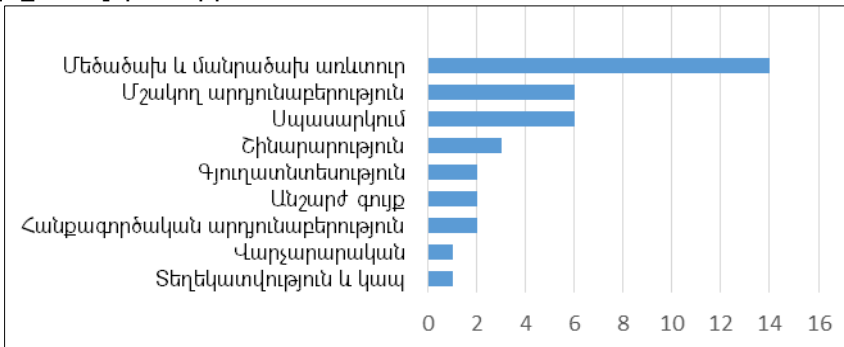
¹ 2013-2017 թթ.-ին ՀՀ-ում արձանագրվել է դատարան դիմած սնանկության գործերի կտրուկ աճ, ինչն էլ սնանկության գործերով դատարանի ստեղծման հիմք հանդիսացավ: 2013 թ. սնանկության գործերի թիվը կազմել է 3376, իսկ 2017-ին արդեն 9218 էր:

Գործող կազմակերպությունների համար ձեռք են բերվել 2017-ին ավարտվող տարվա արտաքին հաշվետուցում (աուդիտ) անցած ֆինանսական վիճակի և շահույթի և վնասի մասին հաշվետվությունները (տե՛ս ստորև՝ ըստ ոլորտների):

Գծապատկեր 4. ՀՀ գործող կազմակերպությունները՝ ըստ ոլորտների 2017 թ.¹

Մնանկ կազմակերպությունների տվյալները հավաքվել են 2017-ին ավարտվող տարվա կազմակերպությունների կողմից ներկայացված շահութահարկի հաշվարկի և հարկային այլ հաշվետվություններից: **Գծապատկեր 5-ում** ներկայացված են ՀՀ սնանկ կազմակերպությունները՝ ըստ ոլորտների:

Գծապատկեր 5. ՀՀ սնանկ կազմակերպությունները՝ ըստ ոլորտների 2017 թ.²

¹ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակների կողմից՝ ըստ նշված ոլորտների կազմակերպությունների ֆինանսական հաշվետվությունների (տե՛ս azdarar.am):

² Գծապատկերը կազմվել է հեղինակների կողմից՝ ըստ նշված գերակա ոլորտների կազմակերպությունների ֆինանսական հաշվետվությունների (տե՛ս azdarar.am):

Ռեգրեսիոն վերլուծությունն իրականացվել է Eviews [11] փաթեթի օգնությամբ: Քանի որ բինարական լոգիթ և պրոբիթ ձևաչափերը միմյանցից քիչ են տարբերվում, ապա դրանց անվանում են բինարական պատահական ձևաչափեր (BRM): Հաճախ կարելի է հանդիպել նաև դիսկրետ կամ որակական ընտրության ձևաչափ եզրը ևս: Տնտեսագիտության մեջ բինարական մոդելը նկարագրում, բացատրում և կանխատեսում է նվազագույնը 2 վերջավոր այլընտրանքների միջև կատարված ընտրությունը և պատասխանում է «ո՞ր մեկը» հարցին: Վերջավոր ընտրության էմպիրիկ վերլուծության համար նպատակահարմար է օգտագործել կառուցակարգեր, ինչպիսիք են լոգիթ և պրոբիթ բինարական ռեգրեսիոն ձևաչափերը: Հետազոտության համար ընտրվել է *բինարական պրոբիթ* մոդելը, որը ցույց է տալիս ուսումնասիրվող կազմակերպությունների սնանկացման հավանականության առկայությունը (բացասական ելք) կամ բացակայությունը (դրական ելք): Ուսումնասիրվող գործոններից սնանկության հավանականության համար էապես նշանակալի են ստացվել ինքնավարության և կապիտալի շահութաբերության գործոնները, ինչը խոսում է սնանկության հավանականության վրա էական ազդեցություն ունենալու փաստի մասին՝ կապիտալի շահութաբերության դեպքում դրական, իսկ ինքնավարության դեպքում՝ բացասական:

Dependent Variable: BANKRUPTCY
 Method: ML - Binary Probit (Quadratic hill climbing)
 Date: 02/23/19 Time: 18:24
 Sample: 1 83
 Included observations: 83
 Convergence achieved after 7 iterations
 Covariance matrix computed using second derivatives

Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
C	0.484529	0.226977	2.134704	0.0328
CAPITAL_TO_ASSET				
S	-7.982115	2.075745	-3.845421	0.0001
ROCE	1.959965	0.671811	2.917436	0.0035
McFadden R-squared	0.567919	Mean dependent var	0.445783	
S.D. dependent var	0.500073	S.E. of regression	0.317469	
Akaike info criterion	0.666190	Sum squared resid	8.062907	
Schwarz criterion	0.753618	Log likelihood	24.64688	
Hannan-Quinn criter.	0.701313	Restr. log likelihood	57.04230	
LR statistic	64.79085	Avg. log likelihood	0.296950	
Prob(LR statistic)	0.000000			
Obs with Dep=0	46	Total obs	83	
Obs with Dep=1	37			

Գծապատկեր 6. ՀՀ կազմակերպությունների սնանկացման հավանականության որոշումը բինարական պրոբիթ ձևաչափի օգնությամբ

Պրոբիթ վերլուծությունում դիտարկում ենք կազմակերպության սնանկացման հավանականությունը, որպես կախյալ փոփոխական: Գործոնային վերլուծության արդյունքում վիճակագրորեն նշանակալի ստացված գործոնները հետևյալն են՝ ինքնավարություն (գործոն 1) և կապիտալի շահութաբերություն (գործոն 2): Սա նշանակում է, որ տվյալ գործոնները նշանակալիորեն ազդել են ընկերությունների սնանկացման հավանականության վրա: Ընդ որում՝ ինքնավարության գործակիցն ազդել է բացասաբար, իսկ կապիտալի շահութաբերության ազդեցությունը դրական է եղել:

Դիտարկենք ինքնավարության գործակիցը:

$$\text{Ինքնավարության գործակից} = \frac{\text{Ընդամենը սեփական կապիտալ}}{\text{Ընդամենը ակտիվներ}}$$

Գործակիցը ցույց է տալիս՝ արդյոք կազմակերպությունն ունի բավարար կապիտալ իր ակտիվներն ապահովելու և շարունակական գործունեություն ծավալելու համար: Գործակիցը հատկապես կարևոր է ներդրողների համար, որոշելու՝ արդյոք արժե ներդրում անել տվյալ ընկերությունում: Բինարական պրոբիթ մոդելի արդյունքներով գործոնը նշանակալի է և ունի բացասական նշան, այն է, գործակցի աճը կրեթի կազմակերպությունների սնանկացման հավանականության նվազման և հակառակը:

Այժմ դիտարկենք կապիտալի շահութաբերությունը:

$$\text{Կապիտալի շահութաբերություն} = \frac{\text{Շահույթ/ վնաս նախքան հարկումը}}{\text{Ընդամենը ակտիվներ- Ընթացիկ պարտավորություն}}$$

Բինարական պրոբիթ ձևաչափի արդյունքներով կապիտալի շահութաբերությունը նույնպես նշանակալի է, սակայն դրական նշանով: Արդյունքը բացատրվում է հետևյալ երկու փաստարկներով.

1) վերլուծության ենթարկված ՀՀ առևտրային կազմակերպություններից մեծամասնության մոտ 2017-ին ավարտված տարվա արդյունքները բացասական են, այն է, կազմակերպությունները տարին փակել են զուտ վնասով: Առկա է ընթացիկ պարտավորությունների զգալի բարձր մակարդակ, որը գերազանցում է ընդամենն ակտիվներին՝ առաջացնելով իրացվելիության անբավարար մակարդակ: Արդյունքում ստացվում է դրական մեծ գործակից, որը համաչափ է կազմակերպությունների սնանկացման ռիսկի աճին,

2) 2017-ին ավարտված տարվա արդյունքները բացասական են, և ընդամենն ակտիվների առավելությունն ընթացիկ պարտավորությունների

նկատմամբ բերում է բացասական փոքր գործակցի, որը նույնպես համաչափ է սնանկացման ռիսկի նվազմանը:

Ամփոփելով՝ կարող ենք փաստել, որ, ըստ վերլուծության, ՀՀ-ում կազմակերպությունների սնանկացման հիմնական գործոններն են կապիտալի շահութաբերության և ինքնավարության գործակիցների ցուցանիշները: Համադրելով այս երկու ցուցանիշները՝ կարող ենք նշել, որ կազմակերպությունների սնանկացման հավանականությունը դիտարկված գործոնների շրջանակում հիմնականում պայմանավորված է *երկարաժամկետ պարտավորությունների, մասնավորապես՝ երկարաժամկետ վարկերի մարման անկարողությամբ*:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք, 05 մայիս, 1998թ., www.arlis.am [մուտք՝ 19.03.2019 թ.],
2. ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ, <http://www.petekamutner.am> [մուտք՝ 15.03.2019 թ.],
3. «Քեյ-Փի-Էմ-Ջի Արմենիա» ՓԲԸ, Հայաստանի բանկային ոլորտի ընդհանուր նկարագրություն, 2017 թ.:
4. **Шеремет А.Д., Негашев Е.В.**, Методика финансового анализа деятельности 145 коммерческих организаций. - М.: ИНФРА-М, 2011,
5. **Мельник М.В.**, Организация системы внутреннего аудита и контроля в крупных организациях // Аудиторские ведомости. 2012,
6. Платежеспособность (Методика Д. Дюрана) [Электронный ресурс] / <http://investment-analysis.ru/metodFSA2/duran-solvency.html> [մուտք՝ 15.03.2019 թ.],
7. **Песелис А.А.** Оценка факторов риска внешней среды при реализации учебного оборудования // Российское предпринимательство. -2013. -№ 3 (225),
8. **Матевосян А.В.** Оценка и прогноз показателя экономической активности на основании потенциального ВВП РА. Современная наука: тенденции развития: Материалы X Международной научно-практической конференции. 26 августа 2015.: Сборник научных трудов. -Краснодар, 2015,
9. Moody's Investors Service, Rating Methodology, Trading Companies, New York, 2016,
10. azdarar.am [մուտք՝ 15.03.2019 թ.],
11. <https://www.eviews.com/home.html> [մուտք՝ 15.03.2019 թ.],
12. www.e-register.am [մուտք՝ 15.03.2019 թ.]:

МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ ФАКТОРОВ ВЛИЯЮЩИХ НА ФИНАНСОВУЮ УСТОЙЧИВОСТЬ КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ АРМЕНИИ

ГРИГОР МНАЦАКАНЯН¹, ВААГН ТЕПОЯН¹, ВАРСЕНИК САРГСЯН¹

¹ *Ереванский государственный университет*

Одной из основных причин банкротства является отсутствие финансовой устойчивости. В статье представлена динамика обанкротившихся учреждений в Республике Армения за период 2010-2017 годы. Оценка факторов, влияющих на финансовую устойчивость коммерческих организаций РА, осуществлена посредством применения модели эконометрического моделирования. Факторный анализ выявил статистически значимые переменные, существенно предопределяющих банкротство организаций.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, банкротство организаций, эконометрический анализ, определение вероятности банкротства.

ASSESSMENT MODEL OF FACTORS AFFECTING THE FINANCIAL STABILITY ON THE EXAMPLE OF COMMERCIAL COMPANIES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

GRIGOR MNATSAKANYAN¹, VAHAGN TEPOYAN¹, VARSENİK SARGSYAN¹

¹ *Yerevan State University*

One of the main reasons for bankruptcy of the organizations is the lack of financial stability. The article presents the dynamics of bankrupt organizations in the Republic of Armenia during the period 2010-2017. Assessment of the factors affecting the financial stability of Armenian commercial organizations through probit econometric model has been carried out. As a result of factor analysis statistically significant variables have been revealed that substantially predetermine the bankruptcy of organizations.

Keywords: financial stability, bankruptcy of organizations, econometric analysis, determination of bankruptcy probability.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 20.03.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 26.04.2019*

ՀՏԴ 342. 7

**ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՆԱԶԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ
ՈՐՊԵՍ ԱՐԴԱՐ ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԶԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐ
ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ¹**

¹ Եվրոպական համալսարան

Հոդվածը հիմնված է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադիպային որոշումների վրա: Հոդվածի հիմնական նպատակն է բացահայտել գործնական խնդիրները՝ հիմք ընդունելով Եվրոպական դատարանի նախադիպային այն որոշումները, որոնք առնչվում են դատարանի անկախության ու անաչառության գնահատմանը և տարբերակում են այն չափորոշիչները, որոնք բանալի են հանդիսանում նման գնահատումների համար:

Բանալի բառեր. դատարանի անկախություն և անկողմնակալություն, արդար դատաքննության չափորոշիչներ, անկախության գնահատման չափորոշիչներ, անկողմնակալության գնահատման չափորոշիչներ:

«Արդար դատաքննության իրավունք» եզրույթն իր արտացոլումն է գտել ՀՀ Սահմանադրության ինչպես 2015 թ. (հոդված 63), այնպես էլ 1995 թ. (հոդված 39) և 2005 թ. (հոդված 19) խմբագրություններով տեքստերում:

Որպես արդար դատաքննության իրավունքի երաշխիք՝ ՀՀ Սահմանադրությունն (2015 թ.) ամրագրում է՝ *յուրաքանչյուր ոք ունի անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք:*

Դատարանի անկախ և անաչառ լինելու սահմանադրական երաշխիքը բխում է նաև 26/04/2002 թ. ՀՀ կողմից վավերացված Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին Եվրոպական համաձայնագրի (կոնվենցիա) (այսուհետև՝ Համաձայնագիր) 6-րդ հոդվածից, ըստ որի *յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները կամ նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ և անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք:*

Դատարանի անկախությունը և անկողմնակալությունն արդար դատաքննության իրավունքի հիմնարար բաղադրիչներն են, որը նշանակում է դատարանի անկախություն «իշխանություններից» և դատարանի պատրաստակամություն վեճը լուծել արդարացի և անաչառ մոտեցմամբ՝ ազատ ցանկացած տեսակի կանխակալ և կողմնակալ վերաբերմունքից: Սա նշանակում է կողմնակալ վերաբերմունքի ցանկացած անգամ չափավոր դրսևորման բացառում [1]:

Համաձայնագրի 6-րդ հոդված 1-ին մասի ուժով պաշտպանվող արդար դատաքննության իրավունքը, մասնավորապես դրա մաս կազմող «անկախ» և «անաչառ» դատարանի վերաբերյալ իրավական պահանջը Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետև՝ Եվրոպական դատարան կամ Դատարան) կողմից արժանացել է մանրակրկիտ դիտարկման: Տասնյակ տարիների ընթացքում Եվրոպական դատարանի կողմից ընդունված բազմաթիվ որոշումների արդյունքում «անկախ» և «անաչառ» դատարանի վերաբերյալ իրավադրույթը մեկնաբանվել է խիստ տարբեր փաստերի և իրավական մշակույթների համատեքստում, որի արդյունքում ձևավորվել են հստակ մոտեցումներ և նշված նորմի պահանջի պահպանման վերաբերյալ գնահատողական ու դասակարգող ուղենիշներ:

Դատարանի անկախությունը

Ուսումնասիրելով Եվրոպական դատարանի նախադիպային որոշումները՝ կարելի է արձանագրել, որ տասնյակ տարիների ընթացքում նույն համաձայնագրային նորմի լույսի ներքո տարատեսակ փաստակազմերով գործեր քննելու և որոշումներ կայացնելու արդյունքում Դատարանի կողմից ձևավորվել է դատարանի անկախության գնահատման համար հիմք ծառայող չափանիշների շարք, որոնց դիտարկմամբ և փաստակազմերի հետ համադրման արդյունքում է Դատարանը հանգել կոնկրետ գործով դատարանի անկախության պահպանման իրավական պահանջի գնահատմանը: Այդ չափանիշներն են՝ *դատավորների նշանակման կարգը, պաշտոնավարման ժամկետը, արտաքին ճնշումներից պաշտպանության երաշխիքների առկայությունը, անկախության արտաքին հարկանիշներով օժտված լինելը:*

1) Եվրոպական դատարանը որոշումներից մեկում, անդրադառնալով **դատավորների նշանակման կարգին՝** որպես անկախության գնահատման չափանիշի, հարցը դիտարկել է դատավորի անփոփոխելիության տեսանկյունից, քանի որ դատավորի գործունեության համար էական կարևորություն ունեցող այդ սկզբունքը պետության կողմից ապահովված չի եղել: Մասնավորապես, նշվել է հետևյալը. այն դեպքում, երբ դատավորը նշանակվում և ազատվում է պաշտոնից արդարադատության նախարարի

որոշմամբ, համաձայնեցնելով այն տրանսպորտի և ծովային գործերով նախարարի հետ, չի կարող խոսք լինել անգամ դատավորի անփոփոխելիության մասին և փաստացի տվյալ դատավորը հանդիսանում են *vis-à-vis* նախարարի ստորադասը: Ուստի, տվյալ դատարանը չի կարող դիտարկվել նաև որպես անաչառ: Նման պայմաններում անձը կարող է ունենալ օբյեկտիվ կասկած դատարանի անկողմնակալության և անկախության հարցում [11, կետ 41]:

2) Որոշումներից մեկով քննարկման առարկա է հանդիսացել նաև գործի մակագրումը կոնկրետ դատավորի, որտեղ նշվել է, որ ներպետական դատարանները պետք է կազմակերպեն գործերի քննությունն այն կերպ, որ ապահովեն արդարադատության բավարար չափով կազմակերպվածությունը: Գործի մակագրումը կոնկրետ դատավորի հանդիսանում է ներպետական իրավասության (*margin of appreciation*) հարց: Սակայն առկա են մի շարք հանգամանքներ, որոնք ներպետական իշխանությունները գործը մակագրելիս պետք է հաշվի առնեն. օրինակ՝ ռեսուրսների հասանելիությունը, դատավորների որակավորումը, շահերի բախումը, դատական նիստ վարելու համար վայրերի հասանելիությունը: Չնայած Եվրոպական դատարանը չի ստանձնում դերակատարություն գնահատելու արդյոք եղել են բավարար հիմքեր տվյալ գործը կոնկրետ դատավորի մակագրելիս, սակայն Դատարանը պետք է համոզվի, որ մակագրումները կատարվում է Համաձայնագրի 6-րդ հոդված 1-ին մասին համապատասխան՝ ապահովելով օբյեկտիվ անկախություն և անաչառություն: Իսկ ինչ վերաբերում է գործերի վերամակագրմանը, Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ անձը (գործի վերամակագրման դեպքում) պետք է անպայմանորեն տեղեկանա վերամակագրման պատճառների մասին և ունենա հնարավորություն իր կարծիքն արտահայտել այդ առնչությամբ [12, կետ 71-72]:

3) Մեկ այլ որոշմամբ Եվրոպական դատարանը քննության առարկա է դարձրել **դատավորի պաշտոնավարման ժամկետը**. որևէ կոնկրետ ժամկետ չի սահմանվել Դատարանի կողմից, սակայն հարցը դիտարկվել է դատավորի անփոփոխելիության դիտակետից: Այլ կերպ ասած, դատավորը պետք է լինի անփոփոխելի իր պաշտոնավարման ողջ ժամկետի ընթացքում, որը հանդիսանում է դատարանի անկախության անմիջական հետևանք: Սակայն օրենսդրությամբ դատավորի անփոփոխելիության մասին կարգավորման բացակայությունն ինքնին խնդիր չէ, թե փաստացի ճանաչված է և առկա են անհրաժեշտ այլ երաշխիքներ [13, կետ 67]:

4) Անկախության հաջորդ չափորոշիչը դատավորների ազատ լինեն է ինչպես **արտաքին**, այնպես էլ **դատական համակարգի ներսից բխող անհարկի ազդեցությունից**: Դատական համակարգի ներսում անկախության համար պահանջվում է, որ դատավորներն ազատ լինեն գործընկեր դատավորների կամ դատարանում վարչական գործառույթներ իրականացնող անձանց, օրինակ՝ դատարանի նախագահի կամ դատարանի ստորաբաժանման նախագահի հրահանգներից կամ ճնշումից: Դատական համակարգի ներսում դատավորների անկախությունը և, մասնավորապես, դատական համակարգում իրենց վերադասերից անկախությունն ապահովող բավարար երաշխիքների բացակայությունը կարող է պատճառ լինել, որ Դատարանը հանգի այն եզրակացության, որ դիմումատուի կասկածները՝ կապված տվյալ դատարանի անկախության և անաչառության հետ, օբյեկտիվորեն հիմնավորված են [2]:

5) Արտաքին հատկանիշները (դատավորի կախվածությունը վկայող մի քանի փաստեր էին ներկայացվել դիմումատուի կողմի) դիտարկելով, Եվրոպական դատարանը հաստատել է, որ դրանք կարող են կարևոր նշանակություն ունենալ պարզելու համար, թե արդյոք տվյալ դատարանն անկախ է Համաձայնագրի 6-րդ հոդված 1-ին մասի լույսի ներքո [14, կետ 42]: Անկախության արտաքին հատկանիշները դիտարկելիս ցանկացած կողմի տեսակետ կարևոր է, բայց ոչ որոշիչ. որոշիչ է այն, թե արդյոք տվյալ կողմի մտավախությունը կարող է «օբյեկտիվորեն հիմնավորվել» [15, կետ 63]:

Դատարանի անաչառությունը

Այն դեպքում, երբ քննարկվում է դատարանի «անկախություն» եզրույթն ուսումնասիրման առարկա է լինում օրենսդրական և կառուցվածքային երաշխիքները դատական գործերի քննությանը իշխանության այլ ճյուղերի միջամտության տեսանկյունից, իսկ երբ քննարկվում է «կողմնակալություն» եզրույթը, ապա ուսումնասիրման առարկա է լինում դատարանի անկախությունը vis-a-vis կոնկրետ գործով կողմերի հետ հարաբերություններում: Գործը լսող կոլեգիալ կազմում դատավորներից **անգամ մեկի կողմնակալություն** կարող է հանգեցնել դատարանի անկողմնակալության խնդրին նույնիսկ այն դեպքում, երբ առկա չեն հիմքեր մյուս դատավորների (կամ նրանց մեծ մասի) անկողմնակալության վերաբերյալ [16, կետ 18-35]:

Եվրոպական դատարանի նախադիպային իրավունքը տարբերակում է անաչառության առկայության կամ բացակայության հարցի որոշման առնչությամբ երկու չափորոշիչներ՝

- **սուբյեկտիվ չափորոշիչ՝** դատավորի անձնական առնչությունը տվյալ գործին, այլ կերպ ասած դատավորի տվյալ գործում ունեցած անձնական համոզմունքը, վարքագիծը և վերաբերմունքը,

- **օբյեկտիվ չափորոշիչ՝** այդ հարցում ողջամիտ կասկածները բացառող բավարար երաշխիքների առկայություն կամ դատավորի կողմից բավարար երաշխիքների ապահովում՝ իր անաչառության առումով որևէ ողջամիտ կասկած բացառելու համար:

Մեծ մասամբ Եվրոպական դատարանն անկողմնակալության գնահատման հարցում հիմք է ընդունում օբյեկտիվ չափորոշիչը, քանի որ սուբյեկտիվ անկողմնակալության գնահատման համար անհրաժեշտ են բավարար ապացույցներ: Չնայած այդ սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ անաչառությունը հստակորեն տարբերակված չեն, քանի որ դատավորի վարքագիծը ոչ միայն կարող է արտաքին դիտորդի մոտ օբյեկտիվ կասկածներ առաջացնել նրա անաչառության վերաբերյալ (օբյեկտիվ գնահատում), այլև կարող է վկայել դատավորի անձնական համոզմունքի մասին (սուբյեկտիվ գնահատում): Այդ իսկ պատճառով, որոշ դեպքերում, երբ դժվար է ձեռք բերել ապացույցներ, որոնցով հնարավոր կլինի մերժել դատավորի սուբյեկտիվ անկողմնակալության կանխավարկածը, օբյեկտիվ չափորոշիչը սկսում է հանդես գալ որպես դիտարկման լրացուցիչ կարևոր երաշխիք [17, կետ 95; 18, կետ 119]:

Դատարանի անկողմնակալության հարցը քննարկելիս էական են այն փաստերը, որոնք հիմք են հանդիսանում անկողմնակալության մասին կասկածի առաջացման համար: Որոշ դեպքերում անգամ դատարանի արտաքինը (դրսևորած վարքագիծը) կարող է ունենալ որոշ նշանակություն նման կասկածի առաջացման համար: Նշվածից հետևում է, երբ քննության առարկա է այն հարցը, թե կա արդյոք բավարար հիմք դատարանի անկողմնակալության մասին կասկածի համար, նման կասկածի մասին բարձրաձայնող կողմի դիրքորոշումը կարևոր է, բայց ոչ որոշիչ: Որոշիչ է այն, թե արդյոք նման կասկածը կարող է դիտվել որպես օբյեկտիվորեն արդարացի [19, կետ 58]: **Արդարադատությունը պետք է ոչ միայն իրականացվի, այլև իրականացումը պետք է լինի տեսանելի: Խաղասեղանին է դրված հասարակության վստահությունը, որը հենց դատարանները պետք է ձևավորեն հասարակության շրջանում:** Ուստի, դատավորը, ում առնչությամբ առկա է անկողմնակալության պակասի իրավաչափ հիմք, պետք է «հեռանա» գործի քննությունից [17, կետ 98; 20, կետ 45]:

Սուբյեկտիվ չափորոշիչ - Եվրոպական դատարանը սուբյեկտիվ չափորոշիչը կիրառելիս շեշտել է, որ «դատավորի անձնական անաչառությունը ենթադրվում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ չկան հակառակն ապացուցող փաստեր» [21, կետ 58]: Եվրոպական դատարանի կողմից քննվող գործերից մեկով, որի շրջանակներում քննարկվում է դատավորի անկողմնակալության մասին հարցը, ներկայացված էր փաստական հանգամանք, ըստ որի ներպետական դատարանի դատավորի և դիմումատուի միջև կայացել է բուն դատական գործին չառնչվող վիճաբանական «զրույց», որի համար հարթակ էր հանդիսացել տեղական տպագիր լրատվամիջոցներից մեկը (տպագրվել էին փոխադարձ հոդվածներ): Դիմումատուն Եվրոպական դատարանի առջև բարձրացրել էր տվյալ դատավորի կողմնակալության հարցը իրեն վերաբերող դատական գործի քննության ընթացքում: Նշված գործով Եվրոպական դատարանը նշեց այն կարևոր մոտեցումը, ըստ որի՝ դատական իշխանության ներկայացուցիչները (judicial authorities) պարտավոր են իրենց կողմից քննվող գործերի հանդեպ դրսևորել առավելագույն խոհեմություն պահպանելու համար դատավորների անկողմնակալ կերպարը (image): Այդ խոհեմությունը պետք է գերծ պահի դատավորին լրատվամիջոցներից օգտվելուց և նույնիսկ այն դեպքում, երբ դրան հրահրում են. **սա բխում է արդարադատության վերաբերյալ բարձր պահանջներից և դատական մարմինների բարձր լինելու բնույթից, որոնք էլ պարտադրում են նմանատիպ վերաբերմունք** [22, կետ 67]:

Մեկ այլ գործով ներպետական դատարանի դատավորի կողմից դատավարության ընթացքում հնչեցված արտահայտությունների հիման վրա անկողմնակալության հարց քննարկելիս Եվրոպական դատարանը նշել է, երբ դատարանի նախագահը հրապարակայնորեն օգտագործել է արտահայտություններ, որոնցից բխում է, որ նա արդեն իսկ ձևավորվել է դիմումատուի գործի վերաբերյալ անբարենպաստ տեսակետ (մեղավոր ճանաչելու մասին դիրքորոշում) մինչ գործի քննության ավարտին դատարանի կողմից որոշում կայացնելը, նրա արտահայտությունները բավարար են օբյեկտիվորեն հիմնավորելու մեղադրյալի մտավախությունը դատավորի անաչառության վերաբերյալ [22, կետ 68]:

Օբյեկտիվ չափորոշիչ - Օբյեկտիվ չափորոշիչի դիտարկմամբ Եվրոպական դատարանն առանձնացրել է իրավիճակի գնահատման երկու եղանակ՝ **Ֆունկցիոնալ (գործառութային) և անձնական**:

1. Ֆունկցիոնալ (գործառութային) բնույթով դրսևորվող անաչառության պարագայում դատավորի անձնական վարքագիծը կասկածի տեղիք

չի տալիս, սակայն, օրինակ առկա են փաստեր, ըստ որոնց՝ վերջինս գործի քննության տարբեր փուլերում ունեցել է տարբեր դերակատարություն կամ ունեցել է հիերարխիկ կամ այլ կապեր վարույթի հետ առնչվող մեկ այլ դերակատարի հետ: Սրանից հետևում է, առկա է օբյեկտիվ հիմնավորում դատարանի անաչառության վերաբերյալ և նման պարագայում իրավիճակը չի համապատասխանում կոնվենցիոն օբյեկտիվ չափորոշիչին: Եվրոպական դատարանի կողմից քննվող գործերից մեկով դիտարկման է արժանացել այն հարցը, թե արդյոք կարող է հաստատվել դատավորի կողմնակալության փաստն այն դեպքում, երբ քրեական գործով մեղադրյալի դատավարությանը մասնակցող դատավորը մինչ դատավոր նշանակվելը եղել է դատախազության այն բաժնի աշխատակից, որի կողմից կատարվել է գործով նախաքննությունը: Դատարանն այդ դեպքով նշել է, որ զուտ այն փաստը, որ դատավորը նախկինում եղել է դատախազության այն բաժնի աշխատակից, որի կողմից կատարվել է նախաքննությունը, ինքնին չի կարող լինել անկողմնակալության պակասի մտավախության հիմք, սակայն միաժամանակ նշել է, որ պետք է ուսումնասիրել այն՝ արդյոք դատավորն իր նախկին աշխատանքային պարտականություններն իրականացնելիս կարող էր առնչվեր տվյալ գործի հետ: Այս կապակցությամբ էլ արդեն դատարանն անդրադառնում է դատավորի կողմից իր անկողմնակալության համար բավարար երաշխիքներ տրամադրելու հարցին [23, կետ 30-31]:

2. Անձնական բնույթով դրսևորվող անկողմնակալության դեպքում դիտարկվում է տվյալ գործով դատավորի վարքագծից, որը կարող է լինել իրավական առումով բավարար չափով հիմնավորված և օբյեկտիվորեն արդարացված, սակայն կրի այնպիսի բնույթ, որ չհամապատասխանի սուբյեկտիվ չափորոշիչին կամ բացահայտի անձնական կողմնակալության հարց: Ուստի, ցանկացած դեպքում, անկախ նրանից կիրառվում են երկու չափորոշիչները, թե դրանցից մեկը, անկողմնակալության հարցը կախված կլինի գործով ստույգ փաստերից [24, կետ 121]:

Այսպես՝ ուսումնասիրելով Եվրոպական դատարանի իրավաստեղծ պրակտիկան, կարող ենք արձանագրել, որ դատարանի անկախության և անաչառության պայմանները հանդիսանում են արդար դատաքննության իրավունքի էական հատկանիշներ: Երբ նշված հատկանիշները դիտարկում ենք այն տեսանկյունից, որ ներպետական դատարաններում գործի քննության ընթացքում դատավորի անկախության և անաչառության վերաբերյալ դատավարության մասնակցի կողմից բարձրացված հարցը քննվում է ինքնաբացարկ հայտնելու մասին միջնորդության քննության

շրջանակներում, ապա ուսումնասիրման առարկա է դառնում դատավորի կողմից ինքնաբացարկի հիմքերի օբյեկտիվ գնահատման հարցը և որ առավել կարևոր է դատավորի անկախության և անաչառության վերաբերյալ հիմքերի և փաստերի գնահատումն այն չափորոշիչների շրջանակում, որոնք մշակվել են Եվրոպական դատարանի կողմից: Սրանից էլ բխում է մեկ այլ հարց թե անկախության և անաչառության հարցի քննությունը ներպետական իրավական համակարգում կատարվում է արդյո՞ք Եվրոպական դատարանի կողմից մշակված չափանիշների դիտարկմամբ: Հայաստանյան իրավական համակարգում դատավորի անկախության և անաչառության հարցին անդրադառնալու միջոցը ինքնաբացարկի միջնորդություն ներկայացնելը կամ բացարկ հայտնելու դիմումով հանդես գալն է՝ կախված, թե որ դատավարական իրավակարգավորումներով է գործը քննվում: Սակայն խնդրո առարկա է այն, թե գործը քննող դատավորը որքանո՞վ է օբյեկտիվորեն քննում իր անկախության և անաչառության վերաբերյալ հարցը, և անձն ունենում է հնարավորություն ներպետական մակարդակում քննության առարկա դարձնել ինքնաբացարկի միջնորդության մերժման մասին որոշումը, որը, ըստ էության, որոշ դեպքերում ինքնաբացարկի հիմքերի օբյեկտիվ գնահատման միակ միջոցը կարող է լինել: Այս մասով ՀՀ իրավական համակարգում առկա է ոչ միանշանակ մոտեցում, մասնավորապես ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մասի 11-րդ կետի համաձայն՝ ինքնաբացարկի մասին դատական ակտերը ի թիվս այլ միջանկյալ դատական ակտերի ենթակա են բողոքարկման վերաքննության կարգով: Նման կարգավորում բացակայում է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքերում: Գտնում ենք, որ դատավորի անկախության և անկողմնակալության մասին հանգամանքները նման պայմաններում չեն կարող օբյեկտիվ գնահատման առարկա հանդիսանալ քաղաքացիական և քրեական դատավարություն կարգերով գործերի քննության ընթացքում և առհասարակ տարօրինակ է իրավունքի ճյուղերի նկատմամբ օրենսդրի նման տարբերակված մոտեցումը: Հատկանշական է նաև, որ ՀՀ դատական օրենսգիրք ՀՀ սահմանադրական օրենքի ընդունմամբ կարգավորման այս դաշտից ևս դուրս մղվեց ինքնաբացարկի մասին որոշման բողոքարկման հնարավորությունը սահմանող նորմը¹: ՀՀ Սահմանադրական դատարանը 28.09.2010թ. համար ՍԴ-918 որոշմամբ անդրադառնալով քրեական դատավարության շրջանակներում

¹ ՀՀ դատական օրենսգրքի (2007թ.) 91-րդ հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում էր ինքնաբացարկի մասին որոշման բողոքարկման իրավունքը:

ինքնաբացարկի մերժման մասին վերաքննության կարգով բողոքարկմանը՝ նշել է, որ իրավակիրառ պրակտիկան պետք է տանել այն ուղղությամբ, որպեսզի ինքնաբացարկի միջնորդությունը մերժելու մասին որոշման հետ կապված հանգամանքները քննության առարկա դառնան բուն դատական ակտի բողոքարկման շրջանակներում՝ «հետաձգված բողոքարկում»: Սակայն այս պարագայում հարց է առաջանում արդյոք դատարանի անկախության և անկողմնակալության հարցի գնահատումը չունի հրատապության խնդիր և արդարացված է արդյո՞ք դրան անդրադարձն այն ժամանակ, երբ արդեն գործի քննությունն ավարտվել է տվյալ դատարանում և առկա է վեճը լուծող դատական ակտ: Բարձրացված հարցի քննարկումն առանձին ուսումնասիրման առարկա է: Այդուհանդերձ, գտնում ենք, որ ինքնաբացարկի մասին դատական ակտերը՝ որպես առանձին կարևորություն ունեցող միջանկյալ դատական ակտեր, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքերում սահմանելով որպես վերաքննության կարգով բողոքարկման ենթակա ակտեր, օրենսդիրը հնարավորություն կրնձեռեն անձին կասկածի առաջացման պահին դիտարկման առարկա դարձնել բացարկյալ ինքնաբացարկի համապատասխան հիմքերն և հիմնավորումները գործը քննող դատարանի վերադաս ատյանի կողմից՝ ապահովելով չափորոշիչների օբյեկտիվ կիրառման հնարավորություն:

Եզրափակելով հոդվածի շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունը՝ կարևոր ենք համարում, որ դատարանի անկախությունը և անաչառությունը որպես չափորոշիչներ հանդիսանում են հիմնային տարրեր արդար դատաքննության իրավունքի իրականացման համատեքստում: Դատարանի անկախությանն ու անաչառությանը ուղղված ցանկացած օբյեկտիվորեն հիմնավոր կասկած պետք է պատշաճ և լիարժեք գնահատման արժանանա ներպետական դատարանների կողմից՝ նվազագույնի հասցնելով արդար դատաքննության իրավունքի խախտման հնարավորությունը: Իսկ Եվրոպական դատարանի իրավաստեղծ գործունեության ճանապարհով տարիներով հղկված մոտեցումը (չափորոշիչները) անկախության ու անաչառության գնահատման հարցում հանդիսանում է կիրառելի բանաձև օբյեկտիվ դիրքորոշում ստանալու համար:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐ

1. Forster Steve, Human Rights and Civil Liberties, Third Edition, Coventry University, London, 2011, p. 318-319

2. Ուղեցույց Մարդու իրավունքների Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի վերաբերյալ, Արդար դատաքննության իրավունք (քաղաքացիաիրավական հայեցակետ), Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2013 թ., էջ 40, կետ 140

Օգտագործված իրավական աղբյուրներ

3. ՀՀ Սահմանադրություն, 1995 թ., 2005 թ., 2015 թ.

4. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին Եվրոպական կոնվենցիա, 1950 թ.

5. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 28.09.2010 թ. թիվ ՍԴ-918 որոշում:

6. ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք, 2013 թ.

7. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, 2018 թ.

8. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, 1998 թ.

9. ՀՀ դատական օրենսգիրք, 2007 թ.

10. ՀՀ դատական օրենսգիրք ՀՀ սահմանադրական օրենք, 2018 թ.

Օգտագործված ՄԻԵԴ որոշումներ

11. Brudnicka and others v. Poland, March 3, 2005.

12. Bochan v. Ukraine, May 3, 2007.

13. Sacilor Lormines v. France, November 9, 2006.

14. Sramek v. Austria, October 22, 1984.

15. Sacilor Lormines v. France, November 9, 2006.

16. Sander v. The United Kingdom, September 21, 2010.

17. Micallef v. Malta, October 15, 2009.

18. Kyprianou v. Cyprus, December 15, 2005.

19. Gautrin and others v. France, May 20, 1998.

20. Castillo Algar v. Spain, October 28, 1998.

21. Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium, June 23, 1981.

22. Buscemi v. Italy, September 16, 1999.

23. Piersack v. Belgium, October 1, 1982.

24. Rianou v. Cyprus, December 15, 2005.

НЕЗАВИСИМОСТЬ И БЕСПРИСТРАСТНОСТЬ СУДА КАК КРИТЕРИИ ПРАВ НА СПРАВЕДЛИВОЕ СУДЕБНОЕ РАЗБИРАТЕЛЬСТВО

ШУШАНИК ТАДЕВОСЯН¹

¹ *Европейский Университет*

Статья основана на прецедентном праве Европейского суда по правам человека. Основная проблема этой статьи заключается в том, чтобы поднять практические вопросы, основанные на прецедентном праве Европейского Суда, в отношении оценки беспристрастности и независимости суда, а также дифференцировать критерии, которые являются ключевыми для проведения этих оценок.

Ключевые слова: независимость и беспристрастность суда, критерии справедливого судебного разбирательства, критерии оценки независимости, критерии оценки беспристрастности

INDEPENDANCE AND IMPARTIALTY OF THE COURT AS CRITERIA OF THE RIGHT TO FAIR TRIAL

SHUSHANIK TADEVOSYAN ¹

¹ *European University*

The article is based on the case law of the European Court. The main issue of the article is to raise practical issues based on the case law of the European Court in relation with the assessment of impartiality and independence of the court and to differentiate criteria which are the keys for making those assessments.

Keywords: independence and impartiality of the court, criteria of the fair trial, criteria for assessing independence, criteria for assessing impartiality.

Ներկայացվել է խմբագրություն 30.01.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 20.05.2019

ՀՏԴ 342.7

**«ՀԱՆՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱ ՇԱՀԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ՆՊԱՏԱԿՈՎ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՕՏԱՐՄԱՆ»
ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ¹**

¹ Եվրոպական համալսարան

Հոդվածը նվիրված է հանրության՝ գերակա շահով պայմանավորված սեփականության օտարման հիմնախնդրի մեկնաբանությանը, ներկայացվել են ՀՀ Սահմանադրական դատարանի դիրքորոշումները քննարկվող խնդրի վերաբերյալ, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետև՝ ՄԻԵԴ) դիրքորոշումները: Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել նաև սույն իրավահարաբերությունը կարգավորող իրավական ակտերում առկա բացերին, առաջարկվել են հայեցակարգային լուծումներ:

Բանալի բառեր. Սեփականության իրավունքի պաշտպանություն, գերակա հանրային շահ, արդարացի փոխհատուցում:

2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ին մեր հանրապետությունում տեղի ունեցած հանրաքվեի արդյունքներով ընդունվեց նոր Սահմանադրություն:

ՀՀ Սահմանադրությամբ սեփականության իրավունքի պաշտպանությանն են նվիրված 2՝ հոդված 10 և հոդված 60, սակայն քննարկվող հիմնախնդրի վերաբերյալ իրավական կարգավորումները տեղ են գտել վերջինում:

Սահմանադրության հոդված 60-ի համաձայն՝ «1. Յուրաքանչյուր ոք ունի օրինական հիմքով ձեռք բերած սեփականությունն իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավունք:

2. Ժառանգելու իրավունքը երաշխավորվում է:

3. Սեփականության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ հանրության շահերի կամ այլոց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով՝:

¹ Նշվածի վերաբերյալ պետք է նշել, որ ՄԻԵԴ-ն իր նախադիպային որոշումներում արձանագրել է հետևյալը. Դատարանը, այնուհետև, կրկնում է, որ «օրենքով սահմանված պայմաններով». արտահայտությունն առաջին հերթին պահանջում է պատշաճ մակարդակի մատչելի և բավարար հստակ ներպետական իրավական նորմերի առկայություն և դրանց համապատասխանություն (տե՛ս, Lithgow and Others v. the United Kingdom, 8 հուլիս 1986թ., պարբ. 110, Սերսիա Ա համար 102):

4. Ոչ ոք չի կարող զրկվել սեփականությունից, բացառությամբ դատական կարգով՝ օրենքով սահմանված դեպքերի:

5. **Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարումն իրականացվում է օրենքով սահմանված** բացառիկ դեպքերում և կարգով՝ միայն նախնական և համարժեք փոխհատուցմամբ:

6. Հողի սեփականության իրավունքից չեն օգտվում օտարերկրյա քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի...» [1]:

Վկայակոչված իրավական նորմի վերլուծությամբ կարող ենք փաստել, որ ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված են սեփականության իրավունքի սահմանափակման հետևյալ հանգամանքները.

1. *Սեփականության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ հանրության շահերի կամ այլոց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով:*

2. *Ոչ ոք չի կարող զրկվել սեփականությունից, բացառությամբ դատական կարգով՝ օրենքով սահմանված դեպքերի, ըստ էության խոսքը վերաբերում է սեփականազրկմանը:*

3. *Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարումն իրականացվում է օրենքով սահմանված բացառիկ դեպքերում և կարգով՝ միայն նախնական և համարժեք փոխհատուցմամբ:*

4. *Հողի սեփականության իրավունքից չեն օգտվում օտարերկրյա քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի, նշվածն էլ վերաբերում է հողի սեփականության իրավունքի սահմանափակմանը օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց համար:*

ՀՀ Սահմանադրությամբ՝ որպես սեփականության իրավունքի իրականացման նախապայման, սահմանվում է սեփականատիրոջ հայեցողությունը: Սահմանադրական այս նորմում «իր հայեցողությամբ» ձևակերպման շեշտադրմամբ սեփականության իրավունքի իրականացման հիմքում դրվել է սեփականատիրոջ հստակ արտահայտված կամքը, վերջինս դիտարկվում է որպես սեփականության իրավունքի իրականացման պարտադիր նախապայման, և սեփականության իրականացման գործընթացում վճռորոշ դերակատարություն է հաղորդվում անձի կամաարտահայտությանը: Այս դրույթի բովանդակությունը հանգում է նրան, որ գույ-

քային իրավունքների իրականացումը պետք է լինի սեփականության անձեռնմխելիության և պայմանագրի¹ ազատության սկզբունքների հիման վրա, որոնք ենթադրում են, ի թիվս այլնի, քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների մասնակիցների կամքի ինքնավարություն և գույքային ինքնուրույնություն: Սակայն ՀՀ Սահմանադրական դատարանը փաստել է նաև, որ այդ հայեցողությունն ունի սուբյեկտիվ բնույթ՝ պետք է դրսևորվի տվյալ անձի կամաարտահայտմամբ [10]:

Սույն հոդվածի շրջանակներում անդրադառնանք հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման իրականացմանը: Գաղտնիք չէ, որ մեր հանարպետությունում բազմաթիվ են նշված խնդրով պայմանավորված վեճերը, մի շարք գործեր արդեն իսկ քննվել են ՄԻԵԴ-ի կողմից և կայացվել են դատական ակտեր, սակայն այդպես էլ որևէ փոփոխության սույն իրավահարաբերությունների կարգավորման շրջանակներում առկա չէ:

ՀՀ Սահմանադրությամբ հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մանրամասն կարգավորումը, ըստ էության, թողնվել է օրենքին: Մեր հանրապետությունում քննարկվող խնդրի վերաբերյալ միակ իրավական ակտը «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքն է [2] (այսուհետև՝ օրենք), որն ընդունվել է ՀՀ Սահմանադրական դատարանի համար 630 որոշումից հետո 2006 թվականի նոյեմբերի 27-ին, սակայն պետք է փաստել, որ օրենքն այժմ լրամշակման խիստ անհրաժեշտություն ունի, քանի որ իրավակիրառական պրակտիկայով սույն օրենքին տրված իրավական բովանդակությամբ հանդերձ սույն օրենքը չի ապահովում սեփականության իրավունքի պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքների լիարժեք կիրառում, և սեփականության հարկադիր օտարման դեպքում իրավական պետության չափանիշներին համարժեք չի երաշխավորում արդարացի հավասարակշռություն անձի շահերի ու սեփականության իրավունքի և հանրային շահերի միջև:

¹ Հարկ ենք համարում նշել, որ վերը վկայակոչված ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 24.02.2012 թ. թիվ ՍԴՈ-1009 որոշման 5-րդ կետում նշվում է «(...) պայմանագրային ազատության սկզբունքների հիման վրա(...)» ձևակերպումը, սակայն հաշվի առնելով այն, որ իրավաբան-գիտնականների կողմից ընդգծվել է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը չի ճանաչում նման սկզբունք և փոխարենը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 437-րդ հոդվածում օգտագործվում և հետագա իրավակարգավորումներում էլ օրենսդիրն անդրադառնում է պայմանագրի ազատություն սկզբունքին՝ այն համարելով պայմանագրի կնքման ընթացքում ամենալայն կիրառություն ունեցող սկզբունքը, ուստի սույն գիտական հոդվածում օգտագործվում է «պայմանագրի ազատություն» ձևակերպումը:

Հաշվի առնելով նշվածը՝ սույն հոդվածում կներկայացնենք մեր առաջարկությունները:

Ըստ ՄԻԵԴ-ի՝ հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարումը պետք է բավարարի մի շարք նախապայմանների, մասնավորապես՝ օտարումը պետք է լինի **օրինական**, այինքն՝ օրենքի գերակայությունը, լինելով ժողովրդավարական հասարակության հիմնարար սկզբունքներից մեկը, ներհատուկ է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագրի (կոնվենցիա) (այսուհետև՝ Համաձայնագիր) բոլոր հոդվածներին [3], այնուամենայնիվ, ներպետական օրենսդրության մեջ իրավական հիմքերի առկայությունն ինքնին բավարար չէ օրինականության սկզբունքը կիրառելու համար: Նորմը չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն բավականաչափ ճշգրիտ ձևակերպված չէ, որպեսզի քաղաքացիները կարգավորեն իրենց գործելակերպը. նրանք պետք է, հարկ եղած դեպքում՝ պատշաճ խորհրդի միջոցով, կարողանան ստեղծված հանգամանքներում ողջամտության սահմաններում կանխատեսել, թե տվյալ գործողության հետևանքով ինչ հանգամանքներ կարող են ի հայտ գալ: Չկա այդ հանգամանքները բացարձակ հստակությամբ կանխատեսելու որևէ անհրաժեշտություն. փորձը ցույց է տալիս, որ դրան անհնար է հասնել: Ներպետական օրենսդրությամբ պահանջվող ճշգրտության մակարդակը, որն ամեն դեպքում չի կարող ապահովվել ցանկացած պարագայում, զգալիորեն կախված է տվյալ օրենքի բովանդակությունից, այն ոլորտից, որը կարգավորվում է դրանով, ինչպես նաև այն անձանց քանակից ու կարգավիճակից, որոնց այն հասցեագրված է [4]: Մասնավորապես, նորմը «կանխատեսելի է» այն դեպքում, երբ այն նախատեսում է պետական մարմինների կողմից կամայական միջամտության դեմ պաշտպանության միջոց [5]: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր օրենք պետք է լինի կանխատեսելի և հնարավորություն ընձեռի անձին կանխատեսել հետագայում առաջանալիք հետևանքները, ինչպես նաև նախատեսի պետական մարմինների կողմից կամայական միջամտության դեմ պաշտպանվելու հնարավորություն, պաշտպանվելու կառուցակարգեր:

Հաջորդիվ օտարումը պետք է բխի հանրային շահից, ընդ որում՝ համաձայնագրով սահմանված պաշտպանության համակարգի համաձայն՝ ազգային իշխանությունները պետք է իրականացնեն հանրությանը մտահոգող խնդրի առկայության նախնական գնահատում՝ հիմնավորելով գույքից զրկելու միջոցառումները: Դատարանը, բնական համարելով այն փաստը, որ սոցիալական և տնտեսական քաղաքականությունների իրա-

կանացման համար օրենսդրի հայեցողական լիազորությունների շրջանակը պետք է լինի լայն, կհարգի օրենսդրի որոշումն այն մասով, թե որն է «հանրային շահը», եթե այդ որոշումն ակնհայտ անհիմն չէ [6]:

ՄԻԵԴ-ը իր որոշումներում սահմանել է, որ ցանկացած միջամտություն պետք է ողջամտորեն համաչափ լինի հետապնդվող նպատակին [7]: Անհրաժեշտ արդարացի հավասարակշռություն չի հաստատվի, եթե տվյալ անձը կրում է առանձին և ավելորդ բեռ [8]:

Ըստ էության ՀՀ Սահմանադրությամբ սեփականության իրավունքի թույլատրելի սահմանափակման ամրագրված դեպքերի համար բնորոշ ընդհանրական տարրն այն է, որ որոշակի դեպքերում սեփականատիրոջ հայեցողությունը, կամքն այլևս առաջնային և վճռորոշ չէ, քանի որ այսպիսի դեպքերում առաջնայնություն են ստանում տվյալ իրավիճակում պաշտպանության նախապատվություն ունեցող այլ շահեր, մասնավորապես հանրության գերակա շահերը:

Վերլուծելով վերոգրյալը և ՄԻԵԴ-ի դիրքորոշումների լույսի ներքո գնահատելով ՀՀ-ում առկա իրավական կարգավորումները՝ անհրաժեշտ ենք համարում նշել՝

1. անձի սեփականության իրավունքի իրականացման ապահովման տեսանկյունից կարևոր է, որպիսի օրենքով սահմանվի. յուրաքանչյուր դեպքում, երբ կայացվում է որոշում գերակա հանրային շահով պայմանավորված սեփականության օտարման մասին, ապա պետք է գնահատման առարկա դարձվի նաև այն, թե արդյոք նշված գույքը՝ (հողամասը և այլն) հանդիսանում է սեփականատիրոջ միակ եկամտի աղբյուրը, թե ոչ, այսինքն սեփականատիրոջը հատկացված փոխհատուցումը բավարար է լինելու, որպիսի վերջինս հնարավորություն ունենա ձեռք բերել իր գույքին համարժեք գույք թե ոչ, քանի որ այդպիսի սահմանման առկայությունը հատկապես կարևոր է սեփականատիրոջը տրվող փոխհատուցման պայմանների, արդարացի հավասարակշռությունը գնահատելու համար:

Ընդ որում՝ հարկ ենք համարում նշել, որ ՄԻԵԴ-ն իր դատական ակտերում¹, որպես համաձայնագրի հմ. 1 արձանագրության 1-ին հոդվածի խախտում, նշել է հենց վերը նշված հանգամանքը, մասնավորապես ՄԻԵԴ-ը ևս հստակ արձանագրել է, որ անձին փոխհատուցում տրամադրելու ժամանակ պետության կողմից անպայման պետք է դիտարկվի այն հարցը. «թե արդյոք տրամադրվող փոխհատուցումը կծածկի դիմումատուի՝ իր ապրուստը հոգալու միջոցներից զրկվելու հետ կապված փաստացի

¹ ՄԻԵԴ-ի կողմից կայացված վճիռներից, որպես օրինակ, կարող ենք նշել Լևոն Ամիրխանյանն ընդդեմ Հայաստանի 14.02.2019 թվականին կայացված վճիռը:

կորուստը, կամ արդյոք այն առնվազն բավարար էր, որպեսզի նա ձեռք բերեր համարժեք հող այն տարածքում, որտեղ նա ապրում էր» [11]:

Բոլոր դեպքերում իր գույքից անարգել օգտվելու իրավունքի նկատմամբ պետության միջամտությունը պետք է ենթադրի նաև արդարացի հավասարակշռություն քաղաքացիաիրավական շրջանառության բոլոր մասնակիցների միջև [9]:

Միջազգային պրակտիկայում նշված խնդիրը լուծվում է սեփականատերերին իրենց բնակության հատվածներում, վերջիններիս սեփականության իրավունքով պատկանող օբյեկտին համարժեք՝ այլ օբյեկտի տրամադրմամբ, մեր օրենսդրությամբ նման կարգավորման առկայությունն առավելապես առաջադիմական կարող է համարվել և էլ ավելի կարող է երաշխավորել անձի սեփականության իրավունքի իրականացումը:

Հարկ է նկատել, որ թեև «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածով առկա են հանրության գերակա շահի որոշման սկզբունքները և նպատակները, սակայն հաշվի առնելով սույն իրավահարաբերությունների առանձնահատկությունները կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է օրենսդրությամբ ամրագրել հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման բացառիկ դեպքերը: Սույն առաջարկությունն առաջին հերթին բխում է ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 5-րդ մասի իրավակարգավորումներից, քանի որ վկայակառչված իրավական նորմով հստակ ընդգծվում է. «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարումն իրականացվում է օրենքով սահմանված բացառիկ դեպքերում և կարգով՝ միայն նախնական և համարժեք փոխհատուցմամբ» (ընդգծումը մերն է), իսկ ՀՀ օրենսդրությամբ առկա չէ հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման բացառիկ դեպքերը, ինչն հղի է մի շարք վտանգներով, ընդ որում գերակա հանրային շահը բավականին լայն կատեգորիա է և յուրաքանչյուր դեպքում կարող է մեկնաբանվել տարբեր կերպ:

Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման բացառիկ դեպքերի օրենսդրական սահմանման կարևորությունն այն է, որ այդպիսի սահմանումը մեր երկրում ներդաշնակ կլինի ՀՀ սահմանադրական վերջին զարգացումների տրամաբանությանը և սեփականության իրավունքի պաշտպանության կարևոր նախադրյալ կհանդիսանա:

Հարկ ենք համարում նշել, որ հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման բացառիկ դեպքերի օրենսդրությամբ սահմանմանելու անհրաժեշտությունը ՄԻԵԴ-ը և ՀՀ

Սահմանադրական դատարանը ևս կարևորել են իրենց կողմից կայացված դատական ակտերում: Մասնավորապես ՀՀ Սահմանադրական դատարանը 18.04.2008 թվականին ընդունված ՍԴՈ-630 որոշման 12-րդ կետով ևս ընդգծել է գերակա հանրային շահի սահմանման անհրաժեշտությունը, նաև նույն որոշմամբ ներկայացվել է միջազգային փորձը, թե որ դեպքերում պետությունը կարող է ճանաչել գերակա հանրային շահ, միաժամանակ համանման դիրքորոշում արտահայտել է նաև ՄԻԵԴ-ը¹:

Այս առումով հարկ է նկատել, որ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում, որպես գերակա հանրային շահ է դիտվում բացառապես դպրոցների, հիվանդանոցների կառուցումը, ինչն ըստ էության կարևոր է, քանի որ կանխում է այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ հասարակության որոշակի խմբի սեփականության իրավունքն այլ անձանց ծառայեցնելուն, այսինքն, երբ կայացվում է համապատասխան որոշում գերակա հանրային շահով պայմանավորված սեփականության օտարման մասին, ապա այն իսկապես բխում է հանրային նպատակներից, այլ ոչ թե կառուցվում են բնակարանային համալիրներ, որոնք վաճառվում են և գերակա հանրային շահը վերածվում է մասնավոր ձեռնարկատիրական գործունեության, ուստի կարծում ենք, որ գերակա հանրային շահ պետք է դիտել և ՀՀ օրենսդրությամբ ևս ամրագրել ճանապարհների, երկաթուղիների, խողովակաշարերի, օդանավակայանների, հանրային տարաբնույթ նշանակության այլ ենթակառուցվածքների, պաշտպանական նշանակության օբյեկտների շինարարությունը, երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման, պատմամշակութային հուշարձանների պաշտպանության, բնակավայրերի կառուցապատումը:

¹ՄԻԵԴ-ի կողմից կայացված վճիռներից ի թիվս այլ վճիռների կարող ենք նշել՝ Վիստինշը և Պերեպոլկինսն ընդդեմ Լատվիայի [ՄՊ], *Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia* [GC], թիվ 71243/01, § 94, 2012 թվականի հոկտեմբերի 25:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. ՀՀ Սահմանադրություն փոփոխված 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով:
2. «Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենք ընդունված 27.11.2006թ.:
3. *Iatridis v. Greece* [GC], application no. 31107/96, judgment of 25 march 1999:
4. *Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia* [GC], application no. 71243/01, judgment of 25 march 2014:
5. *Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy* [GC], application no. 38433/09, judgment of 7 june 2012:
6. *Beyeler v. Italy* [GC], application no. 33202/96, judgment of 5 january 2000:
7. *Jahn and Others v. 20 Germany* [GC], applications nos. 46720/99, 72203/01 and 72552/01, judgment of 30 june 2005 :
8. ***Stefanetti and Others*** v. Italy, applications nos. 21838/10, 21849/10, 21852/10, 21855/10, 21860/10, 21863/10, 21869/10 and 21870/10, judgment of 15 april 2014:
9. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 31.01.2017թ.թիվ ՍԴՈ-1340 որոշում:
10. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 24.02.2012թ. թիվ ՍԴՈ-1009 որոշում:
11. ***Levon Alikhanyan*** v. Armenia, Application no. 6818/10, judgment of 14 February 2019:

КОММЕНТАРИЙ К ВОПРОСУ «ОТЧУЖДЕНИЕ ИМУЩЕСТВА ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ИНТЕРЕСА»

ШУШАНИК АВАГИМЯН¹

¹ *Европейский университет*

Данная статья посвящена трактовке вопроса об отчуждении имущества, что в первую очередь обусловлено общественными интересами. В статье представлены позиции Конституционного Суда РА по рассматриваемому вопросу, а также позиции Европейского Суда по правам человека. В статье также были затронуты пробелы в правовых актах, регулирующих эти правоотношения, и были предложены концептуальные решения.

Ключевые слова: защита права собственности, доминирующий общественный интерес, соразмерное возмещение.

INTERPRETATION OF THE ISSUE OF «ALIENATION OF PROPERTY FOR SUPREME PUBLIC INTEREST»

SHUSHANIK AVAGIMYAN¹

¹ *European University*

This article is devoted to the interpretation of the issue of alienation of property for supreme public interest. The article presents the policy of the Constitutional Court of the Republic of Armenia on the issue under consideration, as well as the attitude of the European Court of Human Rights. The article has also touched upon the gaps in the legal acts regulating these legal relations and proposed conceptual solutions.

Keywords: protection of property rights, supreme public interest, adequate compensation.

Ներկայացվել է խմբագրություն 30.01.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 21.05.2019

ՀՏԴ 342.56

**ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԴԵՐԸ ԴԱՏԱԿԱՆ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՄ¹**

ՀԱՍՄԻԿ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ¹

¹ Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա

Կիսանախագահական կառավարման համակարգի փոխարինումը խորհրդարանական կառավարման ձևով ինքնին բավական լայն հնարավորություններ է ստեղծել ՀՀ դատական իշխանության գործառության օբյեկտիվության, արդյունավետության և իշխանության այդ թևի անկախության ապահովման համար:

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում դատական իշխանության անկախության ապահովման գործում Բարձրագույն դատական խորհրդի (այսուհետև՝ ԲԴԽ) դերին, ներկայացվում ԲԴԽ-ի կազմավորման կարգն ու լիազորությունները և հաստատվում այն դիրքորոշումը, որ ԲԴԽ-ում որոշումների կայացման գործընթացում կորպորատիվ շահերի բացառման համար անհրաժեշտ է օրենքով սահմանել ԲԴԽ-ի դատավոր անդամների լիազորությունների կասեցում, մինչդեռ ՀՀ դատական օրենսգիրք սահմանադրական օրենքը լիազորությունների կասեցում նախատեսում է միայն ԲԴԽ-ի նախագահ ընտրված դատավորի համար:

Բանալի բառեր. դատավոր, դատական իշխանություն, անկախության ապահովում, Բարձրագույն դատական խորհուրդ, իրավասություն:

Պետական կառավարման ցանկացած ձևի պարագայում կարևորագույն խնդիրներից է դատական իշխանության անկախության ապահովումը: Հատկանշական է նաև, որ «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովը (Վենետիկի հանձնաժողով), արձանագրելով, որ ցանկացած կառավարման համակարգ կարելի է համապատասխանեցնել ժողովրդավարական համակարգերին, միաժամանակ առանձնացնում է դատական իշխանության անկախության ապահովումը՝ որպես առանցքային նշանակություն ունեցող երեք խնդիրներից առաջինը [1, կետ 67]:

Եվրոպայի խորհրդի տնօրինության և Վենետիկի հանձնաժողովի համատեղ եզրակացությամբ, ընդգծվել է, որ դատական անկախությունը՝ դատավորի անկախությունն է, որով բացառվում է ցանկացած արտաքին

¹ Հոդվածը պատրաստվել է 18T-5E130 «խորհրդարանական կառավարման ձևի առկա հիմնախնդիրները» գիտական թեմայի շրջանակում:

ազդեցություն դատավորի որոշման կայացման վրա: Այսինքն՝ դատավորը և դատարանը պետք է պաշտպանված լինեն օրենսդիր և գործադիր մարմինների, այդ թվում՝ ՋՏՄ-ների, հասարակական կարծիքի և այլ ճնշումներից [2, 13-14 էջեր]:

Դատական իշխանության ամրապնդման հիմնական ուղղությունը դատավորների կարգավիճակի որակական ամրապնդումն է և, որպես այդ նպատակի իրականացման միջոց, դատավորների ընտրության և նշանակման, նրանց լիազորությունների դադարեցման, պատասխանատվության ենթարկելու ընթացակարգերում տարբեր պետական մարմինների միջև լիազորությունների այնպիսի տարանջատումը, որն առավելագույնս նպաստում է այդ մարմինների միջև զսպումների և հակակշիռների կառուցակարգի արդյունավետությանը:

2015թ. սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում ամրագրվեցին դատավորների, դատարանների նախագահների, ինչպես նաև Վճռաբեկ դատարանի պալատների նախագահների նշանակման (ընտրության) տարբեր ընթացակարգեր: Այդպիսի մոտեցման առավելությունը նախևառաջ այն է, որ դատական համակարգի ձևավորման լիազորությունների ամբողջ համակարգն այլևս ապակենտրոնացված է¹: Ընդ որում՝ այդ ընթացակարգերի առանձնահատկությունն այն է, որ կոնկրետ անձը չի կարող ընտրվել դատավոր կամ դատարանի (պալատի) նախագահ միայն մեկ պետական մարմնի կամարտահայտությամբ, կամ, ինչպես Վենետիկի հանձնաժողովն է մեկնաբանում, սահմանվել է նշանակման «խառը»

¹ Վճռաբեկ դատարանի դատավորներին նշանակում է Հանրապետության նախագահը՝ Ազգային ժողովի առաջարկությամբ: Ազգային ժողովն առաջարկվող թեկնածուին ընտրում է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երեք հինգերորդով՝ դատավորի յուրաքանչյուր տեղի համար ԲԴԽ-ի ներկայացրած երեք թեկնածուների թվից:

Վճռաբեկ դատարանի պալատների նախագահներին նշանակում է Հանրապետության նախագահը՝ ԲԴԽ-ի առաջարկությամբ, համապատասխան պալատի կազմից, վեց տարի ժամկետով: Նույն անձը Վճռաբեկ դատարանի պալատի նախագահ կարող է նշանակվել միայն մեկ անգամ:

Վճռաբեկ դատարանի նախագահին ընտրում է Ազգային ժողովը պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ՝ ԲԴԽ-ի առաջարկությամբ, Վճռաբեկ դատարանի կազմից, վեց տարի ժամկետով: Նույն անձը Վճռաբեկ դատարանի նախագահ կարող է ընտրվել միայն մեկ անգամ:

Առաջին ատյանի և վերաքննիչ դատարանների դատավորներին նշանակում է Հանրապետության նախագահը՝ ԲԴԽ-ի առաջարկությամբ:

Առաջին ատյանի և վերաքննիչ դատարանների նախագահներին նշանակում է Հանրապետության նախագահը՝ ԲԴԽ-ի առաջարկությամբ, համապատասխան դատարանի կազմից, երեք տարի ժամկետով: Դատարանի նախագահն իր պաշտոնավարման ժամկետի ավարտից հետո՝ երեք տարվա ընթացքում, չի կարող վերստին նշանակվել այդ պաշտոնում (<< Սահմանադրության 166-րդ հոդվածի 3-7-րդ մասեր):

համակարգ [1, կետ 164]: Պետք է հաշվի առնել, որ հատկապես դատական ատյանների կազմավորման ընթացակարգերով է առավելապես պայմանավորված դատական իշխանության անկախության աստիճանը: Հատկանշական է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը կոնկրետ գործերի քննության արդյունքում (The Bryan v. the United Kingdom judgment of 22 November 1995, Series A no. 335-A, p. 15, para. 37), որպես դատական իշխանության անկախության չորս չափորոշիչներից մեկը, առանձնացրել է դատավորների նշանակման կարգը [3, par.73]:

«Հ սահմանադրության 162-րդ հոդվածում ամրագրված է՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատությունն իրականացնում են միայն դատարանները՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան: Արդարադատության իրականացմանը որևէ միջամտություն արգելվում է»: Ինչպես նշում է պրոֆեսոր Գ. Ղազինյանը, դատական իշխանության անկախության պահանջի սուսկ իրավական ամրագրումը դեռևս բավարար չէ, և դրա գործնականում կիրառությունը ենթադրում է գործառական, ինստիտուցիոնալ, նյութական ու սոցիալական անկախության այնպիսի նախադրյալներ, որոնք անհրաժեշտ ու բավարար են դատարանների ու ողջ դատական իշխանության անկախությունն երաշխավորելու համար [4, էջ 43]:

2015թ. սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի մեկնաբանություններով հիմնավորվում էր, որ սահմանադրական բարեփոխումներն անհրաժեշտ են երկրում արդարադատության նկատմամբ վստահության բարձրացման և դատարանների անկախության, անաչառության ամրապնդման համար:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը փաստում է, որ դատական իշխանության անկախության ապահովման համար դատական խորհուրդների տեսքով ստեղծվում են այնպիսի մարմիններ, որոնք ապահովում են դատարանների և դատավորների անկախությունը: Մասնավորապես լուծում են դատավորների տեղափոխման, տարբեր օղակի և ատյանի դատարաններում դատավորների քանակի որոշման, դատավորների կարգապահական պատասխանատվության և նրանց լիազորությունների դադարեցման, դատավորների վերապատրաստման և այլ հարցեր:

«Հ-ում իրականացվող սահմանադրական բարեփոխումների առաջնահերթ խնդիրներից էր նաև դատական համակարգի կազմավորման այնպիսի ձևերի մշակումը, որոնք կապահովեն դատարանների և դատավորների անկախությունը: Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգով հատկապես շեշտադրվեց այն, որ միայն գործառութային, կառուցակարգային, նյութական ու սոցիալա-

կան անհրաժեշտ ու բավարար անկախությամբ օժտված դատական իշխանությունը կարող է երկրում իրավունքի գերակայության, արդյունավետ արդարադատության և արդար դատաքննության երաշխավոր լինել:

Սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում դատական իշխանության գործառույթային ամբողջականությունն ապահովելու համար դատական իշխանության առաքելությունը, հիմնական գործառույթները, այն մարմնավորող կառույցների կազմակերպման և գործունեության հիմքերն ստացան սահմանադրական ամրագրում:

Դատարանների և դատավորների անկախությունը երաշխավորելու նպատակով սահմանադրական մակարդակով ամրագրվեցին ԲԴԽ-ի՝ որպես դատարանների և դատավորների անկախությունը երաշխավորող անկախ պետական մարմնի կազմավորման կարգն ու լիազորությունները:

«Սահմանադրության 174-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Բարձրագույն դատական խորհուրդը կազմված է տասն անդամից: 2. Բարձրագույն դատական խորհրդի հինգ անդամներին ընտրում է դատավորների ընդհանուր ժողովը՝ դատավորի առնվազն տասը տարվա փորձառություն ունեցող դատավորների կազմից: Բարձրագույն դատական խորհրդում պետք է ընդգրկվեն դատավորներ բոլոր ատյանների դատարաններից: Դատավորների ընդհանուր ժողովի կողմից ընտրված անդամը չի կարող լինել դատարանի նախագահ կամ Վճռաբեկ դատարանի պալատի նախագահ: 3. Բարձրագույն դատական խորհրդի հինգ անդամներին ընտրում է Ազգային ժողովը՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ծայրերի առնվազն երեք հինգերորդով, միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող, ընտրական իրավունք ունեցող, բարձր մասնագիտական որակներով և մասնագիտական աշխատանքի առնվազն տասնհինգ տարվա փորձառությամբ իրավաբան գիտնականների և այլ հեղինակավոր իրավաբանների թվից: Ազգային ժողովի կողմից ընտրված անդամը չի կարող լինել դատավոր»:

Վենետիկի հանձնաժողովը, «Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի վերաբերյալ հայտնած նախնական կարծիքում նշում է. «Հավասար թվով դատավորների և ոչ դատավոր անդամների կազմը, որը երաշխավորում է նաև հասարակության ներգրավումը, կկանխի ԲԴԽ-ի քաղաքականացումը և կորպորատիվիզմը» [1, կետ 179]: Դատավոր անդամների թվային ակնհայտ գերակշռության պայմաններում ԲԴԽ-ն, ըստ էության, դառնում է դատական իշխանության ներքին սպասարկման մարմին, որն առավելապես զբաղվում է դատական իշխանության ներքին նեղ խնդիրների լուծմամբ: Այնինչ ԲԴԽ գործունեության հիմնական նպատակը դատական իշխանության անկախության ապահովումն է: Ուստի պատահական չէ, որ սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում

ավելացվեց ոչ դատավոր անդամների, մասնավորապես՝ իրավաբան գիտնականների թիվը:

Միաժամանակ Վենետիկի հանձնաժողովն արձանագրում է, որ Ազգային ժողովի փոքրամասնությունը պետք է իր խոսքն ասելու հնարավորություն ունենա ԲԴԽ-ի անդամների ընտրության հարցում: Ուստի որակյալ մեծամասնության ընտրությունը կարևոր է [1, կետ 180]:

Հարկ է նշել, որ Եվրոպական դատավորների խորհրդատվական խորհրդի կողմից 2007 թվականի նոյեմբերի 23-ին ներկայացված հմ. 10 եզրակացության համաձայն՝ որպես Դատական խորհրդի ոչ դատավոր անդամներ պետք է ընտրվեն հեղինակավոր իրավաբանները, համալսարանների պրոֆեսորները, որոնք ունեն երկար տարիների մասնագիտական ստաժ: Ոչ դատավոր անդամները չպետք է լինեն ակտիվ քաղաքական գործիչներ, խորհրդարանի, գործադիր իշխանության անդամներ: Վերը նշված եզրակացության համաձայն, եթե ոչ դատավոր անդամներն ընտրվում են խորհրդարանի կողմից, ապա պետք է ընտրվեն որակյալ մեծամասնության կողմից, ընդ որում՝ կարող է պահանջվել նաև ընդդիմության զգալի աջակցությունը: Այդպիսով ԲԴԽ-ի կազմում կապահովվի նաև հասարակության բազմակողմանի ներկայացուցչությունը [5]:

Եվրոպական Միության երկրներում Դատական խորհուրդների ոչ դատավոր անդամները սովորաբար իրավաբանի մասնագիտություն ունեցող անձինք են: Օրինակ՝ Բելգիայում, Բուլղարիայում, Դանիայում, Ֆրանսիայում, Մալթայում, Իռլանդիայում, Սլովենիայում, Շվեդիայում այդպիսիք են փաստաբանները: Բուլղարիայում, Խորվաթիայում, Սլովենիայում ոչ դատավոր անդամներն ընտրվում են իրավագիտության ֆակուլտետների պրոֆեսորների կազմից: Բելգիայում ոչ դատավոր անդամներից չորս անդամները պետք է ունենան առնվազն տասը տարվա մասնագիտական փորձ:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ հեղինակավոր իրավաբաններին առաջադրվող պահանջներն են՝

1. փաստաբան կամ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսոր լինելը,
2. մասնագիտական գործունեությամբ զբաղվելու տևական ժամանակահատվածը:

Վենետիկի հանձնաժողովը կարևորում է նաև ԲԴԽ-ի նախագահի ընտրությունը՝ մատնանշելով, որ Խորհուրդը պետք է նախագահի այնպիսի անձ, ով անկողմնակալ է և կաշկանդված չէ կուսակցական քաղաքականությամբ: Միաժամանակ Վենետիկի հանձնաժողովն անդրադարձել է կորպորատիվ շահի խնդրին՝ նշելով, որ կորպորատիվ շահերից զերծ

մնալու համար անհրաժեշտ է հավասարակշռում իրականացնել՝ նախատեսելով, որ ԲԴԽ-ի նախագահն ընտրվի խորհրդի կողմից՝ խորհրդի ոչ դատավոր անդամների թվից [6, p. 35]:

«Սահմանադրության 174-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ ԲԴԽ-ն իր կազմից ընտրում է խորհրդի նախագահ՝ հաջորդաբար Ընդհանուր ժողովի և Ազգային ժողովի կողմից ընտրված անդամներից¹: Նույն հոդվածի 6-րդ մասով սահմանված է. «Դատական օրենսգրքով կարող է սահմանվել Բարձրագույն դատական խորհրդում պաշտոնավարման ընթացքում դատավոր անդամների լիազորությունների կասեցման պահանջ»: Սակայն Դատական օրենսգրքի 45-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետով ամրագրվեց, որ դատական գործերի հավասարաչափ բաշխման չափանիշներից սահմանվում է 75 տոկոս նվազեցում՝ ԲԴԽ-ի դատավոր անդամների համար: Լիազորությունների կասեցման պահանջ սահմանվեց միայն ԲԴԽ-ի նախագահ ընտրված դատավորի համար²:

Հավասար թվով դատավորների և ոչ դատավոր անդամների կազմով, թերևս, հնարավոր է ապահովել դատարանների և դատավորների անկախությանը, ինչպես նաև դատավորների հնարավոր նեղ շահերի ազդեցության չեզոքացումը: Սակայն մեր դիտարկմամբ, ԲԴԽ-ում որոշումների կայացման գործընթացում կորպորատիվ շահերի բացառման համար անհրաժեշտ է օրենքով սահմանել ԲԴԽ-ի դատավոր անդամների լիազորությունների կասեցում:

ԲԴԽ-ի լիազորությունները սահմանված են «Սահմանադրության 175-րդ հոդվածի 1-ին մասում, համաձայն որի՝ Բարձրագույն դատական խորհուրդը՝

1) կազմում և հաստատում է դատավորների թեկնածուների, ներառյալ առաջխաղացման ենթակա թեկնածուների ցուցակները.

2) Հանրապետության նախագահին առաջարկում է նշանակման ենթակա, ներառյալ առաջխաղացման կարգով նշանակման ենթակա դատավորների թեկնածուներին.

3) Հանրապետության նախագահին առաջարկում է նշանակման ենթակա դատարանների նախագահների և Վճռաբեկ դատարանի պալատների նախագահների թեկնածուներին.

4) Ազգային ժողովին առաջարկում է Վճռաբեկ դատարանի դատավորների և նախագահի թեկնածուներին.

¹ Նշված նորմն իր արտացոլումն է գտել «Դատական օրենսգրքի սահմանադրական օրենքի 84-րդ հոդվածում:

² ԲԴԽ-ի նախագահ ընտրված դատավորի անուն-ազգանունը հանվում է գործերի բաշխման ցուցակից ԲԴԽ-ի նախագահի պաշտոնավարման ժամկետով (45-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

5) լուծում է դատավորներին մեկ այլ դատարան գործուղելու հարցը.

6) լուծում է իր լիազորությունների իրականացման կապակցությամբ դատավորի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու կամ նրան ազատությունից զրկելու վերաբերյալ համաձայնություն տալու հարցը.

7) լուծում է դատավորին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հարցը.

8) լուծում է դատավորների լիազորությունների դադարեցման հարցը.

9) հաստատում է իր, ինչպես նաև դատարանների ծախսերի նախահաշիվները և ներկայացնում Կառավարություն՝ օրենքով սահմանված կարգով պետական բյուջեի նախագծում ընդգրկելու համար.

10) օրենքին համապատասխան ձևավորում է իր աշխատակազմը:

ԲԴԽ-ի լիազորությունների ուսումնասիրությունից հանգում ենք այն եզրակացության, որ ընդհանուր առմամբ խորհրդարանական կառավարման ձևի անցման հանգամանքով պայմանավորված, ԲԴԽ-ին են փոխանցվել մի շարք լիազորություններ, որոնք կիսանախագահական կառավարման համակարգում վերապահված էին Հանրապետության նախագահին: Մասնավորապես, դատավորների թեկնածուների, ներառյալ առաջխաղացման ենթակա թեկնածուների ցուցակների հաստատումը (կետ 1), ինչպես նաև դատավորներին մեկ այլ դատարան գործուղելու (կետ 5), իր լիազորությունների իրականացման կապակցությամբ դատավորի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու կամ նրան ազատությունից զրկելու վերաբերյալ համաձայնություն տալու (կետ 6), դատավորի լիազորությունների դադարեցման (կետ 8) հարցերի լուծումը:

ԲԴԽ-ին է վերապահվել նաև իր, ինչպես նաև դատարանների ծախսերի նախահաշիվները հաստատելու և ՀՀ կառավարություն ներկայացնելու լիազորությունը, ինչը թերևս էական նշանակություն ունի և ևս մեկ երաշխիք է դատական իշխանության անկախության ապահովման համար:

Եվրոպական դատավորների խորհրդատվական խորհրդի 2001 թվականի նոյեմբերի 23-ի հմ. 2 կարծիքով փաստվել է, որ դատական համակարգի և այդ համակարգի անկախության ապահովման մարմնի ինքնուրույնության ապահովման համար պետությունը պարտավոր է դատական իշխանությանը հատկացնել այնքան միջոց, որքան անհրաժեշտ է դատական իշխանությանը՝ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական համաձայնագրով (կոնվենցիա) սահմանված արդար դատաքննության իրավունքի երաշխիքների ապահովման համար [8, էջ 2]:

Ամփոփելով՝ կարելի է արձանագրել, որ կիսանախագահական կառավարման համակարգի փոխարինումը խորհրդարանական կառավար-

ման ձևով ինքնին բավական լայն հնարավորություններ է ստեղծել ՀՀ դատական իշխանության գործառույթյան օբյեկտիվության, արդյունավետության և իշխանության այդ թևի անկախության մակարդակի որակական բարձրացման համար: Սահմանադրությամբ ապահովվել է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների հավասարակշռված մասնակցությունը դատավորների նշանակման գործընթացին՝ դատավորների ընտրության հարցում առանցքային դերակատարումը վերապահելով անկախ ԲԴԽ-ին, որի սահմանադրական առաքելությունն էլ հենց դատական իշխանության անկախության երաշխավորումն է:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐ

1. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2015\)015rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2015)015rev-e):

2. Содействие правовой реформе в странах Восточного партнерства, Рабочая группа «Независимые судебные системы», Доклад Органы судейского самоуправления. Карьера судей, Страсбург, Сентябрь 2011:

3. Case of Findlay v. United Kingdom (App 22107/93), 25 of February, 1997:

4. http://www.yso.am/files/04G_Ghazinyan.pdf:

5. https://www.e-draft.am/projects/136/justification#_ftn1

6. [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)028-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)028-e): CDL-AD(2007)028, JUDICIAL APPOINTMENTS // Report adopted by the Venice Commission at its 70th Plenary Session (Venice, 16-17 March 2007),

7. <http://www.court.am/index.php?link=news/21-5-18/21-05-18.htm>

8. Opinion no 2 (2001) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) for the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the funding and management of courts with reference to the efficiency of the judiciary and to article 6 of the European Convention on Human Rights, CCJE (2001) OP N 2, Strasbourg, 23 November 2001,:

РОЛЬ ВЫСШЕГО СУДЕБНОГО СОВЕТА В ДЕЛЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ

АСМИК СТЕПАНЯН¹

¹ *Академия государственного управления Республики Армения*

Замена полупрезидентской системы управления моделью парламентского управления сама по себе создала значительно широкие возможности для объективности, эффективности и качественного повышения уровня независимости этого крыла власти в Республике Армения.

В статье отражена роль Высшего судебного совета в деле обеспечения независимости судебной власти, представлены порядок формирования и полномочия Высшего судебного совета, и утверждается та позиция, что для исключения корпоративных интересов в процессе принятия решений Высшим судебным советом, необходимо законным образом установить приостановление полномочий судей-членов Высшего судебного совета, тогда как конституционный закон РА «Судебный кодекс РА» предусматривает приостановление полномочий только для судьи, который избран председателем Высшего судебного совета.

Ключевые слова: судья, судебная власть, обеспечение независимости, Высший судебный совет, полномочие.

ROLE OF HIGHEST JURISDICTION COUNCIL IN SECURING INDEPENDENCE OF JUDICIAL AUTHORITY

HASMIK STEPANYAN ¹

¹ *Public Administration Academy of the Republic of Armenia*

Substitution of the semi-presidential system of government with the parliamentary model of government has opened wide opportunities for functional impartiality and efficiency of the judicial authority of RA, as well as for increase in independence quality of that branch of authority.

The article touches upon the role of the Higher Jurisdiction Council in securing independence of judicial authority. It also presents the order and competence of the Higher Jurisdiction Council, and approves the policy that in order to exclude corporative interests in decision-making process in the Higher Jurisdiction Council, it requires suspension of competences of judicial members of the Higher Jurisdiction Council by law. Yet Constitutional Law of RA “Judicial Code of RA” provides suspension of competences only for the judge elected as the Chairman of the Higher Jurisdiction Council.

Keywords: judge, judicial power, securing independence, Supreme Judicial Council, competence.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 28.02.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 26.04.2019*

УДК 341.9

ФОРМЫ ПРИКРЕПЛЕНИЯ ПРИНЦИПА НАИБОЛЕЕ ТЕСНОЙ СВЯЗИ

ЛИЛИТ ХАЧАТРЯН¹

¹ *Российско-Армянский университет,*

В данной работе автором были изучены способы прикрепления принципа наиболее тесной связи, проведен сравнительный анализ законодательства зарубежных стран относительно способов и методов прикрепления принципа наиболее тесной связи. Была рассмотрена роль принципа наиболее тесной связи в качестве основополагающего принципа и субсидиарной коллизионной нормы.

Ключевые слова: принцип наиболее тесной связи, коллизионные нормы, форма прикрепления, выбор права.

Принцип наиболее тесной связи закрепляет за собой роль основного и фундаментального начала в международном частном праве. Как отмечает Садиков О.Н. формула, отсылающая к праву, с которым правоотношение имеет наиболее тесную связь, обладает определенными юридико-техническими преимуществами, носит универсальный характер и способна в принципе обслуживать все вообще правоотношения с иностранным элементом [1]. В свою очередь Кабатова Е.В. отмечает, что отыскание тесной связи является результатом применения общего принципа, широко используемого в современном международном частном праве для определения применимого права [2].

Подобная формулировка закона в полной мере будет отражать суть международного частного права и исходя из этого подхода данное будет самым точным форматом закрепления принципа наиболее тесной связи. Т.е. при таком закреплении не только коллизионные, но и материальные нормы МЧП будут служить одной цели – определению права, наиболее тесно связанного с правоотношением.

Идея закрепления принципа наиболее тесной связи в качестве основополагающего была предложена еще 14 вв. родоначальником науки международного частного права, постгlossатора Бартоло да Сассоферрато (Бартол либо Бартолус). В своих трудах Бартоло включил в состав принципа наиболее тесной связи как коллизионный, так и материальный способы регуляции. Коллизионный способ регуляции он использовал для определения наиболее тесной связи к территории для каждого из составных элементов правоотношений и соответственно разработке формулы прикрепления. Материальный способ Бартоло предлагал использовать для определения персональной и территориальной сферы действия применимых национальных правил поведения [3].

Таким образом, ученый определил рамки и состав науки международного частного права, которое включает не только коллизионные, но и материально-правовые нормы, регулирующие гражданские правоотношения, отягощенные иностранным элементом. Данный подход используется и в современной отечественной и иностранной доктрине.

Согласно мнению О.Н. Садикова, принцип наиболее тесной связи в законодательстве также может быть закреплен в двух формах [1]. В форме фундаментального принципа из, которого исходят коллизионные нормы. В законе Австрии о МЧП используется именно такой подход. Второй формой закрепления является его установление в качестве второстепенного предписания, которое подлежит применению только в том случае, если основные коллизионные привязки не могут определить право. Такой подход закреплен в законодательствах РА и РФ. Таким образом, в случае установления рассматриваемого принципа в качестве главного, законодатель рассматривает все нормы в качестве проявления принципа наиболее тесной связи и это не просто вытекает из правовой природы коллизионных норм, а прямо предписано, что все коллизионные нормы являются выражением принципа наиболее тесной связи (Гражданский кодекс Луизианы, Закон Австрии о МЧП) [4].

Необходимо заметить, что перечисленные выше способы прикрепления принципа наиболее тесной связи в роли основополагающего начала подразумевают, что как законодатель, который закрепляет жесткие коллизионные нормы, так и правоприменитель, который при необходимости отвергает коллизионные нормы, во всяком случае, руководствуются принципом наиболее тесной связи.

А при изложении в законодательстве коллизионных норм, без указания на то, что все они являются выражением принципа наиболее тесной связи, свидетельствует о том, что принцип выполняет роль субсидиарной презумпции. И при таком способе выражения принципа наиболее тесной связи существует несколько вариаций законодательного закрепления.

Так, например, в Республики Армения сохранилась преемственность положений национального законодательства с положениями Основ гражданского законодательства СССР 1991 г., в которых принцип наиболее тесной связи не был закреплен (длительное время применение права, с которым договор тесно связан, отвергалось отечественными учеными, так как, по их мнению, это могло привести к субъективизму правоприменительных органов) [5]. Соответственно, принцип наиболее тесной связи получил лишь фрагментарное, непоследовательное закрепление.

Что касается правового регулирования принципа наиболее тесной связи в РФ, то законодатель пошел по другому пути, здесь применяется смешанная система закрепления. Общие положения раздела VI «Международное частное право» Гражданского кодекса РФ (ГК РФ) устанавливают субсидиарное (резервное) его применение, а для договорных отношений этот принцип закреплен в качестве главного

коллизийного начала. Вслед за Римской конвенцией 1980 г., отходя от регулирования, содержавшегося в ст. 166 Основ гражданского законодательства (в которых содержались жесткие коллизийные привязки относительно 13 договоров), ГК РФ в качестве дополнительного по сравнению с законом автономией воли устанавливает закон наиболее тесной связи. В отличие от ГК Армении данный принцип в российском законодательстве тесно увязан с доктриной характерного исполнения, в соответствии с которой, к договору применяется право страны местожительства или основного места деятельности стороны, осуществляющей характерное исполнение [6].

Например, в Республике Армения принцип наиболее тесной связи закреплен в качестве резервного регулирования и применяется только в том случае если зафиксированные коллизийные нормы не дают возможности определить применимое право к гражданским правоотношениям, отягощенным иностранным элементом. Используется следующая формулировка: «Если в соответствии с пунктом 1 настоящей статьи невозможно определить право, подлежащее применению, применяется право наиболее тесно связанное с гражданско-правовыми отношениями, осложненными иностранным элементом» [7]. Принцип наиболее тесной связи таким же образом закреплен и в Республике Казахстан, Республике Беларуси и т.д. Помимо стран СНГ в Тунисе и в Венесуэле принцип наиболее тесной связи также носит субсидиарный характер.

Но необходимо отметить, что не во всех странах, где принцип наиболее тесной связи, закреплен в качестве вспомогательного применяется к любым гражданским правоотношениям, отягощенным иностранным элементом. Например, в Венесуэле в качестве вспомогательного принципа применяется только к договорным правоотношениям.

Гражданский кодекс Российской Федерации также закрепляет принцип наиболее тесной связи в качестве субсидиарного, однако в Российской Федерации законодательство скорее стремится к смешанному подходу, именно в этом состоит отличие способа закрепления принципа наиболее тесной связи от других стран СНГ, заимствовавших нормы Модельного Гражданского кодекса для стран-участников СНГ.

Так, профессор В.П. Звеков отмечает, что коллизийная норма с весьма сходной по значению привязкой (право страны, с которой договор наиболее тесно связан) установлена также в п. 1 статьи 1211 (Право, подлежащее применению к договору при отсутствии соглашения сторон о выборе права) и в п.1 статьи 1213 (Право, подлежащее применению к договору в отношении недвижимого имущества). Но конструкция этой нормы в статье 1211 и 1213 существенно отличается от конструкции правила пункта 2 статьи 1186. В первых двух статьях коллизийная норма установлена для договорных отношений и, главное, подлежит применению в сочетании с правилами, поясняющими, какое право понимается под правом страны, с которой договор наиболее тесно связан [8].

Таким образом, для коллизионных норм в статьях 1211 и 1213 гражданского кодекса РФ принцип наиболее тесной связи закреплен не в качестве субсидиарного принципа по отношению к императивным коллизионным нормам, в качестве их непосредственного выражения.

Такое закрепление принципа наиболее тесной связи не является редкостью. Получается, что принцип наиболее тесной связи не имеет каких либо ориентиров, исходящих из императивных коллизионных норм, судьями применяются на их внутреннем убеждении исходя из субъективных соображений, что, по мнению автора потенциально является способом злоупотребления права со стороны судей. Такого же мнения придерживается и Лебедев С.Н.

По мнению Звекова В.П., «усиление регулятивной функции коллизионной нормы все чаще проявляется в утверждающейся практике предварительного (предшествующего решению коллизионной проблемы) сопоставления материально-правовых норм, принадлежащих к коллидирующим правовым порядкам, которому продается значение необходимого условия преодоления коллизии законов. Все изложенное позволяет сделать следующий вывод: регулятивная функция коллизионной нормы становится все более активной, несущей в себе определенный «социальный заряд», «социальный эффект»». [8]

Данная точка зрения вполне оправдана, так как не только коллизионные, но и материально-правовые нормы вообще должны исходить из интересов публичного порядка.

В силу того что принцип тесной связи отражает закономерности функционирования (взаимодействия) систем внутригосударственных отношений и правового опосредования взаимодействия национальных правовых систем, исследуя эволюцию международного частного права, можно говорить о противоречии между содержанием такого правового опосредования, т.е. тесной связи применимого права с существом регулируемых отношений, и правовой формой такого опосредования, т.е. использованием традиционных жестких коллизионных привязок, отличающихся однозначностью и определенностью. [9]

Так оговорка о публичном порядке служит в качестве защитных/оборонительных оговорок национального правового порядка, поскольку в основу обеих оговорок легли публичные принципы.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. **Садиков О. Н., Коллизионные нормы в современном международном частном праве** // Советский ежегодник международного права 1982. М., 1983. С. 219.
2. **Кабатова Е.В., Изменение роли коллизионных норм в международном частном праве** // Международное частное право: современная практика / Под ред. М.М. Богуславского, А.Г. Светланова. М.: ТОН-Остожье, 2009, с. 9.
3. **Гетман-Павлова И.В., Становление науки международного частного права: Бароло де Сассоферрато** // Международное публичное и частное право. 2008. Номер 2.
4. Гражданский кодекс Луизианы в редакции 1991 года.
5. **Канашевский В. А., Внешнеэкономические сделки. Правовое регулирование** / В. А. Канашевский. – М.: Международные отношения, 2005. – С. 72.
6. **Ходыкин Р. М., Критерий наиболее тесной связи в международном частном праве** / Р. М. Ходыкин // ИПС «Консультант Плюс».
7. Гражданский кодекс Республики Армения 1998 года в редакции 2018 года.
8. **Звекон В. П., Международное частное право: учебник** М.2004. С. 160.
9. **Шулаков А. А., Принцип наиболее тесной связи в международном частном праве** : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Шулаков Андрей Анатольевич; [Место защиты: Моск. гос. юрид. акад. им. О.Е. Кутафина].- Москва, 2013.- 206 с.: ил. РГБ ОД, 61 13-12/452.

**ԱՌԱՎԵԼ ՍԵՐՏ ԿԱՊԻ ՍԿՋՐՈՒՆՔԻ ԱՄՐԱՑՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ
ԼԻԼԻԹ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ¹**

¹ Հայ-ռուսական համալսարան

Հոդվածում հեղինակի կողմից ուսումնասիրվել է առավել սերտ կապի սկզբունքի ամրացման եղանակները, ինչպես նաև անցկացվել է նշված սկզբունքի ամրացման տեսակների և մեթոդների համեմատական վերլուծություն տարբեր իրավական համակարգերում: Ուսումնասիրվել է նաև առավել սերտ կապի սկզբունքի դերը, որպես հիմնարար սկզբունք և կոլիզիոն նորմ:

Բանալի բառեր. առավել սերտ կապի սկզբունք, կոլիզիոն նորմեր, ամրացման տեսակներ, իրավունքի ընտրություն:

FORMS OF ATTACHMENT OF PROPER LAW PRINCIPLE

LILIT KHACHATRYAN¹

¹ *Russian-Armenian University*

The paper examines the methods of attachment of Proper Law Principle. Furthermore, the author has conducted a comparative analysis of forms and methods of attachment of Proper Law Principle in different legal systems. Also Proper Law Principle was considered as a fundamental principle and conflict rule.

Keywords: the Proper Law Principle, conflict rules, forms of attachment, choice of applicable law.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 04.03.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 12.04.2019*

ՀՏԴ 323.2

**ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՈՒՄ. ԸՆՏՐԱՆԻ -
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ՄԱՐԻԱՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ¹, ՍՈՒՐԵՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ¹**

¹ Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա

Հոդվածում համակարգված ներկայացված է քաղաքական արդիականացման տեսության արժեքային համակարգի կերպափոխումը, ապա շեշտադրված է քաղաքական շուկայի արդիականացման հրամայականները: Այս գործընթացում **պետությունը ներկայացված է որպես քաղաքական համակարգի գերակա ինստիտուտ, այլ ոչ թե մակրոտնտեսական կարգավորման կամ վարչարարության գործիք: Որպես այդպիսին՝ սոցիալ-քաղաքական արդիականացման գործընթացում պետությունն առաջին հերթին շահագրգռված պետք է լինի ժողովրդավարության որակի բարձրացման մեջ:**

Բանալի բառեր. քաղաքական արդիականացում, հասարակություն, ընտրանի, քաղաքական շուկա, մարզինալություն, քաղաքակրթություն, անցում-համախմբում, հայկական արդիականացում, ազգային ինքնություն:

Քաղաքական արդիականացման տեսական հիմքերը

Քաղաքական գիտության մեջ քաղաքական արդիականացման գործընթացը ուսումնասիրում են որպես համալիր ամբողջություն, որը կոչված է ապահովելու քաղաքական համակարգի ժողովրդավարական ինստիտուտների որակական զարգացումը՝ պայմանավորված **ընտրանի-հասարակություն** փոխհարաբերությունների նպատակադրված կամ իրավիճակային փոփոխություններով: Քաղաքական արդիականացման տեսության հիմնադիրներ Գ. Ալմոնդի, Դ. Պաուլի, Դ. Ապտերի, Լ. Պայի, Դ. Ռաստոֆի, Շ. Էյզենշտադի գաղափարներն սկսեցին կիրառվել XX դարի 50-ական թվականներին, երբ գաղութային լծից ազատագրված և նորանկախացած աֆրիկյան երկրների քաղաքական զարգացումներն ենթարկվեցին բազմամակարդակ վերլուծության: Քաղաքական արդիականացման վերոնշյալ տեսաբանները, ելակետ ընդունելով Կ. Մարքսի, Ա. Թոքսֆիլի, Մ. Վեբերի,

Վ. Պարետոյի և Թ. Պարսոնսի կողմից մշակված սկզբունքները, հասարակությունները պայմանականորեն բաժանեցին **ավանդականի և արդիականի**: Արդիականացման գաղափարախոս Շ. Էյզենշտադն անցումն արդիական հասարակությունը համարում է փոփոխության այնպիսի գծային գործընթաց, որն իր հեղափոխականացնող բնույթով հաստատվել են դեռ XVII-XIX դարերում Արևմտյան Եվրոպայում և Հյուսիսային Ամերիկայում, այնուհետև XIX-XX դարերում տարածվել հարավամերիկյան, ասիական, աֆրիկյան մայրցամաքներում [1, էջ 13-14]: Հենց այդ փոփոխություններն էլ դրդում են նորովի ուսումնասիրելու «արդիականացում» եզրույթը՝ արժևորելով արդիականացմամբ պայմանավորված փոփոխությունների տարբեր ձևաչափեր [2, էջ 202-203]:

Այսպիսով, կիրառման վաղ շրջանում արդիականացման տեսությունը ոչ այնքան ակնկալվող բազմաչափ փոփոխությունների կանխատեսման ու մեկնաբանության այսպես կոչված «մաքուր» գիտական տեսություն էր, որքան Արևմուտքի գաղափարախոսական նկրտումները բացահայտ ներկայացնող ռազմավարական նախագիծ: Ավելին, հետահայաց վերլուծությունը թույլ է տալիս արդիականացումը դիտարկել որպես «սառը պատերազմի» ժամանակ ԱՄՆ-ի կողմից լայնորեն կիրառվող քաղաքական համակարգն ապակայունացնող խաղային գործողությունների **կառուցվածքային-գործառնական ամբողջություն**: Այս նկատառումներով Շ. Էյզենշտադնն արդիականացող հասարակությունների որակական բնութագրիչների ուսումնասիրության համար բացի ավանդականի և արդիականի դիֆուզիայից հիմնավորեց մեթոդաբանական հիմք հանդիսացող երկնյուղումների հետևյալ շարքը՝ **ազատությունն ընդդեմ ավտորիտարության, կայունությունն ու ժառանգորդությունը՝ ընդդեմ հեղափոխական փոփոխությունների, ժամանակակից սոցիալական ռացիոնալությունը՝ ընդդեմ մշակութային կողմնորոշումների կամ արժեքների, որոնք մարմնավորված էին ավանդույթների, կրոնական կամ միստիկական փորձի մեջ** [1, էջ 339-340]: Այս ամենից էլ ածանցվում է արդիականացումը որպես սոցիալ-հոգեբանական, քաղաքական և քաղաքակրթական գործընթաց դիտարկելու անհրաժեշտություն, քանի որ զարգացումը կաշկանդող «հնացած» երևույթներին կարելի է հաղթել, եթե համարժեք գործառվեն վերափոխման դերակատարները՝ երկրի կառավարող վերնախավը, միջին խավի մրցունակ կրթություն ստացած ու նորարարության ջատագով հատվածը, ինչպես նաև երիտասարդությունը և բյուրոկրատիան:

Սակայն, մեր ուսումնասիրման շրջանակներում փաստենք, որ բացարձակ մաքուր, ավանդական և բացարձակ մաքուր այժմեական քաղաքական համակարգ գոյություն չունի: Ավելին, յուրաքանչյուր քաղաքական համակարգ ունի իր պատմական հիշողությունը և ըստ էության՝ լինելով

այդ հիշողության արդյունք, իշխանության իրականացման մշակույթի առումով խառը կառուցվածք ունի: Ուստի, ճիշտ կլիներ ուսումնասիրել քաղաքական արդիականացման այս կամ այն միտումը՝ պայմանավորված քաղաքական ժամանակի հրամայականներով և պատմական հոլովությամբ ձևավորված, բայց իրենց այժմեականությունը պահպանող կառուցվածքները ու նրանց գոյության նպատակահարմարությունը:

Վերոշարադրյալը հնարավորություն է ընձեռնում հիմնավորել այն, որ քաղաքական արդիականացումը, հատկապես ժողովրդավարական անցման գործընթացում ենթադրում է ընտրանու բաց հավաքագրում և ոչ թե խմբային շահերի պաշտպանման նկատառումներով պայմանավորված նեպոտիստական փակ սելեկցիա: Վերջինս խորացնումը նկատի ունենալով՝ քաղաքագետ Ֆ.Ֆուկույաման առաջարկեց **«հարկադրված արդիականացում» եզրույթը, որը** ենթադրում է զարգացած արևմտյան երկրների համեմատ իրենց հետամնացությունը նվազեցնելու նպատակով ոչ արևմտյան երկրներում հարկադիր (ստիպողական) փոփոխություն [3, c. 128]: Ըստ Ֆ.Ֆուկույամայի՝ «վազող/հասնող» երկրներում առկա է գաղափարների ու արժեքների ճգնաժամ, որի վրա էլ այդ երկրները կառուցելով իրենց սոցիալ-քաղաքական հարաբերությունները՝ տառապում են քաղաքական զարգացման ճգնաժամերով: Մինչդեռ հենց ազատական ժողովրդավարությունն է անսպառ վստահություն տալիս քաղաքական համակարգին, իսկ ժողովրդավարական ինստիտուտները ցանկացած արդիականացման երաշխիքն են: Դրա դիմաց հետազոտող Շ. Էյզենշտադը (1923–2010) գիտական շրջանառության մեջ դրեց **«բազմակի արդիություններ»** [1, c. 14]՝ հիմնավորելով ոչ արևմտյան երկրների արդիականացման սեփական մոդել ունենալու իրավունքը: Այսօր այդ ուղղության կողմնակիցները հաստատում են, որ կարևոր է ոչ միայն աշխարհում բազմակի մոդելների առկայության ընդունումը, այլև ակնհայտ է Եվրոպական միասնական մոդելի բացակայության և Եվրոպայում արդիականացման տարբեր մոդելների գոյության փաստը [4, c. 60–66]: **Ռեֆլեքսային** արդիականացման հայեցակարգի համար ելակետային է այն, որ «ինչքան շատ է հասարակությունն արդիականանում, այնքան շատ ակտորներ են հնարավորություն ստանում մտածել իրենց գոյության սոցիալական պայմանների և դրանց փոփոխության մասին: Այսպիսով, ռեֆլեքսային արդիականացման հետևանքներից է «տարբեր ձևերի գիտելիքի գիտականի, փորձարարականի, առօրեականի արդյունավետ կիրառումը» [5, c. 276]: Ըստ Ու. Բեկի՝ ժամանակակից հասարակությունը դիսկի հասարակություն է, իսկ համընդհանուր բնույթ կրելով հաճախ անկանխատեսելի են: Այս մոտեցումն ավելի օբյեկտիվ և ճկուն է [6, c. 104]: Իսկ Է. Գիդդենսի ռեֆլեքսային արդիականացման հայեցակարգը հիմնված է արդի բոլոր

ինստիտուտների մշտական **վերաբժնորման, վերանայման և կերպափոխման** վրա [7, c. 40–102]: Ս. Հանթինգթոնը գտնում է, որ արդիակա- նացման գործընթացը կարիք ունի գիտակցված կառավարման, քանի որ չի կարելի ղեկավարվել ազատ շուկայի օրենքներով որպես տրված մե- ծություն [8, cc. 24–25, 32]: Ռեֆլեքսային արդիականացումը դիտարկվում է որպես հասարակության մասին տեղեկատվության որակի աճ, որի մի- ջոցով հասարակության զարգացման հիմնական արժեքը դառնում է գի- տելիքը՝ հատկապես գիտելիքահենք: Այս համատեքստում գիտական իմացության ներդրումը պրակտիկա արդյունավետ արդիականացման հիմնական պայմանն է: Վերջինն տարիներին արևմտյան տեսաբաններն սկսել են քննադատել պոստմոդեռնիզմը՝ կասկածելով եվրոպական գծա- յին մտածողության և բացառիկության նպատակահարմարության վրա [9, c. 101–122]: Այսօր քաղաքական արդիականացումը հնարավոր չէ ուսումնասիրել առանց կարևորելու այնպիսի գերակա հասկացություն, ինչպիսին է քաղաքական գործընթացի «որակը»: Այդ համատեքստում անցումագիտության հիմնադիրներից Դ. Ռաստոուն վերլուծելով և մոդե- լավորելով դիկտատուրայից դեպի ժողովրդավարություն անցումը հաջող- ված է համարում, երբ այդ գործընթացում առաջանում են նոր սոցիալա- կան խմբեր՝ ձևավորվում են նոր վարքաբանություն [10, c. 5]: Ըստ Դ. Ռաստոուի՝ անցման մոդելը բաղկացած է մի քանի փուլերից. **1) նախնա- կան պայմաններ** – ազգային միասնության առկայություն, **2) նախա- պատրաստական** – ժողովրդավարացման դինամիկ գործընթաց՝ ձևա- վորված նոր քաղաքական ընտրանին հետամուտ է լինում, որ գրավի հե- ռացող ընտրանու սոցիալական տարածությունը, **3) որոշումների ընդուն- ման** – ավարտվում է քաղաքական լիդերների կողմից միասնության մեջ բազմակիության ընդունման և ժողովրդավարացման հիմնական կառուցա- կարգերի ինստիտուցիոնալացման գործընթացը, **4) հարմարվելու** – ժո- ղովրդավարությունը գործողությունների ամբողջությունն է, որտեղ առավե- լություն են ստանում նրանք, ովքեր հետևողական ցուցադրում են իրենց նվիրվածությունը նոր արժեշահային համակարգին, **5) կայունացման** – քա- ղաքացիական համախմբման դաստիարակություն՝ հարատև սոցիալա- կանացման և համագործակցության մշակույթի ստեղծման միջոցով [10, c. 5-15]: Ակնհայտ է, որ հենց այդ փուլերի հետևողական իրականացման պայմաններում է առաջանում ժողովրդավարական արարողակարգերի գիտակցված ընտրության անհրաժեշտությունը՝ պայքարի, փոխհամա- ձայնության (կոմպրոմիսի), քաղաքական խոսույթի (դիսկուրսի) և ժո- ղովրդավարական ինստիտուտներին ընտելանալով հաղթահարել ժողովր- դավարական անցումը՝ հանուն ազգային համախմբման: Այս բարդ գործըն- թացում Ս. Հանթինգթոնը տնտեսական զարգացման մակարդակը և քաղա-

քական ղեկավարումն առանցքային գործոն համարելով՝ գրում է. «քաղաքական արդիականացումը որպես քաղաքական գործընթաց արարողակարգերի ինստիտուցիոնալացում է, քանի որ միայն ուժեղ և կայուն պետական ինստիտուտներն ունեն հնարավորություն հարափոփոխ արտաքին միջավայրի և հասարակության պահանջներին հավասարաթեք ստեղծել քաղաքական համակարգի **ադապտացիայի և արձագանքի համար** արդյունավետ պայմաններ: Իրական քաղաքական արդիականացումը երբեք չի ուղեկցվում քաղաքական կառույցների մեխանիկական կայունությամբ, քանի որ արդիությունը (այժմեականությունը) կարիք ունի կայունության, բայց արդիականացումը ծնում է անկայունություն» [8, p. 144]:

Վերոշարադրյալից ելնելով՝ քաղաքական արդիականացումը, որպես գործընթաց, նպատակադրված փոխում է անհատի՝ տալով նրան կատարելագործման և ինքնադրսևորման համար ինքնիրեն մարտահրավեր նետելու հնարավորություն: Փաստորեն, քաղաքական արդիականացման գործընթացի դերակատարները, որպես հասարակության սոցիալական արդիականացման քաղաքականության մշակման և իրականացման պատասխանատուներ, պարտավոր են՝ 1) խրախուսել նոր տեխնոլոգիաների ներդրումը, 2) զարգացնել տնտեսության նոր ճյուղեր՝ վերամշակման և ծառայության մատուցման ոլորտում, 3) խրախուսել անհատի սոցիալական ինքնորոշման և շարժունակության աճը, 4) բարձրացնել և կատարելագործել ՋՏՄ-ի նշանակությունը, 5) ներկայացնել գաղափարական և արժեքային գունապնակի այլընտրանքներից օգտվելու հնարավորությունը: Այս շրջանակներում հետխորային նորանկախացած երկրների, ինչպես նաև ՀՀ-ի արդիականացումն անհրաժեշտ է ուսումնասիրել, որպես ժամանակի հրամայականով պայմանավորված քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական նորացման գործընթաց, և ոչ թե միայն ավանդականից արդիական արժեքների երկվության կոշտ հակադրում: Այս համատեքստում մեզ իրավունք ենք վերապահում հիմնավորելու, որ քաղաքական արդիականացման գործընթացի որակը որոշվում է **ընտրանի-հասարակություն, ընտրանի-հակաընտրանի (կոնտրէլիտա) փոխհարաբերությունների երկխոսության որակով**: Փաստորեն, ՀՀ-ի քաղաքական ընտրանու առջև պատմական խնդիր է ծառայել՝ հղկել քաղաքական արդիականացման «քառանկյուն անիվի» եզրագծերը և անցնել բնականոն զարգացման: Ակնհայտորեն այս զարգացման ձևը (մոդելը) չի լինի ամբողջությամբ ո՛չ արևմտյան՝ ազատական, ո՛չ արևելյան՝ կորպորատիվ-պատերնալիստական: Այն իր արհեստական (սինթետիկ) բնույթով հնարավորություն կտա բնականոն արդիականացնելու ազգային ինքնությունը՝ հաղթահարելով քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը: Արդի քաղաքական զարգացման գործընթացների մարտահրավերներն ստիպում է ՀՀ քաղաքական

ընտրանուն ժողովրդավարացնել իշխանության իրականացման մշակույթը՝ իրականացնելով ռազմավարական կառավարում: Ակնհայտ է, որ ՀՀ ժողովրդավարական բարեփոխումների այս փուլում անհրաժեշտ է ընտրանու արժեքային կողմնորոշիչներում գրանցել այնպիսի որակական փոփոխություններ, որոնք որոշում են ապագայի ռազմավարական կառավարման հեռանկարները ՀՀ-ում:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարող ընտրանու արժեքային կողմնորոշիչներ

ՀՀ-ում «**ընտրանի-հասարակություն**» փոխհարաբերությունների ժողովրդավարացումը հիմնված պետք է լինի հանրային շահի գերակայության վրա: **Այդ պատճառով պետությունը՝ որպես քաղաքական համակարգի գերակա ինստիտուտ, այլ ոչ թե մակրոտնտեսական կարգավորման կամ վարչարարության գործիք, արդիականացման ժամանակ առաջին հերթին շահագրգռված պետք է լինի հասարակությունում իշխանական հարաբերությունները վերահսկող, գործող վարչակարգի դիրքերի ամրապնդմամբ:** Զարգացող երկրները, որպեսզի հաղթահարեն քաղաքական զարգացման ճգնաժամերն և կարողանան պատասխանել առկա մարտահրավերներին, պետք է համադրեն «**governance**» և «**management**» եզրույթների արժեքային համակարգերը: ՀՀ-ում առկա տնտեսական, սոցիալական, բնապահպանական և այլ հիմնախնդիրների լուծման նշանակությունն անհրաժեշտ է դիտարկել այդ առաջնայնության վրա ազդեցության տեսանկյունից: Միաժամանակ քաղաքականության և իրավունքի հարաբերակցությունը կարևորելիս որոշիչ է այն, որ ՀՀ-ում ընտրանին իշխանության վերաբաշխման տեսանկյունից քաղաքական մեթոդներով պետք է մանիպուլացնի ոչ թե ողջ սոցիալական տարածությունը, այլ լեգալ և լեգիտիմ կառավարի իշխանությանը մասնակից ուժերի հարաբերակցության փոփոխման վրա ազդող վիճահարույց խնդիրներն և բախումները: Սակայն ՀՀ քաղաքական գործընթացում **տարբեր գաղափարախոսական դիրքորոշումների գնահատման չափանիշների հիմքով զուգամիտված գոյակցում են** իշխանության նկատմամբ որոշակի խմբերի հավակնություններն արդարացնող հասարակական հիմնախնդիրները: Այդ պատճառով քաղաքական տարածությունում առկա է իշխանական փոխգործակցության բազում տրամաբանություններ, որոնք իշխանության համար մղվող պայքարի կենտրոնական դաշտի հետ համատեղ ենթադրում են **քաղաքական գործընթացի մարզինալություն: Դա էլ չի նպաստում ՀՀ-ում պոլիարխիկ ընտրանու, հատկապես ռազմավարական ընտրանու զարգացմանը և արդյունավետ գործառնմանը:** Այդ դիտանկյունից ՀՀ կառավարող ընտրանին

պետք է հաղթահարի մասնավոր շահերի իրականացմանը ուղղված **մեկուսախմբային** գիտակցության կողմնորոշումները: Ինչպես հայտնի է, պատմականորեն հայ իրականության մեջ լուրջ նշանակություն չի տրվել **իրավունքի ծածկագրված (կողիֆիկացված) նորմերին**: Այնպես որ հիմնարար արժեքաիրավական կողմնորոշիչների անլիարժեքությունը ոչ միայն այսօրվա կառավարող ընտրանու իրավիճակային գործառության, այլև խոր ավանդույթների հետևանք է: Վերջիններիս ազդեցությունն ավելի զգալի է դառնում այն առումով, որ իրավունքի գերակայության արժեքի հանրային ընկալման թույլ մակարդակը պայմանավորված է ՀՀ իշխանական հարաբերությունների կառուցվածքում պատասխանատվության երկակի չափանիշների մշտական ամրապնդմամբ:

Փաստորեն, ինչպես վկայում է Պ. Սարոկինը, իշխանական հարաբերություններում պայմանագրային իրավունքի ձևավորման գործընթացով են պայմանավորված քաղաքակրթական առանձնահատկությունները: Ավանդական հասարակություններում պայմանագրային հարաբերությունները մշտապես հակադրվում են «օրգանական» սոցիալական կապերին, որոնց համար ոչ մի իրավական երաշխիք պետք չէ [11, c. 427.]: Նկատի պետք է ունենալ, որ համակրանքի, ընկերության, բայց ոչ բանականության վրա հիմնված իրավական նորմերի նկատմամբ կամայականությունը ՀՀ-ում գրեթե ինստիտուցիոնալացրել է **հովանավորչական** իշխանությունը: Կարևորելով ՀՀ արդիականացման գործընթացը՝ կարծում ենք, որ մինչ այժմ ընտրանիները իրականացրել են այնպիսի արդիականացում, որը քաղաքական համակարգ է ներմուծել կառավարման ավատատիրական սկզբունքներ՝ հատկապես քաղաքական իշխանության և իշխանական հարաբերությունների իրականացման գործընթացում: Այսպես տեղի է ունեցել իշխանության մենաշնորհում, չիմնավորված նկրտումներ ունեցող մարդկանց կողմից ժողովրդավարությունը ընկալվել է որպես տեխնոլոգիա և ոչ թե արժեք, օրենսդիր իշխանությունը դարձել է գործող իշխանության կցորդը, ինչն էլ հնարավորություն է տվել առաջ մղել կորպորատիվ շահեր և՛ տնտեսական, և՛ քաղաքական, և՛ գաղափարական գործընթացներում: Արգելակելով շուկայի բնականոն ազատականացման գործընթացները՝ քաղաքական իշխանությունը վերարտադրվել է փոխհամաձայնեցված խմբիշխանության հիմքի վրա: Մինչդեռ քաղաքական շուկայի արդիականացումն անհրաժեշտ էր, քանի միայն այդ պայմաններում հայ հասարակությունում տեղի կունենար ներքին և արտաքին աճ, որը փոխելով սոցիալական հարաբերությունները հնարավորություն կտար արդյունավետ կառավարել մարդկային ռեսուրսը և հայ հասարակությանը դուրս բերել քաղաքական զարգացման ճգնաժամերից: Ցավոք, Հայաստանն ունի կերպափոխման տխուր փորձ. առաջին հերթին ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի

գծային ազատականացման հետևանքով նրա լեգիտիմության ճգնաժամն էր, նրա հեղինակության բացարձակ փլուզումը, որը հանգեցրեց հայ հասարակության և իշխանության միջև վստահության կորուստի: Քաղաքական հավասարակշռությունը վերականգնելու, հասարակության վստահությունը պետական ինստիտուտների նկատմամբ բարձրացնելու համար պետությունը պետք է մշակի սոցիալ-քաղաքական համակարգի ժողովրդավարական արդիականացման ընդհանուր ռազմավարություն: Այս գործընթացում որոշիչ է քաղաքական ընտրանու դերը: Սակայն, մեր կարծիքով, 2000 -2008 թվականներին պետության և հասարակության փոխազդեցության ուղղակի խախտման հետևանքով հայ հասարակությունը ոչ միայն օտարվեց, հիվանդացավ ջղախտով, այլև վերաձվեց մարգինալ զանգվածի: Հասարակական շարժումները, քաղաքական կուսակցությունները, ՉՏՄ-ները և այլ կառույցներ վերաճվեցին իշխանության վերարտադրման գործիքների, և ոչ թե հանրային շահն արդիականացնող դերակատարների: Այդ առումով նշենք, որ գործադիր և օրենսդիր իշխանությունը իրականացնելով ներքին և արտաքին մարտահրավերների վերլուծություն քաղաքական գործընթացներում կանխում է շիթային արդիականացման դրսևորումները: Նմանօրինակ գործընթացներն ապահովում են արդյունավետ կառավարող դասի հավաքագրում, որն իր առջև դրված նպատակների կատարմանը հետամուտ ապահովում է ոչ միայն մասնագիտական նորացում, այլև համարժեք «վերևից» արձագանքում է ժողովրդավարացման պահանջներին՝ ծավալելով հանրային դիրսկուրս: Եթե քաղաքական հավաքագրումը ենթադրում է քաղաքացիական և քաղաքական ակտիվություն, ապա քաղաքական ընտրանու բաց հավաքագրման գործընթացը պետության օրենսդրական և գործադիր կառույցների, բարձրաստիճան պաշտոնյաների թափանցիկ աշխատելու երաշխիք է: Այս գործընթացի ուսումնասիրումը հնարավորություն կտա վերլուծել, թե մարդը ինչպես է հայտնվել քաղաքականության մեջ, ինչպես է հավաքագրվել ընտրանի կամ դարձել լիդեր, հաղորդակցման ինչպիս հմտությունների է տիրապետում և ինչ ներուժ ունի շարունակելու իր քաղաքական կարիերան: Քաղաքական ընտրանու վերլուծությունը գերական նշանակություն ունի ՀՀ քաղաքական գործընթացի արժեքային և գաղափարական հիմքերը որոշելու համար: Այս դիտանկյունից ՀՀ-ում այսուհետ ընտրանու հավաքագրման կառուցակարգերում պետք է կարևորվի **գործառույթային** մոտեցումը: Դրանով է պայմանավորված սոցիալականի և ազգայինի փոխհարաբերությունների համախմբումը, ընտրանիների և լիդերների գերակայող կառավարման ոճի վերլուծությունը և կերպափոխման անհրաժեշտության հիմնավորումը: Քաղաքական ընտրանիների գործունեության վերլուծությունը գերակա նշանակություն ունի հայ իրականության քաղաքական գործընթացների արդիականացման համար:

Այս համատեքստում կարելի է, հայ քաղաքական ընտրանու զարգացումը բաժանել **տեր-պետրոսյանական, քոչարյանական, սարգսյանական փուլերի**: Այս ընտրանիներից յուրաքանչյուրը յուրովի է լուծել ազատական գծային պայմաններում արդիականացման հիմնախնդիրները: Այսպես, տերպետրոսյանական ընտրանու արդիականացման էությունը հանգեցրեց ազատական բարեփոխումների և ազատ շուկայի զարգացման՝ ծնելով օլիգարխիկ համակարգ: Քոչարյանական ընտրանին ամրապնդեց իշխանության ուղղահայացը և ամրապնդելով մինչ այդ գծային ազատականացման հետևանով առաջացած օլիգարխիկ համակարգը՝ ծնեց նոր խմբեր, սարգսյանական ընտրանին բացարձակ գործում էր փոխհամաձայնեցված խմբիշխանության հզորացման տրամաբանության մեջ: Կարծում ենք, որ եթե տերպետրոսյանական փուլում առկա էր որոշակի հորիզոնական պատասխանատվության ոչ ինստիտուցիոնալ կառուցակարգեր, ապա քոչարյանական և սարգսյանական փուլերում այն իսպառ բացակայել է: Թեպետ արդարության համար պետք է նշել, որ տերպետրոսյանական հորիզոնական պատասխանատվությունը պայմանավորված է եղել է ոչ թե քաղաքական ընտրանու կողմից ժողովրդավարացմանն ուղղված նպատակամետ քայլերի ամբողջությամբ, այլ հետպատերազմական իրողությամբ պայմանավորված ինքնավար դերակատարների առկայությամբ: «Թավշյա հեղափոխությունից» հետո քաղաքական տարածությունում տեղի է ունենում ընտրանու տեղի և դերի վերարժևորում: Որպես ժողովրդավարական հասարակության կառուցման պայման՝ Հայաստանում առաջին հերթին անհրաժեշտ է վերացնել ոչ լեգիտիմ և ոչ լեգալ առավելությունները: Բացի դրանից բարձրատիճան պաշտոնյաներին տրվող առավելություններն անհրաժեշտ է նորմատիվ ակտերի միջոցով հստակ կանոնակարգել՝ ըստ գրաված պաշտոնի և ծառայության արդյունքի: Որպեսզի ընտրանին չվերածվի առավելություններ ունեցող պաշտոնյաների փակ, կարծրացած տիրող կաստայի անհրաժեշտ է ընտրությունների ինստիտուտի, հանրաքվեի, հաշվետվությունների, ՋՏՄ-ների, հասարակական կարծիքի հարցումների և այլ հաղորդակցական խողովակների միջոցով վերահսկել նրանց գործունեությունը: Իրականում ժողովրդավարական է այն քաղաքական համակարգը, որի իշխանության աղբյուրը ժողովուրդն է, իսկ հանրային շահերից բխող քաղաքականությունն որոշիչ է, երբ ընտրանու ազդեցությունը սահմանափակ է և կարգավորված օրենքով, իսկ ընտրանին հաշվետու է ժողովրդին: Արդի ժողովրդավարացման գործընթացը ներառում է մի շարք գործոններ՝ ժողովրդավարացման երաշխիք, ժողովրդի մշտական վերահսկողությունը ընտրանու գործունեության վրա, ընդդիմության առկայություն, ինչպես նաև քաղաքական, տնտեսական, մշակութային և այլ ընտրանիներին քննադատելու հնարավորություն: Հայաստանի համար

գերխնդիր է, որ ընտրանիները կամք ցուցաբերեն և գիտակցորեն սահմանակարգեն իրենց հնարավորությունները և ,ամենակարևորը, վայելեն քաղաքացիների վստահությունը, իրականացնեն շարունակական բարեփոխումներ՝ սոցիալական երկխոսության և մարդասիրական բովանդակությամբ: ՀՀ-ի փլուզումից, «Թավշյա հեղափոխությունից» հետո ակնհայտ է, որ հայ քաղաքական կառավարմանն անհրաժեշտ է նոր որակի ընտրանի՝ կրթված և մրցունակ, որը կարողանում է իր գիտելիքները օգտագործել պրակտիկայում, պատասխանատու է իր աշխատանքի համար, գիտակցում է իր առաքելությունը, արձագանքում է հասարակությանը, ազգին, պետությանը նետված մարտահրավերներին: Նոր ընտրանին մարզային, համայնքային և հանրապետական մակարդակներում իր առջև խնդիր պետք է դնի՝ ձևավորել դրական կերպար: Դա կօգնի ոչ միայն ապահովել քաղաքական կայունության և կայուն զարգացման փոխհարաբերությունները, այլև բնականոն արդիականացնել քաղաքական համակարգը: Ուստի վերլուծելով հայկական արդիականացումը՝ նշենք, որ քաղաքական արդիականացումն ունի երկու մակարդակ՝ **հորիզոնական** (տեղական ինքնակառավարում, քաղաքացիական հասարակության համակարգ), և **ուղղահայաց** (պետական իշխանության համակարգ, խորհրդարան): Նկատի ունենալով Հայաստանի ներկա հիմնախնդիրները՝ համարձակորեն կարելի է փաստել, որ բարեփոխումները մինչ այժմ հիմնականում կրել են ֆորմալ բնույթ և ոչ արդյունավետ են եղել մարզերի, համայնքների և ՀԿ-ների հետ ունեցած կապի զարգացման համար: Այդ իմաստով հետաքրքիր է փաստել, որ արդիականացումն ոչ միայն տեխնիկական այլ նաև հոգեբանական նորացում է. երևույթ, որը ենթադրում է հասարակության բացությունը փոփոխություններին, ինչ - որ չափով սովորույթի վերարժևորում և կողմնորոշում դեպի ապագա: Փաստորեն, արդիականանալու ճգնումը ծնում է նորարական այնպիսի մշակույթ, որն անվտանգ ապագա ունենալու հրամայականի թելադրանքով պետք է փոխի ընտրանու պատկերացումները զարգացման նկատմամբ: Ընտրանիների կողմից իրենց գործառույթների կատարման պատասխանատվությունը պայմանավորված է նրանից, թե ինչպիսի արժեքային մակարդակում է նրանց **քաղաքական ինքնությունը**: Այս դիտանկյունից ընտրանիները իրենց սահանադրաիրավական գործառույթների հետևողական կատարմամբ հետամուտ են կանխելու անորոշությունները հասարակությունում՝ բարձրացնելով քաղաքական կայունության և ինտեգրման մակարդակը:

Վերոշարադրյալը թույլ է տալիս հանրագումարել. ՀՀ քաղաքական արդիականացման ներկայիս առանձնահատկությունն այն է, որ սահմանադրականության՝ որպես գերակա արժեքի նկատմամբ վերաբերմունքը, թելադրված է հենց այսօրվա քաղաքական իրողություններով: Մինչդեռ

պայմանավորված ժողովրդավարական անցման անորոշության բաղադրիչով՝ հասարակության քաղաքական արդիականացման ուղիների վերաբերյալ ընթացող քննարկումները չեն ստացել այնպիսի կարգավիճակ, որի դեպքում կգերիշխի իրավունքի գերակայությունը և ազգային ինքնության բնականոն արդիականացումը, որպես իշխանության իրականացման մշակույթի բարձրացման մեթոդ: Եվ հենց դրա բացակայությունն էլ ՀՀ-ում երկարաձգել է անորոշություններով հղի քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի հաղթահարումը՝ նպաստելով **աղքատության, արտագաղթի, օտարման, մարգինալության և ժողովրդահաճության երկարակեցությանը**: Փաստորեն, ընտրանու եսակենտրոնությունը և, հետևաբար, հանրային շահի նկատմամբ անտարբերությունը չէզոքացնում են քաղաքացիական միջոցներով նշված միտումներին դիմադրելու հնարավորությունները: Այս նկատառումներով նախևառաջ պետք է հրաժարվել այն քաղաքական գործիչներին նոր պաշտոնների նշակակելուց, որոնք, առաջնորդվելով նեղ խմբային շահերով, իրենց քաղաքական գործունեությամբ ապակառուցողականություն են ներմուծում քաղաքական տարածություն: Ուստի արդյունքի կառավարմանն ուղղված միջոցների շարքում անհրաժեշտ է ապահովել **քաղաքական խոսույթի (դիսկուրսի) ինստիտուցիոնալ տարածությունը** կառուցող քաղաքական ընտրանու տեղեկատվահաղորդակցական ընթացակարգերի թափանցիկություն, **պետական կառավարման բոլոր այն ոլորտներում, որոնք պետական գաղտնիք չեն պարունակում**: Անհրաժեշտ է դաստիարակել նոր ընտրանի, որը չի գայթակղվի իշխանության թաքնահարույց պերճանքով, ընտրանի, որն ի վիճակի կլինի բարձր արհեստավարժություն և մարդասիրություն ցուցաբերել՝ չմոռանալով նրանց մասին, որոնց օգնությամբ իրենք «թագադրվել» են [11]: Հարցադրումը, իհարկե, հռետորական է, սակայն պատասխանները՝ զուտ արժեքաբանական, և դրանից է ուղղակիորեն կախված և՛ մեզանից յուրաքանչյուրի, և՛ մեր հայրենիքի, և՛ հայկական քաղաքակրթության ապագան, և՛ ժողովրդավարական ուժեղ պետության կերպարի ձևավորումը: Նկատի ունենալով առկա մարտահրավերներին պատասխանելու հրամայականները՝ այսուհետև ՀՀ քաղաքական արդիականացման գործընթացն անհրաժեշտ է իրականացնել գիտավերլուծական կառավարման սկզբունքների հիման վրա:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. **Эйзенштадт Ш.**, Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Пер. с англ. А.В.Гордона под ред. Б.С. Ерасова. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 416с с. 13-14
2. **Иноземцев В.**, Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века/ Центр исследований постиндустриального общества. -М.: Изд. «Европа», 2010, 318 с. с. 202-203
3. **Фукуяма Ф.**, Конец истории и последний человек / Френсис Фукуяма; пер. с англ. М.Б.Левина. - М.: АСТ, 2007 с. 128.
4. **Аллард Э.**, Сомнительные достоинства концепции модернизации // Социологические исследования. 2002. № 9. с. 60–66.
5. **Бек У.**, Общество риска: На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника, Н.Федоровой; посл. А. Филипова. - М.: Прогресс-Традиция, 2000, с. 276.
6. **Бек У.**, Что такое глобализация? Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. - М. : Прогресс-традиция, 2001., с. 276.
7. **Гидденс Э.**, Судьба, риск и безопасность // THESIS. 1994. Вып. 5. с. 40–102.
8. **Хантингтон С.**, Политический порядок в меняющихся обществах. Политический порядок в меняющихся обществах / Сэмюэл Хантингтон; пер. с англ. В.Р. Рокитянского. - М. : Прогресс-Традиция, 2004М., 2004. с. 24–25, 32.
9. **Гидденс Э.**, Последствия современности // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В.Л. Иноземцева. М., 1999. С. 101–122.
10. **Растой Д.А.**, Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. Политические исследования, 1996. № 5.
11. **Сорокин Питурич**, Человек. Цивилизация. Общество.-Общ. ред., сост. и пред. А. Ю. Согомонова], М.: Политиздат, 1992.
12. **Margaryan M.**, Political elites and problems of democratic transition in the Republic of Armenia
<https://mmmargaryan.wordpress.com/2016/10/18/political-elites-and-problems-of-democratic-transition-in-the-republic-of-armenia/>

ПОЛИТИЧЕСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ: ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ОБЩЕСТВА И ЭЛИТЫ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

МАРИАМ МАРГАРЯН¹, СУРЕН ПЕТРОСЯН¹

¹ Академия государственного управления Республики Армения

В статье комплексно представлена эволюция системы ценностей политической теории модернизации, после чего подчеркивается необходимость модернизации политического рынка. В этом процессе **государство представлено как основной институт политической системы, а не как инструмент макроэкономического урегулирования или управления. В процессе социал-политической модернизации государство в первую очередь должно быть заинтересовано в повышении качества демократии.**

Ключевые слова: политическая модернизация, общество, элита, политический рынок, маргинализация, цивилизация, переход-консолидация, армянская модернизация, национальная идентичность.

POLITICAL MODERNIZATION: PROBLEMS OF RELATIONSHIP BETWEEN SOCIETY AND ELITE IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

MARIAM MARGARYAN¹, SUREN PETROSYAN¹

¹ Public Administration Academy of the Republic of Armenia

In the article systematically presented the evolution of the value system of the political theory of modernization, then is emphasized the imperative of modernization of the political market. In this process, **the state is represented as a supra-institutional institution of the political system, rather than a tool for macroeconomic management or administration. In the process of socio-political modernization, the state should be first of all interested in raising the quality of democracy.**

Keywords: political modernization, society, elite, political market, civilization, transition-consolidation, Armenian modernization, national identity.

Ներկայացվել է խմբագրություն 16.01.2019
Երաշխավորվել է փաթագրության 20.03.2019

ՀՏԴ 32

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՆԵՈԱԶԱՏԱԿԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԲԵՐԻ ԴԵՐԸ ԿՈՌՈՒՊՑԻԱՅԻ
ՆՎԱԶԵՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ
ԼԵՎՈՆ ՌՈՒԽԿՅԱՆ¹**

¹ Հայ-ռուսական համալսարան

Հայաստանում հակակոռուպցիոն պայքարում նախորդ տարիների համեմատությամբ գրանցվել է որոշակի դրական տեղաշարժ, ինչը սակայն չի կարող հիմք հանդիսանալ լուրջ առաջընթացի համար: Առաջընթացը, կարելի է ասել, փոքր է, բայց վատագույն դեպքում սա միայն լճացման իրավիճակ է: Հարկավոր է կիրառել արդյունավետ կառավարման սկզբունքներ, որոնք թույլ կտան զարգացնել հասարակական-քաղաքական երկխոսությունը՝ նվազեցնելով աղքատությունն ու կոռուպցիան:

Բանալի բառեր. նեոազատականություն, հակակոռուպցիոն պայքար, ռազմավարություն, հանրության բևեռացում, հեղափոխություն:

Գիտական նորույթը: Հայաստանյան հասարակությունն օտարվել է սոցիալական իրականությունից՝ աղքատության և կոռուպցիայի բացասական ներազդման հետևանքով, ինչին հակազդելու բարոյահոգեբանական ռեսուրսների ՀՀ-ն չի տիրապետում: Հիմնախնդրի լուծումը պահանջում է հասարակության քաղաքական զարգացման ուղիների վերաբերյալ ընթացող քննարկումների որոշակիացում՝ ՀՀ-ում աղքատության և կոռուպցիայի ընդլայնումը կանխելու նպատակին հետամուտ լինելով:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտը կոռուպցիան է, իսկ առարկան՝ նեոազատականության՝ կոռուպցիայի նվազեցման վրա ներազդելու գործընթացում ծագող հարաբերությունները:

Ավանդական ազատականության վրա պետական գաղափարախոսության և սոցիալական նպատակների ազդեցության ուժեղացումը և ազդեցությունը տնտեսական և քաղաքական իրողությունների վրա XX դարում առաջ բերեցին դրա պատմական մեկ այլ ձևի առաջացումը՝ նեոազատականությունը: Քաղաքական համակարգի կարևորագույն արժանիքն այստեղ արդարությունն էր, իսկ կառավարությանը՝ կենտրոնացումը բարոյական սկզբունքների և արժեքների վրա: Նեոազատականների քաղաքական ծրագրի հիմքում ընկած էին կառավարողների և կառավար-

վողների հայեցակարգերը, քաղաքական գործընթացներում զանգվածների մասնակցության անհրաժեշտությունը, կառավարչական որոշումների ընդունման գործընթացների ժողովրդավարացումը:

Եթե նախկինում առկա էր հակվածությունը ժողովրդավարությունը մեխանիկորեն ժողովրդավարացնելու ուղղությամբ, ապա ներկայում առավել կարևորություն էր տրվում քաղաքական իշխանության կազմակերպման հոգնականության ձևերին: Ընդ որում՝ Ռ.Դալը և մի շարք այլ նեոհոգնականներ գտնում էին, որ որքան թույլ է հասարակության լայն շերտերի կառավարումը, այնքան մեծ է դրա համապատասխանությունն ազատականության սկզբունքներին [1, p. 68-69]: Աջ ազատականները (Ֆ. Հայեկ, Դ. Էշեր, Գ. Օլսոն) գտնում են, որ բազմակարծության դեպքում կարող է ձևավորվել հասարակության հարստության բռնագրավում հարուստների ձեռքով, ինչը սպառնալիքի տակ կոնի ազատականության հիմնարար սկզբունքները [2], [3]:

Միևնույն ժամանակ նեոազատականության մեջ պահպանված մի շարք սկզբունքներ՝ մարդկային կենսագործունեության հանրային ձևերը՝ քաղաքական ակտիվություն, ազատություն և այլն, անհատի անձնական կյանքի հանդեպ վերաբերմունքը սահմանափակում են ժամանակակից պայմաններում նշվածների հանդեպ ընտրողական մոտեցումը:

Նեոազատականության վերաբերյալ ժամանակակից գաղափարական-քաղաքական պատկերացումներն առանձնացվում են ըստ հայեցակարգային տեսական դրույթների և մեկնաբանությունների միանգամայն լայն շրջանակով: «Նեոազատականություն» հասկացությունն ուսումնասիրող հեղինակների մի խումբ՝ Ս. Պ. Ջոլոտարևը, Ա. Վ. Պոպովան, Վ. Վ. Շաբելնիկը և այլք գտնում են, որ նեոազատականությունը XVII-XIX դարերի դասական ազատականության էվոյուցիոն ժամանակակից մակարդակն է [4], [5], [6]: Նշված հեղինակներն իրենց տեսակետը մեկնաբանում են այն հանգամանքով, որ XX դարավերջին և XXI դարասկզբին առաջ եկան տարբեր գաղափարական հոսանքներ, որոնց համար որպես գաղափարական հիմք ծառայում էին ազատական մտքի ամեն հնարավոր մոդիֆիկացիաները՝ սկսած սոցիալ ազատականությունից, քեյնսականությունից մինչև նեոպահպանողականություն:

Ուսումնասիրելով տարբեր հեղինակների մեկնաբանությունները, առաջադրելով սեփական կարծիք՝ վերադառնանք հիմնախնդրին՝ ներկայացնենք նեոազատականության գաղափարախոսության դերը հակակոռուպցիոն ռազմավարության կայացման գործում:

Ազգային անվտանգության ապահովման գործում կարևոր դերակատարում ունի հասարակական-քաղաքական երկխոսությունը: Հայաստանի

Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պետության, հասարակության և անհատի անվտանգության ապահովման, կայուն զարգացման, հայ ինքնության պահպանման պետական քաղաքականության համակարգ է: Այն իրականացվում է կենսագործունեության բոլոր ոլորտների համար ժողովրդավարական արժեքների համակարգի վրա հիմնված միասնական պետական քաղաքականության մշակման և իրագործման միջոցով: Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը ենթակա է ճշգրտումների՝ ըստ ներպետական և միջազգային իրադրության, սպառնալիքների ու մարտահրավերների փոփոխման: Հայաստանի Հանրապետության կայուն և անվտանգ զարգացումը պահանջում է կառավարման համակարգի արդյունավետության բարձրացում, ժողովրդավարական արժեքների արմատավորում, տնտեսական աճի պահպանմանն ուղղված քայլերի ձեռնարկում: Դրա անհրաժեշտության գիտակցմամբ Հայաստանի Հանրապետությունը ձեռնամուխ է եղել համապարփակ բարեփոխումների իրագործմանը: Բարեփոխումներն իրականացվում են ազգային ինքնության պահպանման պայմանով՝ հենվելով առավելապես ազգային ներուժի վրա, օգտագործելով միջազգային հանրության փորձն ու աջակցությունը: Բարեփոխումների ձգձգումը կամ ձախողումն անմիջական սպառնալիքներ են ազգային անվտանգության համար: Բարեփոխումների իրագործումն ապահովվում է միասնական պետական քաղաքականության իրականացմամբ: Այն արտահայտվում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության դրույթների, միջազգային պայմանագրերով ստանձնած պարտավորությունների, օրենքների, Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագրերի և կարգադրությունների, կառավարության որոշումների և դրանցից բխող նորմատիվ ակտերի համալիրի միջոցով:

Տնտեսության զարգացման արդի շրջանում աղքատությունը և կոռուպցիան հանդիսանում են լուրջ մարտահրավերներ: ՀՀ-ում առկա կոռուպցիան և աղքատությունը բերում է մարգինալացման, որը բացառում է սոցիալական երկդոսությունը:

Հայաստանի Հանրապետության մեջ առկա աղքատության և կոռուպցիայի բարձր մակարդակը, ոչ միայն խոչընդոտ է հանդիսանում հասարակական-քաղաքական երկխոսության արդյունավետության ապահովմանը, այլ նաև խթան է երկրում հասարակական-քաղաքական երկխոսության իսպառ վերացմանը: Հասարկությունը դառնում է մարգինալ, որը տեղի է տալիս «գունավոր հեղափոխությանը»:

Քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացումը ՀՀ-ում ընթանում է հասարակության արմատական կերպափոխումների պայմաններում, որը ենթադրում է շարունակական բարեփոխումներ, էթնիկ ինքնության

բնականոն արդիականացում և համագործակցության մշակույթի հաստատում՝ հանուն հասարակական-քաղաքական երկխոսության և սերունդների համերաշխության: Այս նպատակով ՀՀ-ում ընտրական գործընթացներն անհրաժեշտ է կազմակերպել «անցում-համախմբում» գիտավերլուծական պարադիգմի օգնությամբ, որը բարձրացնելով ժողովրդավարության որակը՝ մի կողմից կկանխի հասարակության մարգինալությունը, մյուս կողմից՝ կմեկնարկի ժողովրդավարական համախմբման գործընթացը:

Ինչ վերաբերում է կոռուպցիայի դեմ պայքարին, նշենք, որ կոռուպցիայի դեմ պայքարի ծրագրերը պարբերաբար թարմացվում են, քանի որ նախկին մեթոդներից և ոչ մեկն իրեն այնպես էլ չի արդարացրել, և անհրաժեշտություն է առաջանում կազմել կոռուպցիան արմատախիլ անելու հերթական ծրագիրը: Կոռուպցիան, ինչպես ողջ աշխարհում, այնպես էլ Հայաստանում տնտեսական և սոցիալական զարգացման ամենամեծ խոչընդոտն է: Կոռուպցիայի դեմ պայքարելու համար նախ անհրաժեշտ է հասկանալ՝ ի վերջո, ի՞նչ է կոռուպցիան: Կոռուպցիայի սահմանումը հայտնի է՝ իշխանության չարաշահում՝ անձնական օգուտ ստանալու նպատակով: Սակայն՝ սա շատ տարողունակ հասկացություն է: Օքսֆորդյան մեծ հանրագիտարանում, օրինակ, կոռուպցիայի դրսևորման հերթականությունը բավական հետաքրքիր է: Որպես կոռուպցիայի ամենացայտուն օրինակ, նշված է ընտրությունների կեղծումը: Հափշտակելով պետության ողջ հարստությունը՝ իշխանություններն ու օլիգարխները «ժողովրդական զանգվածներին» չեն կարող հնարավորություն տալ արդար, ազատ ընտրություն կատարել և կիրառում են կառավարելի ժողովրդավարության հնարները:

Ըստ քաղաքագետ Մ. Մարգարյանի՝ քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացումը ՀՀ-ում ընթանում է հասարակության արմատական կերպափոխումների պայմաններում, որը ենթադրում է շարունակական բարեփոխումներ, էթնիկ ինքնության բնականոն արդիականացում և համագործակցության մշակույթի հաստատում՝ հանուն հասարակական-քաղաքական երկխոսության և սերունդների համերաշխության: Այս նպատակով ՀՀ-ում ընտրական գործընթացներն անհրաժեշտ է կազմակերպել «անցում-համախմբում» գիտավերլուծական պարադիգմի օգնությամբ, որը բարձրացնելով ժողովրդավարության որակը՝ մի կողմից կկանխի հասարակության մարգինալությունը, մյուս կողմից՝ կմեկնարկի ժողովրդավարական համախմբման գործընթացը [7]:

Բազրատ Հարությունյանը ժամանակակից հայ հասարակության մեջ կոռուպցիայի դրսևորումների սոցիոլոգիական վերլուծության մեջ ներկայացնում է երևույթի սոցիոլոգիական ընկալումը. կոռուպցիան շեղվող

վարքի տարատեսակ է՝ ուղղված անձնական նպատակների իրագործմանը՝ ի վնաս պետական շահերի: Նաև՝ սոցիումի անդամների դերային գործառույթների խախտումն է՝ մասնավոր շահերի անմիջական ազդեցությամբ: Նույն հետազոտության մեջ տրված է նաև կոռուպցիայի մշակութաբանական ընկալումը. կոռուպցիան յուրահատուկ սոցիալական պրակտիկա է՝ հիմնված յուրահատուկ մշակույթի (ենթամշակույթի) վրա, որն ունի իր յուրահատուկ լեզուն, խորհրդանշանների համակարգը, էթիկան ու փիլիսոփայությունը: Առավել տարածված տեսակետի համաձայն, կոռուպցիան լատիներեն *corruptio* բառից է ծագում, ինչը նշանակում է փչացում, քայքայում, այլասերում: «ՀՀ հակակոռուպցիոն ռազմավարության և դրա իրականացման միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2003թ. որոշման համաձայն. «Կոռուպցիան անձնական կամ այլ շահադիտական նպատակով, տարբեր ձևերով արտահայտված (գործողությամբ կամ անգործությամբ) ի պաշտոնե տրված իշխանական լիազորությունների չարաշահումն է: Կոռուպցիան, որպես վստահված իշխանության չարաշահում ունի մի շարք դրսևորումներ և բազում «նրբերանգներ», որոնցից են կաշառակերությունը՝ կաշառք ստանալը, տալը, կաշառքի միջնորդությունը, կաշառքի շորթումը, հովանավորչությունը, պաշտոնական դիրքի կամ կապերի չարաշահումը, պաշտոնական լիազորությունները չարաշահելը կամ անցնելը, պաշտոնական կեղծիքը, պաշտոնական դիրքի օգտագործմամբ պետական սեփականության յուրացումն ու վատնումը, ինչպես նաև պաշտոնեական այլ չարաշահումները»:

Կոռուպցիայի սահմանումների թվարկումը կարելի է շարունակել, սակայն վերը բերվածն էլ բավարար է՝ այս հետազոտության շրջանակներում հասկացությունը որոշակի բովանդակությամբ կիրառելու համար: Որքան էլ կոռուպցիայի սահմանումները նեղ կամ լայն լինեն, դրանցում առանցքային նշանակություն ունեն երկու տարրեր՝

1. դիրքի չարաշահում,
2. անձնական օգուտի ստացում:

Ընդ որում՝ դիրքը կարող է լինել ինչպես ֆորմալ ամրագրված՝ պաշտոն, այնպես էլ՝ ոչ ֆորմալ՝ բարոյական հեղինակությամբ կամ դերային սպասումներով արտահայտվող: Մեր առանձնացրած մյուս տարրը նույնպես բազմաթիվ դրսևորումներ կարող է ունենալ: Անձնական օգուտը միայն նյութական արտահայտում չունի: Այն կարող է բարոյական ու սոցիալական չափումներ ունենալ՝ հեղինակության ու համբավի բարելավում, սոցիալական կապիտալի ձեռքբերում, և այլն:

ՀՀ կառավարությունը կոռուպցիայի դեմ պայքարը ճանաչել է իր գործունեության առանցքային հիմնահարցերից մեկը: Վերջին տարիներին

«Կառավարությունը ընդունելով կոռուպցիայի հետևանքով առաջացող վտանգները՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարելու մի շարք քայլեր է ձեռնարկել:

Արդյունավետ պետական կառավարումը, մասնավորապես պայքարը կոռուպցիայի դեմ, ճանաչվել է « ազգային անվտանգության ռազմավարության գերակա ուղղություններից մեկը: « Ազգային անվտանգության ռազմավարությունն ամրագրել է, որ ինստիտուցիոնալ բարեփոխումները մասնավորապես միտված են ժողովրդավարական պետության հզորացմանը, պետական կառավարման մարմինների արդյունավետ գործունեության, դատական իշխանության անկախությանն անաչառության ապահովմանը, որոշումների նախապատրաստման և դրանց կատարման նկատմամբ վերահսկողության գործընթացներում քաղաքացիական հասարակության դերի բարձրացմանը, կոռուպցիայի, մասնավորապես կաշառակերության դեմ պայքարի ուժեղացմանը:

Կոռուպցիոն երևույթների բացահայտումն ու համապատասխան պատասխանատվության ենթարկելը էական են հակակոռուպցիոն ռազմավարության հաջողության համար: Կառավարության ու նրա կողմից կոռուպցիան հաղթահարելու կարողության հանդեպ հասարակության հավատը միշտ էլ կախված կլինի այն հանգամանքից, թե ինչ չափով են պարտադրվում օրենքները և պատասխանատվության անխուսափելիությունը: Կոռուպցիոն երևույթների հաղթահարմանն ուղղված պատասխանատվության կառուցակարգերի կիրառումը ենթադրում է իրավապահ մարմինների համատեղ և ներդաշնակ աշխատանք՝ միտված մեկ ընդհանուր նպատակի՝ կոռուպցիոն երևույթների բացահայտմանն ու դատապարտմանը:

Հանրային իրազեկությունը կոռուպցիայի դեմ պայքարի կարևորագույն տարրերից է: Արդյունավետ հակակոռուպցիոն ռազմավարություն իրականացնելու տեսանկյունից շատ կարևոր է, որպեսզի հասարակությունն իր մասնակցությունը բերի կոռուպցիայի հաղթահարման գործում: Կոռուպցիան հաղթահարելու համար կառավարության կողմից իրականացվող միջոցառումներին անպայման մասնակից կդառնա քաղաքացիական հասարակությունը, նրանք կիրազեկվեն, կփոխվի պետության հանդեպ հասարակության վերաբերմունքը, պետական ծառայություններից օգտվելու մեթոդները:

Հակակոռուպցիոն ցանկացած գործունեության շեշտադրումն առաջին հերթին պետք է լինի անձնական կամ այլ շահադիտական նպատակով պաշտոնական դիրքի որևէ չարաշահում թույլ չտալը կամ այն կանխարգելելը: Այս ամենին հասնելու արդյունավետ միջոցներ են պետական պաշտոնյաների համար նախատեսված կանոնակարգերը, էթիկայի նորմերը և վարվելակերպի հրահանգները:

Կոռուպցիոն երևույթների հաղթահարման գործոն է նաև պետական ծառայողներին բաց գործընթացով պատասխանատվության ենթարկման հրապարակայնությունը և պատասխանատվության ենթարկելու փաստերի մասին հանրությանը իրազեկելը: Քաղաքականության մշակման հարցերի շուրջ հանրային քննարկումներ չանցկացնելը և որոշումների կայացման ոչ թափանցիկ ընթացակարգերը հանգեցնում են նրան, որ հասարակությունն օտարվում է կառավարման գործընթացից: Հանրությանը հանրաժողովների, խորհրդակցությունների կազմակերպման միջոցով պետք է կանոնավոր ներգրավել քաղաքականության մշակման գործընթացում՝ դրան ծառայեցնելով նաև ինչպես ներկայացուցչական խմբերի հետ ուղղակի հանդիպումները, այնպես էլ տեխնիկական միջոցները: Սրանով ոչ միայն կնվազի կոռուպցիան քաղաքականության մշակման ասպարեզում, այլ նաև կբարձրանա քաղաքականության արդյունավետությունն ու որակը [8, էջ 5-7]:

Կոռուպցիայի դեմ պայքարի հիմնական երաշխիքներից մեկը հակակոռուպցիոն քաղաքականության արդյունավետ իրականացումն ապահովող ինստիտուցիոնալ համակարգն է: Այդ նպատակով ՀՀ կառավարության 2015 թվականի փետրվարի 19-ի N 165-Ն որոշմամբ ստեղծվել է Կոռուպցիայի դեմ պայքարի խորհուրդը: Խորհուրդն իրականացնում է հակակոռուպցիոն բարեփոխումների համակարգումն ու դրանց կատարման նկատմամբ հսկողությունը Հայաստանում ՀՀ կառավարության որոշմամբ հաստատվել է հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը և դրա իրականացման 2015-2018 թթ. միջոցառումների ծրագիրը [9]:

Հակակոռուպցիոն ռազմավարության գլխավոր նպատակը Հայաստանում կոռուպցիայի պրոգրեսիվ և հետևողական նվազեցմանը նպաստելն է, պետական կառավարման մարմինների նկատմամբ քաղաքացիների վստահության ամրապնդումն ու կոռուպցիայի նկատմամբ զրոյական հանդուրժողականության սկզբունքի խթանումը՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարի միջազգային չափանիշներն իրագործելու միջոցով:

Ռազմավարությունն օգնելու է պետական կառավարման կառույցներին փոխել իրենց ինստիտուցիոնալ հակակոռուպցիոն մշակույթն ու հետևանքների առումով որդեգրել արդյունքին ուղղված մոտեցում: Ռազմավարությունը պահանջում է ակտիվ մասնակցություն բոլոր պետական մարմինների, քաղաքացիական հասարակության և միջազգային հանրության կողմից:

ՀՀ հակակոռուպցիոն ռազմավարությունն ուղղված է բարեխիղճ և պատասխանատու պաշտոնյաների միջոցով կոռուպցիայի մակարդակի և տարածվածության նվազեցմանը, կոռուպցիայի դեմ պայքարին ուղղված գործընթացների նկատմամբ հանրային վստահության բարձրացմանը,

հակակոռուպցիոն միջոցառումների իրականացման ընթացքում հանրության աջակցության ընդլայնմանը, ինչպես նաև կոռուպցիայի կանխարգելման առավել արդյունավետ և գործուն միջոցների կիրառմանը: ՀՀ հակակոռուպցիոն ռազմավարության հիմնական խնդիրը հանրային ծառայության ոլորտում կոռուպցիայի կանխարգելմանը, կոռուպցիոն վարքագծի համար պատասխանատվության համարժեք միջոցների սահմանմանը, կոռուպցիոն վարքագծի դրսևորումների արդյունավետ քննությանը և հանրային վստահության բարձրացմանն ուղղված միջոցների համալիր կիրառումն է: ՀՀ հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը տվյալ խնդիրն իրականացնելու է թիրախային չորս ոլորտներում՝ առողջապահության, կրթության, պետական եկամուտների հավաքագրման, ոստիկանության կողմից քաղաքացիներին մատուցված ծառայությունների մատուցման:

Կոռուպցիայի դեմ պայքարի կարևոր բաղադրատարրերից է հանդիսանում քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների մասնակցությունը կոռուպցիայի դեմ պայքարին: Այս առումով կարևորվում է հակակոռուպցիոն պայքարի միջոցների և կառուցակարգերի մասին հասարակության պատշաճ իրազեկումը: Վերջինիս հետ սերտորեն կապված է նաև հանրային ծառայողների, պատասխանատուների, ինչպես նաև այլ շահագրգիռ կողմերի համակարգային և պարբերական հակակոռուպցիոն կրթությունը: Այդուհանդերձ, այս բնագավառում մինչ օրս պետական մակարդակով էական քայլեր չեն ձեռնարկվել, հասարակությունը լիարժեք չի ընդգրկվել կոռուպցիայի դեմ տարվող պայքարին և օբյեկտիվորեն զրկված է եղել այդ գործընթացի վրա ներազդելու հնարավորությունից: Քանի որ հակակոռուպցիոն ռազմավարությունն ու դրա միջոցառումների ծրագիրը չեն բացառում կոռուպցիոն ռիսկերը, հանրային կառավարման համակարգում կոռուպցիայի դեմ պայքարի ռազմավարության և ոլորտային ծրագրերի իրականացումն ապահովվելու է մոնիթորինգի և գնահատման համակարգի ներդրմամբ [10, էջ 41]: Հակակոռուպցիոն ռազմավարության մշտադիտարկման մոտեցումներն ու նպատակներն են լինելու՝

- 1) հակակոռուպցիոն կանխարգելիչ միջոցառումների ձեռնարկումը,
- 2) հակակոռուպցիոն ռազմավարության պարբերական մշտադիտարկումն ու գնահատումը՝ գործնական խնդիրները վեր հանելու նպատակով,
- 3) հակակոռուպցիոն ռազմավարության իրականացման գործընթացի (առաջընթացի) ուսումնասիրությունը,
- 4) հակակոռուպցիոն ռազմավարության ընթացքում բացահայտված գործնական խնդիրների լուծումը,
- 5) մասնավոր և հանրային հատվածում հակակոռուպցիոն իրազեկության բարձրացումը [11, էջ 113]:

Հակակոռուպցիոն ռազմավարության մշտադիտարկման ակնկալվող արդյունքներն են լինելու՝ հանրային կառավարման ոլորտում կոռուպցիայի ընդհանուր իրավիճակի և ռիսկերի բացահայտումը, կոռուպցիայի վերաբերյալ գիտելիքի ավելացումը կոռուպցիայի հակված հանրային կառավարման որոշակի թիրախային ոլորտներում, ինչպես նաև հանրային կառավարման ոլորտները մշտադիտարկման ենթարկելու, թափանցիկություն պահանջելու և հաշվետու պահելու քաղաքացիական հասարակության դերակատարների կարողության ավելացումը:

Կոռուպցիայի հասարակական վտանգավորությունը չափազանց մեծ է: Նկատի ունենալով, որ կոռուպցիան սպառնում է ներխուժել կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտները, դրանով իսկ վտանգելով պետական մարմինների բնականոն գործունեությունը և պետության հեղինակությունը, դրա դեմ պայքարում պետք է համախմբվեն իշխանությունները, ոչ պետական հատվածը և քաղաքացիական հասարակությունը: Կոռուպցիայի դեմ պայքարն իր մեջ ներառում է երեք հիմնական ուղղություն.

1. հասարակության կողմից կոռուպցիայի և դրա հետևանքների հասարակական վտանգավորության աստիճանի գիտակցման արմատավորում.

2. կոռուպցիայի կանխարգելում.

3. օրենքի գերակայության ապահովում՝ ուղղված անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանը:

Առաջին ուղղության մեջ կարևորվում են հակակոռուպցիոն ռազմավարության մշակման, հանրության կրթության, հակակոռուպցիոն պայքարում քաղաքացիական ինստիտուտների համախմբման, անկախ ՋՏՄ-ների դերը.

Երկրորդում՝ իշխանությունների քաղաքական կամքի, պետական կառավարման համակարգի կատարելագործման, պետական կառավարմանը հասարակության մասնակցության, հասարակական գործընթացներին պետության միջամտության, պետական պաշտոնյաների կողմից վարքագծի կանոնների պահպանման դերը.

Երրորդում՝ ուժեղ ու անկախ դատական իշխանության, օրենսդրական դաշտի հստակեցման և կարգավորման, օրենքների պարտադիր կատարման ապահովման, անձանց իրավունքների պաշտպանության և մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտի դերը [12, էջ 21]:

Քաղաքական կոռուպցիան ամենափայլուն կերպով դրսևորվում է ընտրություններում, այդ թվում՝ վերջին հանրաքվեի ժամանակ: Դիտորդներն արձանագրում էին ընտրախախտումների և ընտրակեղծիքների բազում դեպքեր: Սրանք քաղաքական կոռուպցիայի դրսևորումներ են: Այդ պատճառով կարող է վարկաբեկվի հակակոռուպցիոն ռազմավարությունը: Ուստի, մարտահրավեր է նոր ընտրական օրենսգրքի մշակումը և պրակտիկայի փոխելը: Այսպիսի հանրաքվեի արդյունքում հասարակության

աջակցությունը ռազմավարությանը կվերանա, եթե չտրվի հստակ գնահատական և համապատասխան պատժամիջոցներ չկիրառվեն, հասարակությունը լուրջ չի ընկալի հակակոռուպցիոն ռազմավարության իրականացման հետ կապված ցանկացած քայլ:

2018 թվականը Հայաստանում նշանավորվեց լրիվ նոր ու աննախադեպ քաղաքական իրավիճակի ստեղծմամբ: 2018 թվականի ապրիլյան առաջին տասնօրյակից հետո Հայաստանում սկսվեցին խաղաղ գործողություններով ուղեկցված ցույցեր, երթեր, քաղաքացիական անհնազանդության զանգվածային դրսևորումներ: Ցույցերն ու խաղաղ անհնազանդությունները բերեցին նրան, որ ապրիլի 23-ին երկիրը մեկ տասնամյակ նախագահի պաշտոնում ղեկավարած, այնուհետև վարչապետի պաշտոնը զբաղեցրած Սերժ Սարգսյանը հրաժարական տվեց, իսկ հետո՝ մայիսի 8-ին, Ազգային ժողովի կողմից «ժողովրդի թեկնածու» Նիկոլ Փաշինյանը նշանակվեց ՀՀ վարչապետի պաշտոնում:

Հայաստանում ոչ բռնի թավշյա հեղափոխությունը հնարավոր չէր լինի, եթե նախորդ իշխանության գործունեությունը չլիներ այսչափ անարդյունավետ, եթե չլիներ տարիներ շարունակ սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և արտաքին քաղաքական ոլորտներում տեղում դոփելու և լճանալու համընդհանուր դեպլիվացիան: Հասարակական-քաղաքական երկխոսության արդունավետության ապահովման համատեքստում սոցիալական պաշտպանությունը՝ աղքատության և կոռուպցիայի կրճատումը պետք է լինի ՀՀ պետական քաղաքականության գերակա խնդիրներից մեկը, որն էլ իր հերթին կբերի ժողովրդավարական համախմբմանը: Այն հնարավորություն կտա հաղթահարել և կառավարելի դարձնել համադրական մարզինալությունը, որի նպատակով քաղաքական համակարգի բոլոր ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ինստիտուտները, «գունավոր հեղափոխությունները» բացառելու նկատառումներով, պետք է իրականացնեն հասարակական-քաղաքական երկխոսության, սերունդների համերաշխության, ժողովրդավարական կայունության քաղաքականություն՝ իրականացնելով շարունակական բարեփոխումներ:

Այսպիսով՝ արդունավետ կառավարման սկզբունքների ներդրումը թույլ կտա զարգացնել հասարակական-քաղաքական երկխոսությունը՝ նվազեցնելով աղքատությունն ու կոռուպցիան: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է կանխել աղքատության վերարտադրումը՝ նվազեցնելով՝ հասարակության բևեռացման աճը: Բարձրացնել հանրային իրազեկության մակարդակը, հրապարականացնել պետական ծառայողներին բաց գործընթացով պատասխանատվության ենթարկելը, որը թույլ կտա կրճատել կոռուպցիայի մակարդակը, ինչպես նաև՝ չեզոքացնել տնտեսական հեռանկարային զարգացման տեմպերին խոչընդոտելու վտանգ առաջացնող երևույթները:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. **Dahl R. A.**, Preface to Democratic Theory. Chicago/L., 1973,.
2. **Хайек Ф. А.**, Использование знания в обществе // American Economic Review, XXXV, No. 4 (September, 1945), pp. 519-30.
3. **Зуляр Ю. А.**, Политология Том II Учебное пособие. 2011 <http://lib.sale/politologii-kurs-obschiy/politologiyatom-iiuchebnoe-posobie.html>
4. **Золотарев С. П.** Идеология либерализма как фактор трансформаций российской государственности: теория и практика: автореф. дис. ... д-ра филос. Наук: 09.00.11 / Золотарев Сергей Петрович. – Краснодар, 2012. – 42 с.
5. **Попова А. В.**, Теоретико-правовое исследование неолиберальной политико-правовой доктрины в России (конец XIX - начало XX вв.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Попова Анна Владиславовна – М., 2014. - 48 с.
6. **Шабельник В. В.**, Неолиберализм и неоконсерватизм в российском и зарубежном политическом дискурсе: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Шабельник Виктор Владимирович. – СПб., 2006. - 184 с.
7. **Մարգարյան Մ.**, Մարզինալությունը քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացման գործընթացում. «գունավոր հեղափոխություններ». «21-րդ ԴԱԸ», թիվ 3 (21), 2008 թ. էջ 137:
8. **Մեջլումյան Ա.**, 2015-2018թթ. ՀՀ հակակոռուպցիոն ոազմավարության և միջոցառումների ծրագրի վերլուծություն., Բաց Հասարակության Հիմնադրամներ-Հայաստան, 2015:
9. ՀՀ կառավարության 2015 թ. փետրվարի 19-ի, 165-Ն որոշում:
10. **Ծաղիկյան Ա.**, Կոռուպցիա, Երևան 2003:
11. **Խուրշուդյան Ա.**, Հասարակական կառավարման համակարգի բարեփոխումների ոազմավարությունը ՀՀ-ում, Երևան 2000:
12. **Տոնապետյան Ա., Ալումյան Հ., Գրիգորյան Հ.**, ՀՀ գործող օրենքներում կոռուպցիա ծնող նորմերի վերլուծություն, Երևան 2005:

**РОЛЬ ЭЛЕМЕНТОВ НЕОЛИБЕРАЛЬНОЙ ИДЕОЛОГИИ В
СОКРАЩЕНИИ КОРРУПЦИИ В РА
ЛЕВОН РУХКЯН¹**

¹ *Российско-Армянский университет*

Таким образом, по сравнению с предыдущими годами в Армении наблюдается некоторый позитивный сдвиг в борьбе с коррупцией, что не может служить основанием для серьезного прогресса. Прогресс невелик, но в худшем случае, это застойная ситуация. Необходимо внедрить принципы эффективного управления, которые позволят развивать общественно-политический диалог, снижая уровень бедности и коррупции.

Ключевые слова: неолиберализм, борьба с коррупцией, стратегия, общественная поляризация, революция.

**THE ROLE OF NEO-LIBERAL IDEOLOGICAL ELEMENTS IN ARMENIA IN
REDUCTION OF CORRUPTION**

LEVON RUKHKYAN¹

¹ *Russian-Armenian University*

Compared with previous years, there has been some positive progress in the fight against corruption in Armenia, which cannot serve as a basis for serious progress. Progress is small, but in the worst case, it is a stagnant situation. It is necessary to apply effective governance principles allowing to develop public and political dialogue, reducing poverty and corruption.

Keywords: Neo-liberalism, anticorruption fight, strategy, public polarization, revolution.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 25.01.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 15.05.2019*

УДК 327.3

ВЛИЯНИЕ ПАЦИФИЗМА И АНТИТРАДИЦИОНАЛИЗМА В ЯПОНИИ В ПЕРИОД «ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ»*

ГОР БАДОЯН¹

¹ *Российско-армянский университет*

В данной статье автор раскрывает основные подходы, которые сложились в западном и японском академическом сообществе к оценке политики безопасности Токио в период «холодной войны». Выявлены основные трактовки принятого курса пацифизма и проанализирована разница подходов и отличительных особенностей историографии. Также проводится анализ влияния таких факторов как пацифизм, антитрадиционализм и «страх быть пойманным в ловушку» в политике безопасности Японии в указанном периоде. В методологии исследования используется гибридная модель трех факторов для получения более подробного объяснения политики безопасности Токио. В то же время подчеркивается актуальность нормативных факторов в политике безопасности. Это показывает, что не только нормы безопасности, но и нормы, не относящиеся к вопросам безопасности, влияют на внешнее поведение государства.

Ключевые слова: Япония, пацифизм, антитрадиционализм, «холодная война», политика безопасности, американо-японский союз.

Введение. После окончания Второй мировой войны Япония в течение длительного времени оставалась приверженной ценностям Конституции 1947 г., по которой отказалась от суверенного права нации на ведение войны. Вопрос обеспечения безопасности островов по большей части перекладывался на плечи главного союзника Токио – Соединённые Штаты. В течение длительного времени такое положение дел устраивало обе стороны. Однако с распадом СССР и завершением эпохи «холодной войны» международная обстановка поменялась, и Япония начала пересматривать свою политику безопасности. В этом процессе можно выделить несколько важнейших реперных точек. Прежде всего, знаковым стал январь 2007 г., когда Агентство Обороны Японии было преобразовано в Министерство обороны. В это же время Силы Самообороны Японии в качестве одной из своих основных миссий определили участие в военных операциях за рубежом. Следующим важным свидетельством изменений подхода Токио к вопросам безопасности стал приход в 2012 г. к власти премьер-министра Абэ

* Статья подготовлена в рамках работы над диссертационным исследованием на тему: «История становления пацифизма в Японии в 1945-1996 гг.», при финансовой поддержке Японского Фонда (программа KC-G). “Japanese-language program for specialists (specialists in cultural and academic fields)”.

Синдзо, который, во-первых, провозгласил курс на пересмотр пацифистской Конституции Японии, во-вторых, увеличил бюджет на военные расходы. 7 июня 2013 г. был создан Совет национальной безопасности, призванный стать опорой японской политики, направленной на поддержание, как внутренней безопасности, так и на мировой арене [1, р. 105].

Новый подход японского руководства не может не вызывать вопросов. Например, почему Токио решает изменить траекторию политики безопасности, и почему этого не произошло раньше? Какие препятствия существовали в эпоху «холодной войны»? Чтобы понять генезис современных трансформаций политики Японии обратимся к её истокам. Многие особенности, присущие стратегии безопасности, Токио берут своё начало в послевоенный период.

Задачи. Для того чтобы понять, в чем кроются причины осмотри-тельной политики Токио в области безопасности в период «холодной войны», проанализируем несколько подходов, которые сложились среди экспертов, изучающих послевоенную Японию.

Обсуждение. Представители школы политического реализма с лёгкостью дают ответ, почему происходят трансформации, которые активно претворяются в жизнь кабинетом премьер-министра С. Абэ. Рост мощи КНР и обострение ядерной проблемы на Корейском полуострове, являя собой, источник беспокойства, подстегнули Японию и к формированию новых институтов, отвечающих за национальную безопасность и наращиванию военного бюджета. Таким образом, Кристофер Хьюз объясняет действия японского руководства как закономерную реакцию на рост региональной напряжённости [2]. Тем не менее, реалисты не дают ответа, почему политика Токио в области безопасности в годы «холодной войны» шла в фарватере пацифизма. Более того, с позиции политического реализма она является парадоксальной.

Пол Мидфорд [3, р. 2-42] и Кристофер Твоми [4, р. 167-205.] трактовали японскую политику в области безопасности, как основанную на оборонительном реализме. Согласно этому подходу Токио прекрасно понимал, что наращивание военного потенциала неизбежно подтолкнет соседей к ответным действиям, что приведёт к гонке вооружений и росту напряжённости в регионе. Поэтому можно сказать, что японское правительство поступило весьма дальновидно. Ричард Сэмюэлс [5] и Эрик Хегинбтом [6, р. 171-203] оценивают Японию, как следующее принципам политического реализма государство. В частности, политике Токио приписывают черты "техно-национализма". Этот принцип воплощается в стремлении к самодостаточности и передовому опыту в области технологий в целях укрепления национальной безопасности.

Ответить на вопросы, связанные с такой позицией Японии в послевоенное время, отчасти получается у конструктивистов. Томас Бергер и Питер Катценштайн предложили свою трактовку: в период «холодной войны» политика безопасности Токио была продиктована новой нормой безопасности. После поражения во Второй мировой

войне японцы стремились всеми путями избежать возрождения милитаризма. Вследствие этого была сформирована антимилитаристская норма, которая объясняет отказ Японии от участия в военных операциях за рубежом [7].

Конструктивисты отмечают проявление антимилитаристской нормы в двух измерениях: концентрация внимания на развитии экономического потенциала Японии и делегирование вопросов безопасности США, как стратегическому союзнику, и институциональными особенностями японской политики. В первом случае речь идёт о Доктрине Ёсида. Именно в соответствии с этой доктриной правительство Японии приняло решение концентрации ресурсов на экономике. Прочным фундаментом для укрепления доктрины стал процесс пересмотра положений Договора безопасности, вокруг которого в 1960 г. возникла широкая дискуссия. Т. Бергер оценивает те массовые протесты, которые поднялись против японского правительства, в связи с пересмотром ряда положений Договора безопасности, как исторический момент, определивший дальнейшее развитие военно-политической культуры Японии [8 р. 248-251.]. Действующее правительство Киси Нобусукэ не могло не считаться с общественным мнением. В результате, в вопросах национальной безопасности чаша весов склонилась в сторону пацифизма. Премьер-министру Н. Киси, не сумевшему правильно оценить общественные настроения, пришлось уйти в отставку.

Второе измерение связано с пацифистской Конституцией Японии. Прежде всего, речь идёт о 9 статье. Японским правительством толкование данной статьи сводится к тому, что Япония обладает правом на коллективную самооборону, не имеет права его реализовать. Подобная трактовка представляется парадоксальной, поскольку на основании статьи 51 Устава Организации Объединенных Наций правом на коллективную самооборону обладает каждое государство. Объяснить сложившийся парадокс довольно удачно получилось у Т. Бергера. Как представитель конструктивистского подхода, он в качестве первопричины добровольных институциональных ограничений Токио в области обеспечения национальной безопасности, называет страх японского народа перед возрождением милитаризма. Следствием чего и стало довольно жёсткое самоограничение Японии в вопросах обороны, прочно укоренившееся в её политической жизни. Антимилитаристская норма органично дополняется тремя неядерными принципами Хикаку сан гэнсёку (非核三原則): отказ от владения, производства или ввоза ядерного оружия на территорию Японии.

Несмотря на то, что конструктивисты дают достаточно полное объяснение того, почему Япония не стала занимать активную позицию в вопросе обеспечения собственной национальной безопасности в период «холодной войны» критика такого подхода тоже существует. С позиции политических реалистов влияние антимилитаристской нормы в японском обществе явно преувеличено. Так, например, Дженнифер

Линд придерживается мнения о том, что Токио сознательно отказывается от обеспечения собственной безопасности, с расчётом на поддержку США [9, p. 92-121].

Если представители западной науки объясняют политику безопасности Японии в период «холодной войны» с позиции двух фундаментальных теорий международных отношений: реализма и конструктивизма, то японские исследователи предлагают несколько отличную трактовку. Особого внимания заслуживает анализ, основанный на таких идеологиях как пацифизм и антитрадиционализм.

Рассматривая политику безопасности Японии, в ракурсе пацифизма, стоит отметить, что после окончания Второй мировой войны, сторонники пацифистских идей активно выступали за полное разоружение государства, отказ от военных альянсов и всесторонне поддерживали институциональные ограничения на применение военной силы, налагаемые Конституцией 1947 года.

Пацифизм. В японском пацифизме можно выделить два течения. Первое – организованная группа, объединившая в себе членов Социалистической партии Японии, Коммунистической партии Японии, а также профсоюзных организаций. Это течение, занявшее проактивную позицию, сыграло лидирующую роль в противостоянии активной политики безопасности Токио. Второе – представляет собой объединение интеллектуалов, сторонников философии пацифизма. Среди них можно назвать ряд известных деятелей: активиста и ученого Икутаро Симидзу, либерального ученого международной политики Ёсикадзу Сакамото и писателя Макото Ода. Примечательно, что несмотря на разницу основ двух течений, они единодушно придерживались мнения относительно толкования 9 статьи Конституции, согласно которой Япония отказывалась от права на коллективную самооборону. Также их последователи единым фронтом выступали против любой инициативы, которая могла привести к пусть и незначительному, но увеличению военного потенциала японского государства.

Таким образом, сила пацифистских убеждений как философии, идеологии и в то же время общественного движения, которое способно влиять на процесс принятия политических решений как раз и задавала вектор развития системы безопасности Токио, сложившейся в период «холодной войны». Результатом этой политики стал добровольный отказ Японии от активных действий в процессе поддержания собственной обороноспособности.

Антитрадиционализм. Другая, не менее значимая идеология – антитрадиционализм. Как отмечал Ёдзи Ватануки, политика безопасности, реализуемая Токио в период «холодной войны», представляет собой результат противостояния традиционалистов и антитрадиционалистов [10, с. 181-211.]. Традиционалисты были убеждены, что Япония обладает такими важными фундаментальными ценностями, как уважение к властям, коллективизм, самопожертвование, настойчивость. В

противовес традиционалистам, полагавшим, что внедрение американской демократии посредством политических и социальных реформ, проводимых оккупационным правительством США, наносит ущерб исконно-японской системе ценностей, антитрадиционалисты были сторонниками демократических реформ. Что касается вопросов безопасности, то в этой области антитрадиционалисты довольно часто сотрудничали с пацифистами. Позиции этих двух течений нередко совпадали. Однако если пацифисты чётко следовали принципам антимилитаризма в силу своих идеологических убеждений, антитрадиционалисты основной своей целью видели защиту японской демократии.

Ё. Ватануки в качестве одной из важнейших особенностей антитрадиционализма отмечал следующее. Сторонники данного течения рассматривают политику безопасности преимущественно с точки зрения внутривнутриполитических процессов, происходящих в Японии, точнее в привязке к сохранению системы демократических ценностей. Примечательно, что даже когда речь идёт втягивании Японии во Вторую мировую войну, антитрадиционалисты не обвиняют в этом милитаристски настроенную политическую элиту. По их мнению, интенсивное военное развитие Японии кроется в природе японского общества. Один из наиболее влиятельных теоретиков политической науки Японии Масао Маруяма объяснял, что именно повинование и почтение японского народа в отношении власти привели к подъёму милитаризма, который попросту не встретил сопротивления [11, с. 325].

Фактически эти отличия делают антитрадиционалистов более гибкими и дают больше пространства для манёвра. Если пацифисты при любых обстоятельствах выступают против активизации политики безопасности Японии, то для антитрадиционалистов существует два условия, когда они готовы поддержать пацифистов. Во-первых, это может произойти в том случае, если политики действуют в ущерб интересам Японской демократии. Во-вторых, когда политики, которые стремятся пересмотреть и вопросы безопасности в сторону расширения, являются традиционалистами. В двух обозначенных областях позиции пацифистов и антитрадиционалистов нередко совпадали, хотя справедливо отметить, что убеждения антитрадиционалистов имели более узкую направленность.

Отдельно стоит отметить ещё одну трактовку политики безопасности Японии в годы «холодной войны»: «страх быть пойманным в ловушку». Эта трактовка зиждется на классической дилемме безопасности. Один из представителей японской школы международных отношений Дицуо Цутияма обозначил «страх быть пойманным в ловушку» как определяющий фактор японской политики в области безопасности.

«Страх быть пойманным в ловушку». Третий элемент гибридной модели – «страх быть пойманным в ловушку», реалистический фактор, отражающий озабоченность дилеммой безопасности союза [12, р.181-183]. Японский ученый по международным отношениям Дицуо Цутияма

так и конструктивистские факторы, и анализ конкретных случаев показывает, что она может дать ясное и более подробное объяснение японской политики безопасности, чем реалистическое или конструктивистское объяснения. Некоторые могут поставить под сомнение взаимодополняемость мировоззренческих основ, на которых базируются различные факторы. Однако, Питер Катценштейн и Рудра Сил утверждают, что различные факторы и их причинно-следственные механизмы могут быть эффективно сгруппированы, несмотря на значительные различия в их философских или методологических основаниях [14, p. 263.]. На самом деле, даже в рамках одной парадигмы существуют значительные различия между предметным объяснением, поэтому стоит попытаться объединить объяснения, которые разделяют схожие между парадигмами результаты.

В то же время в настоящем исследовании подчеркивается актуальность нормативных факторов в политике безопасности в Японии в эпоху «холодной войны». Это показывает, что не только нормы безопасности, но и нормы, не относящиеся к вопросам безопасности, влияют на внешнее поведение государства. Как уже говорилось, антитрадиционализм является нормой, прежде всего, внутренней политики Японии, но его влияние на политику безопасности значительно. Существующие конструктивистские исследования сосредоточены главным образом на внешних правилах поведения государств, и основное предположение, очевидно, состоит в том, что нормы, влияющие на политику безопасности государств, должны быть, в первую очередь, нормами безопасности. Однако данное исследование показывает, что это не всегда так. Тем самым открывается новый горизонт для исследований отношений между типами норм и поведением государств.

Второй более широкий теоретический вывод этого исследования заключается в том, что оно показывает плодотворность рассмотрения кажущейся единой политической культуры, сформировавшийся в Японии в период «холодной войны» как группы идей. По этой причине, в обозначенный период мероприятия, не относящиеся к безопасности, оказали влияние на процесс принятия решений Токио [15, p. 451– 497].

В случае с Японией пацифисты использовали стратегию создания проблем и вопросов для того, чтобы пробудить страх попасть в ловушку и антитрадиционалистские настроения. Этот вывод проливает свет на стратегическое поведение нормативных агентов. То есть, это исследование показывают, что нормативные субъекты стратегически используют реалистические факторы для максимального влияния. Этот вывод подтверждает утверждение Джеймса Ферона и Александра Вендта о том, что "наиболее интересным исследованием, скорее всего, будет работа..., находящаяся на пересечении рационализма и конструктивизма" [16, p. 52]. Следует признать, что аналитический эклектизм может стать сильным инструментом осмысления международной политики, на которую всегда оказывают влияние многочисленные материальные и нормативные факторы.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ

1. Defense of Japan 2013. P. 105. URL: https://www.mod.go.jp/e/publ/w_paper/pdf/2013/24_Part2_Chapter1_Sec4.pdf
2. **Hughes C.W.** Japan's Re-emergence as a "Normal" Military Power, Adelphi Papers, No. 368-9. London: International Institute for Strategic Studies, 2004.
3. **Midford P.** The Logic of Reassurance and Japan's Grand Strategy, Security Studies, Vol. 11, No. 3, 2002. P. 2-42.
4. **Twomey C. P.** Japan, a Circumscribed Balancer: Building on Defensive Realism to Make Predictions about East Asian Security. Security Studies, Vol. 9, No. 4. 2000. P. 167-205.
5. Samuels R. J. Rich Nation, Strong Army: National Security and the Technological Transformation of Japan Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1994.
6. **Heginbotham E., Samuels R.,** Mercantile Realism and Japanese Foreign Policy. International Security, Vol. 22, No. 4. Spring 1998. P. 171-203.
7. **Berger T.** Cultures of Antimilitarism: National Security in Germany and Japan. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998 и Katzenstein P. J. Cultural Norms and National Security: Police and Military in Postwar Japan. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1998.
8. **Berger T.** Cultures of Antimilitarism. P. 48-51.
9. **Lind J. M.** Pacifism or Passing the Buck? Testing Theories of Japanese Security Policy. International Security, Vol. 29, No. 1, 2004. P. 92-121.
10. **Ватануки Д.** Нихон сэйдзи но бунсэки сикаку. (Анализ японской политики). Токио: Тюо Коронсинся, 1976. С. 181-211. (на яп. языке).
11. **Маруяма М.** Гункокуси хаися но сэйсин кэйтай (Психология милитаристов). Полная работа Масао Маруямы, изд. 4, Токио: Иванами Сэтэн, 1995. С. 325. (на яп. языке).
12. **Snyder G.H.,** The Security Dilemma in Alliance Politics; World Politics vol.36 no. 4, 1984. P.181-183.
13. **Цутияма Д.** Араянсу дзиремма то нихон домэйгаку (Дилемма альянса и политика Японии), Левиафан, изд. 13, 1993. С. 50-75. (на яп. языке).
14. **Katzenstein P.J., Sil R.** Rethinking Asian Security: A Case for Analytical Eclecticism, Stanford University Press, Stanford. P. 263.
15. **Kowert P., Jeffrey L.** 1996. "Norms, Identity, and Their Limits: A Theoretical Reprise." In The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics, ed. Peter J. Katzenstein. New York: Columbia University Press. P. 451– 97.
16. **Fearon J. W.** Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View. Walter Carlsnaes, Thomas Risse, and Beth A. Simmons, eds., Handbook of International Relations. London: Sage, 2002. P. 52.

**ՊԱՑԻՖԻԶՄԻ ԵՎ ՀԱԿԱՎԱՆԴԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՃԱՊՈՆԻԱՅՈՒՄ ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ
ԳՈՒ ԲԱԴՅԱՆ¹**

¹Հայ-ռուսական համալսարան

Հոդվածում բացահայտվում է սառը պատերազմի ընթացքում Տոկիոյի անվտանգության քաղաքականության հիմնական մոտեցումները, որոնք ձևավորվել են արևմտյան և ճապոնական ակադեմիական շրջանակներում: Ի հայտ են բերվում պացիֆիստական ուղղվածության գնահատականները, վերլուծվում է մոտեցումների տարբերությունը և պատմագրության առանձնահատկությունները: Վերլուծում է նաև Ճապոնիայի անվտանգության քաղաքականության մեջ այնպիսի գործոնների ազդեցությունը, ինչպիսիք են՝ պացիֆիզմը, հակաավանդականությունը և «թակարդը ընկնելու վախը»: Հետազոտության մեթոդաբանությունն օգտագործում է վերոնշյալ երեք գործոնների հիբրիդ մոդել, Տոկիոյի անվտանգության քաղաքականության ավելի մանրամասն բացատրության համար: Մինևույն ժամանակ կարելի է անվտանգության քաղաքականության մեջ նորմատիվ գործոնների կարևորությունը: Սա վկայում է, որ ոչ միայն անվտանգության չափանիշները, այլև անվտանգության հարցերի հետ կապ չունեցող չափանիշներն ազդում են պետության արտաքին վարքագծի վրա:

Բանալի բառեր. Ճապոնիա, պացիֆիզմ, հակաավանդականություն, սառը պատերազմ, անվտանգության քաղաքականություն, ԱՄՆ-Ճապոնիա դաշինք:

**THE IMPACT OF PACIFISM AND ANTI-TRADITIONALISM IN
JAPAN DURING THE COLD WAR**

GOR BADOYAN¹

¹ Russian-Armenian University

The author reveals the main approaches developed in the Western and Japanese academic community about security policy of Tokyo during the Cold War. Interpretations pacifism are produced, and the difference of approaches and distinctive features of historiography are analyzed. The article analyzes the impact of factors in security policy of Japan such as pacifism, anti-traditionalism and "fear of being trapped". Methodology of the research uses the hybrid model of the above mentioned factors to give more detailed explanation of the security policy of Tokyo. At the same time, the relevance of regulatory factors in security policy is emphasized. This shows that not only security standards but also non-security norms influence the external behavior of a state.

Keywords: Japan, pacifism, anti-traditionalism, Cold War, security policy, the US-Japan alliance.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 09.04.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 03.05.2019*

ՀՏԴ 351 (479.25)

«ՓԱՓՈՒԿ» ԵՎ «ԿՈՇՏ» ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԴՐՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ*

ՄԱՄԻԿՈՆ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ¹, ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱԶԱՐՅԱՆ²,
ԱՆԺԵԼԱ ԷԼԻԲԵԿՈՎԱԿ

¹ Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա

² Հայ-ռուսական համալսարան

Հայաստանի Հանրապետությունում ազգային անվտանգության ապահովման կառուցակարգերը ձևավորվել և շարունակում են արդիականանալ բախումների և համագործակցության տիրույթներում: Այդ համատեքստում ուսումնասիրված է «փափուկ» և «կոշտ» անվտանգության համադրման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում՝ որպես ժողովրդավարական քաղաքական կայունության հաստատման, ինչպես նաև համագործակցության և խաղաղության մշակույթների փոխհարաբերությունների ապահովման հրամայական: Հեղինակները համոզված են, որ որպես պատմականորեն ձևավորված որոշակի նորմերի և արարողակարգերի ամբողջություն՝ համագործակցության ու խաղաղության մշակույթների փոխհարաբերությունները ռացիոնալացնում են անվտանգության համակարգը՝ համադրելով ինչպես քաղաքակրթական, մարդասիրական, էթիկական, սոցիալ-հոգեբանական, այնպես էլ սահմանադրաիրավական նորմերը:

Բանալի բառեր. անվտանգայնացում (securitization), «փափուկ» և «կոշտ» անվտանգություն, խաղաղության մշակույթ, համագործակցության մշակույթ, կոնվերգենցիա:

Սառը պատերազմի ավարտից և նոր աշխարհակարգի ձևավորումից հետո միջազգային հարաբերությունների համակարգում երկրորդ պլան են մղվել գերտերությունների միջև միջուկային պատերազմի, միջպետական ռազմական բախումների առաջացման սպառնալիքները: Այս համատեքստում, գիտատեխնիկական և ռազմաքաղաքական փոփոխությունները նկատի ունենալով, կոպենհագենյան դպրոցի ներկայացուցիչները (Բարի Բուզան, Յոհան Գալտունգ) մշակեցին անվտանգության ընդարձակված օրակարգ: Ներմուծելով «անվտանգայնացում» (securitization) եզրույթը՝ կոպենհագենյան դպրոցի հիմնադիրներն առաջին պլան մղեցին

* Հետազոտությունը իրականացվել է ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարության Գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ N 16YR-5F040 ծրագրի շրջանակներում:

ներդաշնակ և աններդաշնակ այն սպառնալիքները, որոնք արագ վերակառուցում են ընդարձակված օրակարգով անվտանգության հայեցակարգի դերակատարների կողմից իրականացվող քաղաքականությունը: Այսինքն՝ պետությունը, կախված իշխող քաղաքական ուժի ներքին և արտաքին խնդիրների նկատմամբ վերաբերմունքից, հանրայնացնում է հիմնախնդիրն այնպես, որ այն դարձնում է գոյաբանական (էքզիստենցիալ) վտանգ պետության և հասարակության համար: Իհարկե, այլ քաղաքական ուժեր ևս կարող են օգտվել այս տեխնոլոգիայից, սակայն կանոնակարգից այն փաստը, որ հենց պետական իշխանություններն ունեն տեղեկատվական հոսքերի վրա ազդելու և հանրային օրակարգ ձևավորելու գերակա հնարավորություն: Միջազգային հարաբերությունների համակարգում առաջ եկած նոր միտումները բացատրվում են XX դարի 70-80-ական թվականներին խաղաղության զարգացման կոպենհագենյան ինստիտուտի շրջանակներում գիտական շրջանառության մեջ դրված «փափուկ անվտանգություն» հայեցակարգի միջոցով: Դեռ 1983 թվականին Բ. Բուզանի կողմից պայմանականորեն առանձնացվեցին սերտրեն միմյանց փոխպայմանավորող «փափուկ» անվտանգության հինգ ոլորտներ՝ **ռազմական, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական:** Այդ **համատեքստում** որպես անվտանգության դերակատար կարևորվեց նաև անհատը, այլ ոչ թե միայն պետական շահը. իսկ միջազգային անվտանգության մարտահրավերների շրջանակը ընդլայնվեց ի հաշիվ ներպետական սպառնալիքների [1, p. 19]: Յ. Գալթունգը, Բ. Բուզանը, ինչպես նաև Օ. Վեվերը և Յա դե Վիլդեն՝ շեշտադրելով անվտանգության սոցիալական կողմը, հիմնավորեցին «**անվտանգության ընդարձակված օրակարգը**» որպես նոր հարացույց: Կոպենհագենյան «**խաղաղարար հետազոտություններում**» կարևորագույն տեղ է զբաղեցնում նաև սպառնալիքների նախագծման հիմնախնդիրը և դրանց բազմազանությունը: Հենց այստեղ է ծնվում անվտանգայնացման (սեկյուրիտիզացիայի) հայեցակարգը՝ ինչ-որ երևույթի, որպես սոցիալական և քաղաքական գործընթացի, անվտանգության խնդրի կարգավիճակ տալու անհրաժեշտությունը: Օ. Վեվերը նշում էր, որ սպառնալիքներն որոշվում են հասարակության սուբյեկտիվ ընկալումների միջոցով: Այդ իսկ պատճառով, տարբեր հասարակություններ ոչ միանշանակ են ընկալում անվտանգությունը, ինչպես նաև խիստ տարբեր են մարտահրավերներին արձագանքելու նրանց մեթոդները: ԻՍՀՄ-ի փլուզումից էթնիկական բախումների խաղաղ լուծման ակնկալիքով առաջ եկավ «փափուկ» անվտանգության «պոզիտիվ» մեկնաբանությունները, որոնք հնարավորություն պետք է տային բացահայտել անհատի՝ իր անվտանգությունն ապահովելու բոլոր ստեղծագործական ունակությունները: Սակայն շարունակվող բախումները ցավոք լրկալ մակարդակում սպասվելիք արդյունք չտվեցին: Ավելին «Իսլամական

պետության» կառուցումը «մուսուլմանների հողերում» և իսլամի օրենքներով ղեկավարումը նոր սպառնալիքներ ստեղծեց «փափուկ» անվտանգության համար:

«Փափուկ անվտանգության» ապահովմանը, հակադրվում է «կոշտ անվտանգությանը», որը հիմնված էր ռեալիզմի, քաղաքականության ու պատերազմի փոխկախվածության պետության տիրույթում դրա գերակայության, ազգային շահի և ռազմական սպառնալիքների վրա: Ըստ ռազմարվեստի հայտնի տեսաբան Կարլ Ֆիլիպ Գոտֆրիդ Կլաուզևիցի (1780—1831)՝ «...Պատերազմը քաղաքականության գործիքն է, դրա կոշտ շարունակությունը բռնի միջոցներով (Կլաուզևիցի բանաձև)»: Այստեղից էլ վերլուծելով պատերազմի և քաղաքականության հարաբերակցության հիմնախնդիրը՝ Կլաուզևիցը ձևակերպում է «պատերազմն անխուսափելիորեն գրիչը փոխարինում է սրով, և գործելով սեփական օրենքներով՝ սպառնալիքի վերացման համար հաղթանակի կամ պարտության պայմանագիր է կնքում [2, c. 21-22]»:

Փաստորեն, «փափուկ» և «կոշտ» հայեցակարգերի միջև սահմանազատում անցկացնելու համար կարևորվում էր սպառնալիքների բնույթը. «ոչ ավանդական-ավանդական», «ոչ ռազմական-ռազմական»: Սակայն այդ հարաբերական հավասարակշռությունը խախտվեց 2001 թվականի սեպտեմբերի 11-ին ահաբեկիչությամբ անվտանգության տարբերակումը «փափուկ» և «կոշտ» ասպեկտների դարձավ պայմանական՝ ակնհայտ դարձավ որ պատերազմի հարացույցը կերպափոխման է երթարկվել: «Փափուկ անվտանգություն» հայեցակարգի շուրջ չկա միանշանակ մոտեցում: Փափուկ անվտանգությունը ներկայանում է որպես ոչ ավանդական (Ա.Ֆատիչ Ս.Դորդժևիչ), ոչ ռազմական (Ու. Ջայլ) կամ անվտանգության սոցիոկոդմորոշված հարացույց (Մ. Ռաֆֆա, Ֆ. Վրեյ): Ըստ Դ. Լինդլի-Ֆրենչի [3, p. 199-200] անվտանգության «փափուկ» մարտահրավերները միջազգային մակարդակում նոր, ոչ պետական դերակատարների երևան գալու հետևանք են: Գոյություն ունի նաև տեսակետ, համաձայն որի անվտանգության բաժանումն անհնարին, անթույլատրելի և անգամ վնասակար է, քանի որ նման մոտեցման կիրառական նշանակությունը ոչ միայն մեծ չէ, այլև խոչընդոտում է անվտանգության արդյունավետ քաղաքականության իրականացմանը (Ա. Միսսիրոլի, Մ. Սելիմ [4]): Այդ համատեքստում «փափուկ անվտանգությունը» կոչված է արդյունավետ պայքար մղել ոչ ռազմական բնույթի այնպիսի սպառնալիքների դեմ, որոնք ունեն սոցիալական կոդմորոշվածություն: Վստահորեն կարելի է եզրակացնել, որ «փափուկ սպառնալիքների» բնույթը և էությունը, յուրահատուկ է յուրաքանչյուր պետության և հասարակության համար: «Փափուկ անվտանգության» սուբյեկտ է համարվում ոչ միայն պետությունը,

այլև՝ քաղաքացիական հասարակությունը և գործարարությունը, իսկ որպես դրա ապահովման կառուցակարգ նրանցից յուրաքանչյուրն ունի **սոցիալական պատասխանատվության** իր քաղաքականությունը:

Այսպիսով, անվտանգայնացման (սեկյուրիտիզացման) ժամանակակից միտվածությունը ենթադրում է պետության և հասարակության միջև գործառությանին տարաբաժանվածություն, ինչն էլ պայմանավորում է անվտանգության քաղաքականության արդյունավետությունը: Բաժանումը կրում է պայմանական և երբեմն էլ մտահայեցողական բնույթ: Սակայն անվտանգության ասպեկտի «փափուկ» և «կոշտ» բնույթի ճանաչումն ունի կարևոր տեսական և քաղաքական նշանակություն: Առաջին դեպքում այն բացահայտում է փոփոխությունների բնույթը, որոնք տեղի են ունենում համաշխարհային համակարգում պետության ունեցած դերի հետ, և երկրորդ՝ հոգուտ անվտանգության ապահովման «փափուկ» և «կոշտ» մեթոդների, հնարավորություն է ընձեռում ազգային պետություններին ճիշտ գնահատել առաջնությունները և կառուցել անվտանգության արդյունավետ հարացույց:

Ավանդական և ոչ ավանդական սպառնալիքների միջև բաժանումը հեռանկարային չէ, քանի որ հարցադրումը, թե ինչն է պետք համարել ավանդական և ինչը՝ նոր, միշտ վիճարկելի կլինի օրինակ, եթե համարենք ծովահենությունը Սոմալիում, որպես նոր երևույթ այն դեպքում, երբ այն գոյություն է ունեցել դեռևս ծովագնացության ժամանակներից կամ ահաբեկչությունը, որն այս կամ այն ձևով իր դրսևորումն է ստացել դեռևս Հռոմեական կայսրության ժամանակ:

Տեղեկատվահաղորդակցական նոր տեխնոլոգիաների զարգացման ներկա մակարդակը նկատի ունենալով՝ կարող ենք նշել, որ «փափուկ անվտանգություն» հայեցակարգի մոտեցումները միանգամայն ընդունելի են, հատկապես, եթե դա վերաբերում է համաշխարհային քաղաքականությանը: Սակայն, համոզված ենք որ այս հայեցակարգն ունի բազմաթիվ վիճարկելի կողմեր: **Առաջին՝** պետությունը՝ որպես քաղաքական համակարգի գերակա ինստիտուտ և անվտանգության ապահովման ավանդական դերակատար, չի կարող համարվել միայն «փափուկ» բնույթի սպառնալիքների աղբյուր: **Երկրորդ՝** դարձյալ առաջ է գալիս ահաբեկչության հիմնախնդիրը, որը հիշեցնում է պետություն՝ «առանց սահմանների»: ահաբեկիչներին պատերազմ են հայտարարում, իսկ նրանք հարձակում են գործում քաղաքների վրա: Մեր կարծիքով առավել ընդունելի տարբերակ է բաժանումն ըստ օբյեկտի, այսինքն՝ ում դեմ են անմիջականորեն ուղղված սպառնալիքները: «Կոշտ» սպառնալիքները գործում են «վերևից-ներքև, այսինքն՝ նախևառաջ պետության համար են վտանգ ներկայացնում՝ համապատասխանաբար շոշափելով յուրաքանչյուր անհատի անվտանգությունը:

«Փափուկ» մարտահրավերները գործում են ուղղակի՝ մի կողմ թողնելով ֆորմալ աշխարհաքաղաքական տեսանկյունից տեղակայված անվտանգության կառուցվածքը. **կիբեռ-ահաբեկչություն, ոչ լեզալ միգրացիա, բնապահպանական աղետներ, թմրամոլություն, թրաֆիքինգ, սով և այլն**, որոնք սկզբում սպառնում են անհատի շահերին և պահանջմունքներին՝ արդյունքում հանգեցնելով հասարակության, պետության և միջազգային իրադրության անկայունությանը: Այսպիսով, «փափուկ» սպառնալիքները կապված չեն պետությունների բաց ռազմական դիմակայության հետ և կողմնորոշված են դեպի հասարակություն և անհատ: Բացի այդ, «փափուկ» անվտագությունն իրենից ներկայացնում է ոչ միայն արտաքին, այլև՝ ներքաղաքական, ազգային և վերազգային մակարդակում գտնվող հայեցակարգ: Տարբերակվում են նաև մեթոդները. «փափուկ անվտագություն» հարացույցը կրում է ցանցային բնույթ, և հետևաբար արձագանքը նման մարտահրավերներին ճիշտ է չունի ռազմական բնույթ, բայց դա ռեալ հնարավորություն է պատրաստ լինել դիմակայելու «կոշտ» մարտահրավերներին: Ակնհայտ է, որ միակ ելքը ժամանակի և տարածության ճիշտ ընկալմամբ «փափուկ» և «կոշտ» սպառնալիքների բնույթի համակողմանի ուսումնասիրությունն է ՀՀ-ում:

Վերշարադրյալը հնարավորություն է տալիս ՀՀ-ում բնորոշել «փափուկ անվտանգությունը»՝ որպես վիճակ, որի պարագայում պետական ներքին ու արտաքին քաղաքականությունն ունի սոցիալական կողմնորոշում, ուղղված է երևան եկած ռիսկերից և ոչ ռազմական բնույթի մարտահրավերներից անհատի և հասարակության պաշտպանության ապահովմանը, որոնք ուղղակիորեն սպառնում են անհատական, հասարակական շահերին, պահանջներին և արժեքներին, ինչպես նաև պետության անկայունությանը: Մինևույն ժամանակ, «փափուկ» անվտանգության հայեցակարգը ոչ միայն բացատրում է անվտանգության արմատական կերպափոխությունները, այլ նաև իրենից ներկայացնում է միջպետական փոխազդեցության, ներքին և արտաքին քաղաքականության այնպիսի մանրակերտ (մոդել), որը օբյեկտիվորեն պետական քաղաքականության մեջ մեծացնում է «փափուկ» անվտանգության հաղթահարման արդյունավետ միջոցների մշակումը: ՀՀ ազգային անվտանգության ապահովման համակարգում «փափուկ» բաղադրատարրի զարգացումը պետական ներքին և արտաքին քաղաքականության կարևորագույն խնդիրներից է, ինչը հանգեցնում է, ինչպես քաղաքացիների արդյունավետ պաշտպանությանը, այլև ԵՄ անվտանգության կառուցման գործում կարգավիճակ ունենալը, որն որոշվում է մի քանի գործոններով: Դա հնարավորություն կընձեռի գործընկերների հետ խոսել **քաղաքական ինքնության լեզվով**: ԵՄ-ն հետամուտ լինելով **«կայուն զարգացման»** քաղաքականությանը՝ առավել մեծ ուշադրություն է դարձնում էներգետիկ և բնական մարտահրավերներին:

րին, ոչ լեգալ միգրացիայի դեմ պայքարի և այլ հումանիտար բնույթի հիմնախնդիրների լուծմանը: Միաժամանակ, կարևոր է այն, որ ԱՄՆ-ն լրջորեն զբաղվում է ամերիկյան «փափուկ անվտանգության» հարացույցի կառուցմամբ՝ ծավալելով համակարգային պայքար կիբեռ-ահաբեկչության դեմ: Իսկ 2010 թվականից ՆԱՏՕ-ն, իր ռազմավարական հայեցակարգում, ներառեց ոչ ռազմական բնույթ ունեցող սպառնալիքի՝ կիբեռ-ահաբեկչության [5] դեմ պայքարը: XXI դարի սկզբին ԵԱՀԿ-ն նույնպես հանդես եկավ որպես «փափուկ անվտանգության» կողմնակից՝ օրակարգում ներառելով այնպիսի մարտահրավերներ, ինչպիսիք են մարդու իրավունքների ոտնահարումը, էթնիկական լարվածությունը, կազմակերպված հանցագործությունները, թմրադեղերի և զենքի շրջանառությունը, անվերահսկելի միգրացիոն հոսքն ու շրջակա միջավայրի հիմնախնդիրները [6, c 341-342]: Հարկ է նշել, որ Եվրոպայում և ԱՄՆ-ում արդեն վաղուց օգտագործում են անվտանգության ընկալման համակարգային մոտեցում (comprehensive approach). երկու ասպեկտները զարգանում են միասին՝ ունենալով բազմաթիվ շփման կետեր, «փափուկ» մարտահրավերները դիտվում են որպես պոտենցիալ «կոշտ» մարտահրավերներ և հակառակը: Վերոշարադրյալի շրջանակներում կարելի է ենթադրել, որ անվտանգության, «փափուկ» հարացույցի արժեքաբանության հստակեցումը և «**փափուկ**» և «**կոշտ**» **անվտանգության համադրման հիմնախնդիրները** կարևորագույն նշանակություն ունեն ՀՀ-ի համար, որը ձգտում է միջազգային քաղաքականությունում իրեն տեղ ու դեր, ինքնություն և ինքնիշխանություն ապահովել: ՀՀ-ի համար «փափուկ անվտանգության» մեկ այլ կարևոր ցուցանիշ է ներքաղաքական և աշխարհաքաղաքական իրողությունների մարտահրավերների ազդեցությունը ի հաշիվ, ինչպես նաև ուժի կենտրոնների հետ համագործության քաղաքականության մշակումը: ՀՀ-ի «փափուկ սպառնալիքները» ի հաշիվ անդրսահմանային բնույթի, իրենցից վտանգ են ներկայացնում Եվրոպական հարևանների համար, հատկապես՝ ինչ վերաբերում է թմրանյութերի թրաֆիքինգին և կազմակերպված հանցագործություններին: Այսպիսով, ՀՀ-ում արդյունավետ «փափուկ անվտանգությունը» անհրաժեշտ է ոչ միայն ազգային, այլև անդրտարածաշրջանային և գլոբալ մակարդակում: Բացի նոր սպառնալիքներից և դրանց արձագանքելու մեթոդներից, «փափուկ անվտանգությունը» թույլ է տալիս կենտրոնացնել ուշադրությունն անհատի և հասարակության շահերը շոշափող հիմնախնդիրների վրա: «Փափուկ» անվտանգության ապահովման տիրույթում գործառույթների մի մասը պատմիրակվում է հասարակությանը, որի միջոցով ձևավորվում է քաղաքացիական հասարակությունը, միջտարածաշրջանային համագործակցությունը, քաղաքացիների պատասխանատու և նախաձեռնողական քաղաքական վարքը, և վերջապես խաղաղության մշակույթը:

Ներկայում, ՀՀ-ում «փափուկ» անվտանգության զարգացումը հենվում է անվտանգայնացման վրա՝ արտաքին քաղաքականության հիմնարար փաստաթղթերում սպառնալիքների տիրույթի ընդլայնմամբ: Այս համատեքստում անհրաժեշտ է վերանայել ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, ինչպես նաև մշակել և ընդունել այնպիսի փաստաթղթեր, որոնք վերաբերում են «փափուկ» անվտանգության առաձին ասպեկտներին՝ պարենավորման անվտանգությունը, թմրադեղերի, թրաֆիքինգի և կոռուպցիայի դեմ պայքարը և այլն: Այս գործընթացը պետք է խորացնել՝ կարևորելով **«փափուկ» և «կոշտ» անվտանգության համադրման հիմնախնդիրներն: Այս մոտեցումը** խաղաղության մշակույթի հաստատման լավագույն տարբերակն է: Խաղաղության մշակույթը բազմաչափ հարաբերությունների համակարգ է, որը ներառում է քաղաքացիական համաձայնության, սոցիալական երկխոսության, սերունդների համերաշխության և ազգային անվտանգության բնականոն արդիականացման ապահովման գործընթացներ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. Buzan B., People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. 1991. P. 19.
2. Карл фон Клаузевиц, О войне. http://hrquru.ucoz.ru/Id/0/9_2Aw.pdf
3. Lindley-French J., The Revolution in Security Affairs: Hard and Soft Security Dynamics in the 21st Century. // European Security, vol. 13, 2004.
4. Misiroli A., New security challenges and EU responses. 2004. (www.iss.europa.eu/uploads/media/rep04-08.pdf).
5. Selim M., Arab perceptions of Hard and Soft Security Threats (www.afes-press-books.de/pdf/Istanbul/Selim_abs.pdf)
6. Active Engagement, Modern Defence. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon. 2000 г. (http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts .
7. Лиссабонская Декларация по модели общей и всеобъемлющей безопасности для Европы XXI века. 1996 г. // Внешняя политика и безопасность Современной России 1991–2002. Хрестоматия. Т. IV. М., 2002.

ПРОБЛЕМЫ КОНВЕРГЕНЦИИ БЕЗОПАСНОСТИ "МЯГКОЙ" И "ЖЕСТКОЙ" СИЛ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ*

МАМИКОН МАРГАРЯН¹, СЕРГЕЙ ВАРДАЗАРЯН², АНЖЕЛА ЭЛИБЕГОВА²

¹ Академия государственного управления Республики Армения

² Russian-Armenian University

Механизмы обеспечения национальной безопасности в Республике Армения были разработаны и постоянно обновляются в рамках столкновений и сотрудничества. В этом контексте в статье изучаются проблемы конвергенции "мягкой" и "жесткой" силы в обеспечении безопасности в Республике Армении, как императив для установления демократической политической стабильности, а также для взаимодействия с культурами сотрудничества и мира. Авторы убеждены, что как совокупность исторически установленных норм и протоколов отношения между культурами мира и сотрудничества рационализируют систему безопасности путем объединения как цивилизованных, гуманистических, этических, социально-психологических, также и конституционных норм.

Ключевые слова: секьюритизация, «мягкая» и «жесткая» безопасность, культура мира, культура сотрудничества, конвергенция.

ISSUES OF CONVERGENCE OF "SOFT" AND "ROUGH" SECURITY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA[†]

MAMIKON MARGARYAN¹, SERGEY VARDAZARYAN², ANZHELA ELIBEGOVA²

¹ Public Administration Academy of the Republic of Armenia

² Russian-Armenian University

The mechanisms providing national security in the Republic of Armenia have been shaped and still are being modernized in the frames of clashes and cooperation. In that context, the issues of convergence of "soft" and "rough" security in the Republic of Armenia are studied as the challenge of proof of democratic political stability, as well as securing the interrelation of the culture of cooperation and culture of peace as well. The authors believe that, as an entity of historically shaped certain norms and protocols, the interrelation of the culture of cooperation and culture of peace rationalizes the security system by converging the civilizational, humanitarian, ethical, social and psychological as well as constitutional and legal norms.

Keywords: securitization, "soft" and "rough" security, culture of peace, culture of cooperation, convergence.

Ներկայացվել է խմբագրություն 18.04.2019
Երաշխավորվել է փաշարոյթյան 14.05.2019

* Исследование выполнено при финансовой поддержке Государственного комитета по науке МОН РА в рамках научного проекта № 16YR-5F040.

[†] The study was carried out with the financial support of the State Committee on Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Armenia in the framework of a research project № 16YR-5F040

ՀՏԴ 316

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐՊԱՓՈԽՄԱՆ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱՆՆԴԻՐՆԵՐԸ ԳԼՈԿԱԼԱՑՄԱՆ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ
ԼՈՒՍԻՆԵ ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ¹**

¹Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա

Հոդվածում ուսումնասիրված է ազգային ինքնության կերպափոխման մշակութային հիմնախնդիրները: Հեղինակն այն կարծիքին է, որ ցանկացած տարածաշրջան պետք է ուսումնասիրել գլոկալացման տիրույթներում: Այդ նպատակով հիմնավորված է գլոբալացման և գլոկալացման համադրելիությունը: Այդ հնարավորությունն կընձեռնի հաղթահարելու անորոշությունները և ազգային ինքնության կերպափոխման գործընթացում հրաժարվել ավանդական և արդիական արժեքների հակադրությունից:

Բանալի բառեր. ազգային ինքնություն, գլոկալացում, համագործակցության մշակույթ, բնիկություն, գլոբալացում, Ռ. Ռոբերթսոն:

Տեղեկատվահաղորդակցական նոր տեխնոլոգիաների զարգացման արդի պայմաններում հանրային և քաղաքական կերպափոխումների արագացված տեմպերը մեծացրել են քաղաքական գործընթացների անորոշությունները: Քաղաքական գիտությունն այսօր կարևորելով գլոբալ և գլոկալ մակարդակներում անորոշությունների կանխման կառուցակարգերը՝ նպատակադրված ուսումնասիրում է համագործակցության մշակույթի արժեքաբանությունը: Այս բարդ, բազմաչափ գործընթացում, երբ քաղաքական և հասարակական կերպափոխումների ազդեցությամբ ազգային ինքնությունը և ազգային տնտեսությունը կորցնում են իրենց ճանաչողական հատկությունները, անհրաժեշտություն է առաջանում որ քաղաքական համակարգի բոլոր ինստիտուտները՝ պետությունից մինչև քաղաքացիական հասարակության կառույցներ հստակեցնեն իրենց գործառույթ-կառուցվածքային դերակատարումը [1, էջ 66-78]:

Նոր աշխարհակարգի ձևավորման պայմաններում գլոբալ կապիտալը, խաթարելով ազգային պետությունների դիրքերը, ձևավորել է սահմաններ չունեցող ցանցային գլոբալ շուկա: Այս համատեքստում խնդրահարույց է դարձել ինչպես համագործակցության մշակույթի արժեքաբանությունը, այնպես էլ ազգային մշակութային ավանդույթների բնականոն արդիականացման հիմնախնդիրները: Դա առաջին հերթին վերաբերում է արդիա-

կանության այլընտրանքային մոդելների և մշակութային ինքնատիպության պահպանման շրջանակներում ավանդական և արդիական արժեքների փոխհարաբերություններին: Ակնհայտ է, որ այս գործընթացում որոշիչ է մշակութային ինքնատիպությունը և ինքնությունը պահպանելու ձգտման փոխհարաբերակցությունն արևմտյան ունիվերսալ արժեքների և պահանջների հետ, որոնք էլ ձևավորում են և՛ արդի գլոբալացվող աշխարհի, և՛ գլոկալացվող տարածաշրջանների սոցիալական կերպափոխումների բնույթը:

Գլոբալացման ներկա գործընթացում տեղեկատվահաղորդակցական նոր տեխնոլոգիաների մարտահրավերներին պատասխանելու իրական և երևակայական (վիրտուալ) տարածությունները իրենց բազմաչափությամբ այլևս պարփակված չեն պետական սահմաններով: Դա էլ էթնոսներին, ազգերին, ժողովուրդներին, պետություններին, անհատներին և հասարակություններին դրդում է համագործակցության նոր ուղիներ մտածել՝ վերաբժնորելով կամ մերժելով պատմականորեն ձևավորված համակեցության կանոնները: Այդ իմաստով ուշագրավ է Ռ. Ռոբերթսոնի և Ու. Բեկի մոտեցումները, համաձայն որի գլոբալացման գործընթացները ոչ միայն միավորում են, այլև տրոհում՝ ստիպելով որոշակիացված տարածքում ներփակված բնիկ (autohton) էթնոսին, որն իր ծագումնաբանությամբ կապված է տվյալ տարածաշրջանին, խնդիր ունի գլոբալացման գործընթացներին մասնակցել (ներկա գտնվել)՝ բյուրեղացնելով իր «Եսը»: Վերջինս ենթադրում է «Մտածիր գլոբալ, գործիր լոկալ» սկզբունքի հիման վրա ձևավորված գործունեություն, որը հնարավորություն է տալիս էթնոսին մրցունակ ներկայացնել իր արժեշահային համակարգը: Իր այս մոտեցման հիմնավորման համար, Ռ. Ռոբերթսոնն առաջարկեց «գլոկալացում» եզրույթը: Եթե գլոբալացումն արտաքին գործոնների ընդհանրությունն է, ապա գլոկալացումը բնորոշվում է որպես արտաքին գործոնների քննական ազդեցությամբ՝ առանց նրա ավանդական արժեքային համակարգի բացառիկության ընդունումը, ներկայացման խրախուսումն անհատի, էթնոսի վարքաբանությունում: Ընթանում է երկակի գործընթաց. Տեղական (ազգային, էթնոազգային) բաղադրիչների վրա գլոբալացման գործընթացի ճնշման աճին զուգահեռ կերպափոխվում են ոչ միայն ավանդական արժեշահային համակարգերը (ագրարային-մշակութային տիպեր, հասարակական-քաղաքական ինստիտուտներ), այլ ինքնին գլոբալացումը, որն անխուսափելիորեն փոխում է իր ձևը. նրանում արդեն սկսում են ի հայտ գալ տարածաշրջանային «երանգներ»: Գլոբալացումը փոխազդելով տեղային մակարդակի վրա՝ սրում է լոկալ և գլոբալ փոխհարաբերությունները [2, p. 184]:

Այս համատեքստում, վերաիմաստավորելով գլոբալի և լոկալի հարաբերակցությունը Ռ. Ռոբերթսոնն առանձնացնում է երկու ուղղություն՝ կենսական աշխարհի գլոբալ ինստիտուցիոնալացում և գլոբալացման տեղայնացում (և՛ ազգային, և՛ անհատական, և՛ հանրային մակարդակներում): Ըստ Ռ. Ռոբերթսոնի՝ կենսակերպի գլոբալ ինստիտուցիոնալացումը ենթադրում է համաաշխարհային կարգի մակրոկառուցների անմիջական ազդեցությամբ լոկալ փոխհարաբերությունների կազմակերպում և սոցիալականացում: Փաստորեն, դա ներառում է պետությունների և մշակույթների հետ փոխհարաբերություններում նրանց համակեցության և այլ «էկզոտիկ» մշակութային արժեքների «որդեգրման» միջոցով կերպափոխման գործընթացի նպատակամետ կառավարում [3, p.25-44]: Այնուհանդերձ այս բարդ և բազմամակարդակ գործընթացում որոշակիանում է ինքնությունը հստակեցնելու և սեփական «Ես»-ի նախակերպարը պահպանելու «ամբողջատիրական գայթակղությունը» [4, c.672]: Մշակութային գլոբալացման պայմաններում մարդը գիտակցում է իր պատկանելիությունը միաժամանակ մի քանի մշակութային հանրույթների: Տեղի է ունենում հասարակական զարգացման գլոբալ միտումների և բնիկ (autohton) մշակույթի զարգացման առանձնահատկությունների փոխկապակցման բարդ գործընթաց: Գլոբալացման արդյունքում ձևավորվում է անդրմշակութային տարածություն, որի շրջանակներում ներդրվում է համակեցության նոր ձև՝ « դուրս գալ սեփական մշակույթից և հանդիպել այլոց մշակույթների հետ խաչմերուկներում [5]»: Այս գործընթացում գերակա նշանակություն ունի նույնականացման հիմնախնդիրը. գլոբալացման արդի փուլում տեղի է ունենում ինքնության կերպափոխում, որը հանգեցնում է բազմադեմության՝ ձևավորելով «երկդեմ Յանուսի» կերպար ունեցող «Ես»: Այս պարագայում բազմամշակութային տարածաշրջաններում առաջանում է անհատի ազգային, քաղաքական, սոցիալական և մշակութային ինքնությունների հստակեցման հիմնախնդիրը. մի դեպքում ինքնությունը դիտարկվում է նախակերպարային (արքետիպ) արժեքաբանության մեջ, մի այլ դեպքում՝ ժամանակի հրամայականով ձևավորված և կերպափոխվող իշխանական հարաբերությունների արդիականացման արդյունք: Այս համատեքստում մեզ համար ելակետային է Ս. Հանթինգտոնի «Ռ՛վ ենք մենք» հարցադրումը, որի շրջանակներում հեղինակը, ուսումնասիրելով ամերիկյան ազգային ինքնությանն ուղղված մարտահրավերները, ինքնությունը դիտարկում է որպես հասարակության համախմբման ճանապարհին յուրօրինակ բանալի. «Ազգային ինքնության գիտակցումն արտաքին սպառնալիքների ազդեցությամբ կարող է աճել և անկում ապրել, իսկ այդ ինքնության էությունն ավելի քիչ է ենթակա տատանումների. այն ավելի դանդաղ է ձևավորվում...» [6, c. 24]:

Մշակութային տարածության գլոբալացման պայմաններում, էթնոմշակութային ինքնության դինամիկան տեղի է ունենում երեք գործընթացների համադրմամբ՝ **ինտեգրացիա, դիֆերենցացիա և անդեմացում**: Եթե ինտեգրացնող վեկտորը ունի վերազգային կամ քաղաքակրթական ինքնության ձևավորման միտում, ապա դիֆերենցնող վեկտորն արտահայտվում է մշակութային ինքնության լոկալացումը: Այս բարդ և բազմաշերտ գործընթացը հետխորհրդային նորանկախացած երկրներում ուղեկցվում է անդեմությամբ կամ էթնո-մշակութային և քաղաքացիական մարզինալացմամբ: Հետխորհրդային երկրներում քաղաքացիական ինքնության ձևավորումը իր վրա կրում է «Homosovetikus»-ի կնիքը, իսկ վերջինս, ենթադրելով հայրախնամ իշխանություն, դեռևս չի ամրագրել այն ճշմարտությունը, որ ինքնությունը բազմաչափ է և սոցիալական ինքնության հիմքում ընկած են քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները: Էթնո-մշակութային մարզինալիզացիային բնորոշ է անձի մշակութային կապերի թուլացումը և պատրաստակամությունը ինտեգրվելու ցանկացած մշակութային տարածք՝ անկախ համակեցության ձևերից: Այսինքն «մարզինալ մարդ» հայտնվելով երկու և ավելի տարբեր մշակութայինների, սոցիալական կառուցվածքների սահմանագծում լիարժեք ներառված չէ ոչ մեկի և ոչ էլ մյուսի մեջ: Ուշագրավ է, որ վերլուծելով հեղափոխական, կերպարափոխման և միգրացիոն գործընթացները՝ Ռ. Պարկը վատատեսորեն է վերաբերվում մշակութային խառնածիններին ոչ թե այն պատճառով, որ արժեքային անցման մեջ գտնվող մարզինալը չի կարող կտրվել իր անցյալից և ադապտացվել նոր մշակութային միջավայրում, այլ այն պատճառով, որ հնարավոր չէ միշտ մնալ սահմանագծում. անհրաժեշտ է ինքնորոշվել՝ բարձրացնելով սեփական «Ես»-ի մրցունակությունը: Ռ. Պարկի համար գոյություն չունի երկու կամ ավելի սոցիալականություն, սոցիալականությունը մեկն է [7, p. 881-883]:

Այս համատեքստում մեծանում է վերազգային տարածությունների դերը, որտեղ ոչ միայն մարդկանց չեն զրկում ազգային և մշակութային պատկանելիությունից, այլև նպաստում են ինքնության նոր մակարդակների ձեռքբերմանը: Հենց այս տիրույթներում էլ զարգանում և գործառվում է ոչ թե «մարզինալ» այլ նոր մարդու կերպարը որպես « ոսկե միլիարդի» գաղափարակիր: Ավելին՝ առաջանում է «գլոբալ թափանցիկ ինքնություն», ունեցող մարդկանց պահանջ, որոնք կողմնորոշում են դեպի «քաղաքակիրթ արևմուտք» զարգացման ուղղությունը: Այսպիսի ինքնության կրողները ընդունակ են արագ և անցավ փոխել վայրը, սովորույթները, մայրցամաքները և մշակույթները, ամենուրեք իրենց «զգալով ինչպես տանը»: Այդուհանդերձ, անտարբեր մնալով սեփական ինքնության տրոհմանը նա չի կրում դիմակներ, չի խախտում ուրիշի դերը, այլ միայն ներգրավվում է իրականություն, դառնում է դրա մի մասը. «... մենք դառնում

ենք ներքուստ հակասական, կորցնում ենք միօրինակությունը, սովորում ենք այդպես ապրել՝ գլոկալացվում ենք: Մշակույթը դառնում է *perpetuum mobile*» [8, շ. 41-46]: Համաձայնելով այս մոտեցմանը՝ կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է ինքնության արդիականացման գործընթացում համադրել գլոբալ և գլոկալ արժեքաբանությունը: Այս գործընթացը, որպես կանոն, իրականացվում է նեքևից, այլ ոչ թե վերևից, բացի տնտեսական հարցերից ներառում է բնապահպանությանը և անվտանգությանը վերաբերող հարցեր, իսկ որպես ակտորներ, պետություններին հավասար, հանդես են գալիս բազմաթիվ սոցիալական և մշակութային ինստիտուտներ:

Վերոշարադրյալից ակնհայտ է, որ էթնիկ ինքնատիպությունը նմանատիկ մոտեցման պայմաններում յուրահատուկ բրենդ (համբավանիշ) է: Որպես այդպիսին, այն կարող է ներկայացվել և՛ էլիտար, և՛ միջինզանգվածային մշակույթում: Ավելին, տեղեկատվահաղորդակցական արդի տեխնոլոգիաների պայմաններում էթնիկ ինքնությունը կարող է լրացնել և դառնալ էլիտար «բրենդ» ունեցող քաղաքիչ: Արևմտյան Եվրոպայում զարգանում է երկու և ավելի պետությունների սահմաններին գտնվող մշակութային ընդհանրություններ ունեցող «Եվրաշրջանների» համակարգը. նրանց գոյության առանձնահատկությունը մետրոպոլիայից և դրա բյուրոկրատական համակարգից անկախ լինելն է: Ենթադրվում է, որ գլոկալացման հետագա գործընթացներում ողջ համաշխարհային քաղաքականությունը պետք է կերպափոխվի՝ վերածվելով միջպետականից ներպետականի, ինչն էլ ամենայն հավանականությամբ պետական բյուրոկրատական ապարատը կդարձնի ավելորդ:

Առաջին հայացքից գլոկալացումը հավակնում է դառնալ համաշխարհային ունիֆիկացված մենաշնորհի այլընտրանք: Հարց է առաջանում թե ի՞նչ նպատակներ է հետապնդում գլոկալացումը: Բրենդինգի ռազմավարության փոփոխության միջոցով շուկայի աշխուժացում, այսինքն շահույթի ավելացում: Ի՞նչ տեղ է հատկացվում մշակութային բազմազանությանն այս գործընթացում: Էթնիկ առանձնահատկության «դիմակով» ապրանքանիշը քարոզում է նույն միասնական ստանդարտ գլոբալացումը որպես կենսակերպ: Այսինքն՝ էթնո-մշակութային բազմազանությունը դառնում է «ապրանք». «Այս գործընթացը մշակութային իմիտացիա է, որը կոչված է չեզոքացնելու գլոբալացման շուկր: Սա գլոբալացման պոստմոդեռնիստական զենքն է [9]»:

Գլոկալացումը կարող է նպաստել ռեգիոնալիզացման գործընթացին, եթե տարածաշրջանում երկրները նպատակամետորեն զարգացնում են համագործակցության մշակույթը՝ իրականացնելով քաղաքակրթական երկխոսություն, ինչպես նաև մշակելով աշխատանքի բաժանման քաղաքականություն: Տվյալ գործընթացում ամբողջական տարածաշրջանի ձևավորումը լինում է միմյանց մոտ գտնվող տարածքների տարրաբնույթ

միավորման արդյունքում, որոնց միասնությունը մի կողմից ապահովվում է ընդհանուր պատմական, տնտեսական, աշխարհագրական, սոցիոմշակութային և աշխարհաքաղաքական գործոնների շնորհիվ, մյուս կողմից՝ ամբողջ տիրույթում գլոկալ բնույթի երևույթներով: Պետք է նշենք, որ գլոկալացումը չի նշանակում նախկին, ավանդական առանձնահատկությունների ամբողջական վերադարձ: Գլոկալացումը տվյալ էթնիկ, էթնոմշակութային առանձնահատկությունները վերհանում է ազգային սահմաններից դուրս՝ դեպի գլոբալ աշխարհ, որտեղ նրանք, իրենց հերթին, ռեգիոնալացման գործընթացին հաղորդում են նոր նշանակություն:

Տարածաշրջանը բազմազանության արտահայտումն է, սակայն հենց այն կարող է դառնալ կապող օղակ տրանսմշակութային տարածության ձևավորման և էթնիկ ինտեգրման գործընթացների միջև:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. **Մարգարյան Մ. Մ.**, Երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացումը՝ որպես ազգային ինքնության արդիականացման գործընթաց. հոգևոր անվտանգություն. – «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 3(97), 2018:

2. **Giulianotti R., Robertson R.**, Glocalization, Globalization and Migration: The Case of Scottish Football Supporters in North America//Intern. Sociology, 2006. Vol.21, N2, P. 184.

3. **Robertson R.**, Globalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity//Global Modernities/M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson, London, 1995, P.25-44.

4. **Арендт Х.**, Истоки тоталитаризма. Пер. С английского И.В.Борисовой и др., под редакцией М.С.Ковалевой, Д.М.Носова, М.ЦентрКом. 1996, стр. 672.

5. **Эпштейн М.**, Новый вид свободы – транскультура. URL:www.emory.edu

6. **С. Хантингтон**, “Кто мы.Вызовы американской национальной идентичности”. М.: Изд. АСТ, 2018, с. 544.

7. **Park R.**, Race of culture. Glance, Free press, 1950, part 26.

8. **Одегова О.В.**, Многоликость персональной и этнокультурной идентичности в условиях глобализации культуры., Вестник Томского государственного университета, Культурология и искусствоведение, 2011, Н. 3, с. 41-46.

9. **Юркин А.**, Глокализация как ошибка.-Электронный ресурс.-Режим доступа: polygamist.narod.ru, 2006.

**КУЛЬТУРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОКАЛИЗАЦИИ**

ЛУСИНЕ НИКОГОСЯН¹

¹ *Академия государственного управления Республики Армения*

В статье изучены культурные проблемы трансформации национальной идентичности. Автор статьи считает, что любой регион надлежит изучить в контексте глокализации. С этой целью в статье обоснованы совместимость понятий глобализация и глокализация. Это даст возможность преодолеть неопределенности и в процессах трансформации национальной идентичности отказаться от противостояния традиционных и современных ценностей.

Ключевые слова: национальная идентичность, глокализация, культура сотрудничества, авторхон, глобализация, Р. Робертсон.

**CULTURAL PROBLEMS OF NATIONAL IDENTITY TRANSFORMATION
IN THE CONTEXT OF GLOCALIZATION**

LUSINE NIKOGHOSYAN¹

¹ *Public Administration Academy of the Republic of Armenia*

The article studies cultural problems of national identity transformation. The author of the article believes that any region should be studied within the frames of glocalization. With this purpose, the article substantiates the compability of concepts of globalization and glocalization. It will provide an opportunity to overcome uncertainties and in the processes of national identity transformation will abandon the confrontation of traditional and modern values.

Keywords: national identity, glocalization, culture of cooperation, autohton, globalization, R. Robertson.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 22.03.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 10.05.2019*

ՀՏԴ 159.98

**ԱՆՁԻ ԱՐԺԵՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԵՎ ԿՅԱՆՔԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ
ՓՈԽՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ
ՆԱՆԵ ԶԵՅՆԱԼՅԱՆ¹**

¹ Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա

Անձնային առանձնահատկությունների և արժեհամակարգի փոխապայմանավորվածության վերլուծության արդյունքում բացահայտվել են համահարաբերակցային կապեր կյանքի նպատակների և ինքնատրանսցենդենտության, կյանքի հուզական հագեցվածության, կյանքի արդյունավետության, ազատության, պատասխանատվության, անհատականության, էքզիստենցիալության ցուցանիշների միջև: Այս կապերի առկայությունը հնարավորություն է ընձեռում եզրակացնելու, որ անձի արժեհամակարգի ձևախախտման հնարավորությունը նվազում է, եթե հստակ են կյանքի նպատակները և կյանքի իմաստավորվածության գիտակցումը:

Բանալի բառեր կյանքի նպատակներ, արժեհամակարգ, անձնային առանձնահատկություններ:

Վերջին տարիներին աճել է անձի արժեհամակարգի նկատմամբ գիտական հետաքրքրությունը տարբեր բնագավառներում, ինչը պայմանավորված է տարաբնույթ տեղական ու համաշխարհային գործընթացներով: Խոսքը վերաբերում է հասարակության կենսագործունեության ոլորտներում համընդհանրացմամբ պայմանավորված զարգացումներին, որոնք հանգեցնում են ազգային սոցիալական և մշակութային համակարգերի ձևախախտմանը, ներքին հասարակական խնդիրներին, ինչպես նաև տարբեր տեղեկության ներգործություններին, որոնք հանգեցնում են միևնույն հասարակության ներսում անհամաչափ և տարամետ զարգացումների: Ներկայում անձի արժեհամակարգի ձևավորման վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրությունը կարևորվում է հոգեբանական պատերազմի ներգործության բացասական հետևանքները կանխատեսելու և կանխելու տեսանկյունից:

Հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել անձնային առանձնահատկությունների և արժեհամակարգի փոխապայմանավորվածությունը հոգեբանական պատերազմի պայմաններում: Ելնելով առաջադրված

նպատակից՝ ուսումնասիրել ենք անձի արժեքների և կյանքի նպատակների ձևավորման փոխապայմանավորվածությունը:

Հետազոտության իրականացման նպատակով կիրառել ենք Դ. Ա. Լեոնտևի «Կենսիմաստային կողմնորոշումների թեստը» [3]: Վերջինս Ջ. Կրամբոյի և Լ. Մահոլիկի «Կյանքի նպատակը» (Purpose-in-Life Test, PIL) թեստի հարմարեցված տարբերակն է, որը մշակվել է Վ. Ֆրանկի իմաստի որոնման և լոգոթերապիայի տեսության հիման վրա և նպատակ է հետապնդում ապացուցել այդ տեսության որոշ դրույթների վալիդությունը [4]: Կյանքի իմաստն անձը կարող է գտնել անցյալում (նպատակներ), ներկայում (գործընթաց), ապագայում (արդյունք), կամ կյանքի երեք բաղկացուցիչներում միաժամանակ: Մեթոդիկայի համար հիմք է ընդունվում, որ կյանքը իմաստավորված է, երբ առկա են նպատակներ, դրանց հասնելիս բավարարվածություն, նպատակներ սահմանելու ընդունակություն, խնդիրներ ընտրելու և արդյունքների հասնելու հնարավորություն:

Թեստի ենթասանդակներն առանձնացնելիս հեղինակը հիմք է ընդունել կյանքի իմաստը ձևավորող գործոնների սեփական դասակարգման վրա: Առաջին խմբում նա ներառում է հենց կենսիմաստային կողմնորոշումները՝ կյանքի նպատակներ, կյանքի հազեցվածություն և բավարարվածությունն ինքնիրացումով: Երկրորդ խումբը ներառում է աշխարհայացքային համոզմունք, որ վերահսկողություն հնարավոր է և հավատ այդ վերահսկողությունն իրականացնելու սեփական ընդունակության մեջ [3]:

Դ. Ա. Լեոնտևի մեթոդիկայի միջոցով պարզել ենք հետևյալ գործոնների դրսևորումները՝ կյանքի նպատակներ, կյանքի հուզական հազեցվածություն, կյանքի արդյունավետություն, վերահսկողության լոկուս՝ Ես, վերահսկողության լոկուս՝ կյանքի կառավարելիություն: Հետազոտության արդյունքում վերոնշյալ գործոնների դրսևորման ցուցանիշները ներկայացված են **Աղյուսակ 1**-ում:

Մեր կողմից կատարված հետազոտության ընտրանքը կազմել են 18-25 տարեկան 200 երիտասարդ: Հետազոտությունը կազմակերպվել է Երևանի և Ստեփանակերտի բնակիչների շրջանում: Ընդ որում՝ ըստ Սոյուդենտի t չափանիշի՝ Երևանի և Ստեփանակերտի հետազոտական խմբերում էական տարբերություններ գրանցվել են «կյանքի նպատակներ» ($t=2.397$, $p<0.01$), «կյանքի արդյունավետություն» ($t=2.053$, $p<0.01$), «վերահսկողության լոկուս՝ Ես» ($t=2.537$, $p<0.01$), «վերահսկողության լոկուս՝ կյանքի կառավարելիություն» ($t=2.506$, $p<0.01$) ենթագործոնների դեպքում:

«Կյանքի նպատակները» (Երևանի հետազոտական խմբում՝ M-32.79, Ստեփանակերտ՝ M-35.26) բնութագրում է նպատակաուղղվածությունը, անձի մոտ ապագայի նպատակների առկայությունը, որոնք կյանքին հարողում են իմաստ, ուղղվածություն և ժամանակային հեռանկար:

Դ. Ա. Լեոնտևի կենսիմաստային կողմնորոշումների թեստի տվյալները հետազոտական երկու խմբերում

Սանդղակը	Երևան		Ստեփանակերտ		Ստյուդենտի է չափանիշի նշանակությունը
	Միջին	Ստ. Շեղում	Միջին	Ստ. Շեղում	
Կյանքի նպատակներ	32.79	6.16	35.26	8.26	2.397
Կյանքի հուզական հագեցվածություն	30.94	7.37	31.77	6.21	0.861
Կյանքի արդյունավետություն	26.34	4.74	27.69	4.56	2.053
Վերահսկողության լրկուս՝ Ես	20.87	4.22	22.35	4.03	2.537
Վերահսկողության լրկուս՝ կյանքի կառավարելիություն	31.48	5.67	33.59	6.22	2.506
Ընդհանուր ցուցանիշ	106.08	18.05	113.43	15.99	3.048

«Կյանքի ընթացք կամ կյանքի հետաքրքրությունն ու հուզական հագեցվածություն» ցուցանիշը նույնպես բարձր է (Երևանի հետազոտական խմբում՝ M-30.94, Ստեփանակերտ՝ M-31.77), ինչը նշանակում է, որ անձին բնորոշ է սեփական կյանքով բավարարվածությունը, սեփական կյանքի ընկալումը որպես հետաքրքիր, հուզականորեն հագեցած և իմաստով լեցուն: Այս սանդղակի բովանդակությունը համընկնում է այն պատկերացման հետ, որ կյանքի միակ իմաստն ապրելն է:

«Կյանքի արդյունավետություն կամ բավարարվածություն ինքնիրացումով» գործոնը նույնպես բարձր է դրսևորված (Երևանի հետազոտական խմբում՝ M-26.34, Ստեփանակերտ՝ M-27.69): Այս ցուցանիշը գնահատում է ապրած կյանքից բավարարվածությունը, գնահատականը: Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ հետազոտության մասնակիցների շրջանում սեփական կյանքի արդյունավետության և իմաստավորվածության զգացողությունը բարձր է:

Անձնային արժեքները դրսևորվում են ոչ միայն որևէ գործունեությունն իրականացնելիս, այլև որոշակի իրավիճակներում կոնկրետ մոտիվների առաջացմամբ պայմանավորված [1]: Դ. Ա. Լեոնտևն այս առնչությամբ նշում է, որ անձնային արժեքների հիերարխիան անփոփոխ է, մինչդեռ պահանջումների դրդող ուժը մշտապես փոփոխվում է, դրանց համակարգը բնութագրվում է «դինամիկ հիերարխիայով», իսկ անձնային արժեքների փոփոխությունը իրենից ներկայացնում է անձի զարգացման ճգնաժամ: Անձնային արժեքները՝ ի տարբերություն մոտիվներին իմաստաստեղծ են [1]:

«Վերահսկողության լոկուս՝ Ես» սանդղակի ցուցանիշները բարձր են դրսևորված երկու խմբերում (Երևանի հետազոտական խմբում՝ M-20.87, Ստեփանակերտի հետազոտական խմբում՝ M-22.35), ինչը բնութագրում է սեփական անձի մասին պատկերացումը՝ որպես ուժեղ անձի, ով ունի բավարար ընտրության ազատություն, որպեսզի կառուցի իր կյանքը սեփական նպատակներին և իմաստի մասին պատկերացումներին համապատասխան: Այս գործոնն արտահայտում է սեփական կյանքը վերահսկելու մեջ վստահությունը:

Դ. Ա. Լեոնտևը համարում է, որ սոցիալական արժեքների յուրացումը միշտ միջնորդավորված է անհատի համար ռեֆերենտային փոքր խմբերի արժեքներով: Անհատական զարգացման նախնական փուլերում այդպիսի խումբ է ընտանիքը, իսկ դեռահասության տարիքում՝ հասակակիցների խումբը [2]: Նշված գործոնը կարող է էական ազդեցություն ունենալ կյանքի նպատակների ընտրության հարցում, սակայն կատարված հետազոտության արդյունքում պարզ է դառնում, որ «վերահսկողության լոկուս՝ կյանք կամ կյանքի կառավարելիություն» ցուցանիշը բարձր է (Երևանի հետազոտական խմբում՝ M-31.48, Ստեփանակերտ՝ M-33.59), ինչը նշանակում է, որ անձն ունակ է վերահսկել իր կյանքը, ազատ որոշումներ ընդունել և դրանք կյանքի կոչել: Անձն ունի հստակ համոզմունք, որ իր կյանքը ենթարկվում է գիտակցական վերահսկման:

Այսպիսով, ամփոփելով կյանքի իմաստային կողմնորոշումների թեստի արդյունքները հարկ է նշել, որ հետազոտական խմբերում ձևավորված է այն համոզմունքը, որ անձը հնարավորություն ունի և կարող է վերահսկել իր կյանքը: Առկա է բավարարվածություն կյանքից, անցյալում ունեցած ձեռքբերումներից, ներկայում կյանքի հագեցվածության սուբյեկտիվ ընկալումը նույնպես դրական է, անձը բավարարված է առօրյա գործունեությունից և իր առջև դրված խնդիրներից, ինչպես նաև ունի ապագայի հստակ նպատակներ, գտել է կյանքում իր կոչումն ու դերը: Այս երեք գործոնները ձևավորում են կյանքի իմաստային կողմնորոշումները:

Սույն հետազոտության շրջանակներում իրականացվել է նաև կյանքի նպատակների, անձնային հասունության և անձնային առանձնահատկությունների հետազոտական տվյալների մշակմամբ ստացված արդյունքների համահարաբերակցային վերլուծություն: Ստորև ներկայացված են բացահայտված նշանակալի համահարաբերակցային փոխկապվածությունների վերլուծությունը: Վերլուծության ենթարկվել են երկու հետազոտական խմբերի տվյալներն առանձին-առանձին (n=100 յուրաքանչյուր խմբի համար):

Երևան քաղաքի հետազոտական խմբում բացահայտվել է նշանակալի համահարաբերակցային կապ ինքնատրանսցենդենտության և կյանքի նպատակների (r=0,404), կյանքի հուզական հագեցվածության (r=0,383), կյանքի արդյունավետության (r=0,304), վերահսկողության լոկուս՝ Ես

($r=0,344$) և վերահսկողության լոկուս՝ կյանքի կառավարելիություն ($r=0,330$) ցուցանիշների միջև: Այս կապերը կարելի է մեկնաբանել որպես ներքին խորը հարաբերությունները ընկալելու, իրադարձությունների էքզիստենցիալ նշանակալիությունը զգալու անձի ընդունակություն, անձը կարող է բացահայտել և ապրել սուբյեկտիվ արժեքներ: Այստեղ գործ ունենք անդամակցային կեցության հետ, կյանք հանուն ինչ-որ բանի կամ ինչ-որ մեկի, այսինքն՝ առկա է ներքին և արտաքին իմաստավորվածության սուբյեկտիվ ընկալում:

Վերլուծելով Ստեփանակերտի ընտրանքից ստացված հետազոտական արդյունքները՝ ներկայացնենք բացահայտված համահարաբերակցային կապերը: Հետազոտական այս խմբում բացահայտվել է նշանակալի դրական համահարաբերակցային կապ կյանքի հուզական հագեցվածության և ինքնատրանսցենդենտություն ($r=0,380$), ազատություն ($r=0,355$), պատասխանատվություն ($r=0,418$), անհատականություն ($r=0,371$), էքզիստենցիալություն ($r=0,415$) ցուցանիշների միջև:

Ընտրանքի երկու խմբերում ստացված ցուցանիշները համանման են: Կյանքի հուզական հագեցվածությունը բացասական համահարաբերակցային կապվածություն ունի տազնապալիության ($r=-0,301$) ցուցանիշի հետ, ինչը նշանակում է, որ տազնապալիությունը խոչընդոտում է կյանքի իմաստի լիարժեք ապրմանը:

Կյանքի արդյունավետության ցուցանիշը դրական համահարաբերակցային փոխկապվածություն ունի ինքնատրանսցենդենտություն ($r=0,332$), ազատություն ($r=0,332$), պատասխանատվություն ($r=0,385$) ցուցանիշների հետ: Այսինքն՝ անձի ազատության գիտակցման, հեշտությամբ միջանձնային հարաբերություններ հաստատելու, հարմարվողականության աճին զուգընթաց կյանքի արդյունավետության սուբյեկտիվ ընկալումը մեծանում է:

Առկա է դրական համահարաբերակցային կապ վերահսկողության լոկուս՝ Ես և ազատություն ($r=0,326$), էքզիստենցիալություն ($r=0,280$) ցուցանիշների միջև: Որքան անձն ավելի մեծ պատասխանատվություն է զգում իր գործողությունների և կյանքի համար, այնքան մեծանում է քննադատական մտածողության կարողությունը, դատողություններում նվազում են կարծրատիպային ձևերը, հեշտությամբ չի վստահում հեղինակություններին: Անձն այս դեպքում առավել ինֆորմացված է դառնում, ընդլայնվում է ինտելեկտուալ հետաքրքրությունների շրջանակը:

Բացահայտվել է նաև նշանակալի դրական համահարաբերակցային կապ վերահսկողության լոկուս՝ կյանքի կառավարելիություն և ազատություն ($r=0,289$), պատասխանատվություն ($r=0,268$), էքզիստենցիալություն ($r=0,297$) ցուցանիշների միջև: Բացասական համահարաբերակցային կապ առկա է վերահսկողության լոկուս՝ կյանքի կառավարելիություն և ունիվերսալիզմ արժեքի միջև ($r=-0,259$): Սա նշանակում է, որ մարդկանց

գնահատելու և հասկանալու, հանդուրժողականության, մարդկանց բարո-
րությունն ու բնությունը պահպանելու ցանկությունը փոխկապակցված չէ
վերահսկողության լոկուսի հետ:

Դրական նշանակալի համահարաբերակցային կապ բացահայտվել է
նաև հուզական կայունության և ազատություն ($r=0,292$), էքզիստենցիա-
լություն ($r=0,279$) ցուցանիշների միջև, ինչը փաստում է, որ անձի իմաս-
տային ոլորտի հագեցվածությունը հանգեցնում է անձի հուզական հասու-
նությանը:

Բարեխղճության ցուցանիշը դրական համահարաբերակցային կապ-
վածություն ունի ինքնատրանսցենդենտություն ($r=0,277$), ազատության
($r=0,259$) ցուցանիշների հետ, անձնային պրոֆիլի ինքնուրույնություն ար-
ժեքի ($r=0,283$): Պարտքի ու պատասխանատվության զգացումը, նպա-
տակներին հասնելու հարցում հաստատականությունն անձին դարձնում է
առավել ինքնուրույն, նա կարողանում է ընտրողական վերաբերմունք
դրսևորել արժեքների ընտրության հարցում:

Այսպիսով՝ հետազոտական տվյալների մշակմամբ ստացված արդ-
յունքները ցույց են տալիս կյանքի նպատակների և անձի էքզիստենցիա-
լության միջև առկա արտահայտված նշանակալի կապը հնարավորություն
է տալիս եզրակացնելու, որ որքան հստակ են անձի ապագայի նպատակ-
ները, այնքան մեծանում է նրա կողմից կյանքի հագեցվածության ապրումը,
ինչն էլ իր հերթին կյանքին իմաստ և ուղղվածություն է հաղորդում: Մեր
կողմից կատարված հետազոտության տվյալները հնարավորություն են
տալիս հետազոտության հաջորդ փուլերում պարզելու կյանքի նպատակ-
ների դերակատարությունն անձի արժեհամակարգի ձևավորման վրա հո-
գեբանական պատերազմի պայմաններում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. **Леонтьев Д. А.**, Психология смысла: природа, строение и дина-
мика смысловой реальности. 2-е, испр. изд. - М.: Смысл, 2003. - 487 с.

2. **Леонтьев Д. А.**, Развитие личностных ценностей в
общественном контексте, Вестник Московского Университета. Сер. 14.
Психология. 1997. №1. сс. 20-27.

3. **Леонтьев Д. А.**, Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). 2-е
изд. - М.: Смысл, 2000. - 18 с.

4. **Франкл В.**, Человек в поисках смысла: Пер. с англ. и нем. - М.:
Прогресс, 1990. -368 с.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЦЕННОСТНОЙ СИСТЕМЫ И ЖИЗНЕННЫХ ЦЕЛЕЙ В КОНТЕКСТЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ВОЙНЫ

НАНЕ ЗЕЙНАЛЯН¹

¹ *Академия государственного управления Республики Армения*

В результате анализа взаимосвязи между ценностной системы личности и особенностями личности выявлены корреляционные связи между жизненными целями и самотрансценденцией, эмоциональной насыщенностью, жизненной эффективностью, свободой, ответственностью, индивидуальностью и экзистенциальность. Полученные данные позволяют сделать вывод, что вероятность деформации системы личностных ценностей уменьшается, если цель жизни и ощущения смысла ясны.

Ключевые слова: жизненные цели, ценностная система, особенности личности.

INTERCONNECTION OF PERSONAL VALUE SYSTEM AND PURPOSE IN LIFE IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL WARFARE

NANE ZEYNALYAN¹

¹ *Public Administration Academy of the Republic of Armenia*

Results of the analysis of interconnection between personal value system and personality features, correlations between life goals and self-transcendancy, emotional intensity, life efficiency, freedom, responsibility, individuality, and existence were revealed. The data obtained allow us to conclude that the possibility of deformation of a personal value system is decreases if the purpose of life and the sense of meaning are clear.

Keywords: purpose in life, personal values, personality features.

*Ներկայացվել է խմբագրություն 18.01.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 20.02.2019*

ՀՏԴ 159.944

**ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԾԱՆՐԱԲԵՌՆԿԱԾՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՕՐԻՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԵՎ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ
ԱՐՍԵՆ ԼՈՔՅԱՆ¹, ՎԻԼՅԱՄ ՀԱԼԱՋՅԱՆ¹**

¹ Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա

Հոդվածում ներկայացվում է մասնագիտական գործունեության ընթացքում բեռնվածության միապաղաղության հաղթահարման հիմնական հոգեբանական միջոցների վերլուծությունը: Վերջին տարիներին, հաղորդակցման համակարգչային բնույթով պայմանավորված, այս խնդիրը դարձել է հրատապ և ունի գիտակիրառական հետազոտությունների պահանջ: Ուսումնասիրվել են հուզական և ֆիզիկական ծանրաբեռնվածության հոգեբանական դրսևորումները, որոնք կապված են աշխատավայրում միանմանության հետ: Կարևորվում է գրասենյակային պայմաններում երաժշտական թերապիայի և հատուկ երաժշտական դադարների հոգեբանական կարգավորիչ գործառույթի անհրաժեշտությունը:

Բանալի բառեր. աշխատանքային ծանրաբեռնվածություն, ֆիզիկական և մտավոր հոգնածություն, միապաղաղություն, հոգեկարգավորում, երաժշտաթերապիա:

Ժամանակակից աշխարհի տեղեկատվական հոսքի ծանրաբեռնվածության, տեղեկատվության որակի և թվային տեխնոլոգիաների հագեցվածության հետևանքով այսօր մարդկանց մոտ նկատելի է ոչ միայն ֆիզիկական, այլ նաև հոգեկան գերծանրաբեռնվածության աճի հստակ միտում: Այս հիմնախնդիրն արդիական է մարդու աշխատանքային գործունեության ոլորտում, քանզի դրանով է պայմանավորված նաև ընդհանուր կենսագործունեության արդյունավետությունը: Այսօր ցանկացած բնույթի աշխատանքային գործունեություն մարդուց պահանջում է ոչ միայն մասնագիտական որակների և անձնային առանձնահատկությունների առկայություն, այլ նաև հոգեվիճակների համապատասխան կարգավորումներ, ինչի մասին փաստում են աշխատանքի հոգեբանության ոլորտի մասնագետները [1], [2]: Այս խնդիրը միշտ էլ եղել է հոգեբանության գիտության ուշադրության կենտրոնում, բայց վերջին կես դարում գիտահետազոտական և գիտագործնական առումներով այն դարձել է հրատապ: Վերջին տարիներին նույնիսկ ձևավորվում են միջբնագավառային և միջգիտական մոտեցումներ, որոնց նպատակն է համակարգել բոլոր այն միջոցները, որոնք կարող են օգնել մարդկանց՝ հաղթահարելու աշխատանքային ծան-

րաբեռնվածությունն ու լարվածությունը [3], [4], [5]: Այդպիսի միջամտություններից են երաժշտաթերապիան, աուտոգեն մարզումները, շարժողական թերապիան և այլն, որոնցից յուրաքանչյուրը յուրովի ներգործություն է ունենում հոգեկան գործընթացների և վիճակների վրա: Հատկապես աշխատանքային գործունեության արդյունավետության բարձրացման նպատակով իրականացվող հոգեբանական վարժանքները կարգավորում են ուշադրությունը, զարգացնում են վերջինիս առանձնահատկությունները՝ կենտրոնացումը, բաշխումը, տեղափոխելիությունը և այլն: Մարդու գործունեության հուսալիության տեսակետից ուշադրությունը հենց այն առանցքային հոգեկան գործընթացն է, որի կայունությունից է կախված նաև ակտիվության մյուս տեսակների արդյունավետությունը [6]: Ա. Կարպովն իր «Աշխատանքի հոգեբանություն» գրքում առանձնակի կարևորում է ուշադրության դերը՝ նշելով, որ հոգեկան գործընթացներից հենց ուշադրության կենտրոնացվածության և կայունության խնդիրներն են առաջ բերում հոգնածություն, հյուծվածություն, սթրես, միապաղաղություն [2]: Մասնագիտական գործունեության մեջ ուշադրության կարգավորման դերի մասին խոսել է նաև Ե. Պ. Իլյինը, ով փորձարարական ճանապարհով ցույց է տվել, որ հատկապես մասնագիտական ակտիվության ապահովման համար անհրաժեշտ են հոգեկան գործընթացների կարգավորման միջամտություններ [1]:

Մեր երկրում վերջին տարիներին նույնպես կատարվել են բազմաթիվ հետազոտություններ գործունեության հուսալիության [7], աշխատանքային ծանրաբեռնվածության, հուզական այրման [8], մասնագիտական գործունեության մոտիվացվածության և աշխատունակության ակտիվության [9] հիմնախնդիրների շուրջ: Հատկանշական է Ա. Լոքյանի կողմից կատարված հետազոտությունը բուհական և կրթական ոլորտի կառավարիչների շրջանում, որտեղ առանձնակի ուշադրություն է դարձվում ֆիզիկական և հուզական ծանրաբեռնվածությանը՝ որպես հուզական այրման նախապայման [8, էջ 83]: Կիրառական հոգեբանության ոլորտում բազմաթիվ են հոգեկան գործընթացների և վիճակների կարգավորմանն ուղղված վարժությունները, որոնց համալիր կիրառությունը բարձրացնում է ֆիզիկական և մտավոր աշխատանքի որակը: Մի խումբ հետազոտողներ փաստում են, որ հատկապես մտավոր աշխատանքի դեպքում արդյունավետ են տևական դադարներով իրականացված հոգեբանական և կարգավորիչ վարժությունները, որոնք նպատակ ունեն թուլացնել ֆիզիոլոգիական ծանրաբեռնվածությունը և պատրաստել օրգանիզմը հետագա ակտիվությանը: Այդ վարժությունները բաղկացած են ձեռքերի, ոտքերի, իրանի շարժողական ակտերից, ուղեկցվում են համապատասխան շնչառական ռիթմով, կենտրոնացվածությամբ և այլն [5]: Նմանատիպ շարժողական վարժություններն երբեմն ուղեկցվում են ակտիվացնող կամ հանգստացնող երաժշտությամբ:

Սակայն միշտ չէ, որ աշխատավայրն ունենում է համապատասխան տարածք և պայմաններ, կամ համապատասխան մասնագետներ՝ աշխատանքային օրվա (8-10 ժամյա) ծանրաբեռնվածության ընթացքում վերականգնողական և կարգավորիչ վարժանքներն իրականացնելու համար. դրանք սովորաբար կազմակերպվում են աշխատանքից հետո: Որպես աշխատանքային գերծանրաբեռնվածության նվազեցման միջոց՝ կարևորվում է նաև երաժշտությունը [4], ինչն ունի ֆիզիկական վարժանքներին համազոր արդյունք: Հատկապես մտավոր, գրասենյակային աշխատանքների դեպքում, երբ ֆիզիկապես հնարավոր չէ աշխատանքային գործունեությունն ընդհատել վարժություններ կատարելու նպատակով, անշուշտ, երաժշտությունը լիարժեք կարող է կիրառվել որպես աշխատանքային գերծանրաբեռնվածության և միօրինակության հաղթահարման միջոց: Նմանատիպ աշխատավայրերում մարդկանց հաճախ կարելի է տեսնել ականջակալներով, ինչն օգնում է նրանց մեկուսանալ կամ կենտրոնացնել ուշադրությունը:

Նկատենք՝ երաժշտության՝ որպես մարդու վրա ներազդելու միջոցի առաջին գրառումները պատկանում են դեռևս Միջագետքի և Հին Արևելյան քաղաքակրթություններին, իսկ արդեն XIX դարի կեսերին այն ուսումնասիրվել է որպես հոգեբանության գիտության հիմնախնդիր [3, էջ 114]: Նշվում է, որ XX դարի 50-70-ականներին երաժշտաթերապիան մեծ տարածում է ստացել հատկապես ԱՄՆ-ում, զարգացել է վարքաբանական ուղղության շրջանակներում, որտեղ ուսումնասիրվել է երաժշտության ներգործությունը վարքի վրա: Ավելի ուշ երաժշտաթերապիան սկսել է զարգանալ հումանիստական հոգեբանության շրջանակներում, ընդգծելով, որ զանազան էքսպրեսիվ արվեստները, այդ թվում և երաժշտությունը, նպաստում են անհատի ներուժի ակտիվացմանը [3]: Այսօր երաժշտական թերապիայի բազում տարատեսակներ լայնորեն տարածում են ստացել կազմակերպչական հոգեբանության, շուկայագիտության և գովազդի ոլորտներում:

Մեր երկրում երաժշտության հոգեբանական ազդեցության վերաբերյալ հետազոտություններ իրականացրել են դեռևս 1970-ական թվականներից, իսկ վերջին տասը տարիների ընթացքում հիմնախնդիրը ձեռք է բերել կիրառական նշանակություն և ավելի է մեծացրել ոլորտում գիտակիրառական հետազոտություններ իրականացնելու պահանջը: Խորհրդային տարիներին երաժշտության վերաբերյալ հոգեբանական ուսումնասիրությունները հիմնականում իրականացվել են տարիքային, մանկավարժական և սպորտի հոգեբանության բնագավառներում, ինչպես նաև ուսումնասիրություններ են կատարվել ծայնի՝ որպես հոգեկանի վրա ունեցած ներգործության արտաքին ազդակի կամ դրա ըմբռնման վերաբերյալ: Այսպես՝ Ա. Հ. Կոստանյանն ուսումնասիրել է դպրոցականների շարժումների զարգացման գործընթացում ծայնային ըմբռնումների դերը: Իր

հողվածներից մեկում Կոստանյանը նշում է «...երաժշտության ազդեցությունը, որն առաջացնում է հուզական ռեակցիա, տարածվում է մարդու շարժողական ֆունկցիայի վրա: Հայտնի է, որ երաժշտական երանգը, օգտագործվելով կյանքի և աշխատանքի տարբեր պայմաններում, ազդում է հուզական լարվածության բարձրացման վրա: Այդ իսկ պատճառով հատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում երաժշտական հնչյունների ազդեցության բնույթի ուսումնասիրությունը...» [10, էջ 286-290]:

Վերջին ժամանակներում մեր երկրում երաժշտության ազդեցությունն ուսումնասիրվում և կիրառվում է որպես կենսագործունեության տարբեր պայմանների համար նախատեսված հոգեթերապևտիկ տեխնիկա, հատկապես պարային թերապիայի, աուտոգեն մարզումների և ինքնակառավարման վարժանքների շրջանակներում: Դիտելով այս զարգացումները՝ կարող ենք հավաստել, որ մեր երկրում, այդուհանդերձ, խորությամբ ուսումնասիրված չեն հոգեկան վիճակների վրա երաժշտության հոգեբանական և գործառական ներգործության գիտական կողմերը:

Երաժշտաթերապիան ներազդման մեթոդն է, որը երաժշտությունն օգտագործում է որպես բուժիչ միջոց, որպես հոգեկան և հուզական վիճակների կարգավորման հնարք [11]: Երաժշտաթերապիայի բազմաթիվ մեթոդիկաներ դիտարկվում են ինչպես երաժշտության միջոցով ներգործման հիմնական և գլխավոր գործոն (անհատական կամ խմբային երաժշտական ստեղծագործությունների ունկնդրումը), այնպես էլ երաժշտության ուղեկցության ավելացումն այլ շտկողական միջոցներին՝ նրանց ազդեցության ուժեղացման և արդյունավետության բարձրացման համար: Այս առումով երաժշտաթերապիան ակտիվորեն օգտագործվում է հուզական խանգարումների շտկման դեպքում: Որոշ դեպքերում նշվում է, որ կարգավորիչ աշխատանքներում երաժշտաթերապիային պետք է առաջնային դեր տրվի, քանի որ երաժշտությունն իր ուրույն հատկությունների շնորհիվ ի վիճակի է թափանցել անձի հոգեկանի խորը շերտերը: Նշենք, որ Ալտշուլլերն այցելուների մոտ հայտնաբերել է ֆիզիոլոգիական փոփոխություններ, որոնք առաջացել են որոշակի երաժշտության ազդեցության միջոցով: Արդյունքում նա առաջարկել է թերապևտիկ մոտեցում, որն անվանել է իզո-սկզբունքային երաժշտաթերապիա [4]:

Տարբերում են երաժշտաթերապիայի երեք հիմնական ձև՝ ռեցեսսիվ, ակտիվ, ինտեգրատիվ: Ռեցեսսիվ երաժշտաթերապիայի (պասիվ) էությունն այն է, որ այդ ընթացքում անձն ակտիվ մասնակցություն չի ունենում, միայն լսում է երաժշտությունը: Երաժշտաթերապիայի ակտիվ մեթոդը հիմնված է երաժշտական նյութի կամ գործիքի հետ ուղեկցվող ակտիվ աշխատանքի վրա: Ինտեգրատիվ երաժշտաթերապիայում երաժշտության հետ մեկտեղ օգտագործում են նաև արվեստի այլ ճյուղերի հնարավորությունները (երաժշտության ներքո նկարել, երաժշտական-շարժողական խաղեր, պատմվածքներ երաժշտությունը լսելուց հետո և այլն): Հեղինակներն առանձնացնում են պասիվ երաժշտաթերապիայի երեք ձև՝

կոմունիկատիվ (միասին լսում են երաժշտական ստեղծագործությունը, որն ուղղված է փոխադարձ կոնտակտին, փոխհասկացվածությանն ու վստահությանը), ռեակտիվ (ուղղված է կատարսիսի հասնելուն) և կարգավորող (օգնում է նյարդահոգեկան լարվածության իջեցմանը) [11]: Ե. Զադուբովսկայան գրասենյակային պայմաններում աշխատանքային գործունեություն իրականացնող մասնագետների աշխատանքային միապաղաղությունը, հուզական և ֆիզիկական ծանրաբեռնվածությունը հաղթահարելու նպատակով կարևորում է ռեցեպտիվ երաժշտաթերապիան: Ընդ որում՝ արդյունավետ է այդ միջամտությունն իրականացնել հենց աշխատավայրում օրվա մեջ 2-3 անգամ, 3-5 րոպե աշխատանքային դադարներով ուղեկցվող երաժշտությամբ [11, էջ 60]:

Աշխատանքային գործունեության հոգեֆիզիոլոգիական և հոգեբանական հատկանիշների ուսումնասիրություններում առաջին հերթին շեշտը դրված է կենտրոնական նյարդային համակարգի գործընթացների վրա: Նյարդային համակարգի ֆունկցիոնալ վիճակով է պայմանավորված գործողությունների արդյունավետությունը: ԿՆՀ-ի գործառական վիճակն ազդում է գործունեության արդյունավետության վրա, ինչը պայմանավորում է անհրաժեշտ աշխատանքային գործողությունների քանակը, ճշգրտությունը և դրանց իրականացման արագությունը: Մասնագիտական գործունեության արտադրողականությունն զգալիորեն նվազում է հոգնածության առաջացման պատճառով, քանի որ միևնույն առաջադրանքի կատարման համար անձն ստիպված է լինում ծախսել ֆիզիկական և հոգեկան ներուժի պաշարները: Միապաղաղ մասնագիտական գործունեության պայմաններում կարևորվում է աշխատունակության պահպանման գիտականորեն հիմնավորված հավելյալ միջոցների կիրառումը:

Հիմք ընդունելով այն, որ երաժշտությունը հանդիսանում է հոգեկանի վրա ներգործության հոգեբանական արդյունավետ միջոց, առաջադրում ենք ուսումնասիրության կարիք ունեցող գիտահետազոտական մի քանի խնդիրներ.

- ուսումնասիրել նստակյաց բնույթի աշխատանքային պայմաններում երաժշտության ներգործության առանձնահատկությունները,
- ուսումնասիրել երաժշտության տեսակի կամ տիպի ազդեցության յուրահատկությունները՝ կախված անձնային առանձնահատկություններից՝ հատուկ ուշադրության արժանացնելով հայկական ազգային երաժշտությանը,
- բացահայտել երաժշտության ներգործության կարգավորիչ առանձնահատկությունները՝ կախված անձի մասնագիտական ակտիվության բնույթից կամ գործունեության ձևից,
- կիրառել երաժշտաթերապիան գրասենյակային միապաղաղ բնույթի աշխատանքային պայմաններում՝ որպես հոգեբանական առօրյա

վարժանք, անձի հոգեհուզական և ճանաչողական ոլորտների վրա դրական ազդեցության միջոց:

Լաբորատոր պայմաններում իրականացված նախնական ուսումնասիրությունների միջոցով ընտրված են կարճատև երաժշտական ձայնագրություններ (ընդամենը չորսը՝ դասական, ազգային, ռիթմիկ և ռեյաքսացիոն բնույթի), որոնք կկիրառվեն հանրային ծառայողների աշխատավայրերում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. **Ильин Е. П.** Дифференциальная психология профессиональной деятельности. СПб.: Питер, 2008. - 432 с.
2. **Карпов, А. В.** Психология труда: учебник для бакалавров / - 2-е изд. - М.: Издательство Юрайт, 2013. - 350 с.
3. **Налбандян М. А., Мигунова М. Г.,** Музикотерапия и ее становление в науке и практике, КАНТ, 2(5), август, 2012, 113-116 с.
4. **Петрушин В.И.** Музыкальная психотерапия: Теория и практика, Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. — М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1999. — 176 с.
5. Профилактика стрессового состояния работников при различных видах профессиональной деятельности/Методические рекомендации, Москва 2008//<https://meganorm.ru/Data2/1/4293830/4293830643.htm>
6. Անձի հոգեբանական անվտանգության հիմնախնդիրները /հեղ. **Աղուզումջյան Ռ. Վ., Ամիրյան Ս.Ս.** և ուրիշ., կոլեկտիվ մենագր., Եր.: ԵՊՀ, 2009, 164 էջ:
7. **Հովհաննիսյան Հ. Ռ., Հոգեկան հուսալիության վերահսկման մեթոդներ** (մեթոդական ուղեցույց), Եր., ԵՊՀ-ի հրատ., 2009, 24 էջ:
8. **Լոքյան Ա.,** Կառավարիչների հուզական այրման ախտանիշի դրսևորման պայմանավորվածությունը կազմակերպական գործոններով /Տեսական և կիրառական հոգեբանության արդի հիմնախնդիրները IV միջազգային գիտաժողովի նյութեր. Եր.: էդիթ Պրինտ հրատ., 2013, էջ 81-83:
9. **Պեդրոսյան Լ.,** Անձի-կազմակերպության համապատասխանության հոգեբանական որոշ ասպեկտներ, Կանթեղ 1: Գիտական հոդվածների ժողովածու, Եր.: Ասողիկ, 2013. Գիրք 2(47), էջ 241-245:
10. **Կոստանյան Ա. Հ.,** Ձայնային ըմբռնումների դերը դպրոցականների շարժումների զարգացման գործում, Սովետահայ հոգեբանություն: Ընտիր էջեր: /կազմ. Հ. Մ. Թութունջյան/, ԵՊՀ հարտ., 1988, էջ 286-290:
11. **Задубовская Е.,** Лечение колокольным звоном.-СПБ: Лениздат «Ленинград», 2006.-192с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ПРЕОДОЛЕНИЯ И РЕГУЛЯЦИИ МОНОТОНИИ В ТРУДОВОЙ НАГРУЗКЕ

АРСЕН ЛОКЯН¹, ВИЛЬЯМ ГАЛАДЖЯН¹

¹ Академия государственного управления Республики Армения

В статье представлен анализ основных психологических средств преодоления монотонных нагрузок в процессе профессиональной деятельности. В последние годы в связи с всеобщей компьютеризацией служебной коммуникации эта проблема приобретает более актуальный характер и приобретает научный интерес для прикладной психологии. В исследовании рассмотрены психологические предикторы эмоциональных и физических перегрузок, которые связаны с монотонией на рабочем месте. Особо выделено значение психорегулирующей функции музыкальной терапии или специальных музыкальных пауз в условиях офисной работы.

Ключевые слова: трудовая нагрузка, физическое и умственное утомление, монотонность, психорегуляция, музыкотерапия.

PSYCHOLOGICAL MEANS OF OVERCOMING AND REGULATING THE MONOTONY OF WORKLOAD

ARSEN LOKYAN¹, WILIAM HALAJYAN¹

¹ Public Administration Academy of the Republic of Armenia

The article presents an analysis of the basic psychological means of overcoming monotonous loads in the process of professional activity. In recent years, due to the general computerization of official communication, this problem has become more urgent and has acquired a scientific interest for applied psychology. The study describes the psychological predictors of emotional and physical overload, which are associated with monotony in the workplace. The importance of the psycho-regulatory function of music therapy or special musical pauses in office conditions is highlighted.

Keywords: workload, physical and mental fatigue, monotony, psycho-regulation, music therapy.

Ներկայացվել է խմբագրություն 03.04.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 30.04.2019

UDC 316.6

FEATURES OF PERSON'S PSYCHOLOGICAL PROTECTION MECHANISMS IN BORDER ZONE

NAIRA HAKOBYAN¹, ARAYIK FIRYAN²

¹ *International Scientific Educational Center of the National Academy of Sciences of RA*

² *Armenian State Pedagogical University*

This article presents the psychological point of view of personal protection mechanisms. This problem is targeted at the revealing of protection mechanisms, especially in the border zone. There are also scientific approaches to this issue. The psychological protection mechanisms of projection, denial, repression, regression, reaction formation, rationalization and displacement are presented. The main purpose of the article is to manifest the psychological peculiarities and specificities of the following age groups.

Keywords: psychological protection, attribution, denial, rationalization, projection, displacement, reaction formation.

The problem of psychological protection of a person is multifaceted and up-to-date phenomenon.

The scientific term has been discussed by a number of authors on the psychological protection of a person. It has been understood as a person's adaptation and self-consciousness (psychoanalysis direction), the mechanism of personal adaptation to the social environment, socialization component, interpersonal relationships, self-esteem, manifestation of personality in emergencies and other issues. The standpoints about the personal and social level of the person's psychological defense were expressed by S. Vigotsky, R. Lazarus, R. Plutchik, representatives of psychoanalysis - S. Freud, A. Adler, C. Rogers and others [1]; [2]; [4, p. 45]; [5]; [6]; [7]; [8]; [9, p. 70]; [10]; [11]; [14, pp. 184-256].

Let us mention the opinions of those authors who are involved in the questions of psychological protection of the person in the conflict zone [13]; [16].

Among the theoretical developments of the individual psychological protection mechanisms it is important to note Nalchajyan's opinion, who paid special attention to the study of mechanisms of ethnic self-defense. He mentions the culture, family, religion, and church as parts of the psychological protection mechanisms. Ethno-protective methods also point to the self-isolation of ethnos as a result of which there is the phenomenon of the formation of families inside ethnicity and, consequently, the creation and maintenance of a certain type of anthropology. A phenomenon of ethno-psychological protection Nalchajyan calls the type of global protection, in which he separates the term of structural psychological protection. It is expressed in the ethical behavior of asymmetric dangers, which is manifested by the national minority in the process of establishing social, self-directed structures aimed at intensifying and maintaining intercourse interactions [3, c.76-84].

Psychological protection mechanisms are of particular importance to the views of a number of authors about attribution, which is perceived as one of the most common forms of behavioral forms of self-expression. It has gradually developed from the original personal interpretations to the socialization of the attribution, and the motivational field of interpersonal relations has been shifted to the interethnic relations field. Nalchadjyan also mentioned about causal, situational attribution, self-replication and other subtypes and expressed an opinion that attitudes are a universal phenomenon, nevertheless, they have some ethnic peculiarities. These ethnic features depend on differences in cultures, historical and cultural and socio-psychological features of ethnicity development, and the status of interethnic intercourse in the modern era [3, c. 117].

The theoretical conclusions and the highlighted empirical material obtained as a result of the aforementioned studies are predominantly generalized; fewer records of psychological protection mechanisms and their methodological interpretations have emerged as a result of conflicts. The reasons are obvious. The social relationships in the conflict, that is, the pre-war, war and post-war stages are presented to the researcher in the conditions of high emotional tension, loss of mutual trust and anthropogenic emergencies, which makes it difficult for the psychological research. These issues are more apparent in people living in the border zone, which are in immediate danger and in an atmosphere of fear.

In modern conflictology and psychology there are separated the primary and secondary objectives of the actions of a systematic character of borderline conflict situations [13]; [14]; [17]. The primary goal is to cause human losses, and the second is the consequences of these losses, for example, the feeling of pain and loss, anger, atmosphere of fear, underestimation of own strength, etc. Often, such situations lead to the formation of a certain emotional field of people living in the borderland and characterized by pessimism, distrust of the present and the future, the psychological state of threats, emotional irritation, etc. The threatening situations are perceived by the individual as stress-resistant, forming a complex of relevant defense mechanisms aimed at neutralizing this subjective perceived threat or danger [2]; [9]; [15].

The expression of the psychological protection mechanisms of the person has been studied by the Armenian population of Artsakh to discover the forms of psychological protection of the people living in the border zone, the psychological adaptation and self-esteem caused by stressful situations. Empirical research was conducted based on R. Plutchik's "Life Style Index" method. The following components of psychological protection have been identified: denial, displacement, rationalization (intellectualization), projection, reaction formation, regression, and repression [12, pp. 229-250].

The survey participants were divided into three age groups:

Group A: 18-29 years old

Group B: 30-59 years old

Group C: 60 years old and more.

In the 1st age group (Group A), high projection and repression rates are noticeable. The projection was particularly expressed in the following: in widespread sayings and in numerous examples of jokes and proverbs the opposite side was named as the cowardly side by young people.

Repression information was especially appreciated by the questions that were addressed to the young people, which were addressed to their everyday thoughts, desires, and behavior details. The majority of the respondents did not mention any possible resumption of a war. On the contrary, the emphasis was on personal issues such as job creation, family formation, and other social issues.

Generally speaking, responses of this age group are distinguished by the categorical separation of psychological mechanisms, which is very symbolic for young people to have a relationship of cognitive, emotional and behavioral components of mental processes. Also, the rationalization low level as well as the average data for the denial of realities, which we look at in comparison with the rest of the data, is a special feature of the processes of socialization of young people (**Figure 1**).

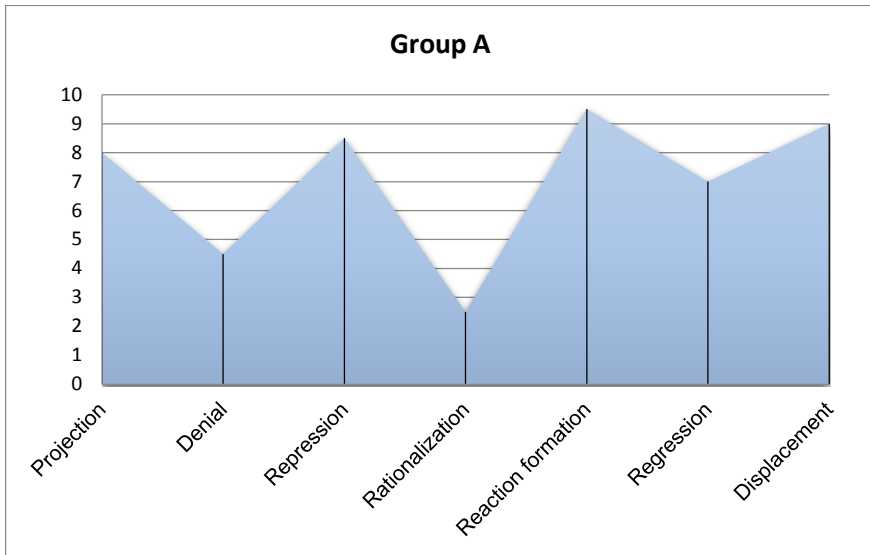

Figure 1. Forms of psychological protection, the 1st age group living in the border zone

In the 2nd age group (Group B) the picture was a bit different. Here, rationalization was dominated, the potential dangers were realized, with rather sharp and immediate perceptions, but they were given a logical explanation and an attempt was made to "understand" all kinds of dangers that are real to a person. Another feature of rationalization was that the vast majority of respondents in the 2nd age group were convinced that, in the event of resumption of hostilities (which was regarded as the most dangerous of emergency situations or dangers), they would be able to take care of themselves and their families and would choose the most dangerous avoid the potential losses and choose the best behavior strategy.

The data in this age group were significantly different from those recorded in the previous one. Besides the aforementioned facts, one should note another. The data on psychological mechanisms are expressed not by predominantly high rates, which are evident in the age group A, with a more sophisticated character of expression of other indicators, where the idea of rationalization is prioritized. In other words, the widespread distribution and the approximate equilibrium distribution of psychological mechanisms among young people have been replaced by the prevalence of one or two types of psychological mechanisms and the attempts to build and adapt constructive attitudes towards the situation (**Figure 2**).

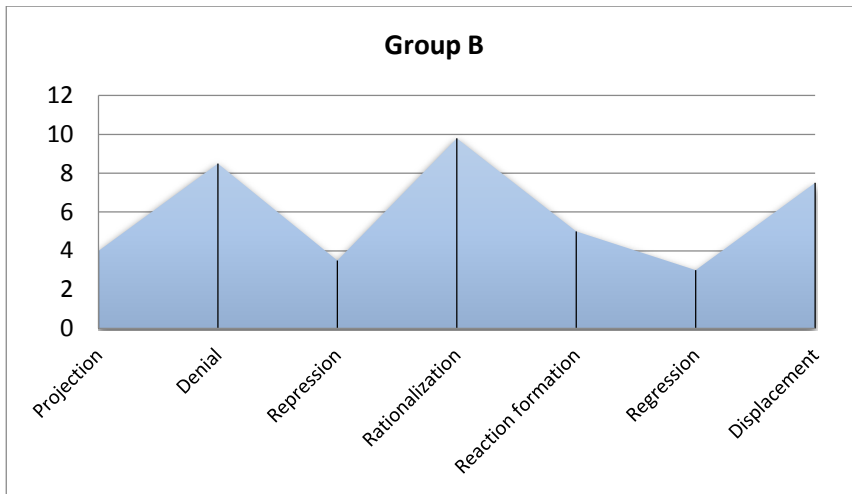

Figure 2. Forms of psychological protection, the 2nd age group living in the border zone

In the third group (Group C) there was dominated the reaction formation, when fears and anxiety were concealed by fearless and very calm behavior. And the denial of the reality showed the minimal index. This picture is quite disturbing at its low level of complex manifestation. The tendency of weakening and decline of psychological mechanisms among old aged people is evident. All of this is further emphasized by weak manifestations of rationalization and denial of reality (**Figure 3**).

The results of the empirical study showed the presence of more destructive psychological mechanisms among young and old aged people, which are due to high anxiety and psychological instability. The results described above were also compared with the similar responses of people living away from the borderline zone, about which we draw the graphic image below (**Figure 4**).

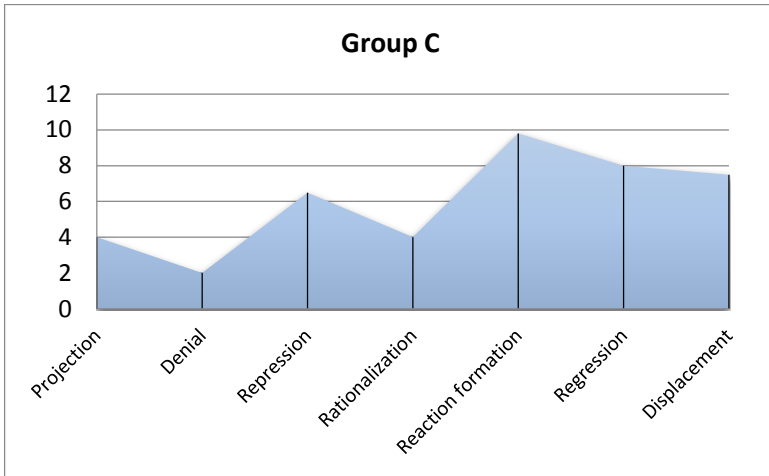

Figure 3. Forms of psychological protection, the 3rd group living in the border zone

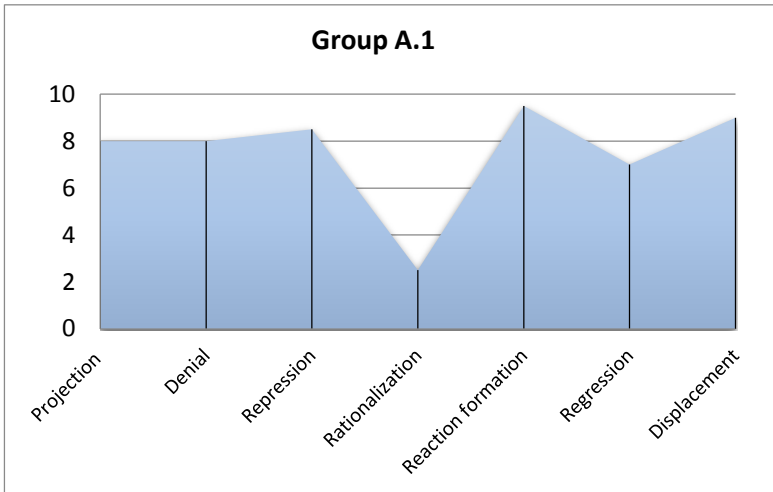

Figure 4 Forms of psychological protection, the 1st age group not living in the border zone

Table 4, obtained from the answers of young people not living in the border region of Artsakh and Armenia, presents a relatively balanced complex picture of psychological mechanisms. The sharp increase in the denial of the reality is conditioned by the fact that they live far from the conflict situation, which, in its turn, has not only affected the expression of the rationalization mechanism. This age-charactered feature continues to remain unchanged (**Figure 5**).

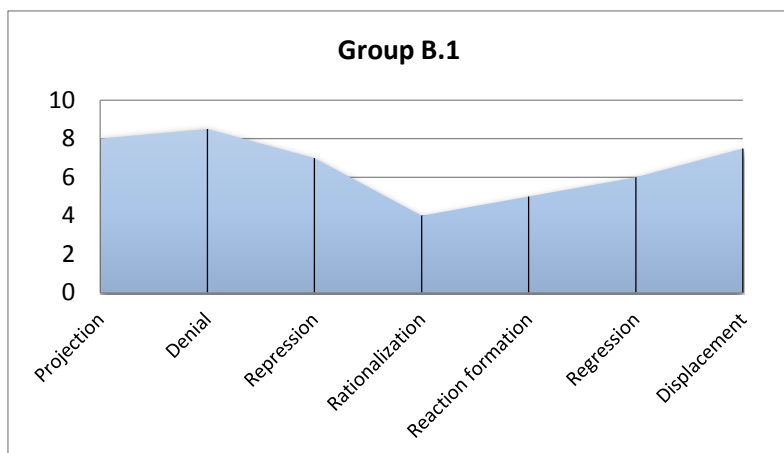

Figure 5. Forms of psychological protection, the 2nd age group not living in the border zone

The responses of the 2nd group living far from the borderline zone are also remarkable. Comparing with respondents of the same age as in the conflict situation, this group has shown a much higher rate of projection, repression and denial, which allows them to speak of the fact that the respondents are cut off from the reality, there is tendency not to adopt the conflict situation and to avoid it (**Figure 6**).

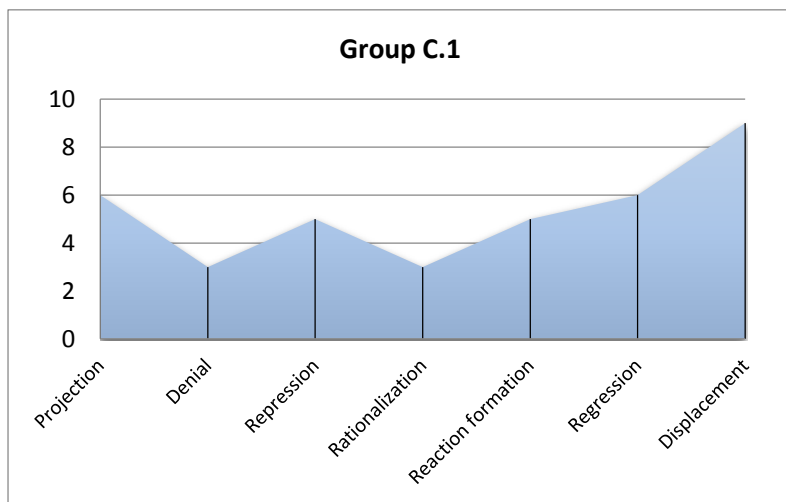

Figure 6. Forms of psychological protection, the 3rd age group not living in the border zone

Finally, let's look at the answers of elderly people who live far from the borderline and who are not directly involved in the conflict situation. Here, too, there are differences in indicators, according to their expression, uniformity and orientation. In general, there are lower assessments of psychological mechanisms compared to the first group of elderly people: decreased average number of responses. Additionally, a similarity with the

previous group (Figure 5) shows a higher degree of projection and denial, comparing them with identical groups in the borderline zone.

In summary, we can come to the following conclusions: conflict situations of interethnic relations are more acute in the perimeter of the borderline, causing the need for higher psychological protection [17]. The aforementioned protective mechanisms, besides the tense background, have also shown some age-related features necessary for registration and further study, making psychotherapeutic activities more targeted and purposeful.

REFERENCES

1. **Выготский Л.С.**, Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 2. Проблемы общей психологии / Под ред. В.В. Давыдова. М.: Педагогика, 1982, 504 с.
2. **Лазарус Р.**, Теория стресса и психофизиологические исследования / Эмоциональный стресс. Л.: Медицина, 1970, 178 с.
3. **Налчаджян А. А.**, Этнопсихологическая самозащита и агрессия / учеб. пос. Ереван: изд-во ОГЕБАН, 2000, 408 с.
4. **Adler A.**, Der Sinn des Lebens. Frankfurt: Fisher Verlag, 1983.
5. **Freud S.**, On creativity and the unconscious Papers on the psychology of art, lit., love, religion Sigmund Freud; Sel., with Introd. a. annot. by Benjamin Nelson. N.Y.: Harper & Row, 1958, 310 p.
6. **Freud S.**, The basic writings of Sigmund Freud Transl. a. ed., with an introd. by dr. A.A. Brill. N.Y.: Modern libr., Cop., 1966. VI, 1001 p.
7. **Freud S.**, The concept of repression / The collected works, Penguin books. London, 1989.
8. **Freud S.**, The defense neuro-psychoses // The collected Papers: in 10 v. N.Y.: Collier Books, 1963.-v. 2, p. 67-81.
9. **Lazarus R.S.**, Stress and Stressbewältigung. Ein Paradigma // Fillipp S.-N. (Hrsg.) Kritische Lebensereignisse. Munchen: Urban & Schwarzenberd, 1987.
10. **Plutchik R. A.**, A general psychoevolutionary theory of emotions/ In R. Plutchik, H. Kellerman (Eds.), Emotion: Theory, research and experience: Vol. 1. N. Y., Academic press, 1980.
11. **Plutchik R. A.**, The emotions: facts, theories, and a new model. N.Y.: Random Hause, 1962.
12. **Plutchik R. A., Kellerman H., & Conte H.R.**, A structural theory of ego defenses and emotions / In C. E. Izard (Ed.), Emotions in personality and psychopathology. N. Y. Plenum. 1979.
13. **Reich W.**, Character analysis. N.Y. Farrar, Straus, 1963.
14. **Rodgers C. R.**, The theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework // Koch S. (ed.) Psychology: A study of a science. N.Y., 1959. V. 3, p. 184-256.
15. **Ulich D., Mairing Ph.**, Stress. Universitat Bamberg, 1982.
16. **Vaillant G.E.**, Theoretical hierarchy of adaptive ego mechanisms. Archives of General Psychiatry, 1971.
17. **Weiner B.**, An attributional theory of motivation and emotion. New York, Springer Verlag, 1986.

ԱՆԶԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՍԱՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒՄ

ՆԱԻՐԱ ՀԱԿՈՐՅԱՆ¹, ԱՐԱՅԻԿ ՖԻՐՅԱՆ²

¹ ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա, Գիտակրթական միջազգային կենտրոն

² Հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Հոդվածում ներկայացվում են անձի պաշտպանության կառուցակարգերի հոգեբանական առանձնահատկությունները: Խնդիրն ուղղված է պաշտպանական կառուցակարգերի հայտնաբերմանը, հատկապես բնական սահմանամերձ գոտում: Քննության են դրվել նաև այս խնդրի ուսումնասիրությանը վերաբերող մի շարք գիտական մոտեցումներ: Անձի պաշտպանական կառուցակարգերի թվում ներկայացվում են պրոյեկցիան, ժխտումը, ռեակտիվ ձևավորումը, ռացիոնալացումը և տեղափոխումը: Հոդվածի հիմնական նպատակն է ներկայացնել որոշակի տարիքային խմբերում պաշտպանական կառուցակարգերի հոգեբանական առանձնահատկությունների դրսևորումները:

Բանալի բառեր. հոգեբանական պաշտպանություն, ատրիբուցիա, ժխտում, ռացիոնալիզացիա, պրոյեկցիա, տեղափոխում, ռեակտիվ ձևավորում:

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЗАЩИТНЫХ МЕХАНИЗМОВ ЛИЧНОСТИ В ПРИГРАНИЧНОЙ ЗОНЕ

НАИРА АКОПЯН¹, АРАИК ФИРЯН²

¹ Национальная академия наук РА, Международный научно-образовательный центр

² Армянский государственный педагогический университет

В статье представлены психологические особенности защитных механизмов личности. Проблема нацелена на выявление защитных механизмов, особенно выраженных в приграничной зоне проживания. Представлены на обсуждение также ряд научных подходов изучения данной проблематики. Среди защитных механизмов личности рассматриваются проекция, отрицание, реактивное формирование, рационализация и замещение. Основной целью статьи является демонстрация психологических особенностей и специфики проявления защитных механизмов в определенных возрастных группах.

Ключевые слова: психологическая защита, атрибуция, отрицание, рационализация, проекция, замещение, реактивное формирование

Ներկայացվել է խմբագրություն 10.04.2019
Երաշխավորվել է տպագրության 06.05.2019

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՍՎԻՏԼԱՆԱ ՄՈՐՈՋ

Ուկրաինայի քաղաքացիական պաշտպանության ազգային համալսարան, գիտա-կրթա-արտադրական կենտրոնի ավագ գիտաշխատող, հանրային կառավարման գիտությունների թեկնածու, ra.ekma@gmail.com

ԼԱՐԻՍԱ ԳՐԵՆ

Ուկրաինայի քաղաքացիական պաշտպանության ազգային համալսարան, գիտա-կրթա-արտադրական կենտրոնի առաջատար գիտաշխատող, հանրային կառավարման գիտությունների թեկնածու, mega_lgren@ukr.net

ՎՈԼՈՂԻՄԻՐ ՄՈՐՈՋ

Տեխնիկական ազգային համալսարան «Խարկովի պոլիտեխնիկական ինստիտուտ», մանկավարժության և սոցիալական համակարգերի կառավարման հոգեբանության ամբիոնի պրոֆեսոր, հանրային կառավարման գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, moroz32@rambler.ru

ԱՄԱԼՅԱ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան, կառավարման ամբիոնի դոցենտ, տնտեսագիտության թեկնածու, amaliamanukyan8@gmail.com

ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԿՐՏՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան, կառավարման ամբիոնի ասիստենտ, tatevikmkrtyan1984@mail.ru

ՏԱԹԵՎ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան, ասպիրանտ, tatevhakobyan04@gmail.com

ԱՆԱՀԻՏ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան, կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, anahitmelkum@yahoo.com

ԷՄԻԼ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան, կառավարման ֆակուլտետ, մագիստրանտ, e-g-1995@mail.ru

ՍՈՆԱ ԿԱՐԱՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարան, ասպիրանտ, sona.karavardanyan@ymail.com

ՓՈԼ ԲՐԱՌԻՆ

Դալիաուգի համալսարան, հանրային կառավարման դոկտոր, վաստակավոր պրոֆեսոր, Paul.Brown@dal.ca

ՋՈՐՋ ԼԱԲԱԿԻ

Լիբանանի պետական կառավարման դպրոց, կառավարման խորհրդի նախագահ, պրոֆեսոր, georgelabaki@gmail.com

ԹԱԹՈՒԼ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, պրոֆեսոր, տնտեսագիտության դոկտոր, tatoulm@yahoo.com

ԱՐԵՎԻԿ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Արցախի պետական համալսարան, ֆինանսահաշվային ամբիոնի ասիստենտ, arevik.aleksanyan@bk.ru

ԱՐՏԱԿ ՇԱԲՈՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ar.shaboyan@yahoo.com

ԱՐՄԱՆ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի մեթոդաբանության և ծրագրերի մշակման վարչության պետ, տնտեսագիտության թեկնածու, a.manaseryan@yahoo.com

ՄԻՍԱԿ ԱՎԱԳՅԱՆ

Եվրոպական համալսարան, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, misakav@rambler.ru

ԳԱՅԱՆԵ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, կառավարման ամբիոնի դասախոս, տնտեսագիտության թեկնածու, tovmasyangayane@yahoo.com

ԼԻԴԱ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ

Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարան, դասախոս, lidaaghajanyan@yahoo.com

ԳՐԻԳՈՐԻ ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ

Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարան, ասիստենտ, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու, grigbaghramyan@mail.ru

ԱՐՏԱԿ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ

Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարան, ասպիրանտ, a.aghajanyan@gazpromarmenia.am

ԼԵՎԻԿ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ

Հայաստանի ազգային պոլիտեխնիկական համալսարան, սեկտորի վարիչ, տնտեսագիտության թեկնածու, պրոֆեսոր, levikseua@mail.ru

ԱՇՈՏ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան, տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, կառավարման և գործարարության ամբիոնի պրոֆեսոր, տնտեսագիտության դոկտոր, ashotmarkos@rambler.ru

ԱՇՈՏ ԶԱԼԻՆՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, կառավարման ամբիոնի դոցենտ, տնտեսագիտության թեկնածու, ashotzalinian@yandex.ru

ՎԱՀԵ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Հայաստանում ֆրանսիական համալսարան հիմնադրամ, մագիստրանտ, vahetumanyan@live.com

ԳՈՐԻՈՒՆ ԱԴԱՄՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, վարչապետության աշխատանքների գծով պրոռոնկտոր, կառավարման ամբիոնի դոցենտ, տնտեսագիտության թեկնածու, goriun.adamyan@paara.am

ՆՈՆԱԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, nonnakhachatryan@yahoo.com

ԳՐԻԳՈՐ ՄՆԱՏԱԿԱՆՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան, տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, ասիստենտ, տնտեսագիտության թեկնածու, grigor_mnatsakanyan@ysu.am

ՎԱՀԱԳՆ ՏԵՓՈՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան, տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, ասպիրանտ, vtepoyan@yahoo.com

ՎԱՐՍԵՆԻԿ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան, տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, ասպիրանտ, v.sargsyan@ysu.am

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ

Եվրոպական համալսարան, իրավագիտության ամբիոն, ասպիրանտ, tadevosyanshushan@gmail.com

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ

Եվրոպական համալսարան, իրավագիտության ամբիոն, հայցորդ, avaqimyanshushan@gmail.com

ՀԱՍՄԻԿ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, իրավաբանական գիտությունների, թեկնածու, դոցենտ, hasmik.stepanyan@paara.am

ԼԻԼԻԹ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հայ-ռուսական համալսարան, դասախոս, ասպիրանտ, khachatryanliliit9@gmail.com

ՄԱՐԻԱՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, քաղաքական կառավարման և հանրային քաղաքականության ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, mariam.margaryan@paara.am

ՍՈՒՐԵՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, ասպիրանտ, surenpetrosyan10@gmail.com

ԼԵՎՈՆ ՌՈՒԽԿՅԱՆ

Հայ-ռուսական համալսարան, ասպիրանտ, levonrukhkryan@gmail.com

ԳՈՐ ԲԱԴՅԱՆ

Հայ-ռուսական համալսարան, ասպիրանտ, gor.badoyan@gmail.com

ՄԱՄԻԿՈՆ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ,

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, դասախոս, քաղաքական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, margaryan.mamikon@gmail.com

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱԶԱՐՅԱՆ

Հայ-ռուսական համալսարան, ավագ գիտաշխատող, քաղաքական գիտությունների թեկնածու, sss001@list.ru

ԱՆԺԵԼԱ ԷԼԻԲԵԿՈՎԱ

Հայ-ռուսական համալսարան, դասախոս, քաղաքական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, elibegova@gmail.com

ԼՈՒՍԻՆԵ ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, ասիստենտ, lusine.nikoghosyan@paara.am

ՆԱՆԵ ԶԵՅՆԱԼՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, ասպիրանտ, nanezeynalyan@gmail.com

ԱՐՍԵՆ ԼՈՔՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, ռեկտոր, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, arsen.lokryan@paara.am

ՎԻԼՅԱՄ ՀԱԼԱԶՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիա, ասպիրանտ, williamhalajyan@gmail.com

ՆԱԻՐԱ ՀԱԿՈՔՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի գիտակրթական միջազգային կենտրոն, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, nhakobyan@mail.ru

ԱՐԱՅԻԿ ՖԻՐՅԱՆ

Հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, հայցորդ, Արցախի պետական համալսարանի դասախոս, ara.firyan@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

СВЕТЛАНА МОРОЗ

Национальный университет гражданской защиты Украины, старший научный сотрудник Учебно-научно-производственного центра, кандидат наук по государственному управлению, ra.ekma@gmail.com

ЛАРИСА ГРЕНЬ

Национальный университет гражданской защиты Украины, ведущий научный сотрудник Учебно-научно-производственного центра, кандидат педагогических наук, доцент, mega_lgren@ukr.net

ВЛАДИМИР МОРОЗ

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», профессор кафедры педагогики и психологии управления социальными системами, доктор наук по государственному управлению, доцент, moroz32@rambler.ru

АМАЛИЯ МАНУКЯН

Армянский государственный экономический университет, доцент кафедры управления, кандидат экономических наук, amaliamanukyan8@gmail.com

ТАТЕВИК МКРТЧЯН

Армянский государственный экономический университет, ассистент кафедры управления, tatevikmkrtyan1984@mail.ru

ТАТЕВ АКОПЯН

Армянский государственный экономический университет, аспирант, tatevhakobyan04@gmail.com

АНАИТ МЕЛКУМЯН

Армянский государственный экономический университет, факультет менеджмента, доктор экономических наук, профессор, anahitmelkum@yahoo.com

ЭМИЛЬ ГРИГОРЯН

Армянский государственный экономический университет, факультет менеджмента, магистрант, e-g-1995@mail.ru

СОНА КАРАВАРДАНЯН

Национальный политехнический университет Армении, аспирант, sona.karavardanyan@ymail.com

ПОЛ БРАУН

Университет Далхаузи, доктор наук по публичному управлению, заслуженный профессор, Paul.Brown@dal.ca

ДЖОРДЖ ЛАБАКИ

Школа государственного управления Ливана, доктор наук по юриспруденции, публичным финансам и публичному управлению, профессор, georgelabaki@gmail.com

ТАТУЛ МАНАСЕРЯН

Академия государственного управления Республики Армения, профессор, доктор экономических наук, tatoulm@yahoo.com

АРЕВИК АЛЕКСАНИЯН

Арцахский государственный университет, ассистент финансово-учетной кафедры, arevik.aleksanyan@bk.ru

АРТАК ШАБОЯН

Кандидат экономических наук, доцент, ar.shaboyan@yahoo.com

АРМАН МАНАСЕРЯН

Государственная комиссия по защите экономической конкуренции Республики Армения, Начальник управления по методологии и разработке программ, кандидат экономических наук, a.manaseryan@yahoo.com

МИСАК АВАГЯН

Европейский университет, кандидат экономических наук, доцент, misakav@rambler.ru

ГАЯНЕ ТОВМАСЯН

Академия государственного управления Республики Армения, преподаватель кафедры управления, кандидат экономических наук, tovmasyanqayane@yahoo.com

ЛИДА АГАДЖАНЫН

Армянский национальный политехнический университет, преподаватель, lidaqhajanyan@yahoo.com

ГРИГОРИЙ БАГРАМЯН

Армянский национальный политехнический университет, ассистент, кандидат технических наук, grigbaghramyan@mail.ru

АРТАК АГАДЖАНЫН

Армянский национальный политехнический университет, аспирант, artakqhajanyan91@yahoo.com

ЛЕВИК АГАДЖАНЫН

Армянский национальный политехнический университет, заведующий сектором, кандидат экономических наук, профессор, levikseua@mail.ru

АШОТ МАРКОСЯН

Ереванский государственный университет, факультет экономики и менеджмента, профессор кафедры менеджмента и бизнеса, доктор экономических наук, ashotmarkos@rambler.ru

АШОТ ЗАЛИНЯН

Академия государственного управления Республики Армения, доцент кафедры управления, кандидат экономических наук, ashotzalinian@yandex.ru

ВАГЕ ТУМАНЯН

Фонд французского университета в Армении, магистрант, vahetumanyan@live.com

ГОРИУН АДАМЯН

Академия государственного управления Республики Армения, проректор по административно-хозяйственной работе, доцент кафедры управления, кандидат экономических наук, goriun.adamyan@paara.am

НОННА ХАЧАТРЯН

Ереванский государственный университет, кандидат экономических наук, доцент, nonnakhachatryan@yahoo.com

ГРИГОР МНАЦАКАНЯН

Ереванский государственный университет, факультет экономики и менеджмента, ассистент, кандидат экономических наук, grigor_mnatsakanyan@ysu.am

ВААГН ТЕПОЯН

Ереванский государственный университет, факультет экономики и менеджмента, аспирант, vtepoyan@yahoo.com

ВАРСЕНИК САРГСЯН

Ереванский государственный университет, факультет экономики и менеджмента, аспирант, v.sargsyan@ysu.am

ШУШАНИК ТАДЕВОСЯН

Европейский университет, кафедра юриспруденции, аспирант, tadevosyanshushan@gmail.com

АВАГИМЯН ШУШАНИК

Европейский университет, кафедра юриспруденции, соискатель, avagimyanshushan@gmail.com

АСМИК СТЕПАНЯН

Академия государственного управления Республики Армения, кандидат юридических наук, доцент, hasmik.stepanyan@paara.am

ЛИЛИТ ХАЧАТРЯН

Российско-армянский университет, преподаватель, аспирант, khachatryanlilit9@gmail.com

МАРИАМ МАРГАРЯН

Академия государственного управления Республики Армения, заведующая кафедрой политического управления и публичной политики, доктор политических наук, профессор, mariam.margaryan@paara.am

СУРЕН ПЕТРОСЯН

Академия государственного управления Республики Армения, аспирант, surenpetrosyan10@gmail.com

ЛЕВОН РУХКЯН

Российско-армянский университет, аспирант, levonrukhyan@gmail.com

ГОР БАДОЯН

Российско-армянский университет, аспирант, gor.badoyan@gmail.com

МАМИКОН МАРГАРЯН

Академия государственного управления Республики Армения, преподаватель, кандидат политических наук, доцент, margaryan.mamikon@gmail.com

СЕРГЕЙ ВАРДАЗАРЯН

Российско-армянский университет, старший научный сотрудник, кандидат политических наук, sss001@list.ru

АНЖЕЛА ЭЛИБЕГОВА

Российско-армянский университет, преподаватель, кандидат политических наук, доцент, elibegova@gmail.com

ЛУСИНЕ НИКОГОСЯН

Академия государственного управления Республики Армения, ассистент, lusine.nikoghosyan@paara.am

НАНЕ ЗЕЙНАЛЯН

Академия государственного управления Республики Армения, аспирант, nanezeynalyan@gmail.com

АРСЕН ЛОКЯН

Академия государственного управления Республики Армения, ректор, доктор психологических наук, arsen.lokyan@paara.am

ВИЛЬЯМ ГАЛАДЖЯН

Академия государственного управления Республики Армения, аспирант, williamhalajyan@gmail.com

НАИРА АКОПЯН

Международный научно-образовательный центр Национальной Академии наук РА, доктор психологических наук, профессор, nhakobyan@mail.ru

АРАИК ФИРЯН

Армянский государственный педагогический университет, соискатель, преподаватель Арцахского государственного университета, ara.firyan@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SVITLANA MOROZ

National University of Civil Protection of Ukraine, Senior Research Officer of Training Research and Production Center, Candidate of sciences (Public Administration), ra_ekma@gmail.com

LARISA GREN

National University of Civil Protection of Ukraine, Leading scientific worker at Science Department on problems of state security of Training-scientific-production Centre, Candidate of sciences (Pedagogy), Associate Professor, mega_lgren@ukr.net

VOLODYMYR MOROZ

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Professor of Department of pedagogy and psychology of social systems management, Doctor of sciences (Public Administration), Associate Professor, moroz32@rambler.ru

AMALYA MANUKYAN

Armenian State University of Economics, Associate Professor at the Chair of Management, PhD in Economics, amaliamanukyan8@gmail.com

TATEVIK MKRTCHYAN

Armenian State University of Economics, Assistant at the Chair of Management, tatevikmkrtyan1984@mail.ru

TATEV HAKOBYAN

Armenian State University of Economics, PhD Student, tatevhakobyan04@gmail.com

ANAHIT MELKUMYAN

Armenian State University of Economics, Faculty of Management, Doctor of Economics, Professor, anahitmekum@yahoo.com

EMIL GRIGORYAN

Armenian State University of Economics, Faculty of Management, Master's Program Student, e-g-1995@mail.ru

SONA KARAVARDANYAN

National Polytechnic University of Armenia, PhD Student, sona.karavardanyan@ymail.com

PAUL BROWN

Dalhousie University, PhD, Professor Emeritus, Paul.Brown@dal.ca

GEORGES LABAKI

School of Public Administration of Lebanon, PhD in Law, Public Finance and Public Administration, Professor, georgelabaki@gmail.com

TATUL MANASERYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, Professor, Doctor of Sciences (Economics), tatoulm@yahoo.com

AREVIK ALEKSANYAN

Artsakh State University (ArSU), Assistant of the Department of Financial Accounting, arevik.aleksanyan@bk.ru

ARTAK SHABOYAN

PhD in Economics, Associate Professor, ar.shaboyan@yahoo.com

ARMAN MANASERYAN

The State Commission for the Protection of Economic Competition of the Republic of Armenia, Head of the Department of Methodology and Programs Elaboration, PhD in Economics, a.manaseryan@yahoo.com

MISAK AVAGYAN

European University, PhD in Economics, Associate Professor, misakav@rambler.ru

GAYANE TOVMASYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, Lecturer at the Chair of management, PhD in Economics, tovmasyangayane@yahoo.com

LIDA AGHAJANYAN

National Polytechnic University of Armenia, Lecturer, lidaaghajanyan@yahoo.com

GRIGORI BAGHRAMYAN

National Polytechnic University of Armenia, PhD in Technical Sciences, Assistant Professor, grigbaghramyant@mail.ru

ARTAK AGHAJANYAN

PhD Student of National Polytechnic University of Armenia, artakaghajanyan91@yahoo.com

LEVIK AGHAJANYAN

National Polytechnic University of Armenia, PhD in Economics, Professor, levikseua@mail.ru

ASHOT MARKOSYAN

Yerevan State University, Professor of the Chair of Management and Business, Faculty of Economics and Management, PhD in Economics, ashotmarkos@rambler.ru

ASHOT ZALINYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, Associate Professor of the Chair of Management, PhD in Economics, ashotzalinyan@yandex.ru

VAHE TUMANYAN

“French University in Armenia” Foundation, Master’s Program Student, vahetumanyan@live.com

GORIUN ADAMYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, Vice-rector for Administrative Affairs, Associate professor of the Chair of Administration, PhD in Economics, goriun.adamyant@paara.am

NONNA KHACHATRYAN

Yerevan State University, PhD in Economics, Associate Professor, nonnakhachatryan@yahoo.com

GRIGOR MNATSAKANYAN

Yerevan State University, Faculty of Economics and Management, Chair of Finances and Accounting, Assistant Professor, PhD in Economics, grigor_mnatsakanyan@ysu.am

VAHAGN TEPOYAN

Yerevan State University, Chair of Finances and Accounting, PhD Student, vtepoyan@yahoo.com

VARSENİK SARGSYAN

Yerevan State University, Faculty of Economics and Management, PhD Student, v.sargsyan@ysu.am

SHUSHANIK TADEVOSYAN

European University, Chair of Law, PhD Student, tadevosyanshushan@gmail.com

SHUSHANIK AVAGIMYAN

European University, Chair of Law, Correspondence Degree Seeker, avagimyanshushan@gmail.com

HASMIK STEPANYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, PhD of Law, Associate Professor, hasmik.stepanyan@paara.am

LILIT KHACHATRYAN

Russian-Armenian University, Lecturer, PhD Student, khachatryanlilit9@gmail.com

MARIAM MARGARYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, Head of the Chair of Political Governance and Public Policy, Doctor of Sciences (Political Science), Professor, mariam.margaryan@paara.am

SUREN PETROSYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, PhD Student, surenpetrosyan10@gmail.com

LEVON RUKHKYAN

Russian-Armenian University, PhD Student, levonrukhyan@gmail.com

GOR BADOYAN

Russian-Armenian University, PhD Student, gor.badoyan@gmail.com

MAMIKON MARGARYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, Lecturer, PhD in Political Science, Associate Professor, margaryan.mamikon@gmail.com

SERGEY VARDAZARYAN

Russian-Armenian University, Senior Researcher, PhD in Political Science, sss001@list.ru

ANZHELA ELIBEGOVA

Russian-Armenian University, Lecturer, PhD in Political Science, Associate Professor elibegova@gmail.com

LUSINE NIKOGHOSYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, Assistant, lusine.nikoghosyan@paara.am

NANE ZEYNALYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, PhD Student, nanezeynalyan@gmail.com

APSEN LOKYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, Rector, Doctor of Psychological Sciences, arsen.lokyan@paara.am

WILIAM HALAJYAN

Public Administration Academy of the Republic of Armenia, PhD Student, williamhalajyan@gmail.com

NAIRA HAKOBYAN

International Scientific Educational Center of the National Academy of Sciences of RA
Doctor of Psychological Sciences, Professor, nhakobyan@mail.ru

ARAYIK FIRYAN

Armenian State Pedagogical University, Correspondence Degree Seeker,
Artsakh State University, Lecturer, ara.firyan@mail.ru

© «Հանրային կառավարում» գիտական հանդեսի խմբագրություն

Հիմնադիր «ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա»
(անվանումը և պետական ոչ առևտրային
գրանցման համարը) կազմակերպություն, 264.210.05880

Գրանցված է՝ ՀՀ արդարադատության նախարարության
պետական ռեգիստրում 18.09.2003 թ.,

Գրանցման համարը՝ 211.200.00236

Պետական գրանցման
վկայականի համարը՝ 01Մ 000236

Հասցեն՝ 0028, ք. Երևան, Կիլյան 8

Հեռախոս՝ 010 269 259

Էլ. փոստ՝ journal@paara.am

Համացանցային հասցեն՝ <http://paara.am/science/science-journal/>

Չափսը՝ 70x100^{1/16}, թուղթը՝ օֆսեթ, տպագրությունը՝ օֆսեթ,
ծավալը՝ 17.7 տպ. մամուլ, տպաքանակը՝ 300:
Տպագրվել է «Տիգրան Մեծ» տպագրատանը
(հասցեն՝ Երևան, Արշակունյաց 2)

«Հանրային կառավարում» գիտական հանդեսն ընդգրկված է Հայաստանի
Հանրապետության բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ)
սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների
հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի
պարբերական գիտական հրատարակությունների ցուցակում:

« Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն Ծ Ա Ռ Ա Յ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն »
Երևան